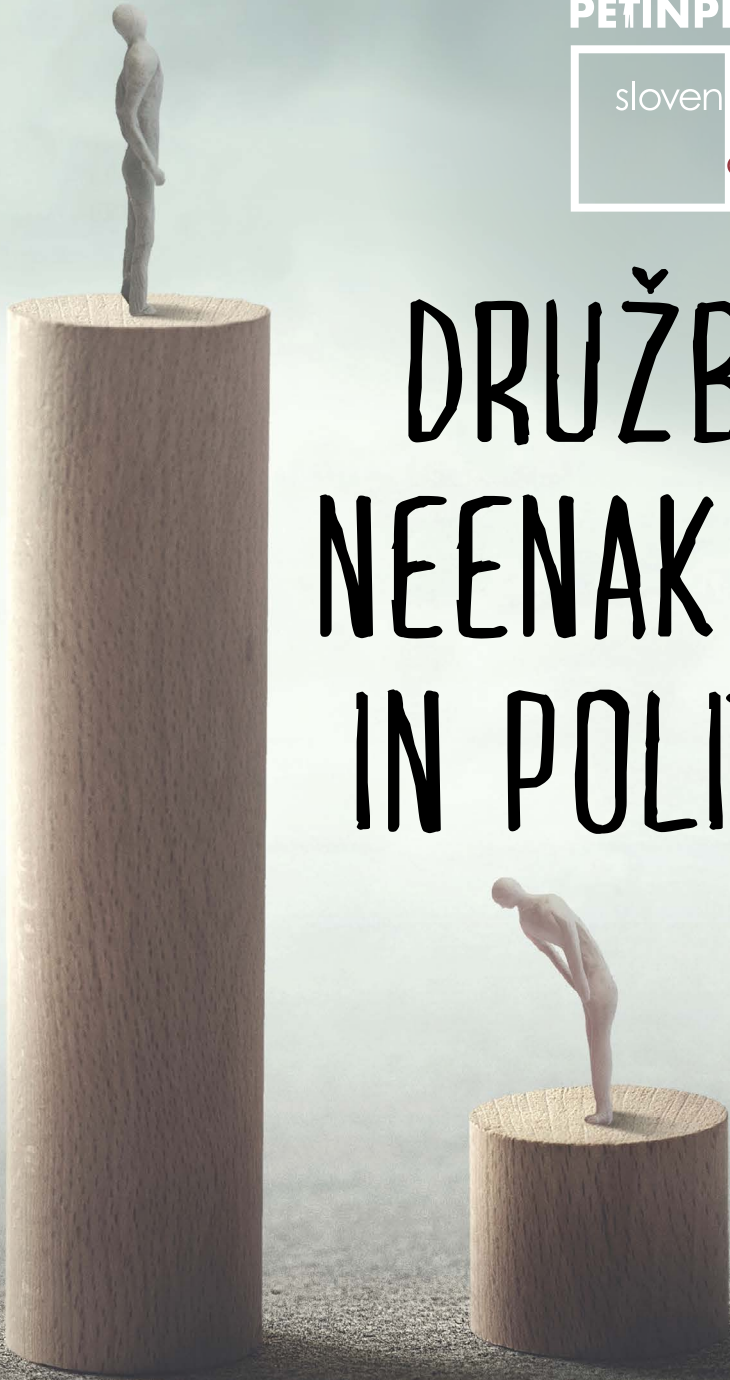

PETINPEDESETLET

slovensko
sociološko
društvo

DRUŽBENE NEENAKOSTI IN POLITIKA

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE
Ljubljana, 6. – 7. november 2020

PETINPETDESETLET

DRUŽBENE NEENAKOSTI IN POLITIKA

SLOVENSKO SOCIOLOŠKO SREČANJE
Ljubljana, 6. – 7. november 2020

Ljubljana, 2020

Izdajatelj:

Slovensko sociološko društvo
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

Uredniki:

Miroljub Ignjatović, Aleksandra Kanjuo Mrčela, Roman Kuhar

Tehnični urednik:

Igor Jurekovič

Programski odbor:

Predsedstvo Slovenskega sociološkega društva

Recenzentke:

Anja Zalta, Alenka Švab in Veronika Tašner

Oblikovanje in prelom:

Polonca Mesec Kurdija

Korekture:

avtorji

Tisk:

Demat, d.o.o., Stegne 3, Ljubljana

Naklada:

130 izvodov

Prvi natis

Publikacija je dostopna tudi na elektronskem naslovu:

<http://www.sociolosko-drustvo.si/>.

Ljubljana, 2020

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

316.344(497.4)(082)

SLOVENSKO sociološko srečanje (2020 ; online)

Družbene neenakosti in politika : Slovensko sociološko srečanje, Ljubljana, 6.-7. november 2020 / [uredniki Miroljub Ignjatović, Aleksandra Kanjuo Mrčela, Roman Kuhar]. - 1. natis. - Ljubljana : Slovensko sociološko društvo, 2020

ISBN 978-961-94302-4-8

1. Gl. stv. nasl. 2. Ignjatović, Miroljub

COBISS.SI-ID 38779651

KAZALO

NAGOVOR PREDSEDNICE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA <i>Hajdeja Iglič</i>	9
PROGRAM SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA SREČANJA 2020 DRUŽBENE NEENAKOSTI IN POLITIKA Ljubljana, 6 – 7. november	11
PLENARNO PREDAVANJE: THE GEO-POLITICS OF GLOBAL INEQUALITY Mike Savage	15
PLENARNA OKROGLA MIZA: EKONOMSKE NEENAKOSTI IN POLITIKA <i>Moderator:</i> Rudi Klanjšek	16
PLENARNA OKROGLA MIZA: UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK <i>Moderator:</i> Gorazd Kovačič	17
SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA KULTURA VARNOSTI PACIENTOV V KONTEKSTU EUFEMIZMOV, DRUŽBENE (NE)ENAKOSTI IN ZDRAVSTVENE POLITIKE Vesna Zupančič	18
NEFORMALNE PRAKSE ZAPOSLOVANJA MLADIH: IZKUŠNJE MLADIH V SLOVENIJI Lucija Dežan	25
(NE)VSAKDANJE ŽIVLJENJE VOJAŠKIH DRUŽIN V ČASU PANDEMIJE Janja Vuga Beršnak, Andreja Živoder, Alenka Švab, Jelena Juvan, Živa Humer, Ljubica Jelušič, Klemen Kocjančič, Bojana Lobe	31
»SKIN HUNGER«: SAME V ČASU EPIDEMIJE Nina Perger, Tanja Kamin	36
VREDNOTE IN PRESOJA: VPLIV KULTURNIH VREDNOT NA PRESOJANJE VLADNIH UKREPOV Ula Nikolaja Ratajec	42
»PIŠM GLEDAM POŠILJAM OBJAVLAM«: O DIGITALNEM VSAKDANU OTROK V ČASU EPIDEMIJE Tanja Oblak Črnič, Katja Koren Ošljak	53

ZNAČILNOSTI PRVEGA SPOLNEGA ODNOSA PRI SREDNJEŠOLCIH IN SREDNJEŠOLKAH V SLOVENIJI Roman Kuhar, Alenka Švab, Tina Kogovšek	59
---	----

MEDKULTURNA SEKCIJA

DRUŽBENE NEENAKOSTI V PANDEMIJI: KJE #OSTANIDOMA, ČE SI BEGUNEC? Simona Zavratnik	64
INTEGRACIJA PRISELJENIH OTROK V SLOVENSKI IZOBRAŽEVALNI SISTEM Odsotnost celovitega sistemskega in otrokosrediščnega pristopa Mateja Sedmak, Zorana Medarić, Barbara Gornik, Lucija Dežan	69
INTERSECTIONAL CONTESTATIONS. THE MEANINGS OF INTEGRATION OF MIGRANT PUPILS IN AUSTRIAN SCHOOLS Alev Cakir, Stella Wolter, Mira Liepold, Birgit Sauer	74
RIGHT-WING POPULIST AFFECTIVE GOVERNMENTALITY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF PARLIAMENTARY DEBATES ON MIGRATION IN AUSTRIA AND SLOVENIA Mojca Pajnik, Birgit Sauer, Iztok Šori, Daniel Thiele	79
OBRAVNAVA BEGUNSKE »KRIZE« Z VIDIKA HIBRIDNEGA MEDIJSKEGA SISTEMA: PRELIMINARNA IZHODIŠČA IN PROBLEMATIKE Rok Smrdelj	84
POPULIZMI: NEENAKOSTI V DISKURZIVNI KONSTRUKCIJI POLITIČNIH PROBLEMOV Marko Ribač	89
PRISELJENI DELAVCI V SLOVENIJI: INTEGRACIJA GLEDE NA (NE) DRŽAVLJANSTVO EU S POUČENJEM NA JEZIKU Maja Zadel	94
SERIOUS GAMES ABOUT THE MIGRATION PHENOMENA IN DIGITAL CAPITALISM. SOLUTIONS OR INTRICACIES? Marina Riera-Retamero, Paula Lozano-Mulet, Laura Malinverni, Juana M. Sancho-Gil	99

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO

KAPITALIZEM IN DOHODKOVNE NEENAKOSTI Minea Rutar	107
DRUŽBENA STRATIFIKACIJA SAMOZAPOSLJENIH: EKONOMSKI POLOŽAJ, INTENZIVNOST DELA IN ZDRAVJE Gorazd Kovačič	116
AVTORITARNI REŽIMI V DIGITALNI DOBI Marika Grubar	125

DEMOKRATIČNA RECESIJA, EKONOMSKI POGOJI SVOBODE
IN KONEC ZGODOVINE

Tibor Rutar 131

KAPITALIZEM, LIBERALNA DEMOKRACIJA
IN POLITIČNE ALTERNATIVE

Marko Hočevar 138

POSLOVNI MODEL PLATFORM IN PODATKOVNA ASIMETRIJA

Maruška Nardoni 143

STANDARDIZACIJA PREKARNEGA DELA?
ZAPOSLOVANJE V SLOVENIJI V OBDOBJU 2005-2019

Branko Bembič, Jožica Čehovin Zajc 147

STAVKE MED GOSPODARSKO KRIZO IN PO NJEJ

Žiga Žunec 155

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

DONACIJE HRANE KOT NOVA OBLIKA STRATEGIJE
SPOPADANJA Z REVŠČINO

Vesna Leskošek 161

DRUŽABNE INOVACIJE V ČASU DRUŽABNE RAZDALJE

Srna Mandič, Valentina Hlebec 165

PREMIKI V SKRBTVENEM REŽIMU V SLOVENIJI
V ČASU PANDEMIJE COVID-19

Tatjana Rakar, Valentina Hlebec 169

PROBLEMATIZACIJA VLADNE OBRAVNAVE
ŠTUDENTOV V ČASU EPIDEMIJE

Maša Krajnc 173

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

NEENAKOST SPOLOV V SLOVENIJI - SISTEMSKI SEKSIZEM

Valerija Korošec 179

O VLOGI DOLGČASA V STAROSTI

Otto Gerdina 184

STRUKTURNA MLADINSKA BREZPOSELNOST
V (PANDEMIJSKI) DRUŽBENI KRIZI

Darka Podmenik, Maruša Gorišek 188

KAKO PRESEGATI PARADOKS NEMOČNIH?

Zdravko Mlinar 193

SEKCIJA ZA SOCIALNO DELO

DRUŽBENE NEENAKOSTI IN RASIZEM: ANALIZA KRIMINALIZACIJE SOLIDARNOSTI	
Jelka Zorn	197
RAZISKOVANJE NASILJA NAD LGBTI+ OTROKI IN MLADIMI: IZSLEDKI PRVEGA DELA EVROPSKE RAZISKAVE V SLOVENIJI	
Mojca Urek, Anže Jurček, Andrej Poglajen	203
UNIVERZA KOT MOŽNI MODEL ENAKOSTI? Izkušnje univerz v času Covid-19 in izhodišča projekta EUTOPIA	
Petra Videmšek, Ana M. Sobočan, Catherine Gillo Nilsson, Karen Celis	208
SLOVENSKI NACIONALNI ZNAČAJ IN UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK	
Srečo Dragoš	213

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

SVETA AFINITETA? RAZSEŽNOSTI SIMBIOZE PENTEKOSTALIZMA IN NEOLIBERALIZMA	
Igor Jurekovič	219
TRANSFORMATIVNI UČINKI ROMANJA CAMINO DE SANTIAGO MED SLOVENSKIMI ROMARJI	
Miran Lavrič, Snežana Brumec	225

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

ENAKOST SPOLOV NA TRGU DELOVNE SILE V SLOVENIJI PO DVEH DESETLETJIH NEGATIVNIH SPREMENB	
Aleksandra Kanjuo Mrčela, Jasna Mikić	232
INTERSEKCIJSKA DISKRIMINACIJA ISTOSPOLNO USMERJENIH OSEB V SLOVENIJI: PRIMER PREDLOGA ZZZDR	
Rok Smrdelj	237

ODPRTI TERMIN I

ALI DRUŽBENI IMAGINARIJI O RAZVOJU NOVIH NAPREDNIH TEHNOLOGIJ GOVORIJU TUDI O PRIHODNIH DRUŽBAH (NE)ENAKOSTI?	
Franc Mali	242
EVROPSKA UNIJA, AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO IN MLADI	
Patricija Frlež	247
PODALJŠEVANJE ŽIVLJENJA, STARIZEM IN ŠIRŠI HUMANISTIČNO-DRUŽBOSLOVNI KONTEKST	
Martin Lipovšek, Metka Kovačič, Klara Vulikić, Nastja Jalovec, Jakob Drašček, Igor Pribac, Danijela Lahe, Robert Zorec, Miroslav Verbič	254

OKROGLA MIZA:

ERIK OLIN WRIGHT – DRUGAČEN SVET JE MOGOČ

Moderator: Otto Gerdina 259

OKROGLA MIZA:

SEKCIJA ZA PROSTOR IN OKOLJE

**DRUŽBENO OKOLJE IN FIZIČNI, GRAJENI PROSTOR
V RAZMERAH VIRTUALIZACIJE DELA**

Moderator: Marjan Hočevar 260

DRUŽBENO IN BIOFIZIČNO OKOLJE:

DOM IN DELO V RAZMERAH ZAPOVEDANE VIRTUALIZACIJE

Marjan Hočevar 261

**IZZIVI PROUČEVANJA ZAPOSLEJIVOSTI VISOKOŠOLSKIH DIPLOMANTOV
V ČASU IZOBRAŽEVANJA NA DALJAVO IN PO NJEM**

Samo Pavlin 267

RAZVOJ MEST ODPORNIH NA PANDEMIJO?

UPORABA PROSTORSKO-TEHNOLOŠKIH REŠITEV

**V MESTIH KOT TVEGANJE ALI REŠITEV ZA »URBANIZEM
KOT NAČIN ŽIVLJENJA«**

Matjaž Uršič 271

OKROGLA MIZA:

ŠTUDENTSKA SEKCIJA

Moderatorja: Žiga Žunec, Domen Žalac 276

OKROGLA MIZA:

IDENTITETA IN NACIJA V SLOVENSKIH UČBENIKIH ZGODOVINE

Moderatorica: Tamara Pavasović Trošt 277

ODPRTI TERMIN II

SKRBTSTVENO DELO IN SPOL V PERSPEKTIVI

ŠTUDIJ MOŠKIH IN MOŠKOSTI

Moderatorica: Majda Hrzenjak 278

PREDSTAVITEV AVTORJEV 279

NAGOVOR PREDSEDNICE SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA DRUŠTVA

Spoštovane članice in člani
Slovenskega sociološkega društva,
avtorji in avtorice prispevkov v zborniku

V jubilejnem letu 2020, ko praznujemo 55 obletnico delovanja društva, smo za naslovno temo našega letnega srečanja izbrali "Družbene neenakosti in politika", ki smo jo dopolnili z večjim številom prispevkov o vplivu bolezni Covid-19 na aktualno družbeno dogajanje. Epidemija je globoko zarezala v naše vsakdanje življenje, nas opozorila na pomen zaupanja med državljani in politiko, izpostavila vrednost solidarnosti in prednosti javnega zdravstvenega sistema. Zaradi epidemije je prvič v zgodovini našega delovanja onemogočena organizacija srečanja v živo, na katerem smo se vsako leto znova srečevali s kolegi in prijatelji, izmenjavali strokovna stališča, dobili vpogled v aktualno sociološko raziskovanje in vzpostavili stik z novo generacijo študentov in študentk. Verjamem, da se bomo naslednje leto spet uspeli zbrati v polnem številu in podeliti društvene nagrade ob slavnostni večerji. Takrat bo tudi čas za celovito analizo učinkov epidemije na slovensko družbo, med drugim za analizo sprememb, ki so se zgodile na področju organizacije dela, razumevanja prostora in odnosov med družbenimi skupinami, od katerih so nekatere epidemijo prevedrile pod manjšimi in druge pod večjimi dejniki.

Družbene neenakosti in politika

Izbira naslovne teme srečanja je spodbudila rast ekonomskih neenakosti v dohodkih in bogastvu v zadnjih štirih desetletjih, ki predstavlja enega ključnih razvojnih izzivov zahodnih, post-industrijskih družb. Tematika neenakosti je predmet številnih javnih in akademskih razprav, kjer avtorji_ice povezujejo aktualne pretrse v političnem življenju s spremenjenim režimom neenakosti. Akademski razprava se odvija znotraj širokega interdisciplinarnega okvira, v katerem družboslovne vede, med njimi sociologija, ekonomija in politične vede, razvijajo nove analitične pristope, ki temeljijo na analizi velikih podatkov, in se hkrati vračajo h klasičnemu konceptualnemu aparatu družbenih razredov in kapitala.

Globalizacija, tehnološki razvoj in spremembe na trgu delovne sile so ekonomski dejavniki, ki se najpogosteje navajajo med razlogi za povečevanja neenakosti v razvitih državah. V njih po mnenju nekaterih prihaja do vse bolj izrazite konsolidacije družbenih razkolov, ko se ekonomski položaji sistematično povezujejo z razlikami v dostopu do političnih virov, vrednot in stališč ter življenjskih stilov. S tem so povezana tudi vprašanja interseksionalnosti, enakosti priložnosti, medgeneracijskega prenosa premoženja in

povečevanja percipirane in dejanske socialne distance skozi zapiranje socialnih omrežij in prostorsko segregacijo.

Kljub izpostavljenosti enotnim ekonomskim procesom so razlike med državami, ko gre za trend rasti neenakosti, velike: države Evropske unije so v primerjavi z Rusijo, Kitajsko, ZDA in Indijo v istem časovnem obdobju zabeležile najmanjši porast neenakosti. Do razlik prihaja tudi med državami znotraj evropskega prostora in še ožje znotraj skupine tranzicijskih držav, kar priča o pomembni vlogi političnih dejavnikov, politik in političnih ideologij, ki usmerjajo in omejujejo ekonomske procese in blažijo njihove posledice. V istem obdobju se je pomembno spremenil pogled na državo blaginje, kar je vodilo v reforme na področju davčnih in socialnih politik ter politik trga dela, ki so šibile pomen države na področju zmanjševanja neenakosti proizvedenih na trgu dela. V ozadju takšne transformacije države blaginje se je vseskozi spreminjal tudi odnos državljanov in državljanek do vprašanj, ki sodijo na področje moralne filozofije kot so pravičnost, svoboda, solidarnost, tekmovalnost in meritokracija. Tradicionalna liberalna prepričanja v dohodkovno redistribucijo in davčno pravičnost so nadomestile teorije, ki predlagajo nižanje davkov in koncentracijo bogastva. Povečevanje vrednosti za delničarje je postalo glavno vodilo korporativnega upravljanja.

Politična moč je zaradi sprememb v družbeni strukturi vse bolj koncentrirana v rokah višjega sloja in se izvaja v njegovo korist, kar je transformiralo politični konflikt in v nekaterih državah sprožilo množične proteste, v drugih pa na oblast pripeljalo "nove" politične elite, ki mobilizirajo volilce ob spretni uporabi digitalnih medijev in na vsebinski platformi o odtujeni politiki. Če privzamemo, da so generacije proizvod specifičnih zgodovinskih pogojev in dogodkov, zaradi katerih te svet vidijo in razlagajo na sebi lasten način, je pričakovati, da so tudi generacijski odzivi na problematiko neenakosti različni, da generacije uporabljajo različne repertoarje politične akcije in zasledujejo različne politične utopistike. Pri tem ne smemo pozabiti, da so politične spremembe, ki smo jim priča, posledice tako dolgotrajnih procesov rasti neenakosti kot tudi izrednih dogodkov in kriz, na primer velike finančne in gospodarske krize v prejšnjem desetletju in aktualne epidemije bolezni Covid-19. Kako se neenakost odraža na zmožnosti različnih družbenih skupin, da se soočijo z novim zdravstvenim tveganjem, v kolikšni meri sprejeti ukrepi za zaježitev epidemije diskriminirajo med različnimi skupinami in kako bodo posledice epidemije vplivale na ekonomsko neenakost, bodo nedvomno ene osrednjih tem sociološkega raziskovanja v prihodnjih letih.

Vabljeni govorec na letošnjem srečanju je prof. Mike Savage z oddelka za sociologijo na London School of Economics. Prof. Savage je avtor večjega števila del s področja neenakosti in direktor International Inequality Institute, ki izvaja Atlantski fellowship programme, največji tovrstni globalni program na področju raziskovanja neenakosti. V okviru srečanja sta na sporedu tudi dve plenarni okrogli mizi (Ekonomske neenakosti in politika ter Univerzalni temeljni dohodek), ki vzpostavljata dialog med različnimi družboslovnimi disciplinami in med stroko in politiko.

Spoštovani članice in člani, avtorji in avtorice, zahvaljujem se vam za vaše sodelovanje na letošnjem letnem srečanju in vam želim, da ostanete zdravi.

dr. Hajdeja Iglič
predsednica Slovenskega sociološkega društva

PROGRAM

SLOVENSKEGA SOCIOLOŠKEGA SREČANJA 2020 DRUŽBENE NEENAKOSTI IN POLITIKA

Ljubljana, 6 – 7. november

PETEK, 6. 11. 2020

9:00 – 18:00 Tehnična pomoč

Tajništvo SSD – tajništvo@sociolosko-drustvo.si

9:00 – 10:15

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA I.

Sodelujejo: Janja Vuga Beršnak in Bojana Lobe,
Tanja Oblak Črnič in Katja Koren Ošljak,
Tanja Kamin in Nina Perger, Ula Nikolaja Ratajec
Moderira: Alenka Švab

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE I.

Sodelujejo: Marko Ribač, Rok Smrdelj, Daniel Thiele in Iztok Šori, Maja Zadel
Moderira: Mateja Sedmak

10:15 – 10:30 Odmor

10:30 – 11:45

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO I.

Sodelujejo: Branko Bembič in Jožica Čehovin Zajc, Gorazd Kovačič,
Maruška Nardoni, Minea Rutar, Žiga Žunec
Moderira: Aleksandra Kanjuo Mrčela

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE I.

Sodelujejo: Matic Kavčič in Majda Paho, Metka Kuhar, Vesna Leskošek,
Zdenka Šadl in Valentina Hlebec
Moderira: Maša Filipovič Hrast

11:45 – 12:00 Odmor

12:00 – 13:15

OKROGLA MIZA: ERIK OLIN WRIGHT –DRUGAČEN SVET JE MOGOČ

Sodelujejo: Klemen Ploštajner, Tanja Renner, Darij Zadnikar
Moderira: Otto Gerdina

PEDAGOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Metka Mencin Čeplak in Nina Perger in Veronika Tašner,
Martina Klemenc, Nataša Lampret, Tanja Popit, Klavdija Šipuš

Moderira: Živa Kos

ŠTUDENTSKA SEKCIJA

Sodelujejo: Nana Čemaš, Jan Sabadžija in Hana Barši Palmić, Nastja Rožej

Moderira: Domen Žalac in Žiga Žunec

13:15 – 14:30 Odmor za kosilo

14:30 – 15:00

DOBRODOŠLICA

Pozdravni nagovor predsednice SSD Hajdeje Iglič

15:00 – 16:00

PLENARNO PREDAVANJE:

MIKE SAVAGE – THE GEOPOLITICS OF GLOBAL INEQUALITY

16:00 – 16:15 Odmor

16:15 – 18:00

PLENARNA OKROGLA MIZA: EKONOMSKE NEENAKOSTI IN POLITIKA

Sodelujejo: Bojan Bugarič, Srečo Dragoš, Anja Kopač, Srna Mandič,
Aleksandra Kanjuo Mrčela, Tine Stanovnik

Moderira: Rudi Klanjšek

18:00 – 18:15 Odmor

18:15 – 18:45

OBČNI ZBOR ČLANOV IN ČLANIC

Poročilo o delu

Spremembe Statuta

Izbor častnega_e člana_ice

18:45 – 19:00 Odmor

19:00 – 20:00

RAZGLASITEV PREJEMNIKOV_IC NAGRAD IN PRIZNANJA SSD

SOBOTA, 7. 11. 2020

9:30 – 11:15

PLENARNA OKROGLA MIZA: UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK

Sodelujejo: Alenka Bratušek, Jože P. Damijan, Brane Golubović,
Tanjo Rener, Luka Mesec, Igor Pribac
Moderira: Gorazd Kovačič

11:15 -11:30 Odmor

11:30 – 12:45

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO II.

Sodelujejo: Tej Gonza, Marike Grubar, Marko Hočevnar, Tibor Rutar
Moderira: Aleksandra Kanjua Mrčela

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE II.

Sodelujejo: Srna Mandič in Valentina Hlebec,
Tatjana Rakar in Valentina Hlebec, Maša Krajnc
Moderira: Maša Filipovič Hrast

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA II.

Sodelujejo: Lucija Dežan, Roman Kuhar, Vesna Zupančič
Moderira: Alenka Švab

12:45 – 14:30 Odmor za kosilo

14:30 – 15:45

SEKCIJA ZA MEDKULTURNE ŠTUDIJE II.

Sodelujejo: Barbara Gornik, Mira Liepold, Paula Lozano-Mulet in
Marina Riera-Retamero, Simona Zavratnik
Moderira: Mateja Sedmak

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

Sodelujejo: Otto Gerdina, Matic Kavčič in Majda Pahor, Valerija Korošec,
Zdravko Mlinar, Darka Podmenik in Maruša Gorišek
Moderira: Mirjana Ule

SEKCIJA ZA SOCIALNO DELO

Sodelujejo: Srečo Dragoš, Anže Jurček in Mojca Urek,
Petra Videmšek, Jelka Zorn
Moderira: Ana M. Sobočan

15:45 – 16:00 Odmor

16:00 – 17:15

OKROGLA MIZA: SEKCIJA ZA PROSTOR IN OKOLJE

Sodelujejo: Tilen Jernej Blatnik, Primož Medved, Zdravko Mlinar,

Samo Pavlin, Matjaž Uršič

Moderira: Marjan Hočevar

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

Sodelujejo: Snežana Brumec in Miran Lavrič, Igor Jurekovič, Marjan Smrke

Moderira: Anja Zalta

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

Sodelujejo: Živa Kos, Jasna Mikić in Aleksandra Kanjuo Mrčela,

Jasna Podreka, Rok Smrdelj

Moderira: Milica Antić Gaber

17:15 – 17:30 Odmor

17:30 – 18:45

**OKROGLA MIZA: IDENTITETA IN NACIJA
V SLOVENSKIH UČBENIKIH ZGODOVINE**

Sodelujejo: Oliver Pejić, Mateja Režek, Rok Stergar, Jovana Mihajlović Trbovc

Moderira: Tamara Pavasović Trošt

ODPRTI TERMIN I:

Sodelujejo: Mitja Hafner-Fink, Martin Lipovšek, Franc Mali, Patricija Frlež

Moderira: Majda Černič Istenič

ODPRTI TERMIN II:

Skrbstveno delo in spol v perspektivi študij moških in moškosti

Sodelujejo: Branko Bembič, Mojca Frelih, Živa Humer, Iztok Šori

Moderira: Majda Hrzenjak

PLENARNO PREDAVANJE: THE GEO-POLITICS OF GLOBAL INEQUALITY

MIKE SAVAGE

London School of Economics, London, UK

This lecture will reflect on how global inequality trends are involved in the remaking of broader social inequalities associated with class, gender and race. I will explore on how increasing economic inequalities are associated with the formation of powerful elites across many parts of the globe. I consider how these elites are driving neo-imperial projects which are implicitly and explicitly challenging national autonomy. My lecture will thereby seek to reflect on my own research on reviving racism in the UK and synthesise these with broader arguments in economics and sociology.

Suggested reading:

Flemmen, M. and Savage, M., 2017. The politics of nationalism and white racism in the UK. *The British journal of sociology*, 68, pp.S233-S264.

Simson, R. and Savage, M., 2020. The global significance of national inequality decline. *Third World Quarterly*, 41(1), pp.20-41.

PLENARNA OKROGLA MIZA: EKONOMSKE NEENAKOSTI IN POLITIKA

Tema neenakosti, ki vključuje vse od razlik med spoli do razlik v premoženju, je gotovo ena izmed osrednjih tem sociologije. V zadnjem času, tj. v času zadnje faze globalizacije, se še posebej izpostavlja vprašanje relacij med neoliberalnim obratom – ta v smislu deregulacije, tj. odprave omejitev leži v samem jedru procesa globalizacije – in trendi na področju dohodkovne neenakosti. Ti kažejo, da se je dohodkovna neenakost znotraj držav praktično povsod povečala, med državami pa zmanjšala. Implikacije teh trendov so večplastne, odpirajo pa kompleksne razprave o odnosu med dohodkovno neenakostjo in pravičnostjo, o tem, ali in kako je z omenjenimi trendi povezana globalizacija, kakšne so relacije med neenakostjo in spremembami na trgu dela, kakšne so posledice omenjenih trendov na psihofizično zdravje ljudi, kako ti trendi vplivajo na zdravje in delovanje demokracije, kakšna je v tem sploh še lahko »obubožana« in ideološko vse bolj demonizirana (nacionalna) država blaginje, kakšen je odnos med »zahodom« in »vzhodom«. V tem oziru ne preseneča, da je tema neenakosti ena izmed ključnih tem Svetovnega ekonomskega foruma, mnogi raziskovalci pa celo menijo, da gre za ključni izziv prihodnosti, ki poleg okoljskega opustošenja in težav vezanih na duševno (ne)zdravje, od družb vse bolj terja tisto, kar je pred leti izpostavil E. Fromm – da ni problem v tem, da ni alternativ, ampak v tem, da se o njih ne govori dovolj. Namen pričujoče okrogle mize zato je, da preko interdisciplinarnega pristopa spregovori ne le o stanju, temveč tudi o tem, kje iskati rešitve za nastale izzive in seveda o tem, kako lahko k slednjim prispeva družboslovna misel.

Moderator: **RUDI KLANJŠEK**

Govorci_ke: TINE STANOVNIK, SREČO DRAGO,
ALEKSANDRA KANJUO MRČELA, SRNA MANDIČ,
ANJA KOPAČ, BOJAN BUGARIČ

PLENARNA OKROGLA MIZA: UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK

Univerzalni temeljni dohodek (UTD) nezadržno pridobiva politično težo. Ima naklonjenost vodilnih v svetu IT, zanj se zavzemajo pomembni politični akterji v najbolj razvitih deželah in tudi papež Frančišek. Po zdaj že kar dolgi vrsti pilotnih in raziskovalnih projektov njegove implementacije je izbruh pandemije UTD-ju dal le še dodaten zagon. Vlade so kot premostitveni ukrep v nasprotju z zategovanjem pasu v krizi pred 12 leti ob družbeni zapori široko trosile helikopterski denar. Na Covid-19 so se – tudi v imenu konkurenčnosti – odzvale s povišanimi stopnjami družbene solidarnosti, ki so bile pred krizo politično povsem nesprejemljive. Ti ukrepi so obudili idejo o UTD-ju. Tudi v Sloveniji. Spoznanje, da je pandemija trajno in ne le začasno okrepila trende prekarizacije in fleksibilizacije trga dela, ki se je dodatno ukoreninilo v kiberprostoru, kliče po reformah javnih politik na področju trga dela in socialnega varstva. Imamo kot družba na voljo boljše alternative, kot je uvedba ene od oblik UTD-ja?

Moderator: **GORAZD KOVAČIČ**

Govorci_ke: IGOR PRIBAC, JOŽE P. DAMJAN, LUKA MESEC,
BRANE GOLUBOVIČ, ALENKA BRATUŠEK, TANJO RENER

SEKCIJA ZA ŠTUDIJE VSAKDANJEGA ŽIVLJENJA

VESNA ZUPANČIČ

Ministrstvo za zdravje

KULTURA VARNOSTI PACIENTOV V KONTEKSTU EUFEMIZMOV, DRUŽBENE (NE)ENAKOSTI IN ZDRAVSTVENE POLITIKE

Povzetek: *Osrednji namen prispevka je osvetliti sedanje stanje na področju skrbi za varnost pacientov in kulturo varnosti v zdravstvu ter razpravljati o želenih izidih prizadevanj za izboljšanje varnosti, kulture varnosti in uporabi eufemizmov, tudi v kontekstu družbene (ne) enakosti in pandemije COVID-19. Osrednje vprašanje je bilo, kako razdeliti odgovornost med organizacijskimi sistemi in posameznimi strokovnjaki ob pojavu varnostnega odklona pri pacientu v času zdravstvene obravnave. Pojem varnostni odklon ne predstavlja zgolj eufemizem in ne gre torej zgolj za napako, ki jo je naredil posameznik, temveč predstavlja vrsto disfunkcij znotraj zapletenega sistema zdravstvenega varstva. Sociološka perspektiva razkriva tudi pomen sistemske teorije in skriti vpliv neenakosti moči (med poklici, znotraj poklicev in med pacienti in strokovnjaki) na kakovost in varnost v zdravstvu. Znanja s področja sociologije kakovosti in varnosti so za razvoj kulture varnosti zagotovo v pomoč.*

Gljučne besede: *zdravstveno varstvo, kakovost, varnost pacientov, zdravstveni delavci in sodelavci, odzivnost sistema*

Uvod

Pandemija COVID-19 je izzvala številne sisteme za varnost in kakovost vsakdanjega življenja, da se odzovejo na ta 'epidemiološki šok'. Trditev Fidlerja (1996: 77), da okužbe predstavljajo svetovni problem, ki zahteva globalno strategijo, je odmevala na vseh področjih politike: tradicionalne razlike med nacionalnimi in mednarodnimi političnimi, družbenimi in gospodarskimi dejavnostmi so izgubile na pomenu. Po Fidler (1996: 77) globalizacija izničuje tradicionalne razlike med domačimi in tujimi zadevami, ob pandemiji gre za naš skupni svetovni problem. Številni sistemi so se morali reorganizirati - odzvati na nove zahteve za varnost in kakovost vsakdanjega življenja – tudi zdravstvo (Harris in White 2019: 9).

Odpornost zdravstva na 'epidemiološki šok' je mogoče analizirati v kontekstu elementov: pripravljenost na šok, hitrost in moč odziva na opozorila za začetek šoka, upravljanje z učinkom šoka ter hitrost in raven obnovitve ter učenje. Pomemben vpliv na odzivnost imata organizacijska učna kultura in kultura varnosti (Fridell in dr. 2019: 12). Prav kultura varnosti pacientov nas še posebej zanima. Čeprav je minilo več kot 15 let od rojstva sodobnega gibanja

za varnost pacientov (Kohn in dr. 2000), je ena izmed razprav: kako razdeliti odgovornost med organizacijskimi sistemi in strokovnjaki ob pojavu varnostnega odklona pri pacientu v času zdravstvene obravnave še vedno aktualna. 'Varnost pacientov' pomeni tudi evfemizem za način, kako zdravstveni delavci obravnavajo vprašanje varnosti pacientov (Mongeot in dr. 2017: 873). Namen in cilji prispevka so bili osvetliti stanje na področju skrbi za varnost pacientov in kulturo varnosti v zdravstvu ter razpravljati o izidih prizadevanj za izboljšanje varnosti, kulture varnosti in uporabi eufemizmov, tudi v kontekstu družbene (ne)enakosti in pandemije COVID-19.

Metoda

Uporabljen je bil kvalitativni pristop s priložnostno namenskih pregledovanjem sociološke znanstvene literature in metodo kompilacije. Kot ključne besede za iskanje smo uporabili koren besede sociologija (*sociolog**) v kombinaciji z, 'kakovost in varnost v zdravstvu', 'kultura varnosti', 'varnost pacientov' v angleškem jeziku. Rezultati nestrukturiranega pregleda literature so na ravni kompilacije predstavljeni v treh sklopih kot izhodišče za kasnejši strukturirani pregled.

Rezultati

Sociologija kakovosti in varnosti v zdravstvu

Delo *Err Is Human* (Kohn in dr. 2000)¹ je usmerilo pozornost za izboljšanje kakovosti na zdravstvo kot celoto. Anderson (2016: 359) ugotavlja, da se sistemska teorija v zdravstvu uveljavlja počasi, ker je zdravstvo zapleteno in da je zapletenost za uporabnike 'neprijetna'. Splošna teorija sistemov pojasnjuje, da sistemov ni mogoče reducirati na niz delov, ki delujejo izolirano, ampak da je treba razumeti celoto medsebojnih odnosov med temi deli (Von Bertalanffy 1969). Petula (2005) poudarja, da sistemsko razmišljanje zdravstvu omogoči krepitev hierarhičnega sistema, ki podpira kakovost, poudarja vedenjsko komponento in komponento spretnosti, krepí zdravje in zdrave odnose. Sociološka perspektiva razkriva tudi vpliv neenakosti moči, kako bi te težave lahko obvladovali, pa tudi vsakdanje - pogosto nevidne - prakse, za kakovost in varnost v zdravstvu (Allen in dr. 2016).

Sistem integriranega upravljanja s kakovostjo in varnostjo v zdravstvu Sloveniji še ni vzpostavljen, delujejo pa posamezni sistemi in aktivnosti tako pri izvajalcih zdravstvene dejavnosti kot nacionalno. V letu 2019 je bilo pri zastopnikih pacientovih pravic 8811 obravnavanih vprašanj/zadev. Največ kršitev pravic je bilo prav s področja kakovosti in varnosti (Ministrstvo za zdravje 2020a).² Spremljajo se kazalniki kakovosti³ in izvajajo nadzori,

1. Motiti se je človeško.
2. Gre za pritožbeni postopek po Zakonu o pacientovih pravicah (2008, 2017). Podatek je iz Državnega poročila o stanju varstva pacientovih pravic iz leta 2019.
3. Kazalnik zadovoljstva pacientov: Pacienti imajo od 2. septembra 2019 možnost, da podajo oceno, v kolikšni meri so bili zadovoljni z nekaterimi vidiki kakovosti svoje zdravstvene obravnave pri izvajalcu zdravstvene dejavnosti. To lahko storijo preko kratkega vprašalnika, ki je preveden v več jezikov in v elektronski obliki dostopen na portalu zVem (<https://zvem.ezdrav.si>). Izpolnjevanje vprašalnika je za uporabnike storitev prostovoljno in predstavlja individualno oceno njihovega zadovoljstva. Skupno je bilo izpolnjenih 3.611 vprašalnikov. Na splošno so izpolnjevalci izvajalce zdravstvene dejavnosti v povprečju na petstopenski lestvici svoje zadovoljstvo ocenili s 4,30 (Ministrstvo za zdravje 2020b). Poteka pa tudi ocena izkušenj pacientov z zdravstveno obravnavo (PREMs), ki bo podala znanstveno veljavne in mednarodno primerljive podatke o izkušnjah pacientov z zdravstveno obravnavo v Sloveniji (NIJZ 2020).

potekajo izobraževanja o kakovosti in varnosti, vendar pa nacionalno upravljeni sistemski ukrepi, še niso zagotovljeni v potrebnem obsegu.⁴

Varnost pacientov in sistem spremljanja varnostnih odklonov in tveganj za varnost pacientov

Varnost pacientov je zmanjšanje tveganja škode, povezane z zdravstveno oskrbo, na sprejemljiv minimum. Škoda pacienta je vsaka škoda, ki jo zdravstvena oskrba prispeva ali prispeva k njej (WHO 2009). Varnostni odklon je vsak negativni odklon od standarda zdravstvene obravnave in pričakovanih izidov zdravljenja, ki bi ali je privedel do posledic za pacienta. Po podatkih Svetovne zdravstvene organizacije sicer 1 od 10 pacientov v času bolnišnične obravnave doživi varnostni odklon (WHO, 2019). Po Giddensu (1995:11–14) posamezniki v toku svojih ravnanj reflektivno nadzorujejo posledice teh delovanj in jih sproti korigirajo, vendar pa hkrati nastaja tudi množica posledic teh ravnanj, ki jih niso predvideli. Varnostni odklon ne predstavlja zgolj eufemizem in ne gre torej zgolj za napako posameznika, ampak predstavlja vrsto disfunkcij znotraj zdravstva. Vprašanje delitve odgovornosti med sistemom in posameznikom ima instrumentalno vrednost pa tudi kritično - praktičen pomen, saj napačna ocena lahko ogrozi varnost (Levitt 2014: 1051). Vzročno posledična analiza, ki temelji na sistemski teoriji, uči, da se pri varnostnih odklonih ne bi smeli osredotočati samo na posamezne odklone, temveč na okolico, ki je takim dogodkom omogočila, da se prenašajo. Teoretiki sistemov trdijo, da varnostne odklone pogosteje povzročajo organizacijski dejavniki kot pa napake ljudi. Sistemsko razmišljanje zdravstvenim delavcem omogoča, da vidijo celoten sistem in prepoznajo pomen odnosov med deli (Levitt : 2014: 1051). Anderson (2016: 593) je prepričan, da bi sprejem teorije sistemov v zdravstvu izboljšalo varnost, ne da bi zanemarili odgovornost posameznika. V odmevu Giddensove teorije strukturiranja (1984), posamezniki vplivajo na sisteme oskrbe, katerih del so, hkrati pa jih ta sistem oblikuje.

V Sloveniji je nacionalni sistem spremljanja varnostnih odklonov vzpostavljen samo za bolnišnice. Sistem upravljanja z varnostnimi odkloni in tveganji za varnost v zdravstvu sicer vključuje vse elemente, postopke in ukrepe, ki predstavljajo, opredeljujejo, dopolnjujejo in predpisujejo sporočanje, spremljanje, ukrepanje in učenje iz varnostnih odklonov ter tveganj za varnost za učinkovito preventivno delovanje. Letno je Ministrstvo za zdravje obveščeno o zgolj 20 najhujših varnostnih odklonov iz bolnišnic, kar onemogoča sistematično ukrepanje. Tečejo pa že priprave na uvedbo novega sistema, vključno s procesom razvoja kulture varnosti.

Kultura varnosti, uporaba eufemizmov in družbena (ne)enakost

Koncept kulture varnosti je bil v zadnjih dveh desetletjih deležen povečane pozornosti, saj naj bi ta vidik organizacijske kulture predstavljal osnovo za varno izvajanje visokokakovostne zdravstvene oskrbe (Hodgen in dr. 2017: 1). Pri kulturi varnosti gre za produkt posameznih in skupinskih vrednot, stališč, dojemanja, kompetenc in vzorcev vedenja, ki določajo zavezanost ter slog in strokovnost, upravljanje zdravja in varnosti organizacije (Health and Safety Commission 1993: 11). Mannion in Davies (2018: 1–2) opisujeta, da so zdravstveni zavodi raznoliki zaradi specialnosti, poklicnih skupin, poklicnih hierarhij in storitvenih procesov. Najbolje jih je obravnavati kot kulturni mozaik, sestavljen iz več subkultur. Zdravstveni zavodi morajo med zaposlenimi razviti kulturo varnosti skupaj z različnimi strukturnimi ukrepi za

4. Za izboljšanje stanja na področju kakovosti in varnosti bo potekal v naslednjih dveh letih projekt s tehnično podporo Službe za strukturni razvoj Evropske komisije.

izboljšanje kakovosti obravnave pacientov (Aranaz in Agra 2010: 1-2). Za pozitivno varnostno kulturo je značilna ‚kolektivna ozaveščenost‘ o vprašanih glede varnosti, medsebojno zaupanje, deljena odgovornost za varno oskrbo in zaupanje v varnostne pobude na ravni organizacije (The Health Foundation 2011). Obstajajo tudi strukturne neenakosti, ki otežujejo poenotenje zdravstvenih skupin. Zdravstveno oskrbo zagotavlja več poklicev, kot so zdravniki, medicinske sestre, socialni delavci, delovni in fizioterapevti, farmacevti, itd. Različna izobrazba in socializacija, ki se pojavita v vsaki od disciplin med njihovim usposabljanjem, poklicne skupine vodijo k osredotočanju na različne vidike potreb pacienta (McMurtry 2007: 34). Različne zdravstvene discipline se osredotočajo na poudarjanje obsega njihovega prispevka v zdravstvu z zmanjševanjem pomena prispevka drugih poklicev (Cordon 2013: 21). Zdravstveni delavci niso rutinsko usposobljeni za sistemski jezik in koncepte (Anderson 2016).

Varnost pacientov se namesto s pojmi strokovne napake, nesreče ali nezgode ipd. meri v smislu varnostnih odklonov. Pomen koncepta lahko odpravlja del možne resnosti dogodka, njegov vpliv pa tudi morebiten prispevek zdravstvenih skupin pri razvoju tega dogodka. Evfemizmi so izrazi, ki se uporabljajo namesto besed ali stavkov, ki bi se lahko šteli za ostre ali neprijetne (Annan-Prah 2015; Gernsbacher in dr. 2016: 1). Bowers in Pleydell-Pearce (2011: 2) verjameta, da evfemizmi »govorcem (in poslušalcem) omogočajo razmišljanje o vprašanih, ki bi se jim sicer lahko izognili«, vendar pa evfemistična uporaba pojmov otežuje obsežno razmišljanje o varnosti pacientov in izvajanje ukrepov za izboljšanje varnosti pacientov.

V Sloveniji je bila kultura varnosti v preteklosti že izmerjena. Robida (2013: 659) je z raziskavo v akutnih splošnih bolnišnicah ugotovil, da je Slovenija za reševanje problemov varnosti pacientov prevzela smer krivic in sramotenja posameznikov namesto prave in prilagodljive kulture s sistemskim pristopom, ki spodbuja učenje in je namenjen preprečevanju varnostnih odklonov. Pri merjenju kulture varnosti v slovenskih dežurnih ambulantah je bilo ugotovljeno, da so potrebne izboljšave (Klemenc Ketiš in dr. 2017: 208).

Razprava

Varnost pacientov v zdravstvu se razvija od individualnega etičnega izziva zdravstvenega (so)delavca in vloge pacientov do skupne odgovornosti (političnih) odločevalcev v presečišču kulture varnosti in vsakdanjem življenju in v zdravstvu. Pandemija COVID-19 predstavlja tveganje zdravstvenih delavcev, ki skrbijo za okužene paciente, za prenos virusa na paciente, vključno z visoko stopnjo umrljivosti za njih same (Zhou in dr. 2020; Heinzerling in dr. 2020). Do 10 % potrjenih pozitivnih primerov COVID-19 so bili namreč zdravstveni delavci (Heinzerling in dr. 2020). Izhodišče, da varnostni odklon ne predstavlja zgolj eufemizem in ne gre torej zgolj za napako, ki jo je naredil posameznik, ampak predstavlja vrsto disfunkcij znotraj zdravstva, omogoča učinkovitejši pristop k iskanju rešitev za izboljšanje kulture varnosti in varnosti pacientov – in s tem boljše preprečevanje in obvladovanje epidemije COVID-19. Thompson (2014: 1) ponuja dve merili, ki pojasnjujejo posameznikovo moralno odgovornost ob kolektivni odgovornosti: (1) posameznikova dejanja ali opustitve so prispevali h končnemu rezultatu in (2) ta dejanja ali opustitve se niso izvedle v nevednosti ali pod prisilo. Za delovanje sistema odgovornosti ne zadostujejo samo merila in načela: potrebna je tudi sistemski pristop in sistemska ureditev. Zdaj se vedno bolj zagovarja ‚kultura pravičnosti‘ in ‚ne krivdni pristop‘, ob priznavanju odgovornosti posameznikov in sistemov – nujno je uravnoteženje odgovornosti. Znanja s področja sociologije kakovosti in varnosti so zagotovo v pomoč.

Literatura

- Allen, Davina. Braithwaite, Jeffrey, Sandall, Jane, in Waring, Justin (2016): Towards a sociology of healthcare safety and quality. *Sociology of Health & Illness*, 38 (2): 181–197. Dostopno prek: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/1467-9566.12390> (3. 7. 2020).
- Anderson, R. Bret (2016): Improving health care by embracing Systems Theory. *The Journal of thoracic and cardiovascular surgery*, 152 (2): 593–594. Dostopno prek: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4947551/> (20. 6. 2020).
- Annan-Prah, Elisabeth (2015): *Basic Business And Administrative Communication*. Xlibris.
- Aranaz, M. Jesus in Agra, Yolanda (2010): The culture of patient safety: from past to future in four stages. *Medicina Clinica (Barc)*, 135 (Suppl 1): 1–2. Dostopno prek: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20875534/> (20. 6. 2020).
- Bowers, S. Jeffrey, in Pleydell-Pearce, W. Christopher (2011): Swearing, Euphemisms, and Linguistic Relativity. *PLoS ONE*, 6 (7): e22341. Dostopno prek: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0022341> (5. 7. 2020).
- Cordon P. Charissa (2013): System Theories: An Overview of Various System Theories and Its Application in Healthcare, *American Journal of Systems Science*, 2 (1): 13–22. Dostopno prek: <http://article.sapub.org/10.5923.j.ajss.20130201.03.html> (20. 6. 2020).
- Fridell, My, Edwin, Sanna, von Schreeb, Johan, in Saulnie, D. Dell (2019): Health System Resilience: What Are We Talking About? A Scoping Review Mapping Characteristics and Keywords. *International Journal of Health Policy and Management*, 9 (1): 6–16. Dostopno prek: https://www.ijhpm.com/article_3665.html (20. 6. 2020).
- Fidler, P. David (1996): Globalization, International Law, and Emerging Infectious Diseases. *Emerging Infectious Diseases*, 2 (2): 77–84. Dostopno prek: https://wwwnc.cdc.gov/eid/article/2/2/96-0201_article (10. 7. 2020).
- Gernsbacher Morton, Ann, Raimond, R. Adam, Balinghasay, M. Theresa, in Boston, S. Jilana (2016): “Special needs” is an ineffective euphemism. *Principles and Implications*, 1: 29. Dostopno prek: https://www.researchgate.net/publication/311732158_Special_needs_is_an_ineffective_euphemism (10. 7. 2020).
- Giddens, Anthony (1995): *Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, Anthony (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Harris, Joseph in White, Alexandre (2019): The Sociology of Global Health: A Literature Review. *Sociology of Development*, 5 (1): 9–30. Dostopno prek: <https://online.ucpress.edu/socdev/article/5/1/9/83348/The-Sociology-of-Global-HealthA-Literature-Review> (10. 7. 2020).
- Health Safety Commission (1993): *ACSNI Human Factors Study Group Third report, Organising for Safety*. London: HMSO.
- Heinzerling, Amy, Stuckey J. Matthew, Scheuer, Tara, Xu, Kerui, Perkins Kiran, M, Resseger, Heather, in dr. (2020): *Transmission of COVID-19 to Health Care Personnel During Exposures to a Hospitalized Patient - Solano County, California, February 2020. Morbidity and Mortality Weekly Report (MMWR)*, 69 (15): 472–476. Dostopno prek: <https://doi.org/10.15585/mmwr.mm6915e5> (5. 7. 2020).
- Hogden Anne, Ellis Louise A., Churruca Kate, in Bierbaum Mia (2017): *Safety Culture Assessment in Health Care: A review of the literature on safety culture assessment modes*. Sydney: Australian Commission on Safety and Quality in Health Care. Australian Institute of Health Innovation. Dostopno prek: <https://www.safetyandquality.gov.au/wp-content/uploads/2017/10/Safety->

- Culture-Assessment-in-Health-Care-A-review-of-the-literature-on-safety-culture-assessment-modes.pdf (10. 7. 2020).
- Levitt, Philip (2014): Challenging the systems approach: why adverse event rates are not improving. *BMJ Quality and Safety*, 23: 1051–1052. Dostopno prek: <https://qualitysafety.bmj.com/content/23/12/1051> (10. 7. 2020).
- Macrae, Carl (2014): Early warnings, weak signals and learning from healthcare disasters. *BMJ Quality & Safety*, 23 (6): 440–445. Dostopno prek: <https://qualitysafety.bmj.com/content/23/6/440.full> (10. 7. 2020).
- Mannion, Russell in Davies, (2018): Huw. Understanding organisational culture for healthcare quality improvement. *BMJ*, 363: k4907.
- McMurtry, Agnus. (2007): Reinterpreting interdisciplinary health teams from a complexity science perspective. *University of Alberta Health Sciences Journal*, 4(1): 33–42. Dostopno prek: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.471.4262&rep=rep1&type=pdf> (10. 7. 2020).
- Mongeon, Frederic, Occelli, Pauline, Buchet-Poyau, Karine, Robelet, Magali, Touzet Sandrine, in Michel, Philippe (2017): The emergence of patient safety in France. *Santé Publique*, 29 (6): 869–877. Dostopno prek: https://www.cairn-int.info/article-E_SPUB_176_0869--the-emergence-of-patient-safety.htm# (10. 7. 2020).
- Klemenc Ketiš Zalika, Tveter Deilkas Ellen, Hofoss Dag, in Tschudi Bondevik Gunnar (2017): Kultura varnosti v slovenskih dežurnih ambulantah. *Zdravstveno varstvo*, 56 (4): 203–210. Dostopno prek: <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-NED7D8EC> (11. 7. 2020).
- Kohn, T. Linda, Corrigan, M. Janet, in Donaldson, S. Molla (2000): To Err is Human: Building a Safer Health System. Washington, DC: The National Academies Press.
- Pellegrino, D. Edmund (2004): Prevention of Medical Error: Where Professional and Organizational Ethics Meet. V. V. A. Sharpe (ur.): *Accountability: Patient Safety and Policy Reform*, 83–98. Washington, DC: Georgetown University Press.
- Petula, Sue (2005): Can Applying Systems Theory Improve Quality in Healthcare Systems? *National Association for Healthcare Quality*, Nov-Dec: W6-2. Dostopno prek: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.470.9969&rep=rep1&type=pdf> (5. 10. 2020).
- Robida Andrej (2013). Zaznavanje kulture varnosti pacientov v slovenskih akutnih bolnišnicah. *Zdravniški vestnik*, 82 (10): 648–660. Dostopno prek: (10. 7. 2020).
- Ministrstvo za zdravje (2020a). Državno poročilo o stanju varstva pacientovih pravic za leto 2019. Dostopno prek: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZ/DOKUMENTI/Drzavno-porocilo-o-stanju-varstva-pacientovih-pravic-za-leto-2019.pdf> (15. 7. 2020).
- Ministrstvo za zdravje (2020b). Poročilo o zadovoljstvu pacientov za leto 2019. Dostopno prek: <https://www.gov.si teme/kakovost-zdravstvenega-varstva/> (15. 7. 2020).
- NIJZ (2020). PREMIs. Dostopno prek: <https://www.nijz.si/sl/prems> (15. 7. 2020).
- The Health Foundation (2011): A story of people doing extraordinary things. Dostopno prek: <file:///C:/Users/ZupancicV57/Downloads/AnnualReview2011.pdf> (19. 7. 2020).
- Thompson, F. Denis (2014): Responsibility for failures of government the problem of many hands, *The American Review of Public Administration*, 44 (3): 259–273. Dostopno prek: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0275074014524013> (10. 7. 2020).
- von Bertalanffy, Ludvig (1969): General system theory; foundations, development, applications. New York: G. Braziller.
- Zhou, Fei, Yu, Thing, Du, Ronghui, Fan Guohui, Liu, Ying, Liu, Zhibo, in dr. (2020): Clinical course and risk factors for mortality of adult inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: a retrospective cohort study. *Lancet* 2020; 395: 1054–1062. Dostopno prek: <https://www.thelancet.com/action/showPdf?pii=S0140-6736%2820%2930566-3> (23. 6. 2020).

- WHO (2020): Coronavirus disease 2019 (COVID-19). Situation Report – 51. Internet. Dostopno prek: https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200311-sitrep-51-covid-19.pdf?sfvrsn=1ba62e57_10 (23. 6. 2020).
- WHO (2019): Global actions on patient safety. Draft resolution. EB144/CONF./8, 2019 Rev. 1, 20. Dostopno prek: http://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB144/B144_CONF8Rev1-en.pdf (30. 6. 2020).
- WHO (2009): Conceptual Framework for the International Classification for Patient Safety, Final Technical Report. Dostopno prek: https://www.who.int/patientsafety/taxonomy/icps_full_report.pdf (1. 7. 2020).

LUCIJA DEŽAN,

Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper

NEFORMALNE PRAKSE ZAPOSLOVANJA MLADIH: IZKUŠNJE MLADIH V SLOVENIJI

Povzetek: *Načini, kako se mladi lotevajo iskanja zaposlitve so različni; praviloma ločimo formalne in neformalne metode iskanja. V prispevku se osredotočamo na izkušnje mladih v Sloveniji glede uporabe neformalnih praks na področju zaposlovanja. Predstavljene analize se nanašajo na podatke zbrane v lastni anketni raziskavi ter delno strukturiranih intervjujih. Analiza rezultatov je pokazala, da mladi v Sloveniji še vedno pogosteje uporabljajo formalne metode iskanja zaposlitve kakor neformalne. Najpogostejše informacije o zaposlitvi sicer iščejo s pomočjo svojih socialnih mrež, takoj nato pa sledi iskanje zaposlitve preko interneta in časopisnih oglasov. Rezultati kažejo, da je znotraj našega vzorca v več kot 70 % primerov pomoč pri pridobivanju zaposlitve prišla s strani prijateljev in sorodnikov..*

Ključne besede: *zaposlovanje, slovenska mladina, neformalne prakse, zveze in poznanstva, socialne mreže*

Uvod

Z uspešno sklenjeno zaposlitvijo mladi poleg finančne stabilnosti in ekonomske samostojnosti pridobijo možnost, da se stanovanjsko osamosvojijo, ustvarijo sekundarno družino ter se preizkusijo v novi (poklicni) vlogi. Zaradi pomanjkljivih delovnih izkušenj pa so mladi pogosto potisnjeni v bolj ranljiv položaj kakor na primer zaposleni v zrelih letih; slednje je posebej očitno v času ekonomskih kriz. Rezultati prejšnjih gospodarskih kriz kažejo, da navadno mine od štiri do pet let, preden se kazalci zaposlovanja vrnejo na nivo pred krizo, okrevanje trga mladih pa potrebuje še nekaj dodatnega časa (Kilimani 2017: 8). Z visokim tveganje, da bodo izključeni iz trga dela pa se poleg mladih, ki imajo malo večšin, soočajo tudi mladi iz držav, kjer je veliko število univerzitetno šolanih ljudi. Brezposelnost ali neustrezna zaposlenost mladih je posledica izobraževalnega neujemanja, saj visoka formalna izobrazba ne more biti prevedena v ustrezno službo (Zimmerman in dr. 2013: 44).

Tudi slovenska raziskava (Kokovnik in Jagodic 2017) izpostavlja pomanjkanje delovnih izkušenj kot ključno oviro mladih pri iskanju zaposlitve. Pomanjkanje izkušenj predstavlja za zaposlovalce tveganje, zato raje uporabljajo začasne ali fleksibilne oblike zaposlitve. Fleksibilne oblike zaposlitve sicer predstavljajo točko vstopa na trg dela ter stopnico naproti zaposlitvi za nedoločen čas, a stroga delitev pogodb za določen in nedoločen čas ovira prehod mladih k službam z več pravicami in daljšim trajanjem zaposlitve. Tovrstne službe lahko pojmuje kot dobre le kadar ustvarjajo priložnosti za mobilnost k bolj plačanim in stabilnejšim zaposlitvam.

V literaturi, ki se ukvarja z metodami iskanja zaposlitve praviloma razlikujemo med tremi najpogostejšimi tipi. **Formalne metode** iskanja zaposlitve so tiste, kjer iskalec uporabi storitve neosebni posrednikov, da se poveže s potencialnim zaposlovalcem; mednje navadno uvrščamo zaposlitvene agencije, oglaševanje v časopisu ter na internetnih straneh. **Neformalne metode** iskanja zaposlitve so tiste, kjer je vzpostavljen neformalen medosebni

kanal, ki s seboj prinaša informacije, vendar ni bil prvenstveno ustvarjen z namenom iskanja zaposlitve. Vključuje pomoč prijateljev ter sorodnikov ali kontaktiranje nekdanjih sodelavcev ter znancev iz šole – gre za aktivacijo socialne mreže. Pri **neposredni prijavi**, ki predstavlja tretjo (mešano) strategijo pa posameznik naveže neposreden stik s podjetjem; obišče podjetje ali pošlje življenjepis, četudi delovno mesto ni odprto (Behtoui 2008: 413).

Različne raziskave (na primer Branstad 2013; Kokovnik in Jagodic 2017) kažejo, da so metode iskanja, ki so najpogostejše uporabljene med mladimi, iskanje informacij pri prijateljih in sorodnikih ter neposredna prijava. Iskalci zaposlitve dojemajo zaposlene prijatelje in sorodnike kot zanesljiv vir informacij o zaposlovalcu. Iskanje informacij pri prijateljih in sorodnikih je za mlade posebej značilno zaradi njihove relativno ozke socialne mreže (le-ta se razširi z vstopom na trg dela), poleg tega pa so neformalne prakse ugodne za mlade iskalce dela zaradi nizkih stroškov ter zanesljivih informacij, ki jih prinašajo o delovnem mestu.

Med pogostejšimi razlogi v prid zaposlovanju preko zvez in poznanstev sta navadno omenjena kvaliteta informacij ter lažja družbena vključenost novo zaposlenih. Informacije, ki pridejo po neformalnih kanalih, so bogatejše in bolj zaupanja vredne, prav tako pa tak način zaposlovanja predstavlja nižje stroške za zaposlovalca in iskalca zaposlitve (Behtoui 2008: 420). Negativna stran zaposlovanja s pomočjo zvez in poznanstev je partikularizem; člani določene socialne mreže namreč priporočajo kandidate, ki so jim podobni. To omogoča obstoj selektivnosti in diskriminacije, ki kaznujeta tiste, ki nimajo ustreznih poznanstev, neodvisno od njihovih sposobnosti (Behtoui, 2008: 422).

Kadar posameznik išče informacije o zaposlitvi znotraj socialnih mrež, govorimo o uporabi zvez in poznanstev pri iskanju zaposlitve. Ključna značilnost takih socialnih mrež je, da je interakcija obstajala še preden je posameznik izrazil prošnjo po pomoči pri iskanju zaposlitve. Posameznik, ki uporablja zveze in poznanstva v postopku iskanja zaposlitve, je praviloma deležen 3 oblik pomoči: (i) zaposlitev doseže kot rezultat usluge, ki mu jo je napravil nekdo iz njegove socialne mreže, (ii) zaposlitev je rezultat priporočila s strani nekoga iz socialne mreže ali pa je (iii) zaposlitev dosežena na račun predhodne dobre izkušnje z zaposlovalcem (na primer preko opravljanja prostovoljnega ali študentskega dela). Med člani socialne mreže obstajajo tudi socialne vezi, ki so različno močne. Posameznik je praviloma s sorodniki in prijatelji povezan z močnimi socialnimi vezmi, z znanci in (nekdanjimi) sodelavci pa s šibkimi družbenimi vezmi.

Socialne mreže so lahko posebej učinkovite, kadar omogočajo dostop k raznolikim skupinam ljudi. Bolj kot je posameznikova socialna mreža raznolika, več novih in koristnih informacij oseba prejme. Ljudje navadno posedujejo približno enake informacije kakor njihov najožji krog (družina in prijatelji), v splošnem pa velja, da bolj kot posameznik uporablja ohlapno socialno mrežo (sodelavci, znanci), bolj raznolike informacije prejme. Poznavanje velikega števila ljudi, ki prihajajo iz različnih področij, omogoča iskalcem zaposlitve pridobivanje bolj raznovrstnih informacij (Drentea 1998: 326).

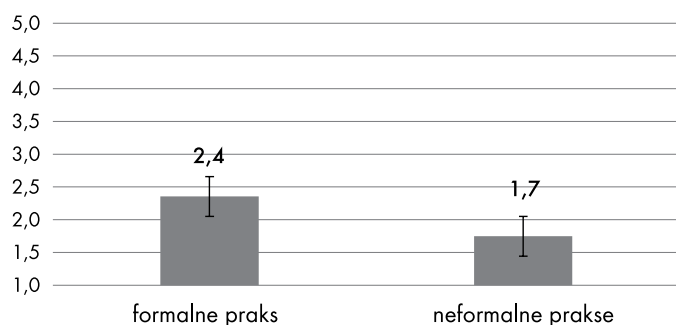
Metoda

Vzorec ($N = 109$) je bil neslučajnostni namenski. V raziskavo smo vključili le mlade med 15. in 29. letom starosti ($M = 25,60$; $SD = 2,7$), pri katerih je bil izpolnjen pogoj uporabe neformalnih praks pri pridobivanju zaposlitve. Vprašalnik je rešilo 44 moških in 65 žensk, respondenti pa so praviloma prihajali iz podravske (36,7 %) in savinjske (23,9 %) statistične regije. Največ respondentov (21 %) je imelo zaključeno štiriletno srednjo strokovno šolo. Podatke smo s pomočjo spletnega in pisnega vprašalnika zbirali med januarjem in februarjem 2019. Vsa vprašanja so bila zaprtega tipa.

Rezultati

Predpostavljali smo, da so neformalne prakse pri iskanju dela med mladimi v Sloveniji pogostejše uporabljene kakor formalne. K temu so nas napeljale raziskave (npr. Bliznakovski 2017) in medijska poročila (npr. Albreht 2016), ki opisujejo primere zaposlovanja z zvezami in poznanstvi. Predvsem slednja doprinašajo k specifični družbeni klimi in sooblikovanju iskalnih strategij mladih.

Grafikon 1: Pogostost uporabe formalnih in neformalnih praks pri iskanju zaposlitve v Sloveniji, 2019.

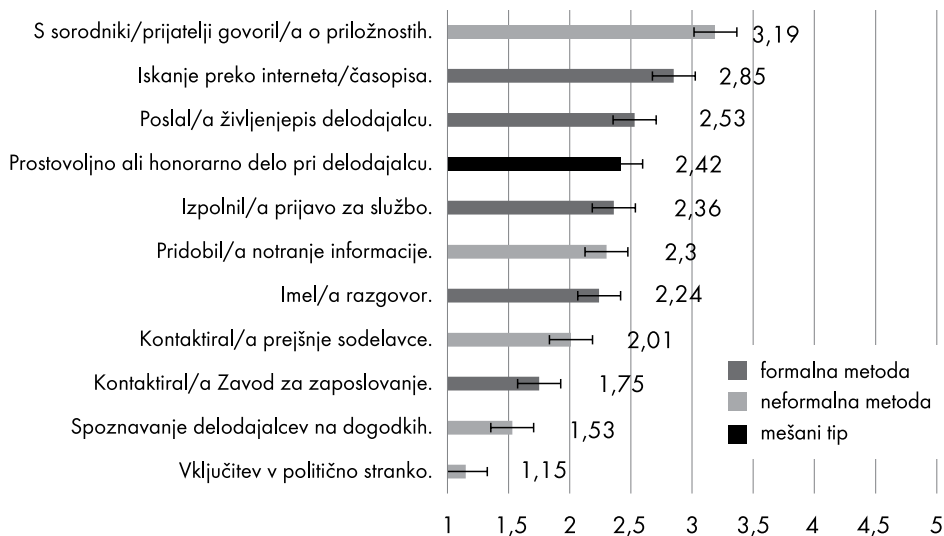
Opomba: Prikazani so 95-% intervali zaupanja za aritmetično sredino.

Vir podatkov: Lastna raziskava, $N=109$

Iz grafikona vidimo, da so med mladimi v Sloveniji pogostejše uporabljene formalne metode iskanja zaposlitve kakor neformalne. Opravili smo tudi T-test, ki je pokazal, da so razlike v pogostosti uporabe formalnih in neformalnih praks statistično značilne na ravni $p < 0,01$. To pomeni, da lahko z največ 1 % tveganjem trdimo, da so formalne prakse pogostejše uporabljene med mladimi v Sloveniji pri iskanju zaposlitve kakor neformalne ($t(105) = 6,69$, $p < 0,01$).

Grafikon 2: Pogostost uporabe različnih metod iskanja dela med mladimi v Sloveniji, 2019.

KOLIKOKRAT SI V ČASU ZADNJEGA ISKANJA ZAPOSLOTITVE NAREDIL KAJ OD NAVEDENEGA?

Opomba: Prikazani so 95-% intervali zaupanja za aritmetično sredino. Neformalne metode so prikazane v rdečih stolpcih, mešani tip pa v vijoličnem stolpcu.

Vir podatkov: Lastna raziskava, N=109

Nadalje se je izkazalo, da mladi informacije o zaposlitvi najpogosteje iščejo pri družinskih članih in prijateljih ($M = 3,19$, $SD = 1,38$); tisti, ki so uporabili to metodo, so jo med svojim zadnjim iskanjem zaposlitve uporabili od 3- do 5-krat. Svoje priložnosti iščejo mladi tudi na internetu ($M = 2,85$, $SD = 1,52$). Mladi v Sloveniji približno enakovredno uporabljajo tako formalne kakor neformalne metode, blizu pa so jim tudi tiste, ki smo jih uvrstili v mešani tip (opravljanje prostovoljnega ali študentskega dela pri potencialnem delodajalcu). Nizko uvrstitev zavoda za zaposlovanje (in zaposlitvenih agencij) je potrebno interpretirati v luči dejstva, da mladi uporabijo to metodo praviloma takrat, ko so izčrpali ostale možnosti (Loury 2006: 311).

V nadaljevanju smo predpostavljali, da so vir pomoči mladim v Sloveniji, ki iščejo zaposlitev s pomočjo zvez in poznanstev, praviloma osebe iz njihovega kroga prijateljev in sorodnikov. To so ljudje, s katerimi tvorimo močne socialne vezi, značilno zanje pa je, da so bolj motivirani pomagati bližnjim. Poslužili smo se dvostopenjske analize; najprej smo preverjali sklenjene zaposlitve, ki so posledice uslug (iskalcu nekdo priskrbi zaposlitev, ker mu/ji želi narediti uslugo) in nato sklenjene zaposlitve, ki so posledice priporočil (iskalca je nekdo priporočil, ker je verjel, da je res dober kandidat).

Tabela 1. Razmerje med posamezniki, ki so pridobili zaposlitev s pomočjo socialnih vezi in glavnimi nosilci pomoči.

	Kdo ti je pri tem pomagal/te priporočil?							Total
	prijatelj	sorodnik	sodelavec	sosed	oseba iz mojega okoliša	član politične stranke	član verske skupnosti	
usluga	10	24	2	1	4	0	0	41
%	24,4	58,5	4,9	2,4	9,6	0	0	100
priporočilo	23	16	13	1	4	1	1	59
%	39,0	27,1	22,0	1,7	6,8	1,7	1,7	100
skupaj	33	40	15	2	8	1	1	100
%	33	40	15	2	8	1	1	100

Rezultati kažejo, da je znotraj našega vzorca v 73 % primerov pomoč pri pridobivanju zaposlitve prišla s strani prijateljev in sorodnikov, s katerimi posameznik tvori močne socialne vezi. V primeru zaposlovanja, ki je posledica usluge je šlo v 83 % primerov za pomoč prijateljev in sorodnikov, v primeru sklenjene zaposlitve kot posledice priporočila pa so prijatelji in sorodniki bili ključni v 66 % primerov. Iz tabele vidimo, da posamezniki uporabljajo kot zveze in poznanstva pri iskanju zaposlitve predvsem predvsem prijatelje in sorodnike.

Sklep

Naši podatki kažejo, da mladi v Sloveniji pogosteje uporabljajo formalne metode iskanja zaposlitve kakor neformalne. Drži, da najpogosteje pridobivajo informacije o zaposlitvi preko sorodnikov in prijateljev, a takoj nato sledi iskanje preko interneta in časopisa. Kljub temu da je med nekaterimi mladimi moč zaznati malodušje in pripisovanje pretiranega pomena zvezam in poznanstvom, empirični rezultati kažejo, da so mladi še vedno naklonjeni iskanju dela s pomočjo formalnih metod. Ugotavljamo, da lahko neformalne prakse pri zaposlovanju predstavljajo gospodarsko funkcionalno prakso, ki je v nekaterih tujih študijah znana kot t. i. man-hunting. Uporaba neformalnih praks je razumljena kot potencialna dobrodošla, kadar zaposlovalcu omogoča, da dobi preverjenega kandidata, ki se morda sploh ne bi prijavil na delovno mesto. Hkrati poznanstva omogočajo hitrejšo vključitev v delovno okolje. Mladi v Sloveniji, ki so dobili zaposlitev s pomočjo zvez in poznanstev, so bili pomoči deležni predvsem s strani prijateljev in sorodnikov; pomagali so jim ljudje, s katerimi so močno socialno povezani. Omenjena ugotovitev je v skladu s predstavljenimi študijami predvsem v smeri, da se mladi težje obrnejo na pomoč k širši socialni mreži, saj je ta slabše izoblikovana glede na njihovo življenjsko obdobje.

Pri omejitvah naše raziskave je pomembno izpostaviti, da so bili podatki zbrani s pomočjo samoocenjevalnih vprašalnikov, ki dajejo le delno informacijo o dejanski stopnji razširjenosti neformalnih praks pri zaposlovanju. Prav tako smo v vzorec vključili le iskalce zaposlitve, ne pa tudi zaposlovalce. Tudi oblikovanje in postavitev določenih praks in vedenj znotraj vprašalnika bi lahko vplivala na odgovore respondentov. Rezultatov ne moremo posploševati, saj naš vzorec ni reprezentativen, vendarle pa izpostavljamo, da smo v okviru raziskave ciljali na težko dostopno oz. razpoznavno skupino (posamezniki, ki so dobili zaposlitev s pomočjo neformalnih praks), zato ocenjujemo naš vzorec kot sorazmerno velik.

Literatura

- Albreht, Mojca (2016): Kaj odloča – VIP ali znanje in izkušnje? Dostopno prek: <https://www.mojedelo.com/karierni-nasveti/kaj-odloca-vip-ali-znanje-in-izkusnje-3451>. (9. 12. 2018).
- Behoui, Alireza (2008): Informal Recruitment Methods and Disadvantages of Immigrants in the Swedish Labour Market. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34 (3): 411–430.
- Bliznakovski, Jovan, in dr. (2017): The Informal Life on Political Parties in the Western Balkan Societies. *Institute for Democracy Societas Civis* Skopje, 1–29.
- Branstad, Jennifer L. (2013): Tight Labour Markets and Extensive Job Searches: How Changes in the Unemployment Rate Affect Job Search Behaviors. Magistrsko delo. University of Washington: Washington.
- Drentea, Patrica (1998): Consequences of Women's Formal and Informal Job Search Methods for Employment in Female-Dominated Jobs. *Gender and Society*. 12 (3): 321–338.
- Kokovnik, Katja, in Jagodic, Gregor (2017): Employment of Young People and Their Approaches to Find a Job. *Management Challenges in a Network Economy: Proceedings of the Make Learn and TIIM International Conference 2017*. 303–311.
- Kilimani, Nicholas (2017): Youth Employment in Developing Economies: Evidence on Policies and Interventions. *Institute of Development Studies Bulletin*, 48 (3): 3–32.
- Loury, Linda Datcher (2006): Some Contacts Are More Equal than Others: Informal Networks, Job Tenure, and Wages. *Journal of Labor Economics*, 24 (2): 199–318.
- Zimmerman, Klaus, in dr. (2013): Youth Unemployment and Vocational Training. *Foundations and Trends in Microeconomics*, 9 (3): 1–157.

JANJA VUGA BERŠNAK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ANDREJA ŽIVODER

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ALENKA ŠVAB

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JELENA JUVAN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ŽIVA HUMER

Mirovni inštitut, Ljubljana

LJUBICA JELUŠIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

KLEMEN KOCJANČIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

BOJANA LOBE

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

(NE)VSAKDANJE ŽIVLJENJE VOJAŠKIH DRUŽIN V ČASU PANDEMIJE¹

Povzetek: V času, ko so bili v Sloveniji v veljavi najstrožji omejevalni ukrepi zaradi epidemije virusa SARS-CoV-2, smo pri projektu Vojaško specifični dejavniki tveganja za dobrobit in zdravje vojaških družin izvedli presečno študijo s spletno anketo. Preverjali smo, kako se vojaške družine soočajo z izzivi zaradi odsotnosti podpore in sprejetimi ukrepi na različnih ravneh. Rezultati kažejo, da se zaradi odsotnosti sorodstvene podpore s težavami srečujejo družine s predšolskimi otroki, zaradi zaprtja šol pa družine s šoloobveznimi otroki. Raziskava je potrdila, da so v obdobju epidemije in posebnih državnih ukrepov najbolj obremenjene družine z mlajšimi otroki, enostarševske in velike družine, ki tudi najslabše ocenjujejo podpirne ukrepe na makroravni – tako na državni kot na ravni Slovenske vojske. Glede na negotovo situacijo v zvezi s SARS-CoV-2 bi bilo v prihodnje treba ukrepe na makroravni bolj specifično prilagoditi družinam z mlajšimi otroki.

Ključne besede: vojaška družina, epidemija SARS-CoV-2, podpora družinam, Slovenska vojska, usklajevanje med delom in družino.

Uvod

V sklopu projekta Vojaško specifični dejavniki tveganja za dobrobit in zdravje vojaških družin preučujemo zdravje vojaških družin in dejavnike, ki vplivajo nanj na različnih socio-ekoloških ravneh. Po razglasitvi epidemije zaradi virusa SARS-CoV-2 smo s spletno anketo izvedli presečno študijo v dveh delih, in sicer med pripadniki/-icami Slovenske vojske (SV) in

1. Izvirni znanstveni članek je bil sprejet v objavo v reviji Teorija in praksa, LVII, št. 3, julij–september 2020.

njihovimi partnerji/kami. Vojaški poklic je bil opredeljen kot eden izmed kritično pomembnih za državo in s tem so bile vojaške družine postavljene pred večji izziv, saj so, kot vse družine, čez noč ostale brez različnih oblik podpore, v vsakem trenutku pa bi lahko ostale še brez podpore enega od staršev (zaposlenega v SV).

Namen raziskave je bil ugotoviti različne vplive epidemije na organizacijo družinskega življenja. V raziskavi smo opazovali posledice umika podpore na mikroravni (sorodstvena mreža, šole, vrtci) in učinke ukrepov na makroravni (vladni ukrepi in institucionalna podpora SV). Merili smo uspešnost usklajevanja med delom, družino in poučevanjem od doma idr. Opazovali smo tudi družine, v katerih je eden od staršev v času epidemije na mednarodni operaciji ali misiji (MOM). Obenem pa smo ugotavljali, ali so pri samoocenjevanju razlike med pripadniki in pripadnicami ter tudi njihovimi partnerkami in partnerji.

V raziskavi smo izhajali iz modela medsebojne povezanosti med vojaško organizacijo, pripadnikom/-co ter njegovo/njeno družino. Odnose si lahko predstavljamo kot trikotnik med tremi akterji. Na vsako posamezno skupino in odnose med njimi pa vplivajo različni dejavniki, ki izvirajo iz socio-ekoloških ravni. Ob tem je treba upoštevati še dejstvo, da vojska svojim pripadnikom/-cam postavlja določene specifične zahteve, ki lahko vodijo v ogrožanje ali celo izgubo življenja v procesu doseganja ciljev države. V vojaški organizaciji se pripadniki in pripadnice soočajo z nerednimi delovnimi urniki, nepredvidljivimi delovnimi nalogami, daljšimi odsotnostmi od družine, delovanjem v za življenje nevarnih razmerah idr. Po drugi strani pa tudi vojaške družine, kot vse druge, opravljajo specifične funkcije preko družinskih vlog in delitve dela, med drugim si delijo resurse, skrbijo drug za drugega, imajo odgovornosti in dolžnosti, vzdržujejo emotivne vezi ipd. (Silva in Smart 1999; Segal 1986). Pripadniki in pripadnice vojaške organizacije so razpeti med dvema »pohlepnima« institucijama, ki imata obe visoke zahteve do svojih članov/ic (npr. Vuga Beršnak in Juvan 2013; Hannola 2019). Tovrstne zahteve ter aktiviranje pripadnikov in pripadnic SV nedvomno vplivajo na celotno družino. Slednje so sicer pogostih odsotnosti vajene že zaradi terenskega dela, večmesečnih MOM idr., a vendar je tokratna situacija specifična, ker so poleg pripadnika/ce SV v negotovi situaciji in izpostavljeni zdravstvenemu tveganju tudi vsi drugi družinski člani in članice. Epidemija je torej zahtevala zelo hitro družbeno reorganizacijo in vzpostavitev spremenjenih vzorcev vsakdanjega življenja. Gre za neke vrste socialni eksperiment tako na makro- kot na mikroravni vsakdanjega življenja. Vsakdanje življenje, sicer zaznamovano z rutinskostjo in samoumevnostjo, so posebne okoliščine preoblikovale do te mere, da so pred posameznike/ce postavile številne izzive in zahteve po hitri reorganizaciji najbolj samoumevnih družbenih vzorcev, odnosov in razmerij. V prvi vrsti je to zahtevalo nove prilagoditve skrbstvenih razmerij tako znotraj družine kot zunaj nje:

- *Pomen sorodniških mrež za vsakdanje življenje družin:* Za Slovenijo je značilno, da so vezi s širšim sorodstvom, ki so bile v epidemiji prekinjene, še posebej s starimi starši, pa tudi sosedi, prijatelji ipd., pomemben vir neformalne oblike pomoči, ki so v vsakdanjem življenju, pri premagovanju ovir in izzivov sodobnega življenja ključnega pomena, hkrati pa so starši ostali brez možnosti za uporabo različnih virov plačane pomoči (npr. inštrukcije za šolsko delo, varstvo otrok, gospodinjstvo delo).
- *Pomen vzgojnih, varstvenih in izobraževalnih funkcij za vsakdanje življenje družin:* Po drugi strani je družina tako rekoč čez noč prevzela funkcije, ki jih v moderni družbi opravljajo druge, predvsem vzgojno-izobraževalne institucije, kot so vrtci in šole. Tu ne gre zgolj za izobraževanje, temveč tudi za druge vitalne funkcije, ki jih te institucije

opravljajo (dnevno varstvo, skrb, nega, prehrana, pomoč pri učenju, vzgoja, socializacija, druženje itn.).

- *Delitev družinskega dela:* Ko govorimo o usklajevanju obveznosti v sferah dela in družine, ne moremo mimo dejstva, da je v Sloveniji še vedno prevladujoč vzorec spolno asimetrične delitve družinskega dela, kjer večji delež dela opravijo ženske, moški pa se pogosteje v podporni vlogi vključujejo zlasti v vzgojo, nego in skrb za otroke (Rener in dr. 2008; Kanjuo Mrčela in dr. 2016).

Raziskava

Na podlagi zgornjih ugotovitev in predpostavk smo postavili in preverjali naslednje:²

1) Ali jedrne družine in tiste z več otroki občutijo več težav zaradi odsotnosti podpore na mikroravni kot druge družine? 2) Ali jedrne družine, ki imajo predšolske in šoloobvezne otroke, ter tiste, ki imajo več otrok, nižje ocenjujejo koristnost podpore na makroravni kot druge družine? 3) Ali odsotnost enega od staršev zaradi opravljanja nalog na mednarodni operaciji in misiji pomeni pomembno težavo za družino v času epidemije? 4) Ali drži, da se pripadniki in pripadnice SV v primeru potrebe bolj verjetno po pomoč zatečejo k neposrednemu mikrokolju kot k institucionalnim oblikam podpore (na makroravni).

Opazovana kategorija je pripadnik ali pripadnica SV v obdobju razglasitve epidemije v RS zaradi SARS-CoV-2. Na ravni *posameznika/-ice* so nas zanimali spol, družinska situacija (število otrok, status šolanja, s kom živijo) in percepcija nelagodja ali skrbi zaradi morebitnega prenosa okužbe na družino. Na *mikroravni* smo preučevali podporo širšega sorodstva (še posebej starih staršev), vzgojno-izobraževalne in varstvene institucije (predvsem vrtce in šole), podporo SV (enota, sodelavci, neposredno nadrejeni), na *makroravni* pa institucionalno normativno podporo SV in državo z njenimi družinskimi politikami.

Izvedli smo presečno študijo. Podatki so bili zbrani s spletno anketo, izvedeno v spletni aplikaciji 1ka, ki smo jo poslali različnim naslovom tako zunaj kot znotraj Slovenske vojske; izbor udeležencev v vzorec je bil tako namenski s samoizborom.

Anketo je od 11. do 21. aprila 2020 izpolnilo 392 respondentov, od tega je bilo 295 (75 %) takšnih, ki so sami zaposleni v SV, 21 (5 %) takšnih, kjer so poleg njih tudi njihovi partnerji zaposleni v SV, 23 (6 %) pa takšnih, katerih partnerji so zaposleni v SV. V nadaljevanju predstavljamo analizo podatkov le tistih respondentov, ki so bodisi sami ali pa skupaj s partnerjem/-ko zaposleni v SV. Teh je bilo skupaj 316. Med njimi je bilo 24,9 % takšnih, ki so v času epidemije delo lahko opravljali od doma, 36,7 % jih je nekatere naloge lahko opravljalo od doma, druge pa na terenu. Dobrih 60 % vprašanih je torej delo delno ali v celoti lahko opravljalo od doma. Tretjina (33,9 %) pa jih dela ni mogla opravljati od doma. Analizirani vzorec vključuje 81 % moških in 19 % žensk, kar odraža razmerje med spoloma v celotni populaciji zaposlenih v SV, kjer je 16,5 % žensk in 83,5 % moških; povprečna starost anketirancev je 42 let, kar odraža povprečno starost zaposlenih v SV.

2. V prvem in drugem raziskovalnem vprašanju kot neodvisne spremenljivke opredelimo status otrok (predšolski in šoloobvezni otroci), število otrok (družine z enim, dvema ali več otroki) in obliko družine (jedrna družina, v kateri v skupnem gospodinjstvu sobivajo le starš/-a in otroci, brez starih staršev).

Ugotovitve

Raziskava je pokazala, da se pripadniki/-ce brez otrok v splošnem ne soočajo s posebnimi težavami zaradi spremenjenih življenjskih pogojev v času epidemije. Analiza je pokazala tudi, da ni statistično značilnih razlik med spoloma glede izzivov, ki jih povzroča umik različnih vrst podpore. Ob tem je treba poudariti, da v tej analizi nismo posebej proučevali vpliva spremenjenega vsakdanjega življenja na spolno delitev dela v družini, čeprav se zavedamo (delne) povezanosti med delitvijo družinskega dela, relokacijo tega dela (v plačanem in neplačanem smislu) in nujenjem podpore.

Raziskava je potrdila, da so v času epidemije in posebnih državnih ukrepov najbolj obremenjene družine z mlajšimi otroki (predšolskimi in šoloobveznimi), enostarševske družine in velike družine, ki tudi najslabše ocenjujejo podporne ukrepe na makroravni – tako na državni kot na ravni SV. To je pričakovano, saj so prav te družine v novih razmerah nase prevzele največ novih odgovornosti, ki so jih prej opravljale vzgojno-izobraževalne institucije, hkrati pa so ostale tudi brez svoje siceršnje podporne mreže. Ukrepi so bili najbolj koristni za tiste družine, ki tudi sicer potrebujejo najmanj dodatne pomoči, to so družine s starejšimi otroki in razširjene družine. Drugo raziskovalno vprašanje se je nanašalo na koristnost ukrepov na makroravni. Ugotavljamo, da so se državni ukrepi pokazali kot delno koristni, pri čemer so bili nekoliko bolj koristni ukrepi SV. Glede na negotovo situacijo v zvezi s SARS-CoV-2, pričakovanim novim valom okužb in potencialnih novih zaostroitev razmer bi bilo treba v prihodnje ukrepe na makroravni bolj specifično prilagoditi družinam z mlajšimi (predšolskimi ali šoloobveznimi) otroki.

Predpostavljali smo, da bodo v času epidemije več težav imele družine, v katerih je eden od staršev dolgotrajno odsoten zaradi dela na MOM. Zaradi majhnega števila anketirancev, ki so bili v času raziskave na MOM, tega nismo mogli z gotovostjo preveriti. Statistične analize ne pokažejo razlike med tistimi na MOM in tistimi, ki so doma. Odprti odgovori kažejo, da bi pripadniki/-ce želeli več podpore družinam pripadnikov na MOM. Njihove družine bi namreč v primeru podaljšanja karantene ali ob drugih sočasnih neugodnih družinskih situacijah vendarle lahko imele večje težave.

Pritrdilno smo odgovorili na četrto raziskovalno vprašanje, saj so, kot smo domnevali, anketirani/-e pripadniki/-ce tudi v času epidemije v večji meri iskali podporo v svojem neposrednem mikrookolju (torej pri družini, partnerju/-ki, kolegih/-icah v enoti in pri neposredno nadrejenih), niso pa se toliko naslanjali na institucionalno podporo SV ali državnih ukrepov.

Pričujoča raziskava je pokazala tudi, da vprašanja usklajevanja plačanega dela in družine ter skrbi za otroke in starejše v prihodnje ne smejo več ostati v ozadju. V obdobju epidemije in karantene se je vnovič pokazalo, da skrbstveno delo za otroke in starejše, ki poteka v okviru družine in ga v večji meri opravljajo ženske, omogoča vsakdanje funkcioniranje družine in širše družbe. To slednje pa je zlasti pomembno pri ocenjevanju uspešnosti ukrepov, ki jih je za zajezitev epidemije sprejela vlada, pa tudi pri načrtovanju ukrepov na tem področju v prihodnje, tako v času morebitnih izrednih razmer kot tudi sicer v vsakdanjem življenju.

Razkritje in zahvala

Razširjeni rezultati raziskave, opisane v tem prispevku, so predstavljeni v izvirnem znanstvenem članku, objavljenem v reviji Teorija in praksa, LVII, št. 3, julij–september 2020.

Raziskava je bila izvedena kot del raziskovalnega procesa v okviru raziskovalnega projekta *Vojaško specifični dejavniki tveganja za dobrobit in zdravje vojaških družin*, ki ga financira ARRS pod raziskovalno šifro J5 – 1786. Projekt vodi izr. prof. dr. Janja Vuga Beršnak iz Obramboslovnega raziskovalnega centra na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani v sodelovanju z Mirovnim inštitutom, del projektne skupine pa so vse soavtorice in soavtor prispevka.

Literatura

- Hannola, Anitta (2019): Relocating Military Families in Finland. V Moelker, R., Andres, M. in N. Rones (ur.): *The Politics of Military Families: State, Work Organisations, and the Rise of the Negotiation Household*: 169–183. Oxon, New York: Routledge.
- Kanjuo Mrčela, Aleksandra, Štebe, Janez, in Vuga Beršnak, Janja (2016): Očetje med službo in domom. V Hrzenjak, Majda (ur.): *Spremembe očetovstva: moški med delom in starševstvom*: 21–63. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Rener, Tanja, Humer, Živa, Žakelj, Tjaša, Vezovnik, Andreja, in Švab, Alenka (2008): *Novo očetovstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Založba FDV.
- Segal, Mady W. (1986): The Military and The Family as Greedy Institutions. *Armed Forces and Society*, 13 (1): 9–38.
- Silva, Elizabeth B., in Smart, Carol (1999): The 'New' Practices and Politics of Family Life. V Silva, E., in C. Smart (ur.): *The New Family ?*: 1–12. London: SAGE.
- Vuga Beršnak, Janja, in Juvan, Jelena (2013): Work-family conflict between two greedy institutions – the family and the military. *Current Sociology*, 61 (7): 1058–1077.
- Vuga Beršnak, Janja, Švab, Alenka, Humer, Živa, Jelušič, Ljubica, Juvan, Jelena, Kocjančič, Klemen, in Lobe, Bojana (2020): Vpliv razglasitve epidemije v RS na vsakdanje življenje vojaških družin (Sumarnik in analiza presečne študije).

NINA PERGER

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

TANJA KAMIN

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

“SKIN HUNGER”: SAME V ČASU EPIDEMIJE

Povzetek: V prispevku obravnavamo pojavnost t.im. ‘skin hunger’ - manka fizične bližine in fizičnega dotika - pri ženskah, ki so pred in v obdobju zaščitnih ukrepov socialne distance, povezane s COVID-19, živele same. Prispevek temelji na podatkih kvalitativne raziskave, v okviru katere je bilo izvedenih 23 poglobljenih polstrukturiranih intervjujev na temo doživljanja zaščitnih ukrepov povezanih s COVID-19. Ženske, ki so poročale o t.im. ‘skin hunger’, so izpostavile manko 1) fizične bližine, skupaj z občutkom povezanosti in spontanostjo udobja ‘biti z drugimi’, 2) manko ritualiziranih elementov fizičnih interakcij, vključno z (vzajemno) afektivnostjo dotika ter rituali pozdrava in slovesa, 3) in manko spontanosti, ki sicer pritiče tovrstnim oblikam interakcij. Njihove pripovedi o doživljanju ‘skin hunger’ kažejo, da gre za obremenilna doživljanja (pogrešanje, groza, manjkanje), obenem pa razkrivajo tudi nevidno predpostavko zaščitnih ukrepov v smeri socialnega distanciranja, ki predpostavlja kohabitacijski način življenja in s tem spregleda različne stile življenja, kar lahko vodi v omejen obseg upoštevanja zaščitnih ukrepov ter slabše duševno stanje tistih, ki zaradi zaščitnih ukrepov ostajajo popolnoma sami.

Ključne besede: skin hunger, dotik, bližina, afekt, socialno distanciranje, COVID-19.

Uvod

V prispevku se osredotočimo na obdobje epidemije COVID-19 in z njo povezanega ukrepa socialnega distanciranja in fizične izolacije. Na primeru žensk, ki živijo same, obravnavamo pojavnost t.im. ‘skin hunger’, manko fizičnega stika, in z njim povezanih afektov. Raziskave o učinkih karantene kot zaščitnega ukrepa kažejo na pogost pojav negativnih psiholoških posledic (Brooks in dr. 2020; Cava in dr. 2005; Reynolds in dr. 2007). Nedavna raziskava o učinkih ukrepov, povezanih s COVID-19 (Wang in dr. 2020), kaže na variabilnost psiholoških učinkov ukrepov; še posebej so jim izpostavljene ženske in mlajše osebe. Dosedanje preučevanje učinkov zaščitnih ukrepov praviloma predpostavlja kohabitacijski način življenja in spregleda pomen stila življenja; posledično tudi, da izolacija na enoto gospodinjstva za osebe, ki živijo same, predstavlja popolno izolacijo, tj. brez kakršnega koli fizičnega stika z drugimi osebami.

Spregled teh družbenih skupin, katerih število se globalno gledano povečuje (gl. npr. Chandler in dr. 2004; Demey in dr. 2013; Jamieson in Simpson 2013; Klinenberg 2012; Roseneil 2006), zaznavamo tudi v sorodnih študijah izolacije in osamljenosti, ki se osredotočajo na pojavnost osamljenosti/izolacije zlasti starejših oseb. Raziskave, ki obravnavajo tudi mlajše starostne skupine, kažejo, da mladi še težje prenašajo samost in osamljenost (Larson 1990). V primeru zaščitnih ukrepov je izolacija predpisana in zavezujoča, kar zaznamuje bolj obremenilno doživljanje samosti (npr. Clark in Clark 2009; Larson 1990; Long in Averill 2003; Segraves 2004).

Družboslovne diskusije izpostavljajo destabilizirajoč značaj epidemij: »[n]ovo nastajajoče bolezni so vir nestabilnosti, negotovosti in celo kriz, ki lahko razgrinjajo tiste značilnosti družbenega reda, ki sicer ostajajo nevidne« (Dingwall in dr. 2012: 167). Ta nevidnost je v delu posledica samoumevnosti, predpostavljanja sveta-kot-je (gl. npr. Bourdieu 2020), vključno z njegovimi interakcijskimi dimenzijami. Zaščitni ukrepi fizične izolacije in socialnega distanciranja za osebe, ki živijo same, razgrinjajo predpostavko samoumevnosti 'biti-z-drugimi' v fizični obliki, v medsebojni telesnosti oziroma med-telesnosti (*inter-embodiment*) (Stacey in Ahmed 2001). Dotik, skupaj s fizično bližino kot obliko 'oddaljenega', posrednega dotika: »bližina drugega se vedno 'čuti' na koži« (prav tam: 7), predstavlja čutno materializacijo odnosnosti družbene akterke. Dotik sočasno daje in prejema, zato je eden ključnih načinov izražanja afektivne vzajemnosti (prav tam; Leder 2016). S tega ozira J. Stacey in S. Ahmed (2001: 15) obravnavata t.im. dermografijo kot družbene in intersubjektivne vpise na in v kožo. V času predpisane fizične izolacije dotiki, ki (so)ustvarjajo in potrjujejo vzajemnost, odnosnost umanjajo oz. so prisotni v lastni odsotnosti, v lastnem umanjkanju (*absent touch*) (Leder 2016). '*Skin hunger*', lakota kože in lakota po koži, manko fizične bližine in fizičnega dotika drugih, tako ne predstavlja vzajemnosti, ki se sicer realizira skozi dotik, temveč afektivno zaznamovanost odsotnega dotika.

S tem prispevkom raziskujemo, kako so ženske, ki so v času 'karantene' živele same, doživljale predpisano fizično izolacijo z vidika odsotnosti dotika. Izpostavljamo pojavnost t.im. *skin hunger*, ki ga v različnih intenzivnostih izpostavljata dve tretjini naših intervjuvank.

Metodologija zbiranja in analize podatkov

Raziskava je temeljila na namenskem vzorcu žensk, ki so v času ukrepov 'socialnega distanciranja' živele same. Vzorčenje je potekalo po principu snežne kepe in je zajelo 23 žensk, ki so v času ukrepov živele same v Sloveniji. Med ženskami, ki so izrazile interes za sodelovanje in so ustrezale pogoju za vključitev v raziskavo, smo zasledovali heterogeno sestavo vzorca. Pridobili smo pisno informirano soglasje udeleženk za sodelovanje v raziskavi že pred pričetkom intervjujev. Velikost vzorca smo določili glede na priporočila za načrtovanje tematskih analiz (Braun in Clarke 2013), glede na saturacijo kod in pomenov (Hennink in dr. 2016) ter glede na informacijsko moč intervjuvank (Malterud in dr. 2015).

Podatke smo zbirali s pomočjo poglobljenih intervjujev, ki so zaradi ukrepov socialne distance potekali prek spletnih vmesnikov (Zoom, Skype, ipd.). Intervjuji so bili izvedeni med 3. in 15. aprilom (3. in 4. teden ukrepov socialnega distanciranja v Sloveniji) in so bili dobesedno prepisani. Podatke smo po principu induktivne tematske analize analizirali s programom MAXQDA2020 (VERBI Software, 2019). Kodirni proces, analitični okvir in rezultati so bili usklajevani med avtoricama, z namenom zagotavljanja zanesljivosti ugotovitev. V raziskovalnem procesu smo sledili Etičnemu kodeksu raziskovalcev Univerze v Ljubljani (2014).

Četudi je bila raziskava vsebinsko zastavljena širše – kako ženske, ki živijo same, mislijo, čutijo in prakticirajo zaščitne ukrepe povezane s COVID-19 –, v tem prispevku izpostavljamo le rezultate, ki so povezane s t.im. 'skin hunger', ki je v času pandemije pogosto medijsko izpostavljen, s pomočjo raziskovalnih podatkov pa še ni bil podprt.

Rezultati

V tabeli 1 predstavljamo rezultate tematske analize dimenzij tim. skin hunger.

Tabela 1: Teme in podteme dimenzij ‚skin hunger‘ in afektivnih odzivov na odsotnost dotika, povezano z ukrepom socialnega distanciranja in fizične izolacije

	Dimenzije skin hunger (teme)	Dimenzije skin hunger (podteme)	Afekti skin hunger
Skin hunger: afektivnost odsotnega dotika	Manko fizične bližine	povezanost	»groza«, »panični napad«, »utrujenost«, »praznost«, »pogrešam«, »blazno mi manjka«, »silna želja, da te kdo objame«, »težko pade«, »fizično mi manjka«, »potrebujem ljudi«, »da dobim povratno energijo iz ljudi«, »nič ne nadomesti«...
		spontanost udobja ‚biti-z-drugim‘	
	Manko ritualiziranih elementov fizičnih interakcij	(vzajemna) afektivnost dotika	
		rituali pozdrava in slovesa	
	Manko spontanosti fizičnih interakcij	podtoni interakcij	

Skin hunger se je pri intervjuvankah manifestiral v doživljanju manka treh (povezanih) dimenzij odnosnosti, tj. fizične bližine, ritualiziranih elementov in spontanosti fizičnih interakcij. Intervjuvanke z ozirom na manko 1) fizične bližine izpostavljajo predvsem a) občutek povezanosti oziroma ‚sobivanja‘, preprosto stanje »biti-z-drugimi«, ki sovпада s fizično prisotnostjo drugih: »niti ne toliko tega, da se objameš s kom, bolj mi je to, da je nekdo zraven tebe v istem prostoru, ker imaš ful bolj ta neki občutek povezanosti« (Mojca, 25 let). Z vidika fizične bližine in poskusov nadomeščanja fizičnih stikov z virtualnimi izpostavljajo tudi manko spontanosti udobja fizičnih interakcij – njihovega ‚prostega teka‘ v primerjavi z ‚načrtovanostjo‘ virtualnih stikov: »[A]mpak pač ni te sproščenosti v tem zame, kot se sicer lahko zelo lepo vzpostavi, ko si z nekom tako, blizu, v fizični obliki« (Val, 32 let).

Konkretni fizični dotik se izpostavlja predvsem v kontekstu 2) manka ritualiziranih elementov fizičnih interakcij, kjer intervjuvanke izpostavljajo manko tega, kar smo poimenovali kot a) vzajemno afektivnost dotika, sočasnost in neizogibnost recipročnosti ‚dotikati se – biti deležna dotika‘. Polona (60 let) pravi: »Zelo pogrešam fizični stik, dotik, prav dotik. Ne vem, danes, ko smo šli na sprehod; to, da nisem mogla otrok vzeti v naročje, jih božati, stiskati, to mi je grozno /.../ normalno bi bilo, da bi si stekli v objem, tako pa rečemo vsi ‚bedna korona‘«. Podobno je z rituali pozdrava in slovesa, ki poleg afektivne zaznamovanosti fizičnih gest (npr. objem) blažijo tudi prehod iz situacije fizičnega druženja v samost; ob poskusih nadomeščanja slednjih z virtualnimi se izkazuje, da je situacijski »rez« med enim in drugim preoster: »Meni je nepojmljivo ... da se z nekom srečam, da ga, če mi je prijatelj ali bližnji, ga stisnem, in če ne, je obvezno rokovanje. Zame je bila roka prva stik in z roko in z očmi sem vedela, s kom imam opravka. Brez tega mi ni pravi stik« (Era, 58 let). Tudi 3) manko spontanosti (»prosti tek«) fizičnih interakcij, ki v veliki meri temelji na medtelesnosti interakcije, je tisti, ki v ukrepih socialne izolacije umanjka. Intervjuvane osebe v tem kontekstu pripovedujejo a) o manku spontanega razbiranja podtonov komunikacije. Ob umanjkanju vpogleda v neverbalno, se težje razberejo verbalne dimenzije interakcije: »pa

jaz sem res ful norček, nekdo, ki se skoz nekaj norca dela iz sebe in so te neke glupe fore in /.../ to po nekih chatih ni zdaj tako – ne gre čez ali pa neumno izpade ali sploh ni smešno ali pa mogoče koga užališ» (Val, 32 let).

Intervjuvanke afektivnost odsotnosti fizične bližine opisujejo z različnimi izrazi, največkrat s »pogrešanjem« in »bremenom«: »Hkrati pa se mi zdi, da mi kdaj ta človeški stik partnerja ali koga drugega, čisto ta človeški stik, manjka in da mi včasih to težko pade« (Manja, 53 let). Če sta medtelesnost (in vzajemnost dotikov) v vsakdanjem življenju privzeta kot samoumevni del življenja (in sta kot taka torej neprepoznana), se z ukrepi socialne distance – in predpisano odsotnost – razkrije njuna pomenljivost in pomembnost.

Diskusija

Pandemije (in druge oblike kriz v vsakdanjem življenju) destabilizirajo samoumevne strukture vsakdanjega življenja; porajajo občutek, da je življenje iztirilo (Strong 1990; Hall 2019; Gasparini 2004). Glede na informacije, ki so jih z nami delile intervjuvanke, so taki pretresi še posebno pomenljivi za ljudi, ki živijo sami, saj se močno naslanjajo na interakcije zunaj doma (npr. v javnih prostorih) in na intersubjektivne prakse z ljudmi, ki niso člani njihovega gospodinjstva (Blieszner 2018; Cramer 1993; Klinenberg 2016; Larson 1990). Nedostopne fizične interakcije v času socialnega distanciranja so naše, zlasti mlajše, udeleženke, doživljale zelo obremenilno. V tem oziru lahko govorimo o t.im. „skin hunger“, o manku fizične bližine drugih in manku fizičnih dotikov s strani drugih. Manko dotika in bližine na (zlasti) mlajšo skupino intervjuvank je vplival obremenilno do te mere, da so težile k postopnemu relativiziranju ukrepov socialnega distanciranja in na dolgi rok iskale načine za njihovo prilagajanje svojim življenjskim okoliščinam. To je zelo pomembna informacija, ki med drugim govori o pomenu oblikovanja in sprejemanja inkluzivnih zaščitnih ukrepov oziroma ukrepov, ki za bolj izpostavljene skupine predvidevajo varnejše in manj obremenilne alternative socialnega distanciranja.

Zaključek

V prispevku obravnavamo t.im. „skin hunger“, željo po dotiku, vključno s fizično prezenco, na primeru žensk, ki živijo oziroma so živele same v obdobju zaščitnih ukrepov socialnega distanciranja, povezanih s COVID-19. Ugotavljamo, da gre za kompleksen, večdimenzionalni pojav, ki afektivno obremenjuje doživljanje manka stika in dotika z drugimi. Pojavnost manka fizičnega stika in dotika z drugimi ni zanemarljiva, še posebej v primeru dolgoročnejšega ukrepa socialnega distanciranja, saj lahko (so)oblikuje akterkino upoštevanje samega ukrepa, hkrati pa lahko povzroči osebne stiske, ki lahko vodijo tudi v slabšanje duševnega zdravja.

Literatura

- Ahmed, Sara (2006): *Queer phenomenology: orientations, objects, others*. Durham in London: Duke University Press.
- Ahmed, Sara in Stacey, Jackie (2001): *Introduction: dermatographies*. V S. Ahmed in J. Stacey (ur.): *Thinking through the skin*: 1–17. London in New York: Routledge.
- Blieszner, Rosemary (2006): *Close relationships in middle and late adulthood*. V A. L. Vangelisti in D. Perlman (ur.): *The Cambridge Handbook of Personal Relationships*: 211–227. Cambridge: Cambridge University Press. Doi: 10.1017/CBO9780511606632.013

- Bourdieu, Pierre (2020): *Habitus and field*, General sociology, volume 2, Lectures at the Collège de France, 1982-1983. Cambridge: Polity Press.
- Braun, Virginia in Clarke, Victoria (2013): *Successful qualitative research: A practical guide for beginners*. London: Sage.
- Brooks, K. Samantha, in dr. (2020): The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence. *Lancet*, 395: 912–920. Doi: 10.1016/S0140-6736(20)30460-8
- Cava, A. Maurine, in dr. (2005): The experience of quarantine for individuals affected by SARS in Toronto. *Public Health Nursing*, 22(5): 398–406. Doi: 10.1111/j.0737-1209.2005.220504.x.
- Chandler, Joan, in dr. (2004): Living alone: its place in household formation and change. *Sociological Research Online*, 9(3): 42–54. Doi: 10.5153/sro.971
- Clark, Eric in Clark, L. Thomas (2009): Isolating connections - connecting isolations. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 91(4): 311-323. Doi: 10.1111/j.1468-0467.2009.00324.x
- Cramer, Duncan (1993): Living alone, marital status, gender and health. *Journal of community and applied social psychology*, 3(1): 1-15. Doi: 10.1002/casp.2450030102
- Demey, Dieter in dr. (2013): Pathways into living alone in mid-life: diversity and policy implications. *Advances in life course research*, 18: 161–174. Doi: 10.1016/j.alcr.2013.02.001
- Dingwall, Robert, Hoffman, M. Lily in Staniland, Karen (2012): Introduction: why a sociology of pandemics? *Sociology of health and illness*, 35(2): 167–173. Doi: 10.1111/1467-9566.12019
- Gasparini, Giovanni (2004): Anticipation and the surprises of everyday life. *Social science information*, 43(3): 339–348. Doi: 10.1177/0539018404045433
- Hall, M. Sarah (2019): A very personal crisis: family fragilities and everyday conjunctures within lived experiences of austerity. *Trans Inst Br Geogr.*, 44(3): 479–492. Doi: 10.1111/tran.12300
- Hennink, M. Monique, Kaiser, N. Bonnie in Marconi, C. Vincent (2017): Code saturation versus meaning saturation: how many interviews are enough?. *Qualitative health research*, 27(4): 591-608. Doi: 10.1177/1049732316665344
- Jamieson, Lynn in Simpson, Roona (2013): *Living alone: globalization, identity and belonging*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Klinenberg, Eric (2012): *Going solo: the extraordinary rise and surprising appeal of living alone*. New York, NY: The Penguin Press.
- Larson, W. Reed (1990): The solitary side of life: an examination of the time people spend alone from childhood to old age. *Developmental review*, 10(2): 155-183. Doi: 10.1016/0273-2297(90)90008-R
- Leder, Drew (2016). *The distressed body: rethinking illness, imprisonment, and healing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Long, R. Christopher in Averill, R. James (2003): Solitude: an exploration of benefits of being alone. *Journal for the theory of social behaviour*, 33(1): 21-44. Doi: 10.1111/1468-5914.00204
- Malterud, Kirsti, Siersma, Volkert Dirk in Guassora, Dorrit Ann. (2016): Sample size in qualitative interview studies: guided by information power. *Qualitative health research*, 26(13): 1753-1760. Doi: 10.1177/1049732315617444
- Reynolds, D. L., in dr. (2007): Understanding, compliance and psychological impact of the SARS quarantine experience. *Epidemiology and infection*, 136(7): 997–1007. Doi: 10.1017/S0950268807009156
- Roseneil, Sasha (2006): On not living with a partner: Unpicking coupledness and cohabitation. *Sociological research online*, 11(3). Accessible via <http://www.socresonline.org.uk/11/3/roseneil.html>, 21 May 2020.
- Segraves, M. Mary (2004): Midlife women's narratives of living alone. *Health care for women international*, 25(10): 916-932. Doi: 10.1080/07399330490508622

- Strong, Philip (1990): Epidemic Psychology: A model. *Sociology of Health and Illness*, 12(3): 249–259. Doi: 10.1111/1467-9566.ep11347150
- Univerza v Ljubljani (2014): Etični kodeks za raziskovalce Univerze v Ljubljani. Dostopno prek https://www.uni-lj.si/raziskovalno_in_razvojno_delo/etika_v_raziskovanju/, 23. julij 2020.
- VERBI Software (2019). MAXQDA 2020 [računalniški program]. Berlin, Germany: VERBI Software. Dostopno preko maxqda.com.
- Weiss, Gail (1999): *Body images: embodiment as intercorporeality*. London in New York: Routledge.
- Wang, in dr. (2020): Study on the public psychological states and its related factors during the outbreak of coronavirus disease 2019 (COVID-19) in some regions of China. *Psychology, health and medicine*. Doi: 10.1080/ 13548506.2020.1746817

ULA NIKOLAJA RATAJEC

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

VREDNOTE IN PRESOJA: VPLIV KULTURNIH VREDNOT NA PRESOJANJE VLADNIH UKREPOV

Povzetek: Teorija kulturne kognicije (TKK) trdi, da vrednote predhajajo posameznikovi objektivni presoji. To ne pomeni, da pri odločitvah, kot je odločitev o podpiranju vladnih ukrepov, posamezniki raje upoštevajo svoje vrednote, namesto da bi objektivno tehtali posledice sprejetih ukrepov, ampak da njihova prepričanja o posledicah že izhajajo iz njihovih vrednot. Namen prispevka je ugotoviti, ali so kulturne vrednote posameznika (egalitarizem, hierarhizem, komunitarizem/kolektivizem in individualizem) vplivale na njegovo oceno učinkovitosti vladnih ukrepov vezanih na epidemijo Covid-19. Prispevek preko analize anketnih odgovorov z metodo MCA potrjuje, da so kulturne vrednote pomembno strukturirale razlike v dojemanju vladnih ukrepov ter da so imeli o posledicah istih ukrepov posamezniki z drugačnimi vrednotami tudi drugačna stališča. Poleg kulturnih vrednot se kot pomembna pri ocenjevanju učinkovitosti ukrepov in njihovih posledic izkaže tudi posameznikova politična opredelitev.

Ključne besede: MCA, Covid-19, kulturne vrednote, vladni ukrepi, objektivna presoja

Uvod

Različne vrednote, ki jih v družbi privzemajo posamezniki, lahko opišemo s prostorom dveh osi, os individualizem-komunitarizem (IK) in hierarhizem-egalitarizem (EK), ki tvorita tipologijo štirih kozmologij (Douglas 1970). Vsaka izmed štirih vrednotnih pozicij implicira način presojanja tveganj, ki določena (vrednote ogrožujoča) tveganja poudari in določena izniči (Douglas in Wildavsky 1982). Po TKK lahko poleg posameznikove umestitve v enega izmed štirih kvadrantov upoštevamo še njegove koordinate na oseh in tako predvidimo, kako bo presojal posledice različnih dejanj (Kahan in Braman 2006). Namen prispevka je ugotoviti, ali so oziroma kako so kulturne vrednote posameznikov vplivale na njihovo presojanje posledic, ki jih prinašajo vladni ukrepi povezani s Covid-19.

Vprašanje o vlogi kulturnih vrednot za razlago stališč o vladnih ukrepih je razdeljeno na dve podvprašanji: 1) ali lahko razlike med posamezniki v dojemanju vladnih ukrepov dobro pojasnimo z razlikami v njihovih kulturnih vrednotah in 2) ali imajo posamezniki z drugačnimi kulturnimi vrednotami tudi s TKK skladna drugačna prepričanja o posledicah, ki naj bi jih ukrepi ali njihove kršitve imele.

Metodologija

Podatki so bili zbrani preko spletne ankete v maju in juniju 2020. Ustreznih enot za analizo je bilo 317, po starosti med njimi prevladujejo mlajši od 30 let (86 % vzorca), po statusu pa študentje ali dijaki (81 % vzorca).

Anketa je bila sestavljena iz sledečih sklopov:

1. indikatorske trditve, ki po Kahanu (2008) merijo posameznikovo pozicijo na osi KI in HE (Tabela 1),¹
2. ocena učinkovitosti ukrepov ter nevarnosti različnih dejanj za širjenje virusa,
3. mnenja o ukrepih, ki so formulirana tako, da predstavljajo opozicijo med poloma osi IK ali HE,
4. posameznikova stališča o tedaj aktualnih političnih temah,
5. spol in politična samoopredelitev².

Tabela 1: Indikatorske spremenljivke za os KI in HI.

Os KI	Os HE
Država bi morala poskrbeti za napredek družbe, četudi to pomeni omejevanje izbire posameznika. (K)	Diskriminacija proti manjšinam in različnim skupinam v družbi ostaja velik problem. (E)
Včasih mora država sprejeti zakone, ki ljudem preprečujejo, da bi škodovali sami sebi. (K)	Če bi bila porazdelitev bogastva enakomernejša, bi bila naša družba boljša. (E)
Od družbe je narobe zahtevati, da poskrbi za vsakega posameznika, ki je pomoči potreben. (I)	Pomembno je, da imamo vsi enake priložnosti, da se izkažemo. (E/H)
Narobe je, če država ljudem govori, kako naj živijo. (I)	Pomembno je, da imamo vsi jasno določeno mesto in vlogo v družbi. (H)

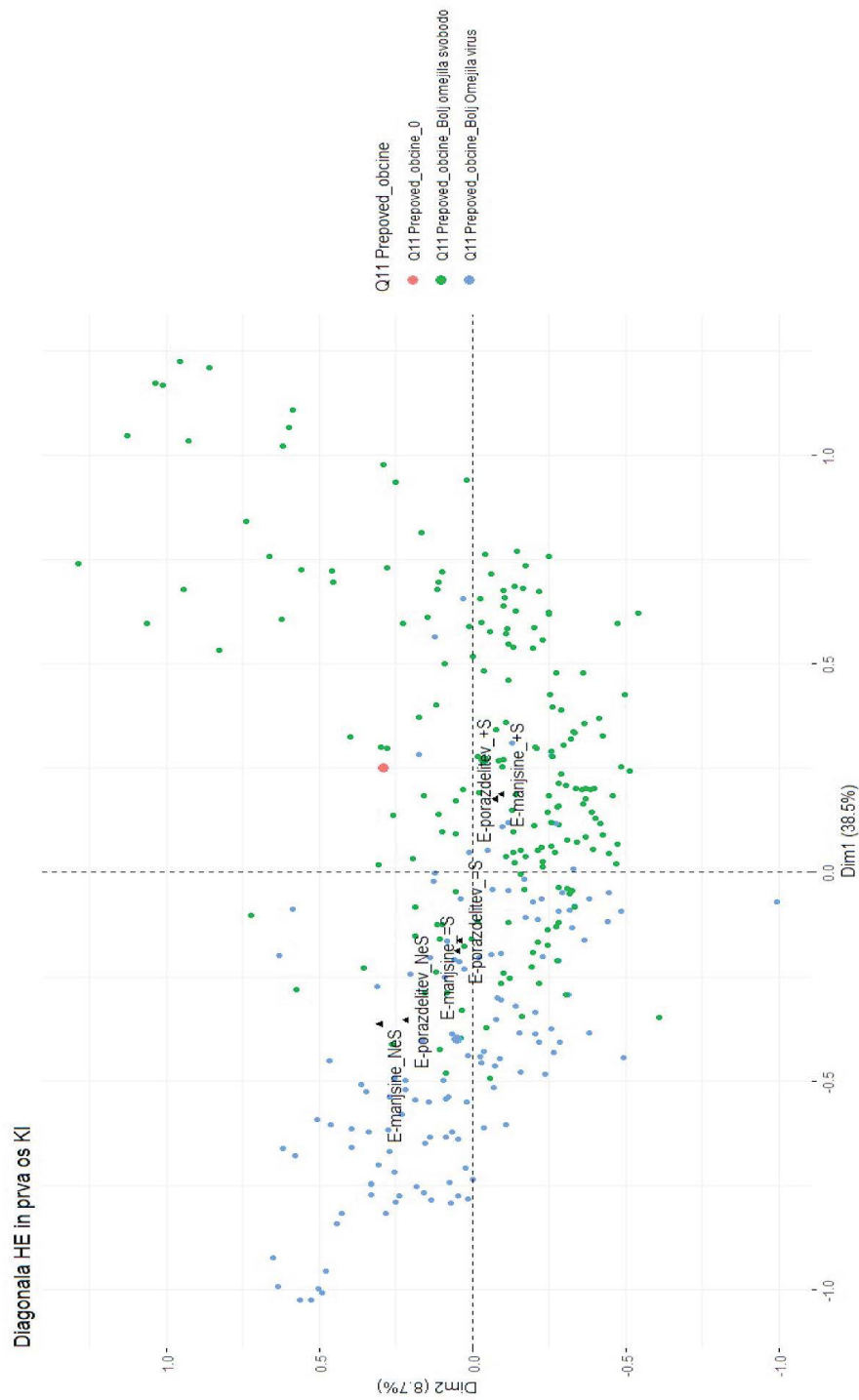
Metoda obdelave podatkov je multikorespondenčna analiza.³ Prvi in peti sklop spremenljivk nista povezana z epidemijo in predstavljata suplementarne spremenljivke, ostali sklopi, ki so vezani na dogajanje v času epidemije, pa aktivne spremenljivke.

Rezultati

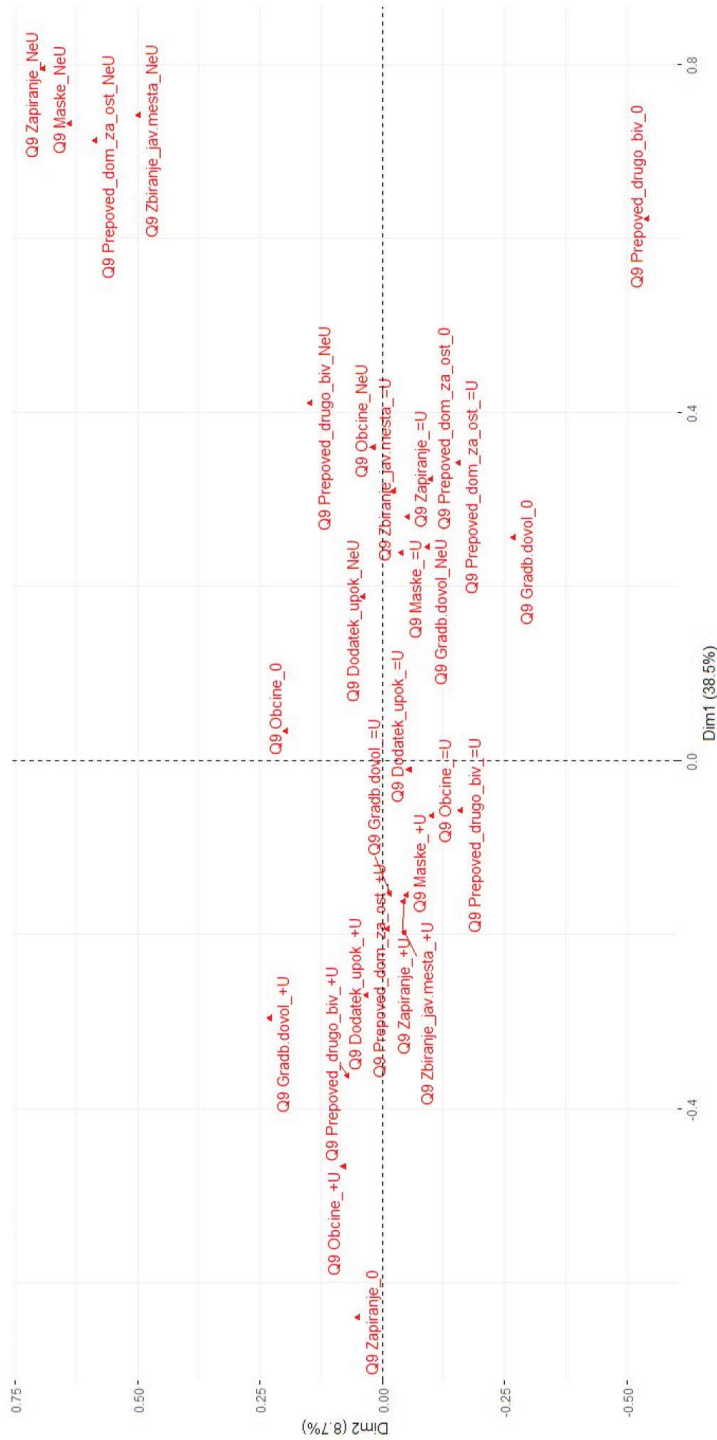
Z metodo MCA skonstruiran večdimenzionalni prostor je parsimonično opisan z dvema dimenzijama; prva pojasni 38,5 % inerce, druga 8,7 %. Iz grafa posameznikov (Graf 1) je razvidna podkvasta oblika, ki nakazuje Guttmanov efekt, pri katerem prva os razvršča posameznike po zaporednih vrednostih, druga pa ločuje izstopajoče enote z večjo koordinato na drugi osi od bolj povprečnih z manjšo (Van Rijckevorsel 1987).

1. Omenjene indikatorske spremenljivke, ki merijo določeno kulturno pozicijo, so razvite v ZDA in zato niso nujno ustrezni indikatorji istih pozicij v slovenskem prostoru (recimo trditve, ki se nanašajo na odnos med belci in črnci v državi), zato sta dve taki trditvi spremenjeni – dejansko pa za nobeno ne moremo zagotoviti, da je indikator enake lastnosti kot v ZDA, zato je za interpretacijo pomembno njeno povezovanje z ostalimi odgovori.
2. Ker so v vzorcu močno prevladovali mladi in študenti, sta se status in starost pri razlagi variabilnosti njihovih odgovorov izkazali kot neuporabni suplementarni spremenljivki, zato nista vključeni v peti sklop suplementarnih spremenljivk.
3. Analiza je bila izvedena na Burtovi matriki. Pred izvedbo analize so bili pri vprašanju iz drugega sklopa o učinkovitosti prepovedi obiskov domov za ostarele zapolnjeni tisti manjkajoči odgovori, ki so bili posledica tega, da je bilo v anketo to vprašanje vključeno pozneje (po ugotovitvi njegove morebitne relevantnosti). Odgovori, ki so manjkali iz tega razloga, so bili odvisni le od tega, kdaj je posameznik rešil anketo, njihovo manjkanje pa je zato (popolnoma) naključno.

Graf 1:

Graf 3: Učinkovitost

Vzdolž prve osi dobljenega prostora se zaporedno razvrščajo mnenja, da so ukrepi učinkoviti, srednje učinkoviti in neučinkoviti (Graf 3), njihove kršitve pa nevarne, srednje nevarne in nevarne (Graf 2). Med kategorijami, ki največ prispevajo k prvi osi, so odgovori, da je prepoved prehajanja med občinami bolj zamejila virus kot svobodo in da je bil ta ukrep učinkovit ter da je ukrep bolj omejil svobodo kot virus in da je bil neučinkovit – zato se zdi, da prva os ločuje med kolektivističnimi vrednotami, ki podpirajo ukrepe, njihovo kršenje pa se jim zdi nevarno, na levi, ter individualističnimi na desni.

Ker druga ločuje os netipične enote vzorca od bolj povprečnih enot, imajo tudi nadpovprečno kolektivistični in individualistični anketiranci višjo vrednost na drugi osi in se zato nahajajo v zgornjih kvadrantih. Kategorije, ki največ prispevajo k drugi osi, so odgovori, da so bili zapiranje šol in restavracij, nošenje mask v zaprtih prostorih in omejitev zbiranja na javnih mestih neučinkoviti ukrepi. Hkrati k osi prispeva tudi mnenje, da pri naročanju mask ni šlo za korupcijo, ter nestrinjanje z zahtevami kolesarskih protestov, kar je rezultat manjše zastopanosti desno opredeljenih v vzorcu. V vzorcu izstopajoči skupini, ki ju druga os ločuje od ostalih, so torej individualisti in desno opredeljeni.

Ugotovitve

Os KI in HE v prostoru

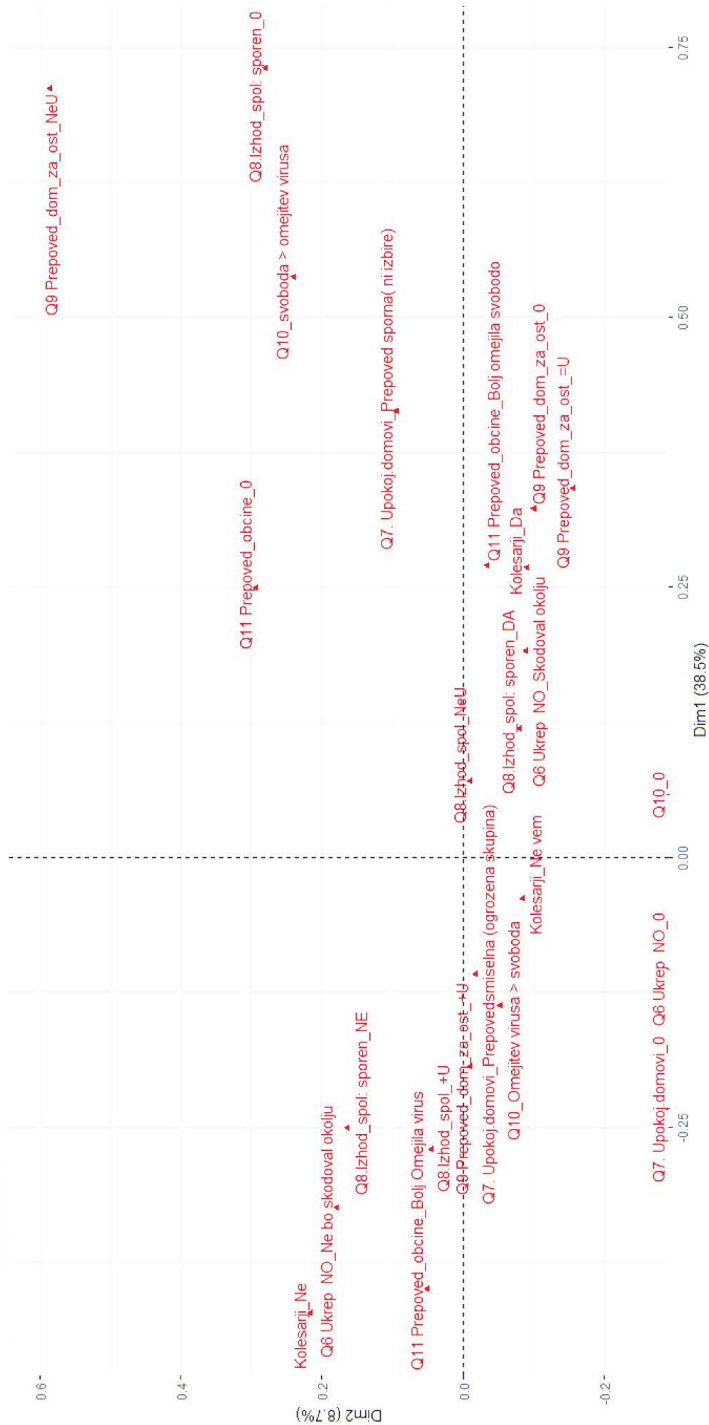
Graf 1 prikazuje delitev ljudi glede na izbiro komunitarne ali individualistične trditve glede prepovedi prehajanja med občinami in ponazarja delitev med opozicijo na prvi osi. Hkrati se na komunitarnem delu osi nahaja tudi nasprotovanje trditvam, ki merijo individualizem, in obratno. Strinjanje s prikazanima indikatorskima spremenljivkama osi HE (Graf 1) se diagonalno razporeja od nestrinjanja (hierarhisti) do strinjanja (egalitaristi), zato bi lahko sklepali da os HE diagonalno deli prostor. Ker pa omenjeni vzorci ne veljajo za vse indikatorje, je za odgovor na vprašanje, kako osi KI in HE razporejata posameznike v dobljenem prostoru, ključna interpretacija ostalih kategorij (Graf 6 in Graf 7).

V prvem kvadrantu se nahajajo tisti, ki se jim je večina ukrepov⁴ zdela neučinkovita pri zamejevanju virusa, nenošenje maske v zaprtim prostoru pa se jim ni zdelo nevarno. Razglasitev večine ukrepov za neučinkovite se povezuje z drugimi individualističnimi stališči⁵, kar potrjuje interpretacijo desnega pola prve osi kot tipično individualističnega. Radikalni individualisti so pogostejše tudi neinformirani o Covid-19 ter apolitični.

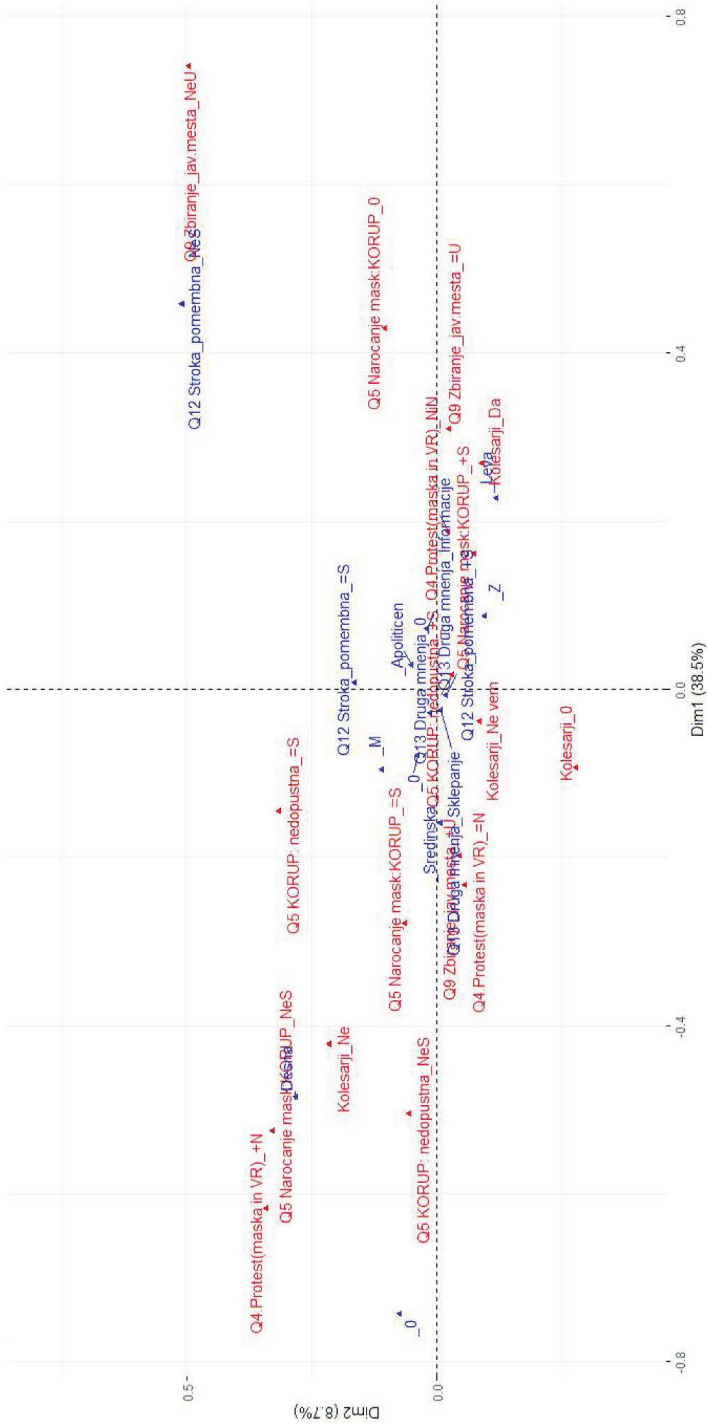
V drugem kvadrantu se nahajajo tisti, ki se jim večina ukrepov zdi učinkovita, njihovo kršenje in kritiziranje pa nevarna za širjenje virusa. Prvo lahko razložimo s hierarhizmom te pozicije (nasprotovanje indikatorskim trditvam egalitarizma), saj je zanj značilno spoštovanje družbenih obveznosti in zaupanje oblasti (Kahan 2008: 27). Tu se nahaja tudi strinjanje z izjavo, da lahko družba omejuje pravice posameznika zavoljo napredka skupnosti, kar potrjuje komunitarnost levega pola osi, ki je bolj naklonjen poudarjanju skupnosti. V tem kvadrantu so tisti, ki so se opredelili kot desni, ter tisti, ki so izrazili nestrinjanje z zahtevami kolesarskih protestov, kar lahko poleg hierarhizma in komunitarizma razložijo podpora ukrepov.

4. Zapiranje šol in restavracij, omejitev zbiranja na javnih mestih, prepoved obiska domov za ostarele, obvezno nošenje mask v zaprtim prostoru ...
5. Stališče, da je bilo ohranjanje svobode pomembnejše od zamejevanja virusa, da država ljudem ne sme zapovedovati, kako naj živijo, in nasprotovanje komunitarni izjavi, da sme država sprejeti zakone, da zaščiti posameznika pred samim seboj.

Graf 6: Vrednote in presojanje

Graf 7: Prepričanja povezana s politiko

Drugi kvadrant tako opisuje držo podpiranja ukrepov, ki jo lahko razumemo kot posledico komunitarno-hierarhičnih vrednot in/ali desnih političnih stališč.

V tretjem kvadrantu se nahajajo odgovori, ki kršitve, ki se drugemu kvadrantu zdijo nevarne, ocenijo kot srednje nevarne. Kolektivizem te pozicije, ki se kaže v strinjanju s trditvama, da lahko država omeji svobodo posameznika, da ga zaščiti pred samim seboj in da je bila omejitev virusa pomembnejša od ohranjanja svobode, se dopolnjuje z zmernim strinjanjem z individualističnimi trditvami, kar je posledica bližine posameznikov izhodišču osi, torej manj intenzivne kolektivistične države. Kvadrant opisuje držo zmernih nepolarizirajočih mnenj, ki ima večino ukrepov za srednje učinkovite ter privzema sredinsko politično držo in neodločenost glede zahtev kolesarskih protestov.

Individualistična drža četrtega kvadranta se kaže v nasprotovanju trditvi⁶, da sme država omejevati svobodo posameznika, da zagotovi napredek skupnosti, egalitarna drža pa v strinjanju z indikatorskima izjavama egalitarizma, da bi enakomerna porazdelitev bogastva izboljšala družbo in da je diskriminacija manjšin velik problem. Tu sta tudi kategoriji leve politične opredelitve in podpiranja zahtev kolesarskih protestov, ki lahko (kot nasprotovanje desni vladi) razložita, zakaj je v kvadrantu večina ukrepov in kršitev razumljenih kot manj učinkovitih in nevarnih v primerjavi s sosednjim kvadrantom sredinske in tudi kvadrantom desne politične opredelitve. Hkrati sta bila odgovora med vprašanimi pogosta, kar pojasnjuje koordinato na drugi osi. Kvadrant predstavlja egalitarno-individualistične kulturne vrednote, ki so povezane z levimi političnimi prepričanji in z najmanjšo podporo ukrepom, če izvzamemo prvi kvadrant skrajne individualistične države.⁷

Prva os sovпада z osjo KI, saj ločuje med kolektivnima državama na eni ter individualističnima na drugi strani, izkazala pa se je za najpomembnejšo os dobljenega prostora. Os HE je diagonalna in je uporabna za opis le drugega in četrtega kvadranta, hkrati pa sovпада z osjo levih in desnih političnih prepričanj.

Vloga vrednot pri presojanju ukrepov

Posamezniki z določenimi kulturnimi vrednotami so nagnjeni k določeni interpretaciji posledic ukrepov, kar potrjuje TKK (Graf 6).

Primer tega je mnenje, da je bilo ohranjanje svobode pomembnejše od omejitve virusa, ki se nahaja v istem kvadrantu kot mnenje, da je bil ukrep prepovedi prehajanja med občinami neučinkovit pri zamejevanju okužb, medtem ko je odgovor, da je bilo omejevanje virusa pomembnejše od ohranjanja svobode, blizu odgovoru, da je bil ukrep srednje učinkovit

6. Odgovor leži na prvi osi in je interpretiran kot tipičen individualističen odgovor značilen za oba individualistična kvadranta.

7. Drža tega kvadranta nasprotuje egalitarni indikatorski trditvi, da je enakost možnosti pomembna, ki bi jo lahko razumela kot trdnjavo kapitalizma in nasprotje egalitarnosti v materialnem smislu (kot je recimo egalitarnejša porazdelitev bogastva, ki jo drža zagovarja). Enako lahko razumemo nasprotovanje individualistični trditvi, da od države ne smemo zahtevati, da pomaga vsem. Omenjeni izjavi sta v slovenskem prostoru verjetno neustrezni indikatorski spremenljivki dimenzije KI, saj se zdi, da merita tudi politična prepričanja.

pri zamejevanju okužb.⁸ Enako velja za ukrep o izmeničnem izhodu moških in žensk,⁹ saj se mnenje, da je ukrep učinkovit, nahaja zelo blizu odgovora, da ni sporen z vidika ločevanja po spolu, in je značilno za hierarhiste, ki podpirajo ločevanje ljudi na podlagi jasno določenih lastnosti. Obratna kombinacija je značilna za egalitariste, ki takšne delitve zavračajo. Velja tudi, da se tisti, ki so imeli kolesarske proteste za nevarne za širjenje okužbe, z njihovimi zahtevami niso strinjali, ravno tako pa niso verjeli, da je šlo pri državnem naročanju mask za korupcijo. Čeprav bi lahko omenjena odgovora interpretirali kot hierarhično (in ne desno) držo, ki je nagnjena k zavračanju kritiziranja elit (Kahan 2008: 27), pa je vpliv politične opredelitve viden v povezovanju nasprotnih trditev, da protestiranje ni nevarno, da so zahteve protestov upravičene in da je šlo pri naročanju mask za korupcijo, ki jih težje opredelimo kot individualizem ali egalitarizem, pač pa kot levo politično držo.

Primeri dokazujejo, da so prepričanja o učinkovitosti ukrepov in nevarnosti dejanj za širjenje virusa povezana tako s kulturnimi kot političnimi vrednotami posameznika, ki povzročijo, da za resnična prizna le določene posledice ali dejanja.

Sklep

Os KI se je izkazala za ključno os pri razlagi variabilnosti odzivov na vladne ukrepe, os HE pa sovпада s političnimi prepričanja, s katerimi lahko razložimo nekatere hierarhistične/egalitaristične odzive, in se je izkazala za manj pomembno kot pričakovano. Kljub temu osnovna teza TTKK drži, saj so posamezniki z določenimi kulturnimi vrednotami nagnjeni k določenim interpretaciji posledic ukrepov, kar potrjuje, da prepričanja o posledicah že izhajajo iz vrednot (Kahan in Braman 2006). Vendar pristranskost v presojanju povzročajo tudi politične, ne le kulturne vrednote. Ker določene vrednote implicirajo določene racionalnosti, se zdi, da je konsenz ljudi z drugačnimi vrednotami težko dosegljiv (Kahn in Braman 2006: 158), kar v anketi ponazarjajo mnoga – glede na vrednote polarizirajoča – vprašanja, kjer je na prvi pogled konsenz mogoč.

Čeprav se mnenja povezujejo skladno s TTKK, pa število ljudi, ki identificirane drže v vzorcu privzema, ni reprezentativno za populacijo študentov.¹⁰ Poleg pomanjkljivosti vzorca je pomembno upoštevati tudi, da k variabilnosti v odgovorih prispevajo artikulacije kulturnih pozicij na primeru epidemije, kar poveča njihovo relevantnost za razlago variabilnosti.

8. Mnenje da je ukrep učinkovit se nahaja v drugem kvadrantu (desna politična prepričanja), saj ima podpora tega ukrepa tako komunitarno kot politično dimenzijo.
9. Vprašanje se je nanašalo na učinkovitost hipotetičnega ukrepa, ki bi izmenično po dnevih dovoljeval izhod iz hiše samo moškim oziroma samo ženskam. To je lahko priročno, ker po spolu posameznike učinkovito razdelimo na polovico, kar bi razpolovilo število ljudi, ki so lahko v nekem trenutku na javnih mestih. Po drugi strani je lahko takšna ločitev po spolu sporna.
10. Ravno tako »radikalnost« določenih stališč glede na vzorec ni povezana z njihovo zastopanostjo v populaciji (to gotovo velja za drugi kvadrant).

Literatura

- Douglas, Mary (1970): *Natural Symbols: Explorations in Cosmology*. London: Barrie & Rockliff the Cresset P.
- Douglas, Mary in Wildavsky, Aaron (1982): *Risk and Culture: An Essay on the Selection of Technological and Environmental Dangers*. Berkeley: University of California Press.
- Kahan, Dan in Braman, Donald (2006): Cultural Cognition and Public Policy. *Cultural Cognition* 9, 24 (147). Dostopno prek: https://digitalcommons.law.yale.edu/cgi/viewcontent.cgi?referer=http://scholar.google.si/&httpsredir=1&article=1102&context=fss_papers (6.9.2020).
- Kahan, Dan (2008): Cultural Cognition as a Conception of the Cultural Theory of Risk. *Handbook of Risk Theory*, (8). Dostopno prek: <https://ssrn.com/abstract=1123807> (10.7.2020).
- Van Rijckevorsel, Jan L.A. (1987) : *The Application of Fuzzy Coding and Horseshoes in Multiple Correspondence Analysis*. Leiden: DSWO Press, 1987.

TANJA OBLAK ČRNIČ

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

KATJA KOREN OŠLJAK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

»PIŠM GLEDAM POŠILJAM OBJAVLAM«: O DIGITALNEM VSAKDANU OTROK V ČASU EPIDEMIJE

Povzetek: Fizična izolacija, odsotnost druženja, umik prostočasnih aktivnosti in drugih izkušenj, ki jih otrokom ponujajo šola in dejavnosti zunaj nje, so ob sprejetih ukrepih v času epidemije temeljito prestrukturirali otroški vsakdan. Mnoge prakse so se za številne učence preprosto ustavile ali močno spremenile. Ob odsotnosti zunanjih, a ponotranjenih ritmov med šolskim in prostim časom so umanjale tudi druge vsakodnevne stalnice: socialne stike z vrstniki in učiteljsko skupnostjo je delno nadomestilo bolj intenzivno sobivanje z družinskimi člani, pouk na daljavo pa je otroke tudi fizično repozicioniral znotraj domačih družinskih okolij, ki so jih morali člani na novo premisliti in (pre)strukturirati. Vprašanje je, na kakšen način so se na sočasni vstop zunanjih obvez v sfero doma odzvali otroci in kakšno vlogo so imeli pri njihovem repozicioniranju v šolskem, vrstniškem in družinskem vsakdanu digitalni mediji.

Ključne besede: vsakdanje življenje, digitalni mediji, digitalna kultura, prakse otrok, pilotska študija

Uvod

Fizična izolacija, odsotnost druženja, umik prostočasnih aktivnosti in drugih izkušenj, ki jih otrokom ponujajo šola in dejavnosti zunaj nje, so ob sprejetih ukrepih v času epidemije prestrukturirale otroški vsakdan. Prakticiranje »življenja na mreži« iz predepidemične faze, ki je bilo vsaj za otroke manj zaželeno (Turkle 2011), visoko regulirano (Livingstone 2018) in pogosto celo mehanizem discipliniranja (Buckingham 2003), se je v času epidemije spremenilo v »živeti online na zahtevo«. Pouk se je preselil na splet, treningi, glasbene vaje in druge aktivnosti prav tako.

Vzpostavljena »prisila« šolanja od doma je prinesla uvid v marsikatero neenake možnosti šolajočih se otrok in v različne razmere za prestrukturiranje družinskega življenja. Ob ustaljenih navadah so družine zaradi vdora službenih aktivnosti staršev na novo urejale prostore za delo, gibanje, (so)delovanje, druženje in prosti čas, posledično pa redefinirale predhodne prakse in občutke domačnosti. Preplet novih praks kot posledice šolanja na domu omogoča identifikacijo raznolikih okoliščin za prestrukturiranje družinskega življenja, nezmožnost neposrednih stikov z vrstniki, prijatelji, sosedi in sorodniki pa ponuja uvid v nastale »epidemične scenarije« otroškega vsakdana. Oboje omogoča identifikacijo pomena medosebnih odnosov in spremembo vzorcev prakticiranja prostega časa, ko je pogoj za njihovo konstitucijo tehnologija.

Namen prispevka je s pomočjo pilotske raziskave na priložnostnem vzorcu osnovnošolskih otrok identificirati njihovo doživljanje izolacije in specifične v njihovem preživljanju prostega

časa. Sprašujemo se, kako so v času epidemične situacije otroci integrirali digitalne tehnologije v vsakdanje ritme in na kakšne načine so skozi namesto prakticiranja kulture »sedi in poslušaj« udeleženi kulturo »naredi in delaj« (Gauntlett 2011: 8). Ob prepovedi fizičnih stikov so se krepile aktivnosti v digitalnih prostorih, zato nas zanima, katere funkcije vsakdana so se premaknile ali intenzivirale v prostorih družbenih medijev, ki so neizogibni »vmesniki in gradniki programatičnega druženja« (van Dijck 2013).

Zaslonski kot prostori raznolikih scenarijev povezovalne kulture

Vprašanja družbenih pozicij mladine se s perspektive medijskih študij konstituirajo v odnosu do družbene umeščenosti medijev. Doživljanje mladosti se namreč dandanes vse bolj konstituira tudi skozi doživljanje medijske kulture (Buckingham in dr. 2014). V kulturi nenehne prisotnosti in povezovalnosti je identifikacija identitetnih vzorcev in družbenih razmerij odvisna od medijsko specifičnih fenomenov (Hepp in Hasebrink 2018). Obenem gre za spremembe, ki se odvijajo v nenapovedanih in nepričakovanih oblikah (Buckingham in dr. 2014: 11). Gauntlett specifično spleta opisuje kot vrsto etosa kolektivnega sodelovanja v prostoru, ki si ga ljudje delijo (2011: 5). Namesto interneta kot radiodifuznega kanala, ki občinstvo pripelje na spletno mesto, participativna kultura spleta uporabnike pritegne k igri (Gauntlett 2011: 7).

Transformacijsko moč digitalnih tehnologij Lindgren (2017) razume širše, ko omenja možne »digitalne scenarije«: po prvem lahko digitalne tehnologije družbo popolnoma spremenijo, po drugem jo spremenijo le delno, po tretjem ne spremenijo ničesar. Realizacija določenega scenarija ni odvisna toliko od medijev kot od kontekstualnih dejavnikov, ki medijske izbire in pripadajoče prakse določajo. Aplikacija Lindgrenove napovedi na vsakdan otrok v času epidemije prinaša tri možne scenarije. *Digitalna imitacija* zaznamuje konvencionalni izidi, ko se tehnologija zgolj vpne v obstoječe prakse, ne da bi jih predrugačila. *Digitalna nadgradnja* manifestira izide, ki onstran digitalnega sicer obstajajo, vendar se brez tehnologije ne morejo realizirati. *Digitalna preobrazba* prinaša povsem nepričakovane in nekonvencionalne izide, ki onstran digitalnega ne obstajajo. Kakšne scenarije vsakdana je torej spodbujal kontekst izolacije otrok in skozi katere digitalne prakse so se ti manifestirali?

Izhodišča in rezultati pilotske študije

Tukajšnja obravnava je zožena na ugotovitve pilotske spletne ankete na priložnostnem vzorcu učencev ene od ljubljanskih osnovnih šol.¹ Vprašalnik je bil vsebinsko razdeljen na več sklopov. V prvem smo skušali ujeti odnos do pouka in šole nasploh, v drugem smo iskali t. i. deficite spremenjenega vsakdana, v tretjem pa je bil fokus na rabah digitalnih medijev. Vprašalnik je vseboval zaprte in odprte odgovore. V demografskem delu smo zajeli le starost in spol otroka.² Prakticiranje družbenih omrežij pri otrocih smo odkrivali na več načinov:

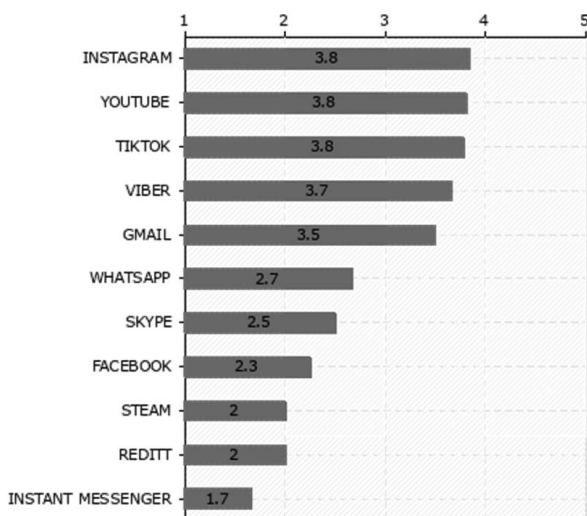
1. Gre za spletno anketo z naslovom Raba omrežij in učenje na daljavo. Anketiranje je potekalo v orodju lka, in sicer od 26. 3. 2020 dalje. Anketa (od 24. 6. 2020) ni več delujoča, zadnji zabeleženi vnos je z 29. 4. 2020. Do konca aprila je v anketi sodelovalo 76 otrok, od tega je v celoti ali delno izpolnjenih 48 anket. Rezultati so omejeni na pridobljeni vzorec in jih nikakor ne smemo sploševati.
2. Zdelo se nam je pomembno, da starši ne bi dobili vtisa nadzora. Podatki, ki bi omogočili poglobljeno distinkcijo med otroki (npr. izobrazba staršev, način bivanja, število družinskih članov itd.), zato v vprašalnik niso bili vključeni, kar je večja omejitev tukajšnje raziskave.

skozi osebne profile, z intenzivnostjo uporabe in prek samoopisov, kaj skozi omrežja počnejo. Z odprtimi vprašanji smo poizvedeli še, kako se tam izražajo, kako se predstavljajo in kako avtonomni so pri tem.³ Končni vzorec zajema 76 otrok in 48 rešenih anket. V vzorcu je 56 % deklic in 44 % dečkov, starih od 10 do 14 let. Tretjina otrok je stara 10, druga tretjina 11, 16 % jih ima 12 let. 13- in 14-letnikov je dobra četrtina (24 %). Večinoma so na anketo odgovarjali učenci 5., 6. in 7. razredov, torej učenci druge in tretje triade.

Digitalna pozicioniranost otrok: Ko smo osnovnošolce vprašali, na katerem od spletnih omrežij imajo lastne profile, jih je večina odgovorila, da na klepetalni aplikaciji Viber (80 %), nato na poštnem sistemu Gmail (73 %) in multimedijemskemu kanalu YouTube (61 %). Prvi omogoča stalno komunikacijo, drugi prejemanje nalog in navodil, tretji pa deluje kot personaliziran medijski kanal z dostopom do glasbe, serij, risank in drugih video posnetkov. Takoj za YouTube sta uvrščeni omrežji TikTok (50 %) in Instagram (42 %), najmanj otrok pa ima profile na omrežju WhatsApp (27 %), Skype (18 %), Facebook (9%). 11 % vprašanih nima profila na nobenem omrežju.

Graf 1: Označil/a si, da imaš na teh omrežjih tudi svoj profil.

Ali nam lahko poveš še, kako pogosto uporabljaš posamezno omrežje? (n = 35)

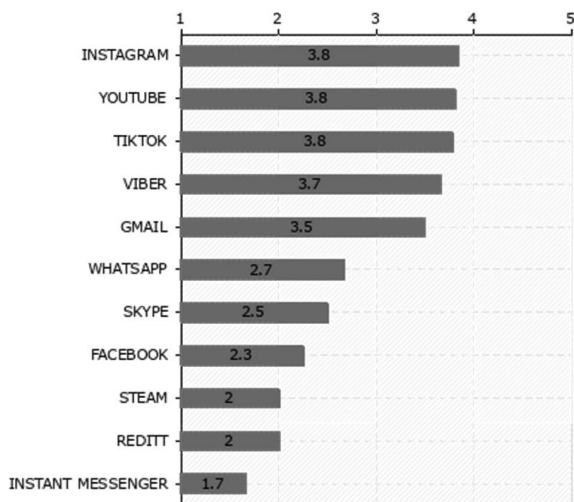

Sam obstoj profila ne pove veliko o intenzivnosti uporabe (glej Graf 1). V vzorec vključeni otroci so v času zgodnje epidemije prek lastnih zaslonov večinoma uporabljali tri omrežja: Instagram, YouTube in TikTok, ki spadajo med platforme, za katere je značilna recepcija video vsebin in/ali njihova produkcija. Sledi aplikacija Viber, ki je priročna za hitro mikrosporočanje oz. »tekstiranje«: otroci si individualno ali znotraj oblikovanih skupin izmenjujejo vprašanja, informacije, fotografije, kot tudi naloge, napotke za delo in podobno. V primerjavi s predhodniki, kot so SMS in MMS sistemi, je Viber privlačna aplikacija tudi zato, ker je brezplačna. Poštni vmesnik Gmail je postal v času šolanja na daljavo neizogiben tehnični most za dostop do šolskih obveznosti, saj je prek sistema potekala informacijska pot na relaciji šola – starši – učenci.

3. Rezultati tega sklopa vprašanj bodo podrobneje tematizirani na srečanju.

Personalizirana medijska kultura in socialno zblíževanje: Nadalje rezultati kažejo, da so pametne mobilne naprave spekter raznolikih aktivnosti in praks, med katerimi prednjači recepcija vsebin, predvsem poslušanje glasbe in gledanje video posnetkov (glej Graf 2). Telefon otrokom omogoča dostop do vsebin, ki so jim všeč, in je tako individualizirana točka vstopa do personalizirane medijske kulture otrok. Naslednji vidik je druženje in socialno zblíževanje, ki se manifestira skozi pisanje v »grupe« in pogovore z vrstniki, zato je telefon ključen socializacijski in interakcijski vmesnik. Igre sodijo v tretjo kategorijo, skupaj s stiki s sorodniki in spremljanjem drugih. Tukajšnjemu vzorcu otrok zasloni še najmanj predstavljajo prostor »samoizražanja«, saj so različne prakse samopredstavljanja čisto na repu njihovih izbir.⁴

Graf 2: Kako pogosto prek telefona počneš ...: (n = 45)

Scenariji digitalnega vsakdana: Kako specifične so prakse otrok, smo jih spraševali v odprtem anketnem vprašanju, pridobljene odgovore pa predstavljamo v Tabeli 1.⁵ Da bi identificirali scenarije vsakdana, smo vsaki kategoriji pripisali prevladujočo formo. Največ izjav sodi k t. i. »medijski imitaciji«, ko so otroci zapisali, da »nekaj gledajo« oz. »poslušajo«. Drugo skupino tvorijo izjave, ki imitirajo in hkrati nadgrajujejo socialne stike, npr. v obliki »pogovorov«, »dopisovanja«, »klicev«. Tretjo skupino tvorijo prakse, ki analogne dejavnosti presegajo in uokvirjajo alternativne prostore za (so)participacijo v kulturi »naredi in delaj«.

4. Vprašanje v anketi se je glasilo: *Verjetno več časa kot sicer preživiš na telefonu ali drugih elektronskih napravah. Označi prosim za vsako aktivnost posebej, kako pogosto jo izvajaš prek telefona, tablice ali računalnika. Bolj pogosto kot jo izvajaš, bolj proti desni ali bolj na dnu je tvoj odgovor in obratno, manj kot nekaj počneš, bolj proti levi ali zgoraj je tvoj odgovor.*

5. Vprašanje se je glasilo: *Kaj pa običajno počneš na tem omrežju? Lahko podrobno opišeš, kaj vse se ti tam dogaja?*

Tabela 1: Scenariji prostočasnih aktivnosti na družbenih omrežjih

Scenarij	Imitacija medijske kulture	Podkrepitev interakcij	Preobrazba kreativnosti
Izjave otrok	- Gledam posnetke, videoposnetke - Gledam videe, gledam zabavne videje, žalostne zgodbe živali, gledam videje in sledim trendom - Gledam live streame pevk in pevcev - Gledam slike/fotke (drugih, slavnih, živali) - Gledam videje svojih prijateljic, prijateljev - Gledam posnetke drugih - Gledam druge znane osebe - Gledam, kaj počnejo drugi - Gledam nogomet - Na youtube poslušam glasbo - Poslušam glasbo, gledam čelende - Spremljam svoje najljubše youtuberje pri igranju igrice	- Pogovarjam se s prijatelji na snapchatu - Pogovarjam se s sošolci (se pogovarjamo), - Na instagramu se pogovarjam s prijatelji - Pogovarjam se z oddaljenimi prijatelji - Mamo face time s prijateljicami - Dopisujem se, si dopisujem - Na instagramu si pišem s prijatelji - Pišemo si, pogovarjamo se (na instagramu, snapchatu, itd)	- Učim se plesati, trom trom - Učim se novih plesov - Na tiktoku so plesi in se jih učim, včasih kaj objavim, kar me veseli - Na tiktoku plešem ob glasbi, snemam videe ob tem - Objavljam videe, fotke - Plešem ob glasbi in snemam videe ob tem, gledam ideje za ustvarjanje kako kaj storiti - Na youtube gledam ideje za ustvarjanje - Se učim izdelovati, izdelava posameznih predmetov - Delam za šolo

Diskusija in zaključek

Telefoni so zagotovo žepni mediji otrok: premični zasloni so vstopna točka v popkulturo in svet glasbe, priljubljenih serij, vlogov in drugih video vsebin. Takšna medijska potrošnja pripada scenariju imitacije, kar se kaže že v zapisanem jeziku: gre za prakse »gledanja« ali »poslušanja«.

Umanjkanje socialnih stikov so otroci v času epidemije nadomeščali skozi družbena omrežja: tam »visijo« zato, ker so »tam vsi ostali«. Gre za artikulacijo medsebojnega povezovanja in druženja v »prostorih«, kjer se srečajo in družijo oziroma »so skupaj z drugimi«. A ne gre za imitacijo, temveč za nadgradnjo druženja, kar prakticirajo v več modalnostih: od pogovorov in pisanja, beleženja do odzivanja na objave ipd.

Manj konvencionalen vzorec preživljanja prostega časa je tisti, pri katerem omrežja zahtevajo soudeležbo in kreacijo vsebin. Tu se otroci »učijo«, spoznavajo in ustvarjajo, narejeno z drugimi delijo ter sodelujejo pri konstrukciji vsebin. Ko skozi družbena omrežja »ustvarjajo« oz. »se učijo«, so bliže digitalni preobrazbi kot imitaciji, saj gre za pridobivanje novih veščin

in znanj, ki se jih priučijo skozi opazovanje, samostojno izdelavo in izpolnjevanje nalog. Gre za platforme kreativnosti (Gauntlett 2011: 88), ki so tudi za otroke vse bolj privlačne.

Literatura

Buckingham, David (2003): *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary culture*. Cambridge: Polity Press.

Buckingham, David, Sara Bragg in Mary Jane Kehily (2014): *Youth Cultures in the Age of Global Media*. Palgrave Macmillan UK.

Gauntlett, David (2011): *Making is connecting*. Cambridge: Polity Press.

Lindgren, Simon (2017): *Digital Media and Society*. London: Sage.

Van Dijck, Jose (2013): *The Culture of Connectivity: A Critical History of Social Media*. Oxford: Oxford University Press.

Vir

Spletna anketa Raba omrežij in učenje na daljavo (pilotska raziskava o digitalnem vsakdanu mladine v času epidemije covid-19). Zbiranje podatkov je potekalo med 26. marcem in 1. majem 2020.

ROMAN KUCHAR

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

ALENKA ŠVAB

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

TINA KOGOVŠEK

Filozofska fakulteta in Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

ZNAČILNOSTI PRVEGA SPOLNEGA ODNOSA PRI SREDNJEŠOLCIH IN SREDNJEŠOLKAH V SLOVENIJI

Povzetek: Članek predstavi značilnosti prvega spolnega odnosa mladih v Sloveniji in temelji na podatkih iz raziskave o spolnosti srednješolcev, v kateri smo raziskovali tako vedenje in stališča kot tudi javnozdravstvene vidike mladostniške spolnosti. Podatki so bili zbrani s spletno anketo na reprezentativnem vzorcu večinoma tretjih letnikov splošnih in poklicnih srednjih šol v letu 2016. Podatki so pokazali, da je bil prvi spolni odnos pri večini anketirancev načrtovan in se je zgodil v okviru partnerske zveze. Večina je dogodek opisala kot pozitivno izkušnjo in le manjši delež vprašanih je navajal, da je bil njihov prvi spolni odnos pospremljen tudi z uporabo alkohola in drog. Delež uporabe kontracepcije, predvsem kondoma, pri prvem spolnem odnosu je visok, kot razlog za uporabo kontracepcije pa so vprašani navajali predvsem zaščito pred nezaželeno nosečnostjo in tudi zaščito pred spolno prenosljivimi okužbami. Podatki so tako v tem kontekstu pokazali na precej odgovorno vedenje srednješolcev.

Ključne besede: spolnost srednješolcev, prvi heteroseksualni spolni odnos, uporaba kontracepcije, preobrazba intimnosti

Uvod

Odmevni, danes že skorajda klasični sociološki razpravi o spremembah in preobrazbah na področju intimnosti in spolnosti, ki sta nastali na začetku in koncu zadnjega desetletja prejšnjega stoletja (Bauman 1999; Giddens 2000), in ki sta vsaka na svoj način napovedovali korenite spremembe v tej družbeni sferi, sta doživeli vrsto empiričnih preveritev. Te raziskave kažejo, da je v središču omenjenih sprememb trojni proces diferenciacije, individualizacije in racionalizacije spolnosti (Bernik 2010), hkrati pa tudi, da so spremembe na področju intimnosti in spolnosti postopne in dolgotrajne in da se v največji meri kažejo pri najmlajši generaciji (npr. Johnson in dr. 1994; Laumann in dr. 1994; Michael in dr. 1995; Schmidt in dr. 2006). Prav zaradi tega je raziskovanje spolnega vedenja in s tem povezanih stališč mladih pomemben indikator preobrazbe spolnosti.

Čeprav je (mladostniška) spolnost zagotovo eno od socioloških vprašanj, ki pritegne veliko raziskovalnega interesa, obstaja le nekaj reprezentativnih nacionalnih študij spolnega vedenja mladostnikov (Moore in Rosenthal 2006), med katerimi zagotovo izstopa nemška longitudinalna raziskava spolnega vedenja srednješolcev, saj jo izvajajo od sedemdesetih let naprej (Sigusch in Schmidt 1973; Schmidt in dr. 1993; Schmidt 2000). Večina preostalih

raziskav je izvedenih na priložnostnih vzorcih in se osredotoča le ne nekatere vidike te obsežne teme, med katerimi prevladujejo teme, povezane z zdravjem mladostnikov in s posledicami tveganega spolnega vedenja (Moore in dr. 1996).

V Sloveniji so se prve empirične študije mladostniške spolnosti pojavile šele v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, spodbudile pa so jih prav tveganja, povezana z nevarnimi spolnimi praksami (predvsem možnost okužbe s HIV) pa tudi druga vprašanja, povezana z zdravjem in zdravstvenimi tveganji (Švab in dr. 2010; Švab in dr. 2011).

V tem članku so predstavljeni podatki iz zadnje raziskave o spolnosti mladih v Sloveniji, ki je bila izvedena v okviru temeljnega raziskovalnega projekta »Spolnost srednješolcev v Sloveniji: vedenje, zdravje, stališča« (2013 – 2016), ki jo je financiral ARRS. Raziskava je bila delna ponovitev dveh prejšnjih raziskav, opravljenih v letih 1995 in 1997 (Bernik in dr. 1996; Bernik in Hlebec 1998).

Predstavljamo rezultate o značilnostih prvega spolnega odnosa (PSO) in o stališčih o nedolžnosti. Gre za standardni vidik raziskovanja spolnega vedenja, saj prvi spolni odnos predstavlja pomemben dogodek na življenjski poti mladih, družbeni kontekst prvega spolnega odnosa pa v pomembni meri napoveduje tudi nadaljnje spolno vedenje posameznika oziroma posameznice (Ferrero Camoletto 2011; Bernik in dr. 2011; Bernik in dr. 2018).

Metodologija

Zbiranje podatkov

Slučajni stratificirani sistematični vzorec vsebuje 2.143 dijakov večinoma tretjih letnikov 52. srednjih šol (gimnazije in druge splošne srednje šole ter 2- in 3-letne poklicne programe). Anketa je bila izvedena od januarja do marca 2016 s spletnim vprašalnikom v računalniških učilnicah srednjih šol. Vprašalnik je bil pripravljen v orodju za spletne ankete EnKlikAnketa (<https://www.1ka.si/>). Pri izpolnjevanju vprašalnika sta bila prisotna delavec šole in sodelavec raziskovalne skupine.

Opis vzorca

V anketi je sodelovalo 945 dijakov in 1.198 dijakinj. 43,5 % jih je prihajalo iz gimnazij, 48,2 % iz drugih 4-letnih srednjih šol ter 8,3 % iz 2- in 3-letnih poklicnih šol. Anketiranci so bili v povprečju stari 17,74 let. 32,1 % je bilo iz urbanega okolja, 15,2 % iz primestnega in 52,8 % iz ruralnega okolja. 28,1 % je povedalo, da ne pripadajo nobeni religiji, medtem ko se jih je 63,1 % opredelilo za katoličane.

Rezultati

Slaba polovica anketirancev je že imela spolne odnose vsaj enkrat, pri tem pa je delež deklet v primerjavi s fanti nekoliko večji. Za oba spola velja, da je v skoraj vseh primerih šlo za heteroseksualni spolni odnos, le dober odstotek anketirancev je imelo svoj prvi spolni odnos z osebo istega spola. V povprečju so imeli anketiranci prvi spolni odnos pri šestnajstih letih, praviloma pa so njihovi partnerke oz. partnerji starejši. Za večino dijakov, ki so sodelovali v raziskavi, se je prvi spolni odnos zgodil v kontekstu partnerskega razmerja, čeprav to v večji meri drži za dekleta kot za fante. V polovici primerov je bil prvi spolni odnos prvi za oba partnerja.

Statistično značilne razlike po spolu so se pokazale pri odgovoru, ali je bil prvi spolni odnos počitniška avantura. Medtem ko to drži za dobrih štirideset odstotkov fantov, velja isto le za slabo petino deklet. Razlike po spolu se kažejo tudi pri motivih za spolni odnos.

Pri dekletih so najpogostejši motivi ljubezen, radovednost in želja po spolnosti, medtem ko so fantje med motivi najprej navajali željo po spolnosti, nato pričakovanje, da je čas pravi za prvi spolni odnos in tudi radovednost.

Za štirideset odstotkov anketirancev je bil prvi spolni odnos načrtovan dogodek, večina pa je ob tem opisovala pozitivne občutke, kot na primer »bilo nama je lepo«, »bila sva zaljubljena« ali »za prvi spolni odnos sva si vzela čas«. Manjši del je navajal tudi določeno zaskrbljenost, med drugim, da bi naredil/-a kaj narobe; da bi zanosila; da bi ju kdo zasačil pri spolnem odnosu, ter skrb oziroma občutek, da si s partnerjem oziroma partnerko v resnici nista bila tako zelo blizu.

Glede na visoko načrtovanost prvega spolnega odnosa ni presenetljivo, da so anketiranci redkeje opisovali negativne kontekste tega dogodka. Le petina je na primer poročala, da je bil njihov prvi spolni odnos zaznamovan tudi z uživanjem alkohola in kajenjem cigaret, desetina je poročala, da so bili med prvim spolnim odnosom pijani in/ali pod vplivom marihuane, zanemarljivo malo pa jih je poročalo o uživanju drugih drog.

Tudi uporaba zaščite pri prvem spolnem odnosu pred spolno prenosljivimi okužbami ter nosečnostjo je med dijaško populacijo visoka, saj jih je skoraj devetdeset odstotkov uporabilo kondom, za zaščito pred nosečnostjo pa je bila kot drugo najpogostejše sredstvo navedena hormonska tabletki. Le nekaj odstotkov jih ni uporabilo nobene zaščite, kot glavni razlog pa so navedli, da je bodisi niso imeli pri sebi; so upali, da se ne bo nič zgodilo; ali pa o tem sploh niso razmišljali.

Visoko odgovornost glede zaščite ne nakazujejo le podatki o uporabi, temveč tudi o razlogih za uporabo. Najpogostejše sta bila izražena oba razloga (torej tako zaščita pred spolno prenosljivimi okužbami kot pred nosečnostjo), sledi zaščita pred nosečnostjo kot glavni razlog. Kljub temu ne gre spregledati, da več kot polovica anketirancev o spolno prenosljivih okužbah pred prvim spolnim odnosom ni razmišljala niti se o tem ni pogovarjala s partnerjem, kar je zagotovo pomemben podatek za oblikovalce izobraževalnih politik na tem področju. V povezavi s tem je zaskrbljujoč podatek, da je 40 % pritrdilno odgovorilo na trditev, da se je možno okužiti s HIV prek pika komarja. Po drugi strani pa je spodbuden podatek o relativno visoki konsenzualnosti glede uporabe zaščite pri prvem spolnem odnosu, saj se je več kot polovica o tem pogovorila s partnerjem, petina deklet ter štirideset odstotkov fantov pa se je glede zaščite odločila sama. Kljub temu je v raziskavi približno petina vprašanih menila, da zaradi uporabe kondoma manj uživajo v spolnosti ter da je taka spolnost manj spontana in romantična.

Dijake smo spraševali tudi po stališčih do prvega spolnega odnosa oz. bolj natančno do nedolžnosti. Njihova stališča kažejo na to, da je prvi spolni odnos razumljen kot pomemben dogodek v življenjskem poteku mladih, vendar ga ne razumejo v tradicionalnih pomenih nedolžnosti. Z drugimi besedami, prvi spolni odnos je mladim osebno pomemben, ni pa več visoko družbeno reguliran. Kljub temu velja izpostaviti, da so se tudi pri stališčih nakazale (sicer ne enoznačno) razlike po spolu, iz česar bi lahko sklepali, da so določeni dvojni seksualni standardi, ki razlikovalno obravnavajo (družbeno primerno) žensko in moško seksualnost, vseeno še vedno prisotni. Dvojnost teh standardov pušča večjo svobodo za moško seksualno vedenje, žensko spolnost pa v večji meri regulira, predvsem preko spolne morale.

Diskusija in sklep

Raziskava kaže na nekatere pomembne pozitivne trende v družbeni organizaciji mladostniške spolnosti v Sloveniji, ki se pomembno razlikujejo od pogostih stereotipnih medijskih reprezentacij mladostniške spolnosti kot neodgovorne in zaskrbljujoče. Kaže na relativno veliko odgovornost v spolnem vedenju dijakov, tudi v primerjavi s podobnimi zgodnejšimi raziskavami v Sloveniji (npr. Bernik in dr. 1996). Zabeležili smo jasen obrat od tradicionalne (restriktivne) spolne morale, ki je prevladovala še konec šestdesetih in v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, k bolj permissivni spolni morali. Skladno z Giddensovo teorijo preobrazbe intimnosti je prišlo do povečanja pomembnosti oziroma do visokega vrednotenja partnerstva.

Pozitivni trendi družbene organiziranosti prvega spolnega odnosa, ki jih kaže naša raziskava, so posledica relativno uspešnega, čeprav sistemsko neurejenega javnozdravstvenega izobraževanja v osnovnošolskem in srednješolskem sistemu v Sloveniji. Zagotovo so tudi posledica pomembnih sprememb na področju dostopnosti do relevantnih informacij o spolnosti, ki jih mladi dobijo deloma v družini, predvsem pa na spletu. Vendar pa zadovoljujoči rezultati in relativno visoka stopnja odgovornosti mladih pri prvem spolnem odnosu ne pomeni, da je odsotnost sistemske ureditve izobraževanja na področju spolnosti v našem javnem šolskem sistemu neproblematična in da v prihodnje ne more priti do negativnih posledic odsotnosti tovrstnega izobraževanja. Pri tem bi bilo treba sistemsko urediti obstoječe vstopne javnozdravstvenih institucij v šolski prostor, k temu pa dodati tudi druge, psihološke in sociološke vidike izobraževanja o spolnosti, saj predvsem na tem področju obstaja manko relevantnih informacij.

Literatura

- Bauman, Zygmunt (1999): *On Postmodern Uses of Sex*. Theory, Culture & Society, 15 (34): 1933.
- Bernik, Ivan (2010): Spolnost v času individualizma in racionalnosti. Družboslovne razprave, XXVI (2010), 65: 7–24
- Bernik, Ivan, Godina, Vesna V., in Hlebec, Valentina (1996): Mladi in aids: raziskovalno poročilo. Ljubljana: FDV.
- Bernik, Ivan, in Hlebec, Valentina (1998): Skriti prostori vsakdanjega življenja: spolno življenje ljubljanske mladine. Družboslovne razprave, 14 (27-28): 72-85.
- Bernik, Ivan, Klavs, Irena, in Hlebec, Valentina (2011): Free-Floating Sexuality and Its Limits: The Social Conditioning of Early First Heterosexual Intercourse in Slovenia. *Annales, Series historia et sociologia*, 21 (1): 153–166.
- Bernik, Ivan, Kogovšek, Tina, Kuhar, Roman in Švab, Alenka (2018): Intimni življenjski stili študentov in študentk v Sloveniji. Ljubljana: Založba FDV.
- Ferrero Camoletto, Raffaella (2011): Experience Matters: Young Italians Accounts on Virginity Loss. *Annales, Series historia et sociologia* 21, (1): 113–124.
- Giddens, Anthony (2000): *Preobrazba intimnosti*. Ljubljana: Založba/*cf..
- Johnson, Anne M. (1994): *Sexual Attitudes and Life Styles*. Oxford: Blackwell Scientific Publications.
- Laumann, Edward O., Gagnon, John H., Michael, Robert T., in Michaels, Stuart (1994): *The Social Organisation of Sexuality*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Michael, Robert T., Gagnon, John H., Laumann, Edward O., in Kolata Gina (1995): *Sex in America*. Boston: Little Brown.

- Moore, Susan, Rosenthal, Doreen, in Mitchell, Anne (1996): *Youth, AIDS and Sexually Transmitted Diseases*. London, New York: Routledge.
- Moore, Susan, in Rosenthal, Doreen (2006): *Sexuality in Adolescence: Current Trends*. London, New York: Routledge.
- Schmidt, Gunter (ur.) (1993): *Jugendsexualität. Sozialer Wandel, Gruppenunterschied, Konfliktfelder*. Stuttgart Enke.
- Schmidt, Gunter (ur.) (2000): *Kinder der sexuellen Revolution. Kontinuität und Wandel studentischer Sexualität. 1966-1996*. Gießen: Psychosozial-Verlag.
- Schmidt, Gunter, Matthiesen, Silja, Dekker, Arne, in Starke, Kurt (2006): *Spätmoderne Beziehungswelten. Report über Partnerschaft und Sexualität in drei Generationen*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Sigusch, Volkmar, in Schmidt, Gunter (1973): *Jugendsexualität. Dokumentation einer Untersuchung*. Stuttgart: Enke Verlag.
- Švab, Alenka, Bernik, Ivan, in Kuhar, Roman (2010): Raziskovanje spolnega vedenja v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 26 (65): 25-43.
- Švab, A., Štulhofer, Aleksandar, Landripet, Ivan, Baćak, Valerio, Bernik, Ivan, in Kuhar, Roman (2011): Research on Young People's Sexuality in Croatia and Slovenia, 1971–2008: A Systematic Overview. *Annales, historia et sociologia* 21 (1): 137–152.

MEDKULTURNA SEKCIJA

SIMONA ZAVRATNIK

Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani

DRUŽBENE NEENAKOSTI V PANDEMIJI: KJE #OSTANIDOMA, ČE SI BEGUNEC?

Povzetek: V prispevku izhajam iz rezultatov, zbranih v okviru bloga: #Ostani doma: migracije, begunci in COVID-19 (<https://virusnimameja.com>), ki je bil vzpostavljen kot platforma kritičnega pogleda na pandemijo covid-19 iz perspektive družbenega obrobja. Avtorice bloga smo si zastavile dve ključni vprašanji: kaj se zgodi posameznikom in družbenim skupinam, ki v času pandemije nimajo varnega doma oziroma zatočišča? In kakšna je realnost družbenih neenakosti, ko načelo #ostani doma postavimo zunaj prevladujočega družbenega jedra, na družbeno obrobje? Metodološko smo podatke zbirale z on-line intervjuji, fokusirale smo se na položaj beguncev. Rezultati kažejo – in niso povedni le za migrante in begunce – da je korona kriza močno izostrila razredne delitve. Teza, da je princip #ostani doma predvsem »privilegij« srednjega razreda, se izrisuje skozi analizo neenakosti pri skupinah in posameznikih na družbenem obrobju in nas napotuje k poglobljenemu raziskovanju te perspektive.

Ključne besede: begunci, migracije, dom, pandemija COVID-19, družbene neenakosti

#Ostanidoma. Privilegij ,imeti dom', ki ga begunci nimajo

Kako upoštevati fizično razdaljo, razdaljo dveh metrov, skrbeti za osebno higieno v begunskem taborišču, kjer na prostoru, namenjenemu 1000 ljudem, biva 7000 ljudi (Perner 2020)? Kaj se zgodi, če doma nimaš, ali pa ta ni v skladu s trenutno družbeno zaželenimi načini (pre)bivanja? V kakšnem svetu živimo, ko načelo #ostanidoma postavimo zunaj prevladujočega družbenega jedra, na družbeno obrobje? In najpomembnejše, kakšne oblike solidarnosti in pomoči zaznamujejo obdobje korone in ali se bodo obdržale onkraj krize? Tem vprašanjem je v začetku aprila 2020 skupina raziskovalk in študentk posvetila blog #Ostanidoma: migracije, begunci in covid-19 (<https://virusnimameja.com>)¹, platformo kritičnih misli iz družbenega obrobja, ki želi predvsem opozoriti na ranljivosti ljudi, ki si ne morejo privoščiti #ostanidoma, #dajnogenačak, #glejfilme, ker te opcije pač nimajo. Poleg lokalne slovenske perspektive analiziramo predvsem vprašanja evropskih meja in migracij, kar je ključno za analizo globalno-lokalnega prepleta vprašanj ranljivih skupin ljudi na migracijskih poteh v času pandemije (Zavratnik in Cukut Krilić 2018; Dingwall, Hoffman in Staniland 2013).

1. Kolektiv avtoric, blogerke smo Simona Zavratnik (FDV), Špela Perner, Anja Zafošnik, Špela Vovk, Klara Andlovic (vse študentke sociologije) in Sanja Cukut Krilić (ZRC SAZU).

Metodološko smo v okviru kolektiva blogerk izvedle šest virtualnih intervjujev z eksperti (NVO, mediji, aktivisti) in pridobile podatke z aktivno udeležbo na spletnih seminarjih (webinarjih), ki so tematizirali položaj migrantov in beguncev v času pandemije COVID-19 na področju t.i. balkanske poti ali v različnih lokalnih oziroma v globalnem kontekstu². Podatke smo zbirale dva meseca in pol, od srede marca do konca maja 2020. Tako je bilo v času od 7. aprila do 6. junija 2020 objavljenih skupno 23 krajših analitičnih besedil, ki so podlaga pričujočega prispevka.

Drugi, kužni: ljudje z družbenega obrobja v času COVID-19

Obstoječe analize potrjujejo, da so begunci in na splošno migranti ena od skupin prebivalstva, ki ima zaradi obstoječih družbeno-ekonomskih dejavnikov in zaradi prisotnosti diskriminacije pogosto slabši dostop do zdravstvene oskrbe ter je še dodatno ranljiva za neugodne zdravstvene izide (Bofulin in Bešter, 2010; Guadagno, 2020; Lipovec Čebren, 2010; Vignier in Bouchaud, 2018). V času vseprisotnosti poziva *#ostanidoma* je trendovskemu geslu treba dodati, da nimajo vsi posamezniki niti vse družbene skupine luksuza ostati v varnem okolju in izolirani pred pandemijo (Zavratnik 2020). V tednih iztekajočega se marca 2020 smo slišati opozorila o brezdomcih v Ljubljani. Brezdomci namreč centra mesta niso zapustili, ostali so ljudje ulic prestolnice. A so jih nekatere trgovine preganjale izpred vrat že v tednu pred karanteno, ko se je začel trd boj za toaletni papir. Nekaj časa je trajalo, da so NVO in mesto našli (začasno) rešitev (ibid.).

Prav tako so se na ulici prestolnice pred ambasado znašli ujeti migrantski delavci iz Srbije, ki so po mrzli noči, ali več njih, nekoliko bolj prijazno noč preživel v športni dvorani Ježica. Konvoj ljudi, ki jih njihova – pravzaprav pa tudi nobena druga država – ni hotela, je bil žalostna podoba: precejšnja gneča, med njimi bore malo fizične razdalje, le redki z zaščitnimi maskami, utrujeni in nemirni. Opaziti je bilo, da je glavni cilj predvsem – oditi domov. Premagati še teh nekaj meja, teh nekaj ur do doma ... in se šele potem ukvarjati z vprašanji kot je virus, zdravje, karantena, prihodnost. Nemogoče je bilo oceniti, kdo vse je pomagal, videti je bilo, da številni – sorodniki, pravoslavna cerkev, posamezniki, občina. Kdorkoli, le da se je vsaj nekoliko zmanjšala sramota vrste in prezebanja, zelo verjetno da lačnih ljudi, pred birokratsko izpostavo države v centru mesta (ibid.).

Kot pri brezdomcih tudi v primeru ujetih migrantskih delavcev na poti domov ne gre brez solidarnosti. Zelo preprosto dejstvo.

Kaj torej poreči ob *#ostanidoma*, če si begunec? Oziroma ko si begunec v prenaseljenih centrih, ki so sami po sebi »karantena« za tiste družbeno nezaželeni, katerih vidnost v družbi je pogosto moteča. Humanitarne organizacije, medicinski delavci (npr. Zdravniki brez meja) svariijo pred katastrofo, ki se še vedno utegne zgoditi v begunskih centrih, tako v Bosni in Hercegovini kot denimo v Grčiji. Pogovarjali smo se z medicinsko delavko v centru na grškem otoku Hios, ki govori o pasteh globalnega pomanjkanja skrbstvenih delavcev (Perner 2020). Ko jih bo kritično zmanjkalo tudi v begunskih centrih, še zlasti če se bodo tudi zdravstveni delavci okužili, kdo jih bo nadomestil, kako bo medicinska oskrba na izoliranih otokih sploh mogoča? Ni dovolj ljudi nagovoriti: umivajte roke! Če živite v begunskem centru, je velika verjetnost, da nimate dostopa do čiste vode in mila.

2. Podrobneje glej na spletni strani bloga, kjer so objavljeni nekateri intervjuji (s prostovoljko v grških begunskih centrih in prostovoljcem v Bosni) ter poročila s spletnih seminarjev.

Migrantski delavci: kdo bo obral hmelj, jagode, solato?

Mnogi migrantski delavci so na začetku korona krize ostali ujetih v državah, nekateri med državnimi mejami, nekateri so že ostali brez služb (Cukut Krilić 2020). Eden vidikov krize. Po drugi strani pa veliko delavcev, ki v prvih vrstah bijejo bitko s pandemijo, prihaja prav iz migrantske populacije: medicinske sestre, zdravniki, čistilci, šoferji ... zaradi teh ljudi je mogoče, da ne pride do popolne zaustavitve družbe. Njihovo neprekinjeno, neutrudno delo omogoča, da kot družba dihamo naprej. Ja, njim smo ploskali s številnih balkonov širom Evrope, začeni v Italiji, v tednih in mesecih 2020.

Nedvomno so migrantski delavci izjemno pomembni za delovanje sodobnih družb. To dejstvo ni nič novega, a bi pandemija in spremljajoča družbena kriza morali biti priložnost za resen premislek (pre)vrednotenja dela. Zato je treba temeljito pretresti model »trojnih-D« služb (difficult, dirty, dangerous), ki jih praviloma opravljajo migranti (Cukut Krilić 2020; Zavratnik in Perner 2020). Slednje se je pokazalo ob nedavni krizi oskrbe s hrano v Evropi, v Sloveniji predvsem v obliki vprašanja: kdo bo obiral hmelj, če so meje zaprte za prihod migrantskih delavcev?

Meje so tokrat ostale zaprte za vse, ne le migrante. Posledično se je oblikovala paradigma ne-mobilitnosti, na katero so družbe v korona realnosti pravzaprav povsem pristale. Predvsem je potrebno migrante in begunce v razmerah pandemije obravnavati enako kot državljane. Ob upoštevanju tega preprostega pravila smo vsi družbeni akterji zmagovalci. Nekateri prakse gredo v to smer. Ve se, kaj je potrebno storiti: postopke pridobivanja mednarodne zaščite skrajšati, zaustaviti deportacije (in to ne le začasno!), izdati dovoljenja za začasno prebivanje, ki omogočajo dostop do javnega zdravstva, izvesti regularizacijo statusov. Slednje ne le zaradi pomanjkanja delavcev v kmetijstvu držav Zahodne Evrope. Korona kriza je le še bolj nazorno pokazala, kako nestabilen in občutljiv je sistem preskrbe s hrano. To mora voditi tudi k pravičnejšim in bolj dostojanstvenim delovnim pogojem za tiste, od katerih je to, kaj in koliko bomo imeli na naših krožnikih, v veliki meri odvisno (ibid.).

Dejstvo je, da smo varni le, ko smo lahko varni vsi. Prostovoljci, ki na terenu pomagajo beguncem na poteh v Bosni in Srbiji, npr. v našem intervjuju s predstavnikom no Name Kitchen, sporočajo, da je za begunce obdobje pandemije še posebej težek čas, saj so povsem odstranjeni iz javnega prostora postali še bolj nevidni, še bolj getoizirani (Zafošnik 2020). Te prakse dobro poznamo: ko več niso vidni, se oblastem (pa tudi medijem) ni treba ukvarjati z njimi. Ali pa je obravnava podvržena trenutnim vzgibom populističnih politik vzdolž balkanske migracijske poti ali ciljne države, Italije.

Pandemija, migranti in novi rasizmi

A ne gre le za begunce in migrante iz klasičnega repertoarja "kužnih drugih". Trenutna situacija pandemij poleg številnih drugih družbenih vprašanj zagotovo odpira tudi problem rasizma, tako pojavnosti novih – zlasti do Kitajcev ali kar posplošeno do Azijcev, pa tudi do Italijanov – kot utrjevanja obstoječih rasizmov (Bufolin 2020). Biti bolan in hkrati temnopolt je lahko hitro »usodna kombinacija« v ZDA, kjer so med najbolj prizadetimi zaradi korona virusa prav etnične manjšine (Ploštajner 2020). To pa še kako priča, da nismo vsi v istem čolnu, temveč da družbene neenakosti štejejo (ibid.). Vprašanje, katere nove rasizme in nacionalizme bo na daljši rok pandemija ukoreninila na globalnem zemljevidu in v lokalnih praksah, je zagotovo večdimenzionalno, a ostaja dejstvo, da jih

je treba brati skupaj z javnim zdravstvenimi politikami. Tovrstni novi rasizmi, povezani s covid-19 pandemijo, se namreč pojavljajo na obeh, individualni in sistemski ravni (Volk, Andlovic in Zavratnik 2020). Gre za osebne percepcije in odzive na *kužnega drugega*, gre pa tudi za rasistične učinke zdravstvenih politik v posameznih državah. In slednje je zelo zaskrbljujoče, tudi z vidika zdravja begunk in beguncev. Ne gre torej toliko za to, kdo je nov ali star naslovnik, koga torej na individualni ravni prepoznamo kot (nov) objekt rasistične zaznave. Gre tudi za sistemsko raven, v tem primeru predvsem za usidranost rasizma v zdravstvenih praksah, pri čemer se rasistični učinki kažejo v slabši zdravstveni oskrbi in dostopu do zdravstvenih storitev različnih etničnih manjšin (več: Greenaway in Gushulak 2017; Bufolin in Bešter 2010). Hkrati podatki kažejo, da so prav te manjšine, ki v največji meri izkušajo institucionalni rasizem, v večji meri žrtve novega korona virusa, kar je povezano z njihovim slabšim socialnim in ekonomskim položajem, revščino delavskega razreda in slabšim dostopom do institucij javnega zdravstva.

Sklep. Družbene neenakosti v pandemiji: kako/kje *#ostanidoma*, če si begunec?

Globalna pandemija Covid-19 je begunce in migrante postavila v negotov položaj, ker so bile prekinjene običajne prostorske poti in je zastoj mobilnosti še povečeval negotovosti nadaljevanja poti oziroma izidov okoli karantene, če so se v njej znašli (več: Guadagno 2020). Tako so nekateri bili prisiljeni ostati (npr. begunci v centrih), drugi pa niso mogli priti (npr. sezonski delavci, tako zelo iskani v kmetijstvu držav Zahodne Evrope). Kompleksnost migracijskih poti se je povečala, običajnim tveganjem na poteh (npr. nedokumentirano prehajanje meja, izpostavljenost fizičnemu ali psihičnemu nasilju, rasistične obravnave ipd.) pa se je pridružilo še povečano zdravstveno tveganje (Dingwall, Hoffman in Staniland 2013; Zavratnik in Cukut Kirlić 2018).

Meje pandemije so v okoliščinah zdravstvene krize postale tudi meje mobilnosti, pri čemer imperativ *#ostanidoma* kot glavna točka protikoronskih politik v veliki meri spregleda družbene skupine in številne posameznike z družbenega roba, ki nimajo dostopa do varnega prostora (samo)izolacije. In če nadaljujemo v tej smeri - in iz perspektive beguncev na poteh - z ugotovitvami Bridget Anderson (2019): če so določene rešitve slabe za migrante, je zelo verjetno tudi, da so slabe tudi za državljane. Korona kriza je nedvomno močno izostrila razredne delitve, kar odstira ravno pogled iz družbene margine. Slednji pokaže, da je princip *#ostanidoma* predvsem privilegij srednjega razreda in da si to prakso lahko v veliko skromnejšem obsegu privoščijo pripadniki delavskega razreda, med katere sodi tudi večina migrantov. sicer p na splošno velja, da je razredna delitev je vpisana v človeška telesa in se kaže skozi slabe zdravstveno stanje revnejših in tudi v nižji življenjski dobi.

Literatura

- Anderson, Bridget (2019): New directions in migration studies: towards methodological de-nationalism. *Comparative Migration Studies* 7(36). Dostopno preko <https://comparativemigrationstudies.springeropen.com/articles/10.1186/s40878-019-0140-8#citeas> (12. 10. 2020).
- Bofulin, Martina in Bešter, Romana (2010): Enako zdravstvo za vse? Imigranti v slovenskem zdravstvenem sistemu. V Mojca Medvešek in Romana Bešter (ur.), *Državljeni tretjih držav ali tretjerazredni državljani?: integracija državljanov tretjih držav v Sloveniji*, 270–311. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.

- Bofulin, Martina (2020): Kitajski migranti in covid-19: mobilnost in izključevanje med pandemijo, Dve Domovini/Two Homelands, št. 52, 95-111.
- Dingwall, Robert, Hoffman, Lily, M. in Staniland, Karen (2013): Introduction: Why a Sociology of Pandemics? *Sociology of Health and Illness* 35(2): 167–173.
- Greenaway, Christina in Gushulak, Brian, D (2017): Pandemics, migration and global health security. V Philippe Bourbeau (ur.), *Handbook on Migration and Security*, 316–336. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Guadagno, Lorenzo (2020): Migrants and the COVID-19 epidemic: an initial analysis. IOM. Dostopno preko <https://publications.iom.int/system/files/pdf/mrs-60.pdf> (12. 10. 2020).
- Lipovec Čebren, Uršula (2010): The construction of a health uninsured: People without medical citizenship as seen by some Slovene health workers. *Studia Ethnologica Croatica* 22, 187–212.
- McDonnell, Emily (2020): Will COVID-19 finally force us to reconsider the Global (Im)mobility regime. Dostopno preko <https://rli.blogs.sas.ac.uk/2020/04/16/will-Covid-19-finally-force-us-to-reconsider-the-global-immobility-regime/> (20. 10. 2020).
- Vignier, Nicolas in Bouchaud, Olivier (2018): Travel, migration and emerging infectious diseases. *The Journal of the International Federation of Clinical Chemistry and Laboratory Medicine* 29 (3): 175–179.
- Zavratnik, Simona in Cukut Krilić, Sanja (2018): Addressing Intersectional Vulnerabilities in Contemporary Refugee Movements in Europe. *Družboslovne razprave* 87: 85–106.

Viri

- Cukut Krilić, Sanja (2020): Trije D-ji oskrbe s hrano. Dostopno preko <https://virusnimameja.com/2020/04/19/trije-d-ji-oskrbe-s-hrano/> (12. 10. 2020).
- Perner, Špela (2020): S terena: Pogovor s prostovoljko v grških begunskih centrih. Dostopno preko <https://virusnimameja.com/2020/04/07/iz-terena-pogovor-s-prostovoljko-v-grskih-begunskih-centrih/> (12. 10. 2020).
- Ploštajner, Klemen (2020): #Ostanidoma: ali mit o istem čolnu. Dostopno preko <https://virusnimameja.com/2020/04/15/ostanidoma-ali-mit-o-istem-colnu/> (12. 10. 2020).
- Vovk, Špela, Andlovic, Klara in Zavratnik, Simona (2020): COVID-19 sovraštvo: kaj pa vprašanje rasizma v zdravstvu?. Dostopno preko: <https://virusnimameja.com/2020/05/14/Covid-19-sovrastvo-kaj-pa-vprasanje-rasizma-v-zdravstvu/> (12. 10. 2020).
- Zafošnik, Anja (2020): S terena: delo z begunci na Balkanu v času razmaha Covid-19. Dostopno preko <https://virusnimameja.com/2020/05/10/s-terena-delo-z-begunci-na-balkanu-v-casu-razmaha-Covid-19/> (12. 10. 2020).
- Zavratnik, Simona (2020): Drugi, kužni: ljudje z družbenega obrobja v času Covid-19 . Dostopno preko <https://virusnimameja.com/2020/04/08/drugi-kuzni-ljudje-z-druzbenega-obrobja-v-casu-Covid-19/> (12. 10. 2020).
- Zavratnik, Simona in Perner, Špela (2020): Sezonsko delo: Pivo, solata in natakar, ki ju prinese na mizo Dostopno preko <https://virusnimameja.com/2020/04/26/sezonsko-delo-pivo-solata-in-natakar-ki-ju-prinese-na-mizo/> (12. 10. 2020).

MATEJA SEDMAK

Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper

ZORANA MEDARIČ

Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper

BARBARA GORNIK

Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper

LUCIJA DEŽAN

Inštitut za družboslovne študije, Znanstveno-raziskovalno središče Koper

INTEGRACIJA PRISELJENIH OTROK V SLOVENSKI IZOBRAŽEVALNI SISTEM

Odsotnost celovitega sistemskega in otrokosrediščnega pristopa

Povzetek: *Prispevek obravnava vključevanje priseljenih otrok v slovenske šole. Pri tem izhajamo iz preliminarних rezultatov mednarodnega projekta Micreate: Migrant Children and Communities in a Transforming Europe / Otroci priseljenci in priseljenjske skupnosti v spreminjajoči se Evropi (EC-Horizont, 2019-2021). Rezultati kažejo na potrebo po razvoju celovitega sistemskega pristopa k integraciji. Obstoječi pristop temelji predvsem na učenju slovenščine kot ključnega elementa integracije in na integraciji kot enosmernem procesu, v katerem je izključno otrok tisti, ki se mora prilagoditi. Med šolami obstajajo pomembne razlike v obravnavi otrok migrantov, integracija sloni pretežno na posameznikih (njihovemu znanju, motivaciji), posamičnih dobrih praksah ter začasnih (projektnih) rešitvah. Opazna je odsotnost razumevanja, da je za učinkovito integracijo potrebno upoštevati tudi glasove otrok.*

Ključne besede: *priselnjeni otroci, integracija, izobraževalna skupnost, blagostanje otrok*

Uvod

Za označevanje procesa, v katerem priselnjeni otroci postanejo sprejeti in polnopravni člani družbe prihoda sta najpogostejše v uporabi termina integracije (Heckmann 2008, Herzog-Punzenberger 2016, Machovcová, 2017) in inkluzije (Hanna 2018, Janta and Harte 2016, Lesar 2009), pri čemer je izpostavljena razlika v eno ali dvosmernosti procesa. Integracija je dojeta kot enosmeren proces, v katerem se priselnjeni otroci prilagodijo, asimilirajo in akulturirajo, šolski sistem in skupnost pa ostajata nespremenjeni. Inkluzija naj bi bolje prepoznavala dinamično in večsmerno naravo procesa vključevanja otrok priseljencev. Inkluzivna družba naj bi omogočala bolj enakopravno socialno, kulturno, politično in ekonomsko participacijo (Islam idr. 2019). Vključevanje otrok priseljencev mora biti dvosmeren proces, a soglašamo s tezo Grzymala-Kazłowska in Phillimore (2017); inkluzijo/integracijo moramo razumeti preko obstoječega poenostavljenega gledišča eno ali dvosmernosti. Bistveni pri procesu vključevanja otrok priseljencev sta "vzpostavitev relativno stabilnega življenja in vkoreninjenost v novo okolje". Grzymala-Kazłowska (2018) opisuje pristop "socialnega sidranja", s katerim označuje spremembe in stabilnost v življenju posameznika. Zasedranost omogoča socialno

in psihološko stabilizacijo v novem okolju, posameznik pa ima na voljo različna socialna sidrišča za vzpostavitev varnega pristana, npr. izobraževanje, vrstniško skupnost, prostočasne dejavnosti, religijo itd. Manzoni in Rolfe (2019) izpostavljata, da je šola osrednje sidrišče vključevanja priseljenih otrok in družin.

Avtorice zagovarjamo gledišče, da se mora uspešnost vključevanja priseljenih otrok v izobraževalni sistem meriti s celovitim in samo-zaznanim blagostanjem otroka. Ključnega pomena je na otroka osredotočen pristop, ki upošteva otrokova mnenja in izkušnje. Pri otrokosredinskem pristopu se osredotočamo na to, kako otrok konceptualizira (ne)uspešno integracijo in kaj mu daje občutek varnosti, pripadnosti in vključenosti v družbo (Gornik idr. 2019, Sedmak in Gornik 2019, Sedmak in Gornik 2018).

V nadaljevanju predstavljamo ključne ugotovitve raziskave, ki je bila izvedena v okviru mednarodnega projekta MiCREATE na izbranem vzorcu slovenskih osnovnih in srednjih šol. Raziskava med člani izobraževalne skupnosti je bila izvedena med junijem in decembrom 2019. Prispevek bo predstavil obstoječe postopke vključevanja priseljenih otrok v slovenski izobraževalni sistem ter njegove izzive in pomanjkljivosti.

Znanja, percepcije in stališča zaposlenih na šolah

Na slovenski šolah izpostavljajo, da prihaja v zadnjih letih na področju integracije priseljenih otrok do sprememb na bolje. To se kaže predvsem v smeri večje občutljivosti za kulturno raznolikost in bolj vključujoče naravnosti šol. Spremembam so botrovale projektne intervencije MIZŠ. Kljub temu je situacija na področju vključevanja priseljenih otrok daleč od zadovoljive.

Znanja in stališča šolske skupnosti so polarizirana. Na večkulturnih območjih je več visoko ozaveščenih šolskih predstavnikov, ki se zavedajo potreb in izzivov, ki izvirajo iz kulturne raznolikosti. Takšne šole so razvile interna pravila za sprejem in vključevanje priseljenih otrok. Na drugi strani so šole, v katerih so zaposleni indiferentni, neozaveščeni in posvečajo malo ali nič pozornosti integraciji.

Poenotenja ni niti glede razumevanja integracijskih konceptov. Šolsko osebje načeloma zavrača asimilacijo in pogosteje posega po inkluziji, integraciji in adaptaciji. Ob tem prevladuje prepričanje, da se priseljeni učenci "morajo prilagoditi" novemu kulturnemu okolju in se "vključiti v čim večji meri". Le včasih je ta proces opredeljen kot dvosmeren. Šolsko osebje praviloma dojema priseljene otroke kot dejstvo oziroma izziv, s katerim se morajo soočiti, redko pa kot obogatitev šolskega in skupnostnega življenja.

Integracija priseljenih otrok je dojeta skoraj izključno kot proces učenja slovenščine. Večina časa, pozornosti in denarja je usmerjenih v to dejavnost, ostali vidiki pa so popolnoma spregledani (npr. psihološka podpora, širša socialna vključenost, ohranjanje matične kulture).

Ključna pomanjkljivost obstoječega sistema integracije priseljenih otrok je odsotnost holističnega sistemskega pristopa. Trenutna zakonodaja zagotavlja jezikovne tečaje in prilagoditve na ravni ocenjevanja, ostali ukrepi pa so prepuščeni avtonomnemu odločanju posamezne šole ter učiteljevi pripravljenosti in času. Tudi v šolah, ki so zavezane načelom aktivne integracije priseljenih otrok, niso učitelji v enaki meri vključeni v ta proces. Rezultat obstoječega sistema je, da je dejanski uspeh integracije odvisen od posameznikovih prizadevanj. Problematičnost manjka holističnega, sistemskega in sistematičnega pristopa izpostavlja tudi Marjanca Ajša Vižintin (2013), ko opisuje primere učiteljev, ki kljub entuziazmu in dodatnemu izobraževanju s področja upravljanja večkulturnosti, izgorijo in obupajo. To je posledica

premajhne sistemske podpore in podpore kolektiva. Samoevalvacija šol in odgovornega Ministrstva glede uspešnosti obstoječega sistema integracije priseljenih otrok ne obstaja. Kulturna raznolikost in organizacija šolskega življenja

Kulturna raznolikost vpliva na organizacijo življenja in dela na šolah. V nekaterih šolah učitelji pripravijo dodatna učna gradiva, prilagodijo način podajanja znanja ter ocenjevanje. Šole prilagodijo tudi prehrano. Večina šol se zaveda šibkosti obstoječega sistema in izpostavlja pomanjkljivo znanje s področja vključevanja priseljenih otrok in upravljanja s kulturno raznolikostjo.

Učitelji v osnovnih šolah so v večji meri pripravljeni prilagoditi način poučevanja in učne vsebine kot učitelji na srednjih šolah. Tisti, ki poučujejo slovenščino za tujce, so še posebej aktivni in senzibilni. Zaradi pomanjkanja konkretnih smernic in učnih pripomočkov se poslužujejo lastno izdelanih slovarjev, spletnih prevajalnikov, uporabljajo angleščino kot posredni jezik, prosijo druge učence istega jezikovnega ozadja za prevode ipd. Na drugi strani se številni učitelji odločijo za "kulturno slep" pristop, skladno s katerim "med učenci ne delajo razlik". Za večino poučevanje priseljenih učencev pomeni dodatno delo, tudi breme. Razredi so veliki, prisotni so učenci z drugimi posebnimi potrebami ali slabšim učnim uspehom, obenem pa večinoma nimajo zagotovljene kadrovske pomoči. Nekateri učitelji ne želijo, da učenci govorijo v maternem jeziku med odmori, spet drugi pa sporazumevanje v maternem jeziku med učenci spodbujajo.

Stik šole z družino priseljenega učenca je prisoten predvsem na osnovnih šolah, medtem ko na srednjih šolah sodelovanja ni. Velik izziv predstavlja jezik komunikacije. Priseljene družine pogosto ne govorijo slovensko, šole pa nimajo zaposlenega prevajalca ali kulturnega mediatorja. Način komunikacije je prepuščen posameznikovi iznajdljivosti.

Le redke šole se zavedajo, da je integracija proces, ki vključuje tako lokalne kot priseljene otroke in starše, zaposlene na šoli ter lokalno skupnost. Sprejem, postopek vključevanja in proces integracije niso sistemsko določeni. Posledično so razlike med šolami velike. Nekatere šole organizirajo t. i. uvajalnice pred uradnim začetkom šolskega leta, v okviru katerih otrokom predstavijo šolo, učitelje, okolico šole in pomembnejše institucije v lokalni skupnosti, otroke pa naučijo nekaj osnovnih slovenskih besed. Večina šol takih uvajalnih razredov nima.

Slovenija ima model direktne vključitve v redni izobraževalni sistem. Priseljeni otroci so takoj vključeni v redne razrede, pri čemer jim je dodeljena pravica do dodatnega pouka slovenskega jezika. Tak pristop je problematičen predvsem pri vključevanju v višje razrede, kjer sta vsebina predmetov in izrazoslovje že zelo kompleksna. Priseljeni otroci brez dodatne pomoči težko sledijo pouku, težje usvajajo znanje in imajo slabše ocene; prisotna sta upad motivacije in samopodobe. Tudi osip je večji, še zlasti na srednjih šolah.

Učbeniki in drugo šolsko gradivo redko naslavljajo kulturno, versko in jezikovno raznolikost. Učiteljeva presoja določa, v kolikšni meri se bodo tem temam dodatno posvetili. V Sloveniji kritično primanjkuje učnih pripomočkov za naslavljanje večkulturnosti. Tudi zunanje lastnosti šol (npr. plakati na hodnikih) redko izkazujejo medkulturno različnost šole.

V medkulturno ozaveščenih šolah je prisotnost raznolikih kultur vidna na javnih prireditvah v obliki narodnih plesov, pesmi, hrane itd. Pozornost večkulturnosti se namenja ob dnevu jezikov, migrantov in podobnih priložnostih. Problematično je, da tovrstna dogajanja pogosto spremlja kulturni redukcionizem, etniciziranje kulturnih skupnosti in perpetuacija etničnih stereotipov.

V času izobraževanja učitelji ne pridobijo dovolj znanj s področja vključevanja priseljenih otrok in upravljanja s kulturno raznolikostjo. Tudi tekom dela niso deležni dodatnega

usposabljanja. Usposabljanje je prostovoljno; seminarjev in izobraževanj se udeležuje peščica vedno istih oseb, ki so na šolah zadolžene za vključevanje priseljenih otrok. Izobraževanje ne doseže celotnega učiteljskega kolektiva. Obenem učitelji poenoteno izpostavljajo primanjkljaj znanj s področja vključevanja priseljenih otrok, upravljanja medkulturne različnosti in soočanja z medkulturnimi konflikti. Večina izobraževanj je projektnih in časovno omejenih.

Zaključek

Ključna pomanjkljivost obstoječega sistema integracije priseljenih otrok v slovenski šolski sistem je odsotnost celovitega systemskega pristopa. Postopek sprejema in integracije je prepuščen posamezni šoli, ravnatelju in učitelju, njihovi senzibilnosti, ozaveščenosti in dobri volji. Integracija je zreducirana na učenje jezika in prilagoditev ocenjevanja. Drugi vidiki integracije (socialni, kulturni, politični, ekonomski, psihološki) so povsem spregledani.

Problematično je projektno financiranje integracijskih ukrepov, kar onemogoča kontinuiran integracijski sistem, njegovo evalvacijo in izpopolnjevanje.

Primanjkuje tudi usposobljenega osebja. Trenutno se s priseljenimi otroki ukvarja šolski psiholog ali druga za to določena oseba, ki ima tudi druge zadolžitve, projektno plačani multiplikatorji ali osebe iz sheme "javnih del". Ti ljudje so pogosto brez ustreznih kompetenc in afinitet. Ad hoc vključene osebe pogosto nimajo ustreznih veščin, njihova prisotnost pa je le začasna.

Kritična je odsotnost kulturnih mediatorjev, prevajalcev in strokovne psihološke podpore. V procesu integracije priseljenih otrok je področje mentalnega zdravja spregledano. Spregledani so tudi potenciali večje vključenosti in boljšega sodelovanja s starši in lokalno skupnostjo.

Očitna je popolna odsotnost otrokosrediščnega pristopa, skladno s katerim bi se upoštevalo izkušnje in mnenja otrok. Tudi tam, kjer je vključenost otrok predvidena, kot na primer pri pripravi individualnega učnega načrta, otroci najpogosteje niso niti vključeni niti upoštevani.

Literatura:

- Gornik, Barbara, in dr. (2019): Analiza potencialov otrokosrediščnega pristopa pri preučevanju integracije otrok migrantov. V: M. Ignjatović, A. Kanjoo-Mrčela, R. Kuhar (ur.): Znanost in družbe prihodnosti. Slovensko sociološko srečanje, Bled, 18.-19. oktober 2019. 1. natis. 205 – 210. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo, 2019.
- Gryzmała-Kazłowska, Aleksandra in Phillimore, Jenny (2017): Introduction: Rethinking Integration. New Perspectives on Adaptation and Settlement in the Era of Super-Diversity. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 44 (2): 1–18.
- Hanna, Helen (2018): Crossing the Border from 'Migrant' to 'Expert': Exploring Migrant Learners Perspectives on Inclusion in a Primary School in England. *Children's Geographies*.
- Heckmann, Friedrich (2008): Education and the Integration of Migrants: Challenges for European Education Systems Arising from Immigration and Strategies for the Successful Integration of Migrant Children in European Schools and Societies. *Nesse Analytical Report*. Bamberg. 2 – 73..
- Herzog-Punzenberger, Barbara (2016): Successful Integration of Migrant Children in EU Member States: Examples of Good Practice. University of Linz: Institute for Pedagogy and Pedagogical Psychology.
- Islam, Shada, Rohde, in dr. (2019): Europe's Migration Challenge: From Integration to Inclusion. Discussion Paper - Migration & Integration. Friends of Europe. <https://www.friendsofeurope.org/insights/europes-migration-challenge-from-integration-to-inclusion/> (19. 6. 2020)

- Janta, Barbara, in Harte, Emma. (2016): Education of migrant children: Education policy responses for the inclusion of migrant children in Europe. RAND Corporation: EU.
- Lesar, Irena (2009): Šola za vse? Ideja inkluzije v šolskih sistemih. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Machocová, Katerina (2017): Czech Elementary School Teachers' Implicit Expectations from Migrant Children. *International Journal of Educational Development* 53, 92–100.
- Sedmak, Mateja, in Gornik, Barbara (2018): Migrant Children and Communities in a Transforming Europe. Project Proposal for Horizon 2020 Research and Innovation Call H2020-SC6-MIGRATION-2018 Call. Annex No. 822664 Micreate.
- Sedmak, Mateja in Gornik, Barbara (2019). The Potentials of a Child-centred Approach to the Integration of Migrant Children. V: M. Bufon, K. Nemas, I. M. Cavaion (ur.). *International Conference Societies and Spaces in Contact: Between Convergence and Divergence*, 16 - 20 September 2019, Portorož, Slovenija, Trst, Italy. Koper: Science and Research Centre, Editorial house Annales ZRS. <http://www.zrs-kp.si/wp-content/uploads/2019/09/Zbornik-povzetkov-SOCIETIES-AND-SPACES-2019.pdf>. (2. 7 2020)
- Vižintin, Marjanca Ajša (2013): Vključevanje otrok priseljencev prve generacije in medkulturni dialog v slovenski osnovni šoli. Doktorska disertacija. Koper: http://pefprints.pef.uni-lj.si/1952/1/Vizintin%2C_doktorska_disertacija_.pdf (1. 5. 2020).

ALEV ÇAKIR

Department of Political Science, University of Vienna

STELLA WOLTER

Department of Political Science, University of Vienna

MIRA LIEPOLD

Department of Political Science, University of Vienna

BIRGIT SAUER

Department of Political Science, University of Vienna

INTERSECTIONAL CONTESTATIONS. THE MEANINGS OF INTEGRATION OF MIGRANT PUPILS IN AUSTRIAN SCHOOLS

Abstract: *This article examines how school staff in Austria negotiates the positionings of 'migrant' pupils at the intersection of a variety of structures of domination and inequalities such as nationality, ethnicity, religion, gender, socio-economic backgrounds of parents and location of schools. Our aim is to analyze how the school staff perceives the diversity of their pupils in the context of Austrian education and integration policies in order to illustrate the complexity of education and integration of 'migrant' pupils. For our analysis, we choose an intersectional approach and conducted in-depth interviews and one focus group with school staff. Our results indicate a connection between inclusive forms of intersectionality and a holistic integration approach on the one hand, and a connection between exclusionary intersectionality and assimilatory integration approaches on the other. Overall, our results show ambivalences in the framing of intersectionality and integration which indicate an open-ended characteristic of the negotiation of integration in Austria. This article suggests that an inclusive intersectional approach is necessary in order to understand the complexity of the integration process of 'migrant' children as well as to promote a holistic perspective to their integration.*

Keywords: *integration, migrant pupils, teachers, Austria, intersectionality*

Introduction

Since the last decade, particularly since the 'summer of migration' in 2015 debates on migration and integration have received great attention in Austria. In these debates, 'migrants' are constructed as causing 'problems' and integration is articulated as a sort of disciplinary measure for 'cultural' assimilation to the Austrian society. Thereby, especially the inclusion of 'migrant' pupils¹ at Austrian schools have become a highly contested battlefield of integration policies.

Our article is based on the assumption that integration at schools needs to be a double-sided process between 'migrant' pupils, pupils from the receiving society, teachers and parents and needs to take into account the complex situations of 'migrant' pupils.

-
1. Using 'migrant' pupils with quotation marks refers to the fact that children with a migrant family background who were born in Austria are statistically counted as 'migrant' children on official documents and debates.

An intersectional approach might shed light on the complex positionings of ‘migrant’ pupils’ integration process as intersecting positionings of ‘migrant’ pupils – as for instance class, nationality, religion, gender, or place of residence – affect integration. Similarly, depoliticizing experiences of intersectional discriminations or instrumentalizing different intersecting positions of ‘migrant’ pupils might result in an “exclusionary” form of intersectionality and an assimilatory pressure which reinforces discrimination, individualization and responsabilization.

Therefore, our article analyzes how teachers and school principals perceive the positionings of ‘migrant’ pupils at the intersection of a diversity of structures of inequality and discrimination at Austrian schools.

Theoretical foundations:

Inclusionary and exclusionary forms of intersectionality

Kimberlé Crenshaw defined intersectionality as the intersection of axes of inequality (Crenshaw 1991). The concept of intersectionality acknowledges a “mutually constitutive relationship among various categories of difference” (Hancock 2007: 252).

Already in the 1990s Crenshaw emphasized that it is important to focus on the intersection of social identities and at the same time to connect these everyday identity-specific experiences with intersecting political, structural and representative oppression (Crenshaw 1989). Materialist approaches conceptualize intersectionality as structures of domination, pointing to the co-evolution of capitalism, patriarchy, racism and homophobia (Sauer 2012).

Empirical studies distinguish two forms of political intersectionality: First, “inclusionary intersectionality” which is aware of intersectional power structures and aims at overcoming structures of inequality (Dill/Zambrana 2009). Secondly, “exclusionary intersectionality” (Mokre/Siim 2013) runs the risk of reproducing domination and discrimination and thus excluding specific groups from society. Different structures of inequality might be played off against each other.

Methods

To answer the research question we conducted 52 in-depth interviews and 13 focus groups at 15 schools in Vienna and Eisenstadt between September 2019 and January 2020. In the interviews the school staff were asked to discuss topics of migrant children’s integration as well as cultural and religious diversity of their pupils. We moreover asked them to evaluate the policies addressing the challenges related to ‘migrant’ children’s integration at their schools. The interviews were conducted face-to-face, audio recorded, transcribed and anonymized.

The schools were selected according to the degree of diversity, i.e. how many ‘migrant’ children attend the respective school.² Moreover, Austria is characterized by a ‘two-track’ education system³: The *Allgemein Bildende Höhere Schule* (General Secondary School), short *AHS*, leads to the Matura and allows to study at a university while the *Neue Mittelschule* (New Middle School), short *NMS*, is a lower ‘practical’ secondary school. Against this background, a balanced number of both types of schools was selected for the sample.

2. Especially in Vienna, these schools are located in districts with a high degree of ‘migrants’ due to the law of *Wohnortnähe*.
3. Pupils are divided between two types of schools according to their grades.

Intersectional Contestations over the meaning of integration of 'migrant' pupils

In this chapter we first present the frames which represent exclusionary intersectionality in connection with an assimilationist approach. Second, we discuss inclusionary intersectional framings. In a next step we point out the ambivalences in both framings of school representatives towards 'migrant' pupils' integration.

Exclusionary intersectionality and assimilative integration

In our interviews we recognize that school staff strongly hierarchize the 'success' or 'failure' of integration of children by their alleged 'ethnicity'. Thus, the teachers emphasized that especially 'guest workers' and their descendants, in particular from Turkey and from Ex-Yugoslav countries, "still have integration deficits" (I8)⁴. One school principal highlighted that "Turkish parents", even if they are "wealthy", do not care about the education of their children (I9). Susi, a *NMS* teacher, stressed that children who were born and/or raised in Austria "still stick to their or parent's countries of origin" that creates allegedly an obstacle for integration (S1_2). In support of this perspective, teachers highlighted that refugees in contrast to 'guest workers' and their descendants "are able to integrate faster" (S1_4). This exclusionary intersectional approach focuses mainly on nationality, 'ethnicity' or migration status, but ignores the socio-economic disadvantages as well as the structural barriers in education to which the 'guest workers' were exposed, thus neglecting power structures. Therefore, this framing by the teachers ethnicizes the integration and learning outcomes of 'migrant' children by tracing them back to their own and their families' 'ethnicity' and 'culture'. Accordingly, some teachers represent diversity as a 'problem' that must be solved through the 'cultural assimilation' of 'migrant' pupils and 'their' communities to 'the' Austrian society. In a similar vein, these teachers emphasize that schools perform worse and show a decline in the level of their pupils' learning success due to the high share of 'migrant' children at schools that are categorized as *Brennpunktschulen* (I10). This form of exclusionary intersectionality feeds on the one hand into the securitization of migration which perceives 'migrants' as jeopardizing public order. On the other hand, it reveals an assimilationist understanding of integration, mainly blaming the 'migrants' and their communities for their alleged 'failure' to integrate.

Inclusionary intersectionality

In contrast to the frames presented in the above section, some of the interviewed school staff drew attention to the intersectional discrimination experiences of 'migrant' pupils, which in their opinion reinforce discrimination. Thus, many teachers stressed the role of socio-economic backgrounds of the pupils' families as more relevant for their integration and educational mobility than the stigmatization of being a 'migrant' (I10; I11). Following this perspective, some teachers claim that parents with a higher level of education and a better socio-economic position are often able to mobilize more support for their children (I10). Many principals, who have a high number of 'migrant' pupils in their schools, classified their schools as consisting mainly of pupils from lower-income working class families, which they believe aggravates discrimination (I6; I8). Moreover, some teachers stress that the intersectional

4. In this chapter we refer to various interviews that have been conducted with school staff.

discrimination experiences of 'migrant' pupils is not only the case at schools, but also in different areas of society, such as the labor market.

Many school representatives understood integration as a two-way-process and in particular as a process of promoting the children's self-esteem: "If 'migrants' are and feel accepted, they also participate in the society" (I6). Therefore, many school representatives claim that 'successful' integration has to be grounded in a feeling of belonging to the society regardless of their "origin, language, religion or the way they look" (I6; I11; I12). This perspective of school staff represents an inclusionary approach to intersectionality for integration as they argue for an approach to integration which acknowledges the diverse needs and capabilities of 'migrant' pupils that result from the diverse positionings of the children..

Ambivalences

In our study, we also observe ambivalent forms of exclusionary approaches negotiated by school representatives who disarticulate intersectional experiences of discrimination of their pupils, thereby striving for the equality of all pupils regardless of their 'ethnicity', religion, gender or socio-economic background (I6; I10): "We treat them primarily as children and pupils" (I4). However, we argue that this perspective represents an ambivalent approach to exclusionary intersectionality, since this perspective aims at promoting equality among pupils by ignoring the intersectional experiences of discrimination. In doing so, some teachers tend to reproduce social inequalities by ignoring or depoliticizing them. However, this form of neglecting differences in a context of power structures, that are not neutral but characterized by unequally distributed economic resources or access to education, reinforces social inequalities. In addition, some of the school staff assumed that 'migrant' pupils in their school did not feel discriminated against or excluded because they were "among peers with a migration background" (I3). Nevertheless, some teachers and school principals raised the issue that their pupils' might face racism on the labor market and "on the street" (I2). However, this argument represents an ambivalent approach to inclusionary intersectionality because, on the one hand, it offers a more holistic and inclusive approach to the integration of children by not limiting the integration process only to schools. On the other hand, this perspective neglects and disarticulates intersectional experiences of discrimination against 'migrant' children by focusing exclusively on the social category of 'ethnicity' as an presumed automatic 'asset' for inclusion into school and class community.

Conclusions

Our analysis showed that on the one hand, some school staff excluded experiences of intersectional discrimination from their perception of everyday life at schools. This tends to lead to an exacerbation of individualization and privatization of the integration process of 'migrant' pupils, their families and communities. Thus, through exclusionary intersectionality some of the school staff strengthen an assimilative integration approach.

On the other hand, many of the school representatives displayed instead an inclusionary approach to intersectionality recognizing the complexity of the integration process of 'migrant' pupils by taking into account the interplay of various social structures such as school type, neighborhoods and socio-economic deprivations that determine the social and educational im/mobility of 'migrant' pupils..

References

- Crenshaw, Kimberle. "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color." *Stanford Law Review* 43, no. 6 (July 1991): 1241-1299.
- Crenshaw, Kimberle. "Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politic." *University of Chicago Legal Forum* (1989).
- Dill, Bonnie Thornton, and Ruth Enid Zambrana. *Emerging Intersections: Race, Class, and Gender in Theory, Policy, and Practice*. New Brunswick: Rutgers University Press, 2009.
- Hancock, Ange-Marie. "Intersectionality as a Normative and Empirical Paradigm." *Politics & Gender* 3, no. 2 (2007): 248-254. doi:10.1017/S1743923X07000062.
- McCall, Leslie. "The Complexity of Intersectionality." *Signs* 30, no. 3 (2005): 1771-800. doi:10.1086/426800.
- Mokre, Monika and Birte Siim. "European Public Spheres and intersectionality". Birte Siim and Monika Mokre (Eds.), *Negotiating Gender and Diversity in an Emergent European Public Sphere*. London: Palgrave Macmillan, 2013.
- Sauer, Birgit. "Intersektionalität und Staat. Ein staats- und hegemonietheoretischer Zugang zu Intersektionalität". <http://portal-intersektionalitaet.de/theoriebildung/schluesseltexzte/sauer/2012>.
- Sauer, Birgit. "Intersectionality." *Krisis*, 2 (2018).

MOJCA PAJNIK

Mirovni inštitut, Ljubljana

BIRGIT SAUER

University of Vienna

IZTOK ŠORI

Mirovni inštitut, Ljubljana

DANIEL THIELE

University of Vienna

RIGHT-WING POPULIST AFFECTIVE GOVERNMENTALITY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF PARLIAMENTARY DEBATES ON MIGRATION IN AUSTRIA AND SLOVENIA

Abstract: *This article starts from the premise that the democratic struggle over (state) power consists not solely of an exchange of rational arguments, but is inherently affective and emotional. The right-wing populist and nationalist emotional discourse can yield political capital from spreading fear, but also through antagonistic distinctions between the ‘common sense’ of the people, i.e. ‘us down here’, the hardening and coldness of the political class, ‘those up above’, and the ‘Others’, i.e. migrants and refugees, who are untrustworthy or threatening. These discourses accelerated across Europe, including Austria and Slovenia, two countries at the middle-north of the so-called Balkan route of migration, after the ‘summer of migration’ in 2015. The overall aim of this article is to analyse and theorize right-wing national populist mobilization and communication strategies with a perspective on affective governmentality. Which affects have right-wing national populists mobilized in Austria and Slovenia since 2015 when both countries adopted emergency legislation curbing the rights of migrants? How are populist antagonisms (such as anti-elitism, people-centrism and Othering) modulated by affects? How do parties create an exclusive and exclusionary affective atmosphere? And to what kind of governing people and governmentality does the affective charging of populist antagonisms lead?*

Key words: *right-wing populism, affects, migration, “refugee crisis”, Austria, Slovenia*

Introduction

Throughout Western and Eastern Europe, the 2015 “refugee crisis” was followed by a thriving right-wing populist discourse. The core message of right-wing populism draws its strength from affectively appealing to “the people”, addressing the anger of some towards a political system that they believe to be ruled illegitimately by a “corrupt elite” (Mudde 2004; Rooduijn et al. 2016) and their fear of “foreigners” (Wodak 2015). Yet, against the background of different histories of democracy in Western and Eastern Europe (Stanley 2017), it remains unclear as to whether right-wing populist framings of migration converged over this issue or maintained a substantial and affective distinctiveness (Minkenberg 2017:

3). The overall aim of this article is to analyse and theorize the right-wing national populist mobilization and communication strategies in two countries along the so-called “Balkan route” of refugees, Austria and Slovenia, with a perspective on affective governmentality.¹ Which affects have right-wing national populists mobilized in Austria and Slovenia since 2015, when both countries adopted emergency legislation curbing the rights of migrants? How are populist antagonisms (such as anti-elitism, people-centrism and Othering) modulated by affects? How do parties create an exclusive and exclusionary affective atmosphere? And to what kind of governing people and governmentality does the affective charging of populist antagonisms lead?

Theoretical background

Our concept of right-wing populism aligns with Cas Mudde’s (2004: 543) influential definition of populism as a “thin-centered ideology” that diffuses and changes through other full host ideologies (Canovan 2002; Stanley 2008), and that considers society to be separated into two homogenous and antagonistic groups, i.e. “the pure people” versus “the corrupt elite”. Given our focus on migration, we follow Jagers and Walgrave (2007) and Brubaker (2017), and add to the vertical opposition between “the people” and “the elite” a horizontal antagonism between “the people” and “Others” that creates migrants or refugees as excluded groups.

Affects and emotions have been recognized as important elements of right-wing populist mobilization in recent years. We use Ruth Wodak’s (2015) term “the politics of fear” to characterize right-wing populist strategies, and suggest discussing right-wing populist mobilization as a specific form of “neoliberal affective governmentality” (Penz and Sauer 2020: 36-54). We argue that affective appeals are central to the right-wing populist antagonistic construction of “the people” versus “the elite” and “Others”, and we trace them in parliamentary debates on migration in the two neighbouring countries. One central aim is to analyse how antagonisms in right-wing populist discourse (Mudde 2004) are shaped by affects and how they frame the governing of people. Moreover, we will show how the citizens of both countries are expected to feel towards migrants and thus govern themselves affectively.

Brubaker (2017, 1206) identified some major differences between Northern-Western European and East-Central European populisms, arguing that while both share forms of identitarian Christianity and crude anti-immigrant and anti-Muslim rhetoric, the latter do not present themselves as secularist or liberal, are more nationalist than civilizationist, and their anti-immigrant and anti-Muslim framing is more securitarian than identitarian. As neither Austria nor Slovenia are seen as “typical” representatives of their Northern-Western or East-Central European frameworks, our aim is to go more in depth to explore shifts among and between clusters in these countries that in the time of the “refugee crisis” since 2015 showed both similarities and differences in right-wing national populist variations.

1. The research results stem from the ongoing research project POP-MED, Political and Media Populism: “Refugee crisis” in Slovenia and Austria, funded by the Slovenian Research Agency and the Austrian FWF Der Wissenschaftsfonds (2018-2021), <http://www.mirovni-institut.si/en/projects/political-and-media-populism/>.

Material and Method

We developed a critical affective frame analysis method, building on a discursive and feeling-sensitive approach to the study of beliefs, perceptions, meanings, emotions, and affective atmospheres which are embedded in political documents (Entman 1993; Kleres 2010). The presumption is that each text can be analysed by determining which problem (diagnosis) it addresses and what is offered as a solution to the problem (prognosis). For that purpose, we coded the texts according to the following 'sensitizing questions': What is the problem to be solved? Who/what causes the problem to appear or reproduce? Who is affected by it? What is the solution? Who should solve the problem? Who benefits from the solution? For each problem and solution, we identified the predominant right-wing populist antagonism (anti-elitism, people-centrism, Othering) and affects. After the coding was completed, we assigned frames for each problem and solution, drawing on the openly coded descriptions.

Our material comprises 66 speeches held in the Austrian parliament (*Nationalrat*) and 95 in the Slovenian parliament between 2015 and 2019 in the final debates of seven legislative proposals in each of the two countries concerning asylum and migration policies that eventually were adopted. In this analysis we focus exclusively on those problem-solution pairs where a right-wing populist antagonism, i.e. anti-elitism, people-centrism or Othering, was detected, and on parties which were responsible for the majority of voiced antagonisms. Hence, our sub-sample for Austria consists of 70 problem-solution pairs that contained one of the right-wing populist antagonisms in either the prognosis or diagnosis, which is 50% of the national sample, and 94 pairs from Slovenia, which is 43% of the national sample.

Affective construction of right-wing populist antagonisms: Findings

Voicing populist antagonisms nearly always includes appeals to emotions, which is to a lesser extent the case for statements without antagonisms. Populist antagonisms appear mainly together with frames which construct migrations as a threat to security, society and/or culture, and propose various solutions on how to reduce or stop migrations. In Slovenia, the use of populist antagonisms pertains to the whole parliamentary political spectrum, where it clearly dominates the discourses of nationalist (Slovenian Democratic Party) and conservative parties (New Slovenia) and has a strong presence in the discourses of parties considered as liberal-centrist (Party of the Modern Centre, Democratic Party of Pensioners). In Austria populist antagonisms were also traced throughout the whole political spectrum, but are mainly concentrated in the discourses of right-wing parties: the populist Austrian Freedom Party, widely known throughout Europe, and Team Stronach, but also in the framing of the conservative Austrian People's Party.

Among the three populist antagonisms, Othering is by far the most frequently voiced antagonism in both our national samples. In Slovenia it was identified in 18.72% and in Austria in 25% of diagnoses, and in 21% and 20% of prognoses, respectively. In these diagnoses three negative affects prevail: fear, distrust and anger, which are mainly directed against migrants and the migration situation. In the Austrian case, the targets explicitly named are to a greater extent Muslims and their integration, while in Slovenia most of the Othering was directed at migrants in general and how to protect the border from their entering and staying in the country. This support Brubaker's (2017) categorization of Northern-Western European populism as more civilizationist (i.e. concerned with cultural/religious protection

of the border of civilization) and East-Central European populism as more nationalist (i.e. concerned with physical protection of the national border). An important contextual factor which explains this variation are different migration situations, where Austria is a destination country and has a larger migrant community, whereas Slovenia is a transit country for migrants from the Middle East, having issued international protection to only 104 persons in 2018.

In prognoses, the main affect the speakers were appealing to was trust (toward the government, parliament, the people and security forces), followed by distrust (usually against the government or political opponents). In the Austrian case these prognoses were also charged with anger, specifically from the Freedom Party. This shows parallels with the Slovenian Democratic Party, as both parties most openly strive to provoke the affective atmosphere of dissatisfaction and anger among the population, claiming that migrants are fraudulent, dangerous and violent. The construction of migrations as a threat is then used to legitimize calls for closing the borders by all means and restrictions of the rights of asylum seekers. In the discourses of other parties there is often no such clear-cut pattern of how affects are used together with Othering. Migrants can for example in the same statement be constructed as culturally incompatible (fear) and as victims (empathy) (e.g. by the party New Slovenia).

The affective framing of people-centrism shows a more positive picture than in the case of Othering, with a strong presence of empathy and love expressed towards one's own country and people. The range of actors that are blamed for causing the problem at hand is much more diverse than for the other antagonisms, ranging from the government, to the EU, migrants, Muslims, proponents of migration, left parties or simply the migration situation. Differences between the national contexts appear in the prognosis part, where in Austria the affect of hope dominates the people-centric discourse (the Freedom Party often strives to appear as the "saviour" of the nation), while in Slovenia populist prognoses are rather built on the affect of trust.

Anti-elitist antagonisms were rarely voiced in the analysed parliamentary debates. We assume that this would be different in debates on topics other than migrations, for instance about the media or judiciary. Anger was the most dominant affect in anti-elitist problems and solutions, and was directed most often against current or past governments, but also against the EU, the opposition, or pro-migrant NGOs. Often anti-elitist antagonisms in the diagnosis transform into Othering in the prognosis, by means of which the populists transform dissatisfaction with the elites into hate against migrants.

Conclusions

Our affective frame analysis of parliamentary speeches in Austria and Slovenia considering laws on migrations has shown that the right-wing populist discourse – i.e. the discourse which uses populist antagonisms of Othering, people-centrism and anti-elitism – relies on affective appeals and expressions to a far greater extent than the non-populist discourse. Right-wing political discourses in Austria and Slovenia construct out-groups such as 'Others' and 'the elite' by appealing to negative affects (fear, anger, distrust). They maintain this affective tension and aggressiveness even when presenting solutions intended to cope with the constructed threats. And they appeal in a people-centric way to the hopes of 'the people' and build trust by proposing restrictive anti-migration measures. Right-wing populist use of affects can thus be considered as an element of affective governmentality: the use of specific affects effectively influences the ways in which politicians frame migrations,

what kind of migration policies are being adopted, and how people feel about migrants and thus support and legitimize (restrictive) anti-migration policies.

References

- Brubaker, Rogers (2017): Between Nationalism and Civilizationalism: The European Populist Moment in Comparative Perspective. *Ethnic and Racial Studies*, 40 (8): 1191-1226.
- Canovan, Margaret (2002): Taking Politics to the People: Populism as the Ideology of Democracy. In Y. Mény, Y. Sures (eds.): *Democracies and the Populist Challenge*, 25–44. New York: Palgrave.
- Entman, Robert M. (1993): Framing: Toward Clarification of a Fractured Paradigm. *Journal of Communication*, 43 (4): 51-58.
- Jagers, Jan and Stefaan Walgrave (2007): Populism as Political Communication Style: An Empirical Study of Political Parties' Discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46 (3): 319-345.
- Kleres, Jochen (2010): Emotions and Narrative Analysis: A Methodological Approach. *Journal for the Theory of Social Behavior*, 41 (2): 182-202.
- Minkenberg, Michael (2017): *The Radical Right in Eastern Europe. Democracy under Siege?* London: Springer.
- Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39 (4): 541–563.
- Penz, Otto and Birgit Sauer (2020): *Governing Affects: Neoliberalism, Neo-Bureaucracies, and Service Work*. London: Routledge.
- Rooduijn Matthijs and Teun Pauwels (2011): Measuring Populism, Comparing Two Methods of Content Analysis. *West European Politics*, 34 (6): 1272–1283.
- Stanley, Ben (2008): The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*, 13 (1): 95–110.
- Wodak, Ruth (2015): *Politics of Fear? What Right-Wing Populist Discourses Mean*. London: Sage.

ROK SMRDELJ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

OBRAVNAVA BEGUNSKE »KRIZE« Z VIDIKA HIBRIDNEGA MEDIJSKEGA SISTEMA: PRELIMINARNA IZHODIŠČA IN PROBLEMATIKE

Povzetek: *V prispevku obravnavamo preliminarne teoretične izhodišča in izbrane problematike v povezavi z analizo konstrukcije begunske »krize« v Sloveniji z vidika hibridnega medijskega sistema. Osredinjamo se na vprašanje razmerja med množičnimi mediji in družbenimi mediji z vidika oblikovanja, normalizacije in reprodukcije prevladujoče javne agende v hibridnem medijskem sistemu. Na podlagi ugotovitev raziskav, ki obravnavajo množične medije in družbene medije na temo begunske »krize«, argumentiramo, da imajo množični mediji kljub prisotnosti družbenih medijev še vedno prevladujočo vlogo v procesu oblikovanja javne agende v hibridnem medijskem sistemu.*

Ključne besede: *begunci, hibridni medijski sistem, množični mediji, družbeni mediji, javna agenda*

V prispevku¹ obravnavamo preliminarne teoretične izhodišča in izbrane problematike v povezavi z analizo konstrukcije begunske »krize«² v Sloveniji z vidika »hibridnega medijskega sistema« (Chadwick 2013). Izhajamo iz digitalnega spletnega konteksta sodobne medijske krajine, ki narekuje forme prepletanja »starih« in »novih« medijskih institucij, praks in vsebin. Pojav svetovnega spleta in novih medijskih tehnologij ni zaslužen le za hitro in masovno uveljavitev družbenih medijev, ampak tudi za temeljno preoblikovanje medijske logike tradicionalnih mainstream množičnih medijev³ z vidika (re)produkcije, cirkulacije in recepcije njihove vsebine. Menimo, da za ustrezno razumevanje sodobne medijske krajine ne zadostuje, da se osredinjamo zgolj na analizo vsebine posameznih medijev, obravnavanih ločeno drug od drugega, ampak moramo upoštevati njihovo medsebojno učinkovanje s perspektive hibridnega medijskega sistema, v katerem imajo ključno vlogo tudi družbeni mediji.

Sprememba medijske logike tradicionalnih množičnih medijev, nastajanje novih medijev in komunikacijskih tehnologij ter njihovo medsebojno učinkovanje je mogoče predvsem zaradi že omenjenega digitalnega spletnega konteksta, ki vzpostavlja nove medijske forme in oblikuje

1. Prispevek predstavlja del preliminarnih rezultatov avtorjevega doktorskega projekta, na katerem dela kot mladi raziskovalec v programski skupini »Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije (P6-0194)« (mentor: red. prof. dr. Roman Kuhar; vodja: red. prof. dr. Milica Antić Gaber) in kot štipendist Univerzitetne ustanove ing. Milana Lenarčiča.
2. Pojem »kriza« postavljamo med navednice, saj se distanciramo od medijske in politične identifikacije z množičnim prihodom beguncev oziroma migrantov v Evropo kot kriznim obdobjem. Osredinjamo se na množične prihode oseb zlasti iz Sirije, Afganistana in Iraka predvsem po sredini leta 2015 (Poročilo Eurostata o azilni politiki, 2019). Poleg tega na ravni prispevka ne vzpostavljamo konceptualne distinkcije med terminoma »begunec« in »migrant«. Izmenično ju uporabljamo za vse osebe, ki prehajajo meje, ne glede na razlog za odhod iz matične države.
3. V mislih imamo klasične informativne medije. V nadaljevanju jih imenujemo »množični mediji«.

hibridni medijski sistem. Vsebina množičnih medijev že dolgo ni več dostopna zgolj prek klasičnega časopisa, radia ali televizije, ampak jo je mogoče spremljati tudi na novičarskem spletnem portalu. Množičnim medijem so ob bok postavljeni družbeni mediji,⁴ na katerih lahko uporabniki sami ustvarjajo medijsko vsebino in vstopajo v interpersonalno komunikacijo z drugimi.

Osnovna analitična enota v hibridnem medijskem sistemu, ki je skupna množičnim medijem in družbenim medijem, je »multimodalni tekst« (Jewitt in dr. 2016). Poleg verbalnih in vizualnih elementov ga določajo tudi hiperpovezave do slik, videoposnetkov, objav v družbenih medijih in drugih morebitnih prvin digitalnega spletnega konteksta. Multimodalni tekst je najširši analitični okvir, v katerega lahko umestimo tako novinarsko objavo na novičarskem spletnem portalu kakor tudi uporabniško objavo v družbenem mediju.

Potencialno metodološko izhodišče za analizo vsebine multimodalnega teksta lahko predstavljata že uveljavljena pristopa »kritične diskurzivne analize« (Fairclough in Wodak 1997) in »kritične analize okvirov« (Dombos in dr. 2012). Pomembno konceptualno orodje je tudi »družbeno in komunikacijsko razmerje« (Vogrinc 1995), s katerim je mogoče tematizirati relacije med posameznimi komunikatorji⁵ na ravni hibridnega medijskega sistema. Konstruiranje begunske »krize« pojmuje kot skupek interakcij, ki temeljijo na stičišču raznolikih družbenih in komunikacijskih razmerij.

Osnovno izhodišče našega prispevka je teza, da so množični mediji v interakciji z družbenimi mediji glavno sredstvo oblikovanja javne agende v hibridnem medijskem sistemu (ang. agenda-setting). Številne raziskave (gl. npr. Chauzy in Appave 2014, Consterdine 2018 in Eberl in dr. 2018) so namreč potrdile, da imata obe vrsti medijev osrednjo vlogo pri določanju odnosa državljanov do begunske oziroma migrantske problematike. Množični mediji in družbeni mediji ne določajo, normalizirajo in reproducirajo zgolj selekcije in hierarhije osrednjih tem, ki narekujejo javno agendo, ampak tudi vplivajo na oblikovanje prevladujočih diskurzov in okvirov razumevanja teh tematik v javnem prostoru.

Ob tem se odpira vprašanje razmerja med množičnimi mediji in družbenimi mediji z vidika oblikovanja, normalizacije in reprodukcije prevladujoče javne agende v hibridnem medijskem sistemu. Obravnavamo ga na podlagi kritike dveh predpostavk, ki smo ju nakazali zgoraj, in sicer 1) predpostavke o medsebojnem učinkovanju različnih vrst medijev in 2) predpostavke o uporabnikih družbenih medijev kot avtonomnih ustvarjalcih medijskih vsebin.

Čeprav se na ravni digitalne spletne interakcije oblikujejo številne hibridne medijske forme, pa to ne pomeni, da je družbena moč medijev v hibridnem medijskem sistemu enakomerno distribuirana. Ne glede na njihovo formo in lastniško provenienco si vsi mediji, tudi javno financirani, delijo skupen neoliberalni ekonomski okvir, ki je vodil do pojava »post-demokracije« (Crouch 2003), v kateri prevladuje komercialni spektakelski govor, trikotnik med mediji, državljan in politiko pa je pretrgan, saj množični mediji kljub prisotnosti družbenih medijev še vedno delujejo kot »ustnik« (Wood in King 2009: 2) političnih strank in drugih vplivnih skupin.⁶ Hibridizacija različnih medijev ne pomeni razpršitve družbene moči in vpliva ali vzpostavitev

4. Dve najbolj prepoznavni tovrstni platformi sta Facebook in Twitter.

5. Npr. novinarji, anonimni komentatorji na novičarskih spletnih portalih, uporabniki družbenih medijev, predstavniki politične elite in civilne družbe, predstavniki družbenih manjšin in drugi.

6. Več o »post-demokraciji« v kontekstu razprave o medijskem poročanju o beguncih in migrantih gl. Pajnik 2016 in 2018.

egalitarne platforme, ki bi presegala obstoječa družbena razmerja, ampak zgolj oblikovanje novih medijskih in komunikacijskih form znotraj obstoječega družbeno-ekonomskega okvira.

Podobno velja tudi za drugo predpostavko. Hibridni medijski sistem ni homogen prostor enakovrednih in enakopravnih komunikatorjev, ki si delijo enake izhodiščne pogoje za (re)produkcijo, cirkulacijo in recepcijo medijske vsebine, ki jo ustvarjajo. Komunikatorji, ki strukturirajo hibridni medijski sistem, so vpeti v že omenjeni kontekst sodobnega neoliberalnega kapitalizma, ki narekuje komercialni in spektakelski okvir delovanja. Poleg tega se komunikatorji razlikujejo glede na številne – dejanske in pripisane – osebne okoliščine, med katere sodita tudi družbeni status in razredni položaj. To pomeni, da ima objava predsednika vlade na Twitterju drugačne učinke kot objava pripadnika družbene manjšine v istem družbenem mediju, saj prvi nastopa s položaja družbene moči in vpliva, medtem ko drugi pripada deprivilegirani družbeni skupini. Poudarjanje individualne avtonomije pri ustvarjanju medijske vsebine v družbenih medijih (npr. Zajc 2016) samo po sebi ne pomeni, da objavljene vsebine različnih komunikatorjev učinkujejo enako ali da se vzpostavljajo kot vplivna alternativa prevladujočim medijem.

Obe predpostavki se umeščata v širši okvir optimističnih predvidevanj o demokratičnem potencialu svetovnega spleta, ki so bila aktualna ob njegovi uveljavitvi, pozneje pa ne več (več gl. v Ojala in dr. 2019 ter Vehovar in dr. 2020).⁷ Tezo o demokratičnem potencialu digitalnega spletnega konteksta lahko preverjamo na podlagi vprašanja, ali so družbeni mediji omajali hierarhijo množičnih medijev z vidika oblikovanja, normalizacije in reprodukcije prevladujoče javne agende v hibridnem medijskem sistemu. Problematiko je mogoče eklatantno proučevati prav na primeru medijske konstrukcije izbranih družbenih manjšin; zaradi njihovega, v izhodišču deprivilegirane družbenega položaja, lahko preverimo, ali je uveljavitev družbenih medijev prispevala k opolnomočenju marginaliziranih glasov in s tem k bolj odprti in demokratični družbi, v kateri so družbene manjšine enakovredne soustvarjalke javne agende. V tem pogledu nas zanima, ali imajo družbeni mediji potencial, da družbenim manjšinam – v našem primeru beguncem in migrantom – omogočijo, da v množičnih medijih nadzorujejo lastno podobo in v javnem prostoru govorijo sami zase, v svojem imenu.

Raziskave na področju poročanja množičnih medijev na temo begunske »krize« so soglasno potrdile, da mediji nekritično zrcalijo agendo parlamentarnega političnega mainstreama, ob tem pa marginalizirajo glasove zunaj okvira legitimnih nasprotij (več gl. npr. v Pajnik 2016; 2017; 2018; Luthar, 2017; Hrvatin, 2017; Smrdelj in Vogrinc 2020). Kljub množični uporabi družbenih medijev prevlado še vedno ohranjajo centri t. i. »močne« javnosti (predstavniki parlamentarne politike), medtem ko je glas t. i. »šibke« javnosti (predstavniki nevladnih organizacij, stroke in manjšin)⁸ večidel izrinjen iz konsenza legitimnih pogledov ter v družbenih medijih in komentarjih na novičarskih spletnih portalih izpostavljen vse bolj odkritemu sovražnemu govoru.

Čeprav digitalni spletni kontekst odpira tudi nove možnosti in antidiskriminatorne prakse, novejša raziskava na temo družbenih medijev prinašajo nespodbudne zaključke. Nedavno objavljena študija, ki so jo izvedli Vehovar in drugi (2020), je na primeru begunske »krize« razkrila razmeroma visok in stabilen delež spletnih komentarjev na Facebookovih

7. Kot zanimivost navedimo, da je tudi pojav električne komunikacije v poznem 19. stoletju spremljala razprava o odprti in bolj demokratični družbi (več gl. Marvin 1988).

8. Več o modelu t. i. »močne« in »šibke« javnosti gl. Oblak Črnič in Amon Prodnik 2015.

straneh izbranih slovenskih novičarskih portalov, ki so vsebovali elemente t. i. »družbeno nesprejemljivega diskurza«.⁹ Podobne ugotovitve navaja Žagar (2018), ki je identificiral izjemno rasističen in ksenofoben diskurz v družbenih medijih v obdobju najbolj množičnega prihoda beguncev in migrantov. Tudi Bajt (2016; 2018) pomenljivo ugotavlja, da je bil spletni sovražni govor v obdobju begunske »krize« neposreden odsev problematične retorike politične elite, ki je legitimirala in tolerirala diskriminatoren odnos do beguncev in migrantov.

Če združimo obe skupini raziskav, ki ločeno obravnavata množične medije in družbene medije na temo konstrukcije begunske »krize«, lahko predpostavljamo, da družbeni mediji ne zamajejo prevlade parlamentarnega političnega mainstreama v množičnih medijih. Družbeni mediji predstavljajo afirmativni ali opozicijski odziv na poročanje množičnih medijev, ne zmorejo pa vzpostaviti alternativne agende, ki bi relativizirala obstoječo medijsko hierarhijo in njena razmerja. Aktualne raziskave na temo družbenih medijev ne ugotavljajo vzpostavitve avtonomnega begunskega »glasu«, ki bi prodrl v množične medije. Še več, vsebino družbenih medijev določa sovražni odziv na prihajajoče begunce in migrante, ki ima zaslombo v prevladujoči politični retoriki, ta pa usmerja poročanje množičnih medijev. S tega vidika družbeni mediji krepijo javno agendo, ki jo narekujejo množični mediji.

Razpravo zaključujemo s preliminarnim sklepom, da imajo množični mediji kljub na videz demokratičnemu digitalnemu spletnemu kontekstu še vedno osrednjo vlogo v procesu oblikovanja javne agende v hibridnem medijskem sistemu. Navedeno ugotovitev razumemo kot izhodišče za nadaljnje proučevanje odnosa med množičnimi mediji in družbenimi mediji v okviru raziskave, ki bo presegla ločeno obravnavo posameznih medijev v hibridnem medijskem sistemu.

Literatura

- Bajt, Veronika (2016): Anti-Immigration Hate Speech in Slovenia. V N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.): *Razor-Wired: Reflections on Migration Movements Through Slovenia in 2015*: 50–61. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno prek: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf (30. 7. 2020).
- Bajt, Veronika (2018): Online Hate Speech and the »Refugee Crisis« in Slovenia. V I. Žnidaršič Žagar, N. Kogovšek Šalamon in M. Lukšič Hacin (ur.): *The Disaster of European Refugee Policy: Perspectives from the »Balkan Route«*: 133–155. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Chadwick, Andrew (2013): *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford: Oxford University Press.
- Chauzy, Jean-Philippe in Gervais Appave (2014): Communicating Effectively about Migration. V G. Dell'Orto in V. L. Birchfield (ur.): *Reporting at the Southern Borders: Journalism and Public Debates on Immigration in the US and the EU*: 62–72. New York: Routledge.
- Consterdine, Erica (2018): State-of-the-art report on public attitudes, political discourses and media coverage on the arrival of refugees. Dostopno prek: http://ceaseval.eu/publications/02_Consterdine_State-of-the-art_report_on_public_attitudes.pdf (30. 7. 2020).
- Crouch, Colin (2003): *Postdemocrazia*. Roma-Bari: Laterza.
- Dombos, Tamas with Krizsan, Andrea, Verloo, Mieke and Zentai, Violette (2012): *Critical Frame Analysis: A Comparative Methodology for the 'Quality in Gender+ Equality Policies' (Quing) project*. CEU: Budapest.
- Eberl, Jakob-Moritz, Christine E. Meltzer, Tobias Heidenreich, Beatrice Herrero, Nora Theorin,

9. Avtorji so se osredinili na dve medijski temi: begunsko »krizo« in pravice LGBT oseb. Več gl. v njihovi raziskavi.

- Fabienne Lind, Rosa Berganza, Hajo G. Boomgaarden, Christian Schemer in Jesper Strömbäck (2018): The European media discourse on immigration and its effects: a literature review. *Annals of the International Communication Association*, 42 (3): 207–223.
- Eurostat, the statistical office of the European Union (2019): Asylum in the EU Member States. Dostopno prek: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/9665546/3-14032019-AP-EN.pdf/eca81dc5-89c7-4a9d-97ad-444b6bd32790> (30. 7. 2020).
- Fairclough, Norman in Ruth Wodak (1997): *Critical Discourse Analysis*. V T. A. van Dijk (ur.): *Discourse as Social*: 158–183. London: Sage.
- Hrvatina, Asja (2017): Begunke v medijih: arhetip begunke kot žrtve. Dostopno prek: <http://www.mirovni-institut.si/begunke-v-medijih-arhetip-begunke-kot-zrtve/> (30. 7. 2020).
- Jewitt, Carey, Jeff Bazemer in Kay O'Halloran (2016): *Introducing Multimodality*. New York: Routledge.
- Luthar, Breda (2017): Begunci in »Odmevi«: epistemologija konvencij. *Dve domovini*, (45): 153–168.
- Marvin, Carolyn (1988): *When Old Technologies Were New: Thinking About Electric Communication in the Late Nineteenth Century*. New York; Oxford: Oxford University Press.
- Oblak Črnič, Tanja in Jernej Amon Prodnik (2015): Online Deliberation between the Weak and Strong Public Sphere. *JeDEM*, 7 (1): 99–116.
- Ojala Markus, Mervi Pantri in Salla-Maaria Laaksonen (2019): Networked publics as agents of accountability: Online interactions between citizens, the media and immigration officials during the European refugee crisis. *New Media & Society*, 21 (2): 279–297.
- Pajnik, Mojca (2016): Migration in the Mirror of Mediatized Anti-Politics. V N. Kogovšek Šalamon in V. Bajt (ur.): *Razor-Wired: Reflections on Migration Movements Through Slovenia in 2015*: 62–70. Ljubljana: Mirovni inštitut. Dostopno prek: http://www.mirovni-institut.si/wp-content/uploads/2016/03/Razor_wired_publikacija_web.pdf (30. 7. 2020).
- Pajnik, Mojca (2017): Medijsko-politični paralelizem: legitimizacija migracijske politike na primeru komentarja v časopisu »Delo«. *Dve domovini*, (45): 169–184.
- Pajnik, Mojca (2018): Media Logic in Disposing of Migrants. V I. Žnidaršič Žagar, N. Kogovšek Šalamon in M. Lukšič Hacin (ur.): *The Disaster of European Refugee Policy: Perspectives from the »Balkan Route«*: 179–195. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Smrdelj, Rok in Jože Vogrinc (2020): Migrant Objectification in Television News Discourse in the Context of Criminalisation: An Example Concerning Slovenian Public Television Broadcast News. V N. Kogovšek Šalamon (ur.): *Causes and Consequences of Migrant Criminalization*: 287–305. Cham: Springer.
- Vehovar, Vasja, Blaž Povž, Darja Fišer, Nikola Ljubešić, Ajda Šulc in Dejan Jontes (2020): Družbeno nesprejemljivi diskurz na facebookovih straneh novičarskih portalov. *Teorija in praksa*, 57 (2): 622–645.
- Vogrinc, Jože (1995): Televizijski gledalec: Koncept televizijskega komunikacijskega razmerja kot izhodišče za teorijo televizije. Ljubljana: ŠKUC & Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Wood, Nancy in Russel King (2001): *Media and Migration: An Overview*. V R. King in Nancy Wood (ur.): *Media and Migration: Constructions of Mobility and Difference*: 1–22. London; New York: Routledge.
- Zajc, Melita (2016): *Medijski pojmovnik za mlade*. Maribor: Aristej.
- Žagar, Igor Ž. (2018): Devolution of language in post-democracy: decaying discourse on refugees from the Bosnian to the Syrian war. V I. Žnidaršič Žagar, N. Kogovšek Šalamon in M. Lukšič Hacin (ur.): *The Disaster of European Refugee Policy: Perspectives from the »Balkan Route«*: 103–132. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.

MARKO RIBAC

Mirovni inštitut, Ljubljana

POPULIZMI: NEENAKOSTI V DISKURZIVNI KONSTRUKCIJI POLITIČNIH PROBLEMŮ

Povzetek: Prispevek nadgrajuje zgodnje ugotovitve Paula Taggart (2000) o "kameleonski naravi" populizma in pokaže, da se ta manifestira v skladu z institucionalnimi okviri, načeli in mehanizmi, ki prevladujejo v diferenciranih nacionalnih družbenih poljih. Avtor populizem konceptualizira kot (primarno) komunikativno ali diskurzivno (tj. retorično) pojavnost, populistično prakso pa razume kot sistematično diseminacijo prepričljivih antagonističnih komunikativnih form (npr. okvirov), uporabljenih v namene strateške politične mobilizacije agensov. V nadaljevanju prispevka avtor pokaže na logiko maksimizacije (glasov, občinstev) ter preseke (s tem pa tudi razlike) v populizmih pripiše dominantni vlogi in vplivu te logike na mehanizme in organizacijska načela družbenih polj: političnega polja, novinarskega polja, polja civilnodružbenih organizacij itd. Logika maksimizacije in mešanica profesionalnih institucionalnih praks, ki generirata razlike v populizmih, te razlike proizvajata predvsem v retoriki, vsebini in številnih slogih populističnega diskurza, ki nastajajo znotraj diferenciranih družbenih polj.

Ključne besede: populizem, diskurz, medijsko polje, politično polje, logika maksimizacije.

V zadnjem desetletju je pojem populizem, tako kot mediatizacija ali pred tem globalizacija, postal omniprezen v družboslovnem raziskovanju. Če ob proliferaciji študij na temo populizma ne želi reproducirati simplificiranih označevalcev, uvoženih iz administrativne, birokratske ali novinarske sfere, mora empirično družboslovno raziskovanje natančno opredeliti in skonstruirati koncept, s katerim želi meriti stopnjo populizma ali razumeti njegove zgodovinske pojavnosti.¹ Sam poskušam koncept orisati in zamejiti skozi dve argumentativni liniji: prvič, zagovarjam tezo, da populizem empirično ne obstaja onkraj diskurzivne konstrukcije populističnih izrekov oziroma nagovorov; drugič, produkcijo populističnega diskurza povežem s strukturnimi in sociohistoričnimi determinantami te produkcije, z logikami, načeli in mehanizmi institucionalnih družbenih formacij (tj. družbenih polj) v diferenciranih nacionalnih režimih (zamejil se bom le na oris logik političnega in medijskega polja).

Del sociološke in politološke literature populizem, sicer intrinzično politični fenomen, definira kot diskurzivni fenomen, ki se manifestira kot *komunikacijska* ali *diskurzivna* (tj. retorična) pojavnost² (gl. Aslanidis 2016: 96–98). Populizem je tako predvsem forma,

1. Večina akademske skupnosti se strinja le o tem, da gre pri populizmu za konstrukcijo družbene dihotomije med ljudstvom in elitami (oziroma oligarhijo) (Jansen 2011: 82; Aslanidis 2017; Ernst et al. 2019: 166).

2. Aslanidis (2018) navaja vrsto politologov in politologinj, ki populizem razumejo sociolingvistično: kot »diskurzivno interpelacijo« (Laclau), »jezik« (Kazin), »retoriko« (de la Torre), »politično retoriko«

artikulacijska logika³ (Laclau 2005) konstruiranja »zamišljene« (Anderson 2007) skupnosti ali skupine, v njegovem konceptualnem jedru pa ga vsebinsko konstituira vsaj *trije* osrednji elementi. Populistični diskurz tako a) konstruira ljudstvo, privilegira in izpostavlja njegovo suverenost (element ljudskocentričnost ali people-centrism).⁴ Populistični agensi ljudstvo diskurzivno pozicionirajo in/ali zoperstavljajo določenim ekonomskim, političnim, kulturnim, medijskim b) elitam (element antielitizem), ki uzurpirajo suverenost ljudstva, obenem pa c) konstruira ljudstvo tudi v odnosu do »zamišljenega« zunanjega ali Drugega⁵ (Reinfeldt 1995; Brubaker 2020: 52–57). V tem smislu je v populističnem diskurzu ljudstvo »zamišljeno«, je mitično skonstruirana homogenizacija skupnosti skozi »retorično invokacijo ljudstva« (Jansen 2011: 83).⁶

Populistični elementi, ki tvorijo populistično formo, se lahko ustrezno kontekstualno in historično prilagajajo (Taggart 2000) številnim političnim ideologijam, zato govorimo o levem, desnem, avtoritarnem, elektoralnem, multikulturnem itd. populizmu (Katsambekis in Stavrakakis 2013; Gagnon et al. 2018). Naravo in manifestacije populizma zato lahko razumemo s pomočjo sociolingvističnih dognanj, v polju sociologije in zgodovine komuniciranja, kjer pa sama tekstualna, lingvistična, diskurzivna ali konverzijska analiza populističnega diskurza niso dovolj za ustrezno analizo narave, izvora ali sociopolitičnih učinkov populizma.⁷ Populistični diskurz, kot pravi Brubaker (2020: 44), ima tudi svoje sociokulturne in strukturne temelje, gre za endemičen, in ne epizodičen pojav v raznolikih

(Oliver in Rahn), »maničjski diskurz« (Hawkins). Do podobnih zaključkov sem ob branju politološke literature presenečen prišel tudi sam: Di Tella (2002: 188) populizme razume kot »politične izraze«, Katsambekis in Stavrakakis (2013) kot »konstrukcijo in interpelacijo«, Heywood (2007: 291) kot »neposredni nagovor« (direct appeal), Mouffe (2018: 10) kot »diskurzivno strategijo«, Gagnon et al. (2018: xii) kot »uokvirjanje«, Brubaker (2020: 44) kot »diskurzivno formo«. Ker se strinjam z Jansenom (2011: 82–83), da je poleg retorike za populizem ključna tudi mobilizacija nagovorjenih skupin, populizem kot objekt preučevanja ne more biti zgolj ozek predmet komunikološkega preučevanja (komunikacijskih oz. medijskih) fenomenov (gl. op. 7 spodaj).

3. Gibanje (stranka, medij) ni populistično zaradi svojih politik ali ideologije, temveč ker kaže določeno logiko artikulacije (političnih, ideoloških, drugih) vsebin (Laclau 2005: 33).
4. Pri operacionalizaciji koncepta populizma in tekstualni analizi upovedovanja ljudstva je treba biti izredno natančen. Brubaker opozarja na tri pojavnosti pojma ljudstvo/ljudje: navadni ljudje (ljudje kot *plebs*), suvereno ljudstvo (ljudstvo kot *demos*), zamejeni ali distinktivni ljudje (tj. kot moralna, kulturna ali politična skupnost).
5. Francisco Panizza (2005; gl. tudi Laclau 2005) ima v mislih predvsem prvi dve antagonistični dimenziji populizma, ko govori o »elegantnem teoretskem« in analitičnem jedru pojma, o katerem velja visoka stopnja konsenza v akademski in raziskovalni skupnosti (gl. tudi op. 1).
6. Zato z zaničanjem razlik in poudarjanjem podobnosti (ali vsaj enotnosti skozi funkcionalno soodvisnost) (Jansen 2011: 83) po Müllerju (2016) populizem karakterizirata predvsem antipluralistični in ekskluzivistični značaj.
7. Ključna in konstitutivna dimenzija *populistične mobilizacije* je po Jansenu (2011: 82–83) poleg populistične *retorike*, ki je diskurzivni moment populizma, tudi ljudska *mobilizacija* (njegov mobilizacijski moment). Po Jansenu lahko o populistični mobilizaciji govorimo le, kadar je prisotna kombinacija obeh konstitutivnih elementov, retorike in mobilizacije (ibid.). Populistična *praksa* je potemtakem sistematična diseminacija retoričnih (populistično-antagonističnih) komunikativnih form (npr. okvirov), uporabljenih v namene strateške politične mobilizacije agensov.

poljih nacionalne države.⁸ Tudi če analiziramo same konverzijske oblike populizma, kot se manifestirajo v komunikacijskih formah govorcev/k, populistični diskurz obenem izraža tudi cel sklop strukturnih zgodovinskih razmerij, (simbolne) moči in odnosov družbene neenakosti (Bourdieu 2006: 86–94). Zato je ključno, da populizma, kot se pojavlja v diferencirani strukturi nacionalnih kapitalističnih držav, ne reduciramo na samozadostne retorične artefakte niti na impulze splošnih družbenih in/ali ekonomskih okoliščin, temveč produkcijo populističnega diskurza povežemo z logikami, načeli in mehanizmi institucionalnih družbenih formacij (tj. družbenih polji), kot so ta strukturirana in reglementirana v diferenciranih nacionalnih režimih.⁹

Pri detekciji populističnih elementov v poljih je zato treba upoštevati številne logike in pravila, ki populizme omogočajo, pogojujejo in oblikujejo. Pojavnost populizmov v medijskem in političnem polju določata dve dominantni logiki, ki sta homologni, a v vsakem od polj privzameta prilagojeno, tj. polju specifično obliko: v političnem polju, ki je urejen kot kompetitivni strankarski parlamentarizem, je za akterje v polju (politične stranke) najpomembnejša logika¹⁰ *maksimizacije volilnih glasov* (Ström and Müller 1999; Bourdieu 2005: 57–58; Landerer 2013: 247–249; poudaril M. R.), v medijskem polju pa je – v razmerjih konkurence med mediji, ki so (večinoma) urejeni kot medijska podjetja – najpomembnejša *maksimizacija občinstev* (Bourdieu 2001; Strömbäck in Esser 2009; Landerer 2013: 243–244; poudaril M. R.). Dominantni homologni logiki nista edini ali samostojni logiki v poljih, toda kot dominantni pomembno naddoločata organizacijo delovnih procesov, notranja razmerja in institucionalni ustroj polja, selekcijo tematik in nenazadnje tudi produkcijo diskurzov v poljih.¹¹

Mobilizacija raznolikih družbenih skupin je v kompetitivnem strankarskem parlamentarizmu vedno podrejena (parlamentarni) logiki osvojitve oblasti (maksimizacija glasov) ter tako določa neprenehno konstrukcijo in diskurzivno proizvajanje/ustvarjanje ljudstva, tj. reprezentiranih interesnih skupin v družbenem polju kot nosilk obče volje (Bourdieu 1991: 181–183). Ta konstrukcija, kot poudarja Brubaker (2020: 53–55), v vertikalnem registru ljudstvo definira v nasprotju z elito (oligarhijo) na eni ali izključenimi in marginaliziranimi nacionalnimi skupinami na drugi strani (brezdelneži, brezposelni,

8. Kot bom pokazal kasneje, je npr. intrinzičen kompetitivnemu strankarskemu parlamentarizmu, komercialnim medijem, ki želijo doseči široko občinstvo ipd. V to kontekstualno in izrazito sociohistorično razumevanje populizma gredo zgodnje ugotovitve Paula Taggarta (2000) o "kameleonski naravi" populizma (gl. tudi Di Tella 2002: 196).
9. Z razumevanjem diferenciacije in množenja raznolikih logik profesionalnih praks je možno govoriti o številnih priložnostnih strukturah (opportunity structures) diseminacije populistične komunikacije (gl. Ernst et al. 2018).
10. Logiko polja razumem kot notranje koherenten sistem pravil, ciljev in mehanizmov, ki vodijo in določajo prakse posameznikov in kolektivov.
11. V medijskem polju logika maksimizacije občinstev (posledica konkurenčnega boja) naddoloča naslednje pripovedovalne tehnike organiziranja, selekcije in ustvarjanja medijskih artefaktov: simplifikacija, polarizacija, personalizacija, emocionalizacija, dramatizacija, stereotipizacija, objektivnost itd. V političnem polju konkurenčni boj maksimizacije glasov vpliva na diseminacijsko logiko zasedbe položajev oblasti, administrativni nadzor nad državnim aparatom, vsebinski nadzor in vpliv na zakonodajo, zagotavljanje služb lojalnim strankarskim kadrom in uradnikom itd.

brezdomci itd.), v horizontalnem registru pa ljudstvo opredeljuje z neko specifično zunanjo entiteto (transnacionalna birokracija, EU, Mednarodni denarni sklad, imperializmi; begunci, migranti, etnične in religiozne manjšine). Medijske institucije in uredništva, ki imajo nadzor nad transmisijo simbolnega in političnega kapitala igralcev/k iz političnega polja, nadzorujejo tudi dostop do diseminacije (populističnega) diskurza in statusa politične sile (personifikacija stranke v podobi karizmatičnega voditelja, emocionalni slog voditelja itd.). Njihova vloga v (re)produkciji populizma je (vsaj) dvojna: ali ga kot aktivni ustvarjalci medijskih vsebin širijo sami (t. i. populizem medijev) ali pa se z amplifikacijo populističnih glasov populizem reproducira skozi medije (t. i. populizem skozi medije) (Suiter et al. 2018: 399).

Literatura

- Anderson, Perry (2007): *Zamišljene skupnosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Aslanidis, Paris (2018): Measuring populist discourse with semantic text analysis: an application on grassroots populist mobilization. *Quality & Quantity*, 52 (3): 1241–1263.
- Bourdieu, Pierre (2005): *The Mystery of Ministry*. V L. Wacquant (ur.): *Pierre Bourdieu and Democratic Politics*: 55–63. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (2006): Govorica, spol in simbolno nasilje. V P. Bourdieu in L. Wacquant (T. Kramberger in D. B. Rotar, ur.): *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*: 107–118. Koper: Založba Annales.
- Brubaker, Rogers (2020): Populism and nationalism. *Nations and Nationalism*, 26 (1): 44–66.
- Di Tella, Torcuato (2002): Populism into the Twenty-first Century. *Government and Opposition*, 32 (2): 187–200.
- Ernst, Nicole, in dr. (2019): Favorable Opportunity Structures for Populist Communication: Comparing Different Types of Politicians and Issues in Social Media, Television and the Press. *The International Journal of Press/Politics*, 24 (2): 165–188.
- Gagnon, Jean Paul, in dr. (2018): What is Populism? Who is the Populist? *Democratic Theory*, 5 (2): vi–xxvi.
- Heywood, Andrew (2007): *Political Ideologies: An Introduction*, 4th ed. New York, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Jansen, Robert S. (2011): Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism. *Sociological Theory*, 29 (2): 75–96.
- Katsambekis, Giorgos, in Stavrakakis, Yannis (2013): Populism, anti-populism and European democracy: a view from the South. Dostopno prek: <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/populism-anti-populism-and-european-democr/> (11. 7. 2020).
- Laclau, Ernesto (2005): *Populism: What's in a Name?* V F. Panizza (ur.): *Populism and the Mirror of Democracy*: 32–49. London: Verso.
- Landerer, Nino (2013): Rethinking the Logics: A Conceptual Framework for the Mediatization of Politics. *Communication Theory*, 23: 239–258.
- Mouffe, Chantal (2018): *For a Left Populism*. London, New York: Verso.
- Müller, Jan Werner (2016): *What is Populism?* Philadelphia: University Of Pennsylvania Press.
- Panizza (2005): Introduction. V F. Panizza (ur.): *Populism and the Mirror of Democracy*: 1–31. London: Verso.
- Reinfeldt, Sebastian (1995): *The Symbolic Politics of »We«*. V R. Iveković in N. Pagon (ur.): *Otherhood and Nation*: 75–84. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis.

- Strøm, Kaare, in Müller, Wolfgang C. (1999): Policy, office, or votes? How political parties in Western Europe make hard decisions. Cambridge: Cambridge University Press.
- Strömbäck, Jesper, in Esser, Frank (2009): Shaping Politics: Mediatization and Media Interventionism. V K. Lundby (ur.): Mediatization. Concept, Changes, Consequences: 205–223. New York: Peter Lang.
- Suiter, Jane, Greene, Derek, in Siapera, Eugenia (2018): Hybrid media and populist currents in Ireland's 2016 general election, *European journal of communication* 33 (4): 396–412.
- Taggart, Paul (2000): Populism. Buckingham, Philadelphia: Open University Press.

MAJA ZADEL

Znanstveno-raziskovalno središče Koper

PRISELJENI DELAVCI V SLOVENIJI: INTEGRACIJA GLEDE NA (NE) DRŽAVLJANSTVO EU S Poudarkom NA JEZIKU

Povzetek: Slovenija že vrsto let za nadomestitev primanjkljaja delovne sile zaposluje delavce iz držav nekdanje Jugoslavije, a kar nekaj jih prihaja tudi iz drugih držav članic EU. Kako je poskrbljeno za njihovo integracijo? Če evropska zakonodaja uvaža evropsko državljanstvo, ki združuje državljane članic EU in jim zagotavlja določene pravice (npr. prost pretok), to ne ponuja osnove za različne integracijske pristope. Če so delavci iz držav nečlanic EU upravičeni do začetnih integracijskih ukrepov (ne glede na pomanjkljivosti), podobnih ukrepov niso deležni priseljeni delavci iz EU. Kako se spopadajo z integracijo na delovnem mestu in v družbi? V »Raziskavi o potrebah na področju integracije delavcev iz drugih držav članic EU v Sloveniji« (Sedmak in drugi, 2019) je bila opravljena eksplorativna raziskava med delodajalci in priseljenimi delavci v Sloveniji, ki kaže na različne pristope k reševanju problema. Namen prispevka je osvetliti določene ugotovitve raziskave: znova se kaže, da različni akterji (delodajalci, delavci, uradne institucije in drugi) izpostavljajo znanje oziroma učenje jezika kot primarni oziroma edini integracijski ukrep.

Ključne besede: priseljevanje, Evropska unija, državljanstvo EU, integracijski ukrepi, neenakosti v družbi

Uvod

Slika naravnega prirasta v Sloveniji, kakor v nekaterih drugih evropskih državah, ni spodbudna. Že nekaj časa je jasno, da so ekonomske migracije nujne, ne glede na prizadevanja pronatalističnih politik.¹ Slednje je vidno tudi v uradnih strategijah, npr. v Strategiji ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2020 (2010) in Strategiji Vlade RS na področju migracij (2019).

Ekonomske migracije na območju Slovenije niso nič novega. Sem se že desetletja (vsaj od 50. oziroma 60. let prejšnjega stoletja) priseljujejo predvsem delavci iz območja nekdanje Jugoslavije, pri čemer so ti priseljeni delavci in delavke po letu 1991 uvrščeni med »tujce«. Spremembe glede statusa priseljenih delavcev je zaznati tudi v vstopom Slovenije v Evropsko unijo in njenimi nadaljnjimi širitvami, recimo priključitev Bolgarije in Romunije leta 2007 ter Hrvaške leta 2013; nekateri so preprosto prešli iz kategorije delavcev iz držav izven EU (iz t. i. »tretjih držav«) v kategorijo delavcev iz držav članic EU. V Sloveniji torej poznamo dve večji skupini priseljenih delavcev: 1.) iz EU oziroma Evropskega gospodarskega prostora in 2.) državljani »tretjih držav« (ki jih je še vedno občutno več), ki se razlikujeta glede marsikaterega

1. Države rešujejo težave naravnega prirasta predvsem s pronatalističnimi politikami in migracijskimi ukrepi (Knežević Hočevar 2011: 9).

aspekta, od načina in pogojev vstopa v državo, podpornih mehanizmov in integracijskih ukrepov (recimo učenje jezika).

Slovenija se deklarativno opredeljuje kot država z integracijsko politiko, ki jo izpostavlja tudi v uradnih dokumentih – in to eksplicitno kot dvosmeren proces (Strategija Vlade RS na področju migracij (2019)), ki pa predvideva tudi prilagajanje družbe gostiteljice (Bešter 2007; Bešter 2009; Zavrtnik Zimic 2004; Zavrtnik 2011), čeprav je marsikdaj videti, da gre bolj za razumevanje skladno z modelom gostujočih delavcev, kjer je imigracija razumljena kot »začasen pojav, ki naj bi pomagala zapolniti trenutne potrebe po delovni sili« (Bešter 2007: 119). Pristojni organi (recimo Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (MDDSZ)) namreč dojemajo, da integracija delavcem ni namenjena, »saj večina tujcev prihaja z namenom zaposlitve«, obenem pa prihajajo »z namenom zaposlitve v Slovenijo pretežno tujci iz jezikovno, kulturno in zgodovinsko sorodnih okolij (države nekdanje Jugoslavije), po navadi gre za časno delo s ciljem boljših delovnih pogojev ter kasneje vrnitev v matično državo (tudi zaradi geografske bližine matične države) in ne za (dolgo)trajno selitev v Slovenijo« (Usmerjena študija EMM 2018). Komentar strokovne javnosti glede selektivnega razumevanja pojma »integracije« tako ostaja aktualen (Komentarji nevladnih in raziskovalnih organizacij 2010).

Čeprav se moramo zavedati, da osebam, ki prebivajo na območju Slovenije, pripadajo različne pravice glede na njihov status in je različno poskrbljeno za njihovo vključitev v družbo na različnih področjih,² pa je vseeno očitno klestenje integracijskih ukrepov državljanom EU, saj so iz integracijskih programov učenja slovenskega jezika in seznanjanja s slovensko kulturo izločeni.

Zakonodajna raven in politike

Razlikovanje med obema skupinama je razvidno iz slovenske zakonodaje, vezane na migrante oziroma tujce, ki je polagoma ožila razumevanja pojma »tujec«. Zakon o tujcih (ZTuj-2) iz leta 2018 sicer kot tujca opredeljuje vsakogar, »ki nima državljanstva Republike Slovenije« (2. člen), a že Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (ZZSDT) iz leta 2018 jasno nakazuje postopke le za državljane »tretjih držav«. Oženje ukrepov je vidno tudi pri uvedbi Uredbe o načinih in obsegu zagotavljanju programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije (2013), ko so prenehali veljati Pravilnik o programih za integracijo tujcev (2009), Uredba o integraciji tujcev (2008) in Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o integraciji tujcev (2010).

Če lahko razumemo usklajevanje slovenske zakonodaje z evropskim notranjim trgom in prostim pretokom oseb znotraj meja EU, pa ne bi bilo nujno, da integracijski ukrepi sledijodelitvi glede na (ne)državljanstvo EU. Odpravljanje birokratskih ovir, dostop do trga dela, neprofitnih stanovanj, uveljavljanje političnih pravic, usklajevanje sistemov socialne varnosti itd. dejansko niso povezani z različnimi integracijskimi ukrepi kot so učenje jezika, kulture in ustavne ureditve. Lahko bi rekli, da imajo priseljeni delavci iz večine držav EU (z izjemo recimo Hrvaške) kvečjemu večji jezikovno-kulturni primanjkljaj v primerjavi z državljani držav nekdanje Jugoslavije, saj so slednji bili del skupne politične formacije in –

2. Največ pravic imajo državljani RS, sledijo jim državljani EU (in delno EGS in Švice), tem pa priseljenci »slovenskega rodu«, nato državljani tretjih držav z dovoljenjem za stalno prebivanje, na koncu pa še priseljeni državljani tretjih držav z dovoljenjem za začasno prebivanje (Bešter 2009: 185).

vsaj delno – skupnega jezikovno-kulturnega miljeja, kar ugotavlja tudi predstavnik MDDSZ (Usmerjena študija EMM 2018). Tako so na primer na Švedskem večini kategorij priseljencev na voljo brezplačni tečajji švedščine niso pa do njih upravičeni tisti, ki govorijo dansko ali norveško, saj sta oba jezika podobna švedskemu.

Integracija v praksi

V nadaljevanju so predstavljene ugotovitve eksplorativne študije, opravljene v okviru Raziskave o potrebah na področju integracije delavcev iz drugih držav članic EU (2019). Namen je bil opraviti analizo obstoječega stanja glede morebitne diskriminacije na podlagi državljanstva in integracije delavcev EU v družbo in delovno okolje ter s konkretnimi predlogi prispevati k razvoju in izvajanju integracijskih programov.

Med junijem in septembrom smo poslali poziv 70 delodajalcem iz različnih dejavnosti; z delodajalci so bili nato izvedeni kratki strukturirani intervjuji preko e-pošte, po telefonu ali osebno. Dodatno je bilo opravljenih 10 intervjujev z delavci in delavkami iz EU.³

Delodajalci se morajo poslužiti različnih birokratskih postopkov pri zaposlovanju državljanov EU in državljanov držav izven EU (delovna dovoljenja). A delodajalci izpostavljajo, da ne delajo razlik med delavci,⁴ tudi pri morebitnih tečajih slovenščine, pri čemer je opaziti velik razkorak med posameznimi podjetji oziroma panogami. Njihovo izvajanje v praksi (po pripovedovanjih nekaterih zaposlenih) pa je kdaj zelo omejeno ali se celo ne izvajajo. Nekateri delodajalci so izpostavili, da delavca zaposlijo na delovnem mestu, ki je primerno glede na delavčevo znanje slovenščine, delovno mesto pa obenem prispeva k usvajanju jezika.

Priseljeni delavci iz držav EU izpostavljajo pomen učenja slovenskega jezika, a so se tega lotili večinoma samoiniciativno. Veliko težavo jim predstavlja čas, predvsem tistim zaposlenim na dvozmenskih delovnih mestih. Jezik se je pokazal kot pomemben dejavnik opravljanja raznih dejavnosti oziroma obveznosti. Pri uradnih institucijah se je pokazala togost razumevanja zakonskih obveznosti, zlasti slovenščine kot uradnega jezika pri upravnih postopkih. Zaradi tega je velikokrat povsem umanjalo tudi posredovanje informacij – vsaj v najpogostejših jezikih priseljenih delavcev in angleščini. Zato se pri raznih opravilih, vključno z birokratskimi postopki, delavci iz drugih držav članic EU, v kolikor nimajo dovoljšnjega znanja slovenščine, opirajo na svojo socialno mrežo. Nekateri so izpostavili zaničevalno obravnavo priseljencev, ki prihajajo iz območja Balkana, kar je skladno s pojavom »gnezdenja orientalizma«, ko ljudi, ki prihajajo južno in vzhodno od nas obravnavamo kot manjvredne, z inferiorno kulturo, medtem ko ljudi, ki prihajajo severno ali zahodno od nas, obravnavamo kot večvredne (Bakić-Hayden in Hayden 2007). To se do določene mere odraža tudi pri obravnavanju delavcev iz zahoda in severa (stare članice EU) kot zaželenih, medtem ko so manj zaželeni priseljeni delavci iz juga in vzhoda (nove članice EU, nekdanja SFRJ, druge svetovne periferije) (Sedmak in drugi 2019; Zavratnik 2004). Razumljeni so kot nizko kvalificirana delovna sila, ki ne prispeva k slovenskemu gospodarstvu v taki meri kot visoko kvalificirana. Slednji smo pripravljeni odpustiti marsikateri integracijski oziroma asimilacijski manko. A

3. Starost med 27 in 50 let, trije moškega in sedem ženskega spola. Trije prihajajo iz Hrvaške, tri iz Italije in po eden Bolgarije, Danske, Nizozemske in Velike Britanije.

4. Delodajalci poročajo o posameznih individualno naravnanih ukrepih integracije na delovno mesto: predstavitev podjetja in procesov priseljenim delavcem, uvalni seminarji, dodelitev mentorja, t. i. *onboarding* proces, priprava obstoječih sodelavcev glede vključitve novega sodelavca.

podstat slovenskega trga dela sloni na priseljencih, ki so nevidni, če se izrazim z besedami predstavnika Delavske hranilnice.

Pokazalo se je tudi, da delavci iz EU niso seznanjeni s pravicami, ki jim pripadajo – ko so bili spodbujeni, so nekateri izpostavili, predvsem tiste pravice, ki so vezane na zaposlitev. Smiselno bi bilo dvigati ozaveščenost in, kljub podporni vlogi institucij za notranji trg EU povečati informiranost o pravicah priseljenih EU delavcev.

(Za)ključne ugotovitve

Študija kaže na pomanjkanje systemskega pristopa. Delodajalci, kljub nekaterim individualnim ukrepom, velikokrat nimajo posebnih programov ali le-ti niso zadostni. Intervjuvanci, ki ne vidijo razloga za upravičenost do integracijskih ukrepov, ki so namenjeni državljanom držav izven EU, za boljše vključevanje v družbo predlagajo ravno sistematizirano učenje slovenskega jezika (primeren časovni in vsebinski obseg), pri čemer pa se je potrebno zavedati vse obsežnejših in spremenljivih delovnih urnikov. Možna predlagana rešitev je izvajanje tečaja v sklopu podjetja, kjer so zaposleni. Izpostavili so tudi, da je zaposlitev oziroma interakcija na delovnem mestu tista, ki lahko veliko pripomore k usvajanju jezika. Integracija na delovnem mestu je torej večplastna: potrebno je znanje jezika, še posebej, a ne izključno, za delo s strankami, po drugi strani pa delavci na »getoiziranih« delovnih mestih navadno nimajo možnosti za učenje jezika, po tretji strani pa je ravno zaposlitev izpostavljena kot dejavnik, ki pripomore k usvajanju jezika in integraciji v družbo na sploh.

Za izboljšanje stanja celovite integracije bi morali sprejeti določene ukrepe: 1.) celostno integracijo vseh tujcev, vključno s sistemsko ureditvijo integracijskih programov, ki bodo namenjeni vsem, 2.) povezati pristojne deležnike (ustanovitev medvladnega organa z ustreznimi pristojnostmi in več finančne podpore), 3.) spremljati in implementirati določene pobude zasebnega sektorja ter 4.) nuditi vse relevantne informacije tujcem v jeziku, ki ga razumejo (oziroma vsaj v angleškem in najpogostejših jezikih priseljencev).

Literatura

- Bakić-Hayden, Milica in Hayden, Robert M. (2007): Orientalistične različice na temo 'Balkana': simbolna geografija v nedavni jugoslovanski politiki kulture. V N. Jeffs (ur.): Zbornik postkolonialnih študij: 441–459. Ljubljana: Krtina.
- Bešter, Romana (2007): Model integracijske politike in odnosu do drugih modelov imigrantskih politik. Razprave in gradivo, 53–54: 116–137.
- Bešter, Romana (2009): Pravni okvir, relevanten za integracijo migrantov v Sloveniji. Razprave in gradivo, 58: 160–195.
- Knežević Hočevnar, Duška (2011): Obrazi migracij v govoru o rodnosti. Dve domovini, 33: 7–22.
- Komentarji nevladnih in raziskovalnih organizacij na Predlog Uredbe o spremembah in dopolnitvah Uredbe o integraciji tujcev z dne 23.7.2010, objavljene 26.7.2010 na spletni strani Ministrstva za notranje zadeve (2010). Dostopno prek: <https://www.mirovni-institut.si/komentarji-nevladnih-in-raziskovalnih-organizacij/> (12. 7. 2020).
- Pravilnik o programih za integracijo tujcev (2009): Uradni list RS, št. 25/09, 86/11 in 70/12. Dostopno prek: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=PRAV9623> (7. 7. 2020).
- Sedmak, Mateja in drugi (2019): Raziskava o potrebah na področju integracije delavcev iz drugih držav članic EU v Sloveniji: končno poročilo. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Center za raziskovanje javnega mnenja. Dostopno prek: https://www.ess.gov.si/_files/12769/Raziskava_o_potrebah_na_podrocu_integracije.pdf (10. 7. 2020).

- Strategija ekonomskih migracij za obdobje od 2010 do 2020 (2010).
- Strategija Vlade RS na področju migracij (2019). Dostopno prek: <https://www.gov.si/assets/ministrstva/MNZ/SOJ/STR17072019.pdf> (12. 7. 2020).
- Uredba o načinih in obsegu zagotavljanja programov pomoči pri vključevanju tujcev, ki niso državljani Evropske unije (2012): Uradni list RS, št. 70/12 in 58/16. Dostopno prek: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED5966> (7. 7. 2020).
- Uredba o spremembah in dopolnitvah Uredbe o integraciji tujcev (2010): Uradni list RS, št. 86/10. Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=URED5310> (7. 7. 2020).
- Usmerjena študija EMM 2018: Vključevanje državljanov tretjih držav na trg dela v državah članicah EU. Nacionalni prispevek: Slovenija. Dostopno prek: <http://emm.si/wp-content/uploads/SI-EMN-%C5%A1tudija-Integracija-SLO-Kon%C4%8Dna.pdf> (10. 7. 2020).
- Zakon o tujcih (2018): Uradni list RS, št. 1/18. Dostopno prek: <http://pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO5761> (7. 7. 2020).
- Zakon o zaposlovanju, samozaposlovanju in delu tujcev (2018) (Uradni list RS, št. 1/18 – uradno prečiščeno besedilo in 31/18): Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO6655> (7. 7. 2020).
- Zavratnik Zimic, Simona (2004): More than foreigners, Less than Citizensk. Migrants and Their Membership in the Enlarged EU. *Etniškumo studijos / Ethnicity studies*, 114–123. Dostopno prek: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2012/03/EtSt_Zavratnik-Zimic_2004.pdf (11. 7. 2020).
- Zavratnik, Simona (2011): Sodobne migracije v mnenjih slovenske javnosti. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 33: 55–71.

MARINA RIERA-RETAMERO

University of Barcelona

PAULA LOZANO-MULET

University of Barcelona

LAURA MALINVERNI

University of Barcelona

JUANA M. SANCHO-GIL

University of Barcelona

SERIOUS GAMES ABOUT THE MIGRATION PHENOMENA IN DIGITAL CAPITALISM. SOLUTIONS OR INTRICACIES?

Abstract: *This article is part of the European research project Micreate (Migrant Children and Communities in a Transforming Europe-H2020-SC6-MIGRATION-2018-2019-2020). Its main objective is to review and analyse existing digital applications that address migration phenomena to report on how they build discourses, views, and attitudes around migration. Specifically, this contribution addresses the following questions: What are the narrative strategies used by serious games to approach the migration phenomenon? From what perspectives do they consider them? What kind of discourses around migration do they reproduce or construct? To explore these issues, we have made a careful selection of five Serious Games and Apps to provide a more in-depth analysis.*

Keywords: *Serious Games; Migration; Refugees; ICT tools; digital technologies.*

Introduction

This paper builds on the European project MiCREATE - Migrant Children and Communities in a Transforming Europe (822664 — MiCREATE — H2020-SC6-MIGRATION-2018-2019-2020/H2020-SC6MIGRATION-2018). As part of this research, we reviewed existing digital tools aimed at fostering the integration of migrant children and preventing racism, xenophobia and other forms of intolerant behaviour. For this contribution, we will focus on analyzing existing serious games (Abt 1970), understood as games which primary purpose moves beyond entertainment (Sawyer 2007) to approach social issues. This review has the goal of critically analyzing existing serious games addressing migratory and refugee experiences to give an account of how these tools construct certain discourses around migration. Specifically, we address the following research questions: What are the narrative strategies used by serious games to approach the migration phenomenon? From what perspectives do they consider them? What kind of discourses around migration do they reproduce or construct?

Our standpoint builds on acknowledging that digital tools embody specific epistemological and political qualities in their design solutions and form of usage. Thus, specific design choices may carry certain arrangements of power and authority (Winner 1980), underlying ideological discourses (Chun 2005) and particular conceptions about human

beings (Turkle 2012). Subsequently, designed artefacts need contextualization concerning their potential ethical consequences. In particular:

- the impact of persuasive technologies (Fogg 2003; 2009; Peirano 2019)
- visual displays and its power to promote or question stereotypes (Haake and Gulz 2008)
- the seemingly unstoppable folly of technological solutionism (Morozov 2013)
- the growing datification of children and youth and its contribution to ‘high-tech behaviourism’
- the collateral effects of digital capitalism (Zuboff 2019; Sancho et al. 2019).

Starting from this perspective, we focused on analyzing serious games as material embodiments of certain discourses and representations around migration and refugees. To this end, we selected a total of five serious games addressing migration and analyzed them according to a multimodal approach (Jewitt 2013; Kress 2010). We put the outcomes of this analysis in dialogue with research on political and media discourse around migration (Fajardo-Fernández and Soriano-Miras 2016; Van Dijk 2015).

Methodology, Methods, Research Instruments or Sources Used

To identify serious digital games addressing migratory and refugee experiences, we performed an initial research based on the keywords *migrant integration*, *migration*, *refugees*, *integration* in the following platforms, AppleStore; Playstore and Itch.io. Subsequently, we carried out an initial selection based on the following inclusion criteria: (1) serious games that address the migratory phenomena; (2) designed for children and teenagers; (3) available for download (4) that use English as the primary language. Following this approach, we selected five games for an in-depth analysis: *Survival* (Omnium Lab 2017), *Bury me, my Love* (Pixel Hunt 2017), *My Life as a Refugee* (UNCHR 2012), *Finding Home - A Refugee's Journey* (UNCHR 2017) and *The American Refugee* (Joerger & Feigl 2017).

We analyzed these tools following the principles of multimodal analysis of digital technologies (Jewitt 2013; Kress 2010). This approach allows drawing attention to the multimodal ensemble (e.g. writing, image, colour, etc.) and multimodal texts designed for these spaces (Kress 2010). Specifically, for this research, we focused on analyzing the narratives behind these tools. The results of this analysis were articulated and put in dialogue with research on the political and media discourse around migration (Fajardo-Fernández and Soriano-Miras 2016; Van Dijk 2015).

The games

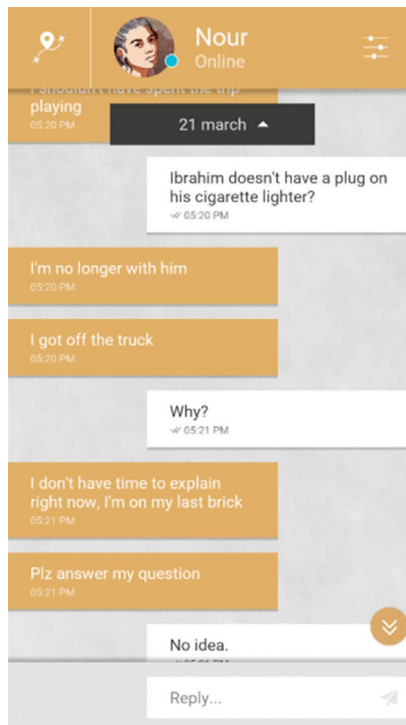
“**Survival**” (Figure 1) recounts the human tragedy of the refugees. The start-up Omnium Lab Studios (Omnium Lab 2017) has developed this video game with the help of young Spanish people and migrants and refugees, with the support of the PeaceApp program of the United Nations Alliance of Civilizations. *Survival* seeks to educate players about the reality of thousands of people who are facing the tragedy of migration. It puts them in the refugees shoes, to try to change the focus, the way of analysing this problem in most social contexts. The game begins with the protagonist walking through a devastated city in the dark. The action consists of moving forward with arrows and answering correctly through the six episodes. Along the way, evil characters lurk, like the wolf who asks the young woman what brings her to these lands.

Figure 1. Frame of the game "Survival"

"Bury me, my Love" tells the story of Nour, a Syrian migrant trying to go to France and her husband who remains in Syria. The game mimics an instant messaging app (Figure 2). The player adopts the role of the husband that can chat with her wife and influence her travel by choosing between multiple possible response options. To make users empathize with the helplessness that migrants may experience, the player assumes the role of the character who is not on the ground and the game is mostly about having to wait for the wife's answers (GDC 2018). This game is a co-production of ARTE.TV, the European cultural network, The Pixel Hunt and Figs.

Figure 2. Frame of the game "Bury me, my love"

“Finding Home” was developed in 2017 by UNHCR. It is a mobile app where the player takes the role of a 16-year-old refugee girl, Kathijah, forced to leave her home has to survive in an unknown country (Pikri 2017). The player can explore different pathways by using standard services of a mobile phone (images, notes, calls, music, contacts, chats, etc.) (Figure 3). On the other hand, the gamer contributions to the chat do not change the direction of the storyline (Pikri 2017). Rohingya refugees and UNHCR workers provided testimonials to develop this app.

Figure 3. Frame of the game “Finding Home”

“The American Refugee” is a simulated game that places the user as a refugee who is trying to survive the Syrian Civil war, putting it in modern-day U.S. Through a personal diary, the player experiences what happens when you have to make decisions in complicated scenarios (Sou 2017). The storyline does not focus on conversations between different characters but the personal reflections of the protagonist. Some of the drawings and portraits presented in the story are based on real photos (Figure 4).

Figure 4. Frame of the game "The American Refugee"

„My life as a refugee“ is a role-playing game developed by UNHCR and based on real-life events experienced by refugees (UNHCR 2012). The characters face a series of tough decisions and challenging situations in a quest to reach safety and rebuild their lives. Players can choose from three different main characters and embody various stories based on real-life experiences: Merita, a pregnant woman fleeing from the war; Paulo, a young boy who is living in a region in conflict where kids are being forced to become child soldiers; and Amika, an activist for women's rights persecuted by the authorities of her country (UNHCR 2012). Events and outcomes of each story, depending on the decisions made by the player, give rise to a different narrative each time (Figure 5).

Figure 5. Frame of the game "My life as a refugee"

Conclusions, Expected Outcomes or Findings

This research allowed identifying different narrative strategies employed by serious games to speak about the migratory phenomena. Within them, a common feature is that all the analysed games take a first-person perspective to tell the stories of the migrant population. This narrative's viewpoint aims at facilitating the player's empathy with the migrant population. Nonetheless, within this strategy, we identified some subtle differences, specifically related to the character's construction and the temporal unfolding of the story.

On the one hand, games such as “My life as a refugee” (UNHCR 2012) and “Survival” (Omnium Lab 2017) choose to condense embodied challenging life stories of months or years in a few hours of role-playing. Although the characters are well-defined, the discourse that surrounds the game is based on quantitative macro data and reproduces the critical elements of a humanitarian script in which intervention is mobilized as an act of charity and protection (Aradau 2004 in Walters 2011). These discourses may run the risk of contributing to creating humanitarian and paternalistic discourses on migration (Ayboga et al. 2017) from a “colonialist gaze that deactivates the agency of many subjects” (Fajardo 2019: 48), i.e. depicting migrants and refugees as an anonymous, depoliticized and categorized subjects (‘refugees’, ‘asylum seekers’, ‘unaccompanied minors’, ‘economic migrants’) that creates an aura of narrative specificity (Spivak 2010: 67).

In contrast, games such as “Bury me, my Love” or “Finding Home” constructs storytelling around well-defined and highly specified characters and experiences, hence moving away from the narrative of the impersonal myth. They relocate the logic of borders and “mobility rights” as power structures, trying to create new spatial imaginaries of migrants’ subjectivities, practices and experiences (Casas-Cortes and Cobarrubias 2007). In this direction, fiction is not used as an impersonal narrative but configures a political and aesthetical collective proposal (Rancière 2010). Furthermore, in these games, the real-time temporal unfolding of the story and the choice of constructing the narrative around the every-day experience of interacting with a mobile phone, blurs the distance between “their experience” and “our experience”, hence reducing the risks of falling into the trap of the “they versus us” discourse (Van Dijk 2015).

To conclude, this review points out how subtle design choices in the creation of a serious game about migratory phenomena cover a central role in the reproduction and construction of certain discourses on migration and refugees. Hence, further consideration should address the usage of serious games as a pedagogical tool and the tensions, risks and intricacies that they may involve. Video games can quickly become entertainment for pupils. Suppose teachers do not offer social contextualization and tools for a critical analysis of the reproduced discourses. In that case, students will easily focus on the anecdote rather than getting new perspectives on migration. That contributes to sustaining the hegemony of technological solutionism (Morozov 2013) in digital capitalism (Zuboff 2019).

Finally, we should consider the treatment of data provided by players (usually minors) to the providing platforms, considering that 67% of apps for children between three and four years old sell their data to third parties.

Bibliography

- Abt, Clark (1970): *Serious games*. London: University Press of America.
- Ayboga, Ercan, et al. (2017): *Revolution in Rojava. Democratic Autonomy and Women’s Liberation in the Syrian Kurdistan*. London: Pluto Press.
- Casas-Cortes, Maribel and Cobarrubias, Sebastian (2007): *Drawing escape tunnels through borders: cartographic research experiments by European Social Movements*. In L. Mogel and A. Bhagat (eds.): *An Atlas of Radical Cartography*: 51–66. Los Angeles: Journal of Aesthetics and Protest Press.
- Chun, Wendy Hui Kyong (2005): *On software, or the persistence of visual knowledge*. Grey Room, (18). Available from: <https://www.mitpressjournals.org/doi/abs/10.1162/1526381043320741?journalCode=grey> (Accessed 28.08.2020).

- Cortes, Agathe. (2020): El 67% de las apps para niños de entre tres y cuatro años venden sus datos a terceros. *El País*. Available from: <https://elpais.com/tecnologia/2020-09-09/el-67-de-las-apps-para-ninos-de-entre-tres-y-cuatro-anos-venden-sus-datos-a-terceros.html> (Accessed 09.09.2020).
- Fajardo-Fernández, Rocío and Soriano-Miras, Rosa M. (2016): La construcción mediática de la migración en el Mediterráneo: ¿no-ciudadanía en la prensa española? *Revista Internacional de Estudios Migratorios (RIEM)*, 6 (1). Available from: <http://www.riem.es/espanol/ContadorArticulo.php?idart=62> (Accessed 22.08.2020).
- Fajardo, Odette (2019): *Performance por la lejana muerte de mi padre: Autoetnografía artística y descolonial desde mi cuerpo migrante*. Valencia: Universitat Poliècnica de València.
- Fogg, Brian Jeffrey (2003): *Persuasive Technology: Using Computers to Change what We Think and Do*. Amsterdam, Boston: Morgan Kaufmann Publishers.
- Fogg, Brian Jeffrey (2009): A Behavior Model for Persuasive Design. In S. Chatterjee (ed.): *Proceedings of the 4th International Conference on Persuasive Technology*: 1-7. Claremont: ACM Press.
- GDC (2018): *Exploring Helplessness in Games with Bury Me, My Love* [Video]. Youtube. Available from: <https://www.youtube.com/watch?v=yDzsSvFZhJ8> (Accessed 08.09.2020).
- Haake Magnus and Gulz, Agneta (2008): Visual Stereotypes and Virtual Pedagogical Agents. *Educational Technology & Society*, 11(4): 1-15.
- Jewitt, Carey (2013): Multimodal methods for researching digital technologies. In S. Price and C. Jewitt (eds.): *The SAGE handbook of digital technology research*: 250–265. Los Angeles, CA, USA: SAGE Publications Ltd.
- Kress, Gunther (2010): *Multimodality. A social semiotic approach to contemporary communication*. London, UK: Routledge.
- Morozov, Evgeny (2013): *To save everything, click here: The folly of technological solutionism*. New York: PublicAffairs.
- Omnium Lab (2017): Available from: <http://omniumlab.com/> (Accessed 08.09.2020).
- Peirano, Marta (2019): *El enemigo conoce el sistema. Manipulación de ideas, personas, influencias después de la economía de la atención*. Barcelona: Debate.
- Pikri, Ella (2017): *We Played The UN's Refugee Simulator, And It's As Disturbing As You'd Imagine*. Available from: <https://vulcanpost.com/608946/unhcr-refugee-app-finding-home-rohingya-malaysia/> (Accessed 2.09.2020).
- Rancière, Jacques (2010): *Le partage du sensible*. Paris: La Fabrique Editions.
- Spivak, Gayatri (2010): *Can the subaltern speak? Reflections on the history of an idea*. New York: Columbia University Press.
- Sancho-Gil, Juana M., et al. (2019): Moving beyond the predictable failure of Ed-Tech initiatives. *Learning, Media and Technology*, 45. Available from: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/17439884.2019.1666873> (Accessed 20.08.2020).
- Sawyer, Ben (2007): *Serious Games: Broadening Games Impact Beyond Entertainment*. *Computer Graphics Forum*, 26(3). Available from: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8659.2007.01044.x> (Accessed 08.09.2020).
- Sou, Gemma (2017): *Trivial pursuits? Serious (video) games and the media representation of refugees*. *Third World Quarterly*, 39(3). Available from: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/01436597.2017.1401923?scroll=top&needAccess=true> (Accessed 02.09.2020).
- Turkle, Sherry (2012): *Alone together: Why we expect more from technology and less from each other*. New York: Basic Books.
- UNHCR (2012): *My life as a refugee*. Available from: <https://mylifeasarefugee.org/> (Accessed 08.09.2020).

- Van Dijk, Teun (2015): Discourse and racism: Some conclusions of 30 years of research. In A. Capone and M. Jacob (eds.): *Interdisciplinary Studies in Pragmatics, Culture and Society*: 285-295. Cambridge: Springer.
- Walters, William (2011): Foucault and Frontiers: Notes on the Birth of the Humanitarian Border. In U. Bröckling, S. Krasmann and T. Lemke (eds.): *Governmentality: Current Issues and Future Challenges*: 138–164. New York: Routledge.
- Winner, Langdon (1980): Do artifacts have politics? *Daedalus*, 109 (1). Available from: <https://www.cc.gatech.edu/~beki/cs4001/Winner.pdf> (Accessed 08.09.2020).
- Zuboff, Shoshana (2019): *The Age of Surveillance Capitalism*. New York: Public Affairs.

SEKCIJA ZA EKONOMIJO IN DRUŽBO

MINEA RUTAR

Utrecht University, Faculty of Social and Behavioural Sciences in School of Economics

KAPITALIZEM IN DOHODKOVNE NEENAKOSTI

Povzetek: V članku naslavljam nejasnosti glede povezave med stopnjo dohodkovnih neenakosti in stopnje ekonomske svobode oz. »kapitalističnosti« družbe. Najprej pokažem, da empirični podatki niso skladni s tezo o kapitalizmu kot sistemu z ničelno vsoto, v katerem zaradi narave ekonomskih institucij, ki spodbujajo ekonomsko svobodo, revni postajajo vse revnejši, bogatejši pa vse bogatejši oz. se dohodkovne neenakosti enoznačno povečujejo. Nato razpravljam o tem, kako sta tako mehanizem prostega trga (ki je omogočal vznik srednjega razreda) kot državna prerazdelitev prek socialnih politik (obdavčitve in transferjev) vsak na svoj način odgovorna za zmanjšanje dohodkovnih neenakosti in nista medsebojno izključujoča, kot vztrajajo tako zagovorniki prostega trga na eni strani in državnega reguliranja gospodarstva na drugi.

Ključne besede: dohodkovne neenakosti, ekonomska svoboda, institucije, kapitalizem, socialna država

Uvod

Tako v akademskem kot političnem diskurzu obstaja velika zmeda glede vzrokov in mehanizmov odpravljanja dohodkovnih neenakosti in revščine. Nema lokrat slišimo, da je kapitalizem problematičen, ker ustvarja in vzdržuje nesprejemljivo in nepravilno stopnjo revščine (Harriss-White 2006; Holroyd 2018; Hickel 2019; Kenworthy in Pontusson 2005), medtem ko podatki kažejo, da se je delež absolutno revnih zmanjšal z 80 % leta 1800 na 10 % leta 2016 in se prepolovil samo od leta 1990 do leta 2016 (Ravallion 2016: 327). Vendar četudi kritiki sprejmejo, da kapitalizem morda ni izvor revščine, vztrajajo, da »prepad med revnimi in bogatimi grozi, da nas bo uničil« (Piketty 2014). Tudi če je gospodarska rast eden pomembnejših dejavnikov zmanjšanja absolutne revščine, gotovo naj *ne bi bila* dober napovednik stopnje relativne revščine oz. dohodkovnih neenakosti. Drži, da bi bilo govoriti o zvišanju gospodarske rasti in *povprečnih* absolutnih dohodkov zavajajoče, če bi se za statističnim povprečjem skrivalo dejstvo, da se je večina te rasti koncentrirala v rokah manjšine najbogatejših. Jedro številnih kritik kapitalizma je namreč ravno, da je s svojo izjemno produktivnostjo koristil peščici, večino človeštva pa pustil zadaj (Sachs 2006; Stiglitz 2008; Piketty 2014; Atkinson 1999). Vendar pa so tudi tu empirični trendi nakazujejo, da je resničnost precej kompleksnejša od pripovedi, da revni postajajo vse revnejši, bogatejši pa

vse bogatejši ter da se »ekonomska moč koncentrira v rokah nekaj najmočnejših in zatira rast plač povprečnih delavcev« (Krugman 2018). Namen članka je predstaviti vlogo prostega trga in preračdelitvenih politik, pri tem pa preseči poenostavljeno in enoznačno povezovanje kapitalistične ekonomske ureditve s povečevanjem *ali* zmanjšanjem ekonomskih neenakosti.

Kaj naredi družbo bolj ali manj kapitalistično?

Opredelitev kapitalizma je mnogo in namen tega članka ni oceniti, katera je najprimernejša, temveč izbrati čim bolj splošno in nekontroverzno, ki jo uporabljajo tako zagovorniki prostega trga kot zagovorniki bolj državno reguliranih gospodarskih ureditev. Kot merilo kapitalističnosti družbe tako razumem prisotnost ekonomskih institucij, ki spodbujajo ekonomsko svobodo. Sem spadajo varna zaščita lastninskih pravic, varovanje tržne konkurence, svoboda mednarodnega trgovanja, stabilen denarni sistem in nizka stopnja države potrošnje (Gwartney *idr.*, 2018). To ne pomeni, da v teh družbah država nima *nikakršne* vloge v gospodarstvu; pomeni pa, da država posega v gospodarstvo zgolj z namenom zaščite ekonomske svobode in ne poseganjem v proizvodnjo ali alokacijo virov. Takšna vloga države, npr. razbijanje monopolov in skrb za zaščito zasebne lastnine, torej prispeva k večji ekonomski svobodi države in ne manjši. Po drugi strani po tem kriteriju družbe, v katerih država aktivno usmerja proizvodnjo ali alokacijo oz. preračdelitev virov, veljajo za manj ekonomsko svobodne.

Vzorci spreminjanja dohodkovnih neenakosti

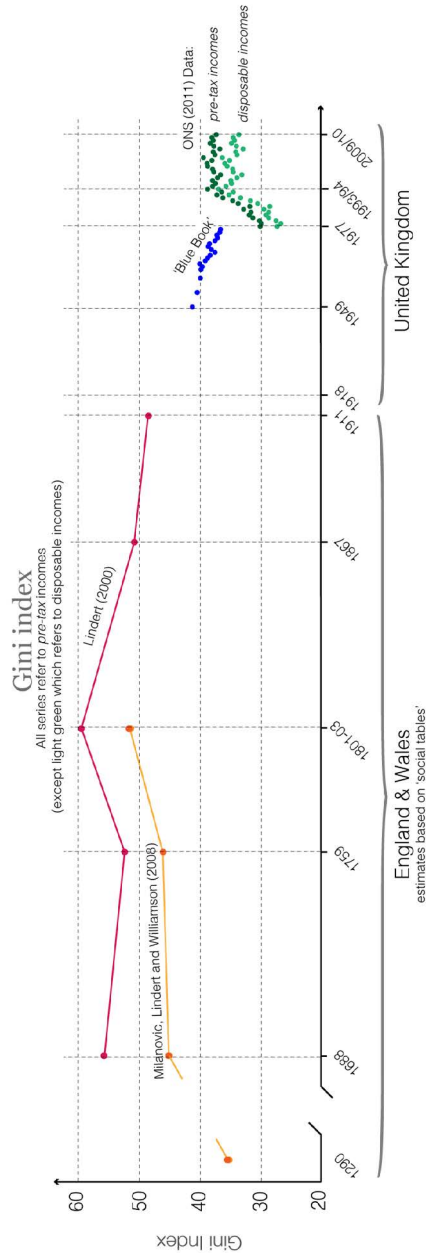
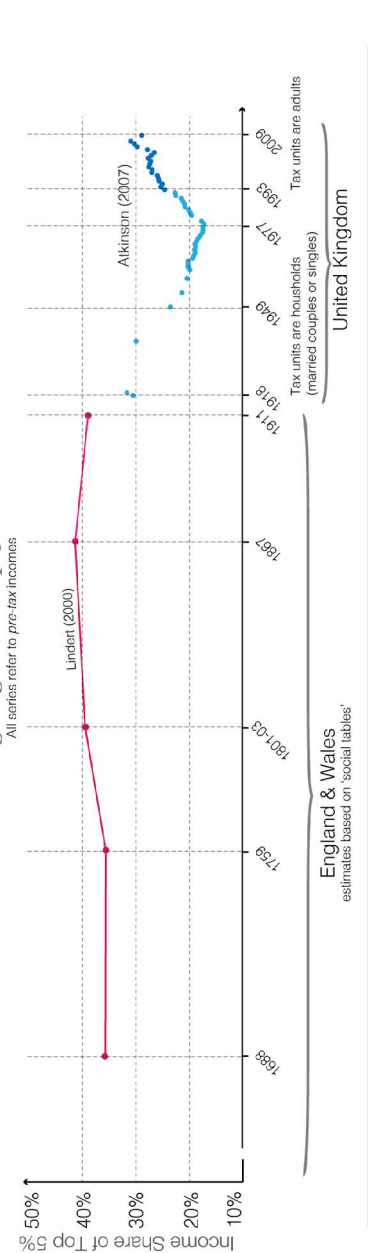
Poglejmo si najprej trend spreminjanja neenakosti od industrijske revolucije. Graf 1 prikazuje upadanje tako dohodkovnih kot premoženjskih neenakosti v ZDA in Evropi od začetka industrializacije dalje, torej v času, ko sta obe vzpostavili robustne kapitalistične institucije. Če bi bile te odgovorne za povečanje neenakosti, bi pričakovali, da bo ravno v obdobju vzpostavljanja kapitalizma videti daleč največji vzpon neenakosti, ne zmanjšanje.

Graf 2 nadalje prikazuje spreminjanje dveh mer neenakosti specifično v Združenem kraljestvu, za katerega obstaja največ podatkov o dolgoročnem spreminjanju dohodkovnih neenakosti. S slednjega je razvidno, da je vse do 20. stoletja najbogatejših 5% populacije zaslužilo 40% celotnega dohodka, v zadnjem stoletju pa so se začele neenakosti bistveno zmanjševati in dosegle zgodovinsko najnižjo stopnjo konec 1970ih. Po tem se je trend obrnil; v naslednjih desetletjih je ginijev koeficient ostal približno enak, a delež dohodka, ki ga prejmejo najbogatejši, se je bistveno povečal. Četudi se torej ni povečala splošna stopnja neenakosti, se je bistveno povečala neenakost med vrhom dohodkovne razdelitve in vsemi ostalimi (srednjim in nižjim razredom).

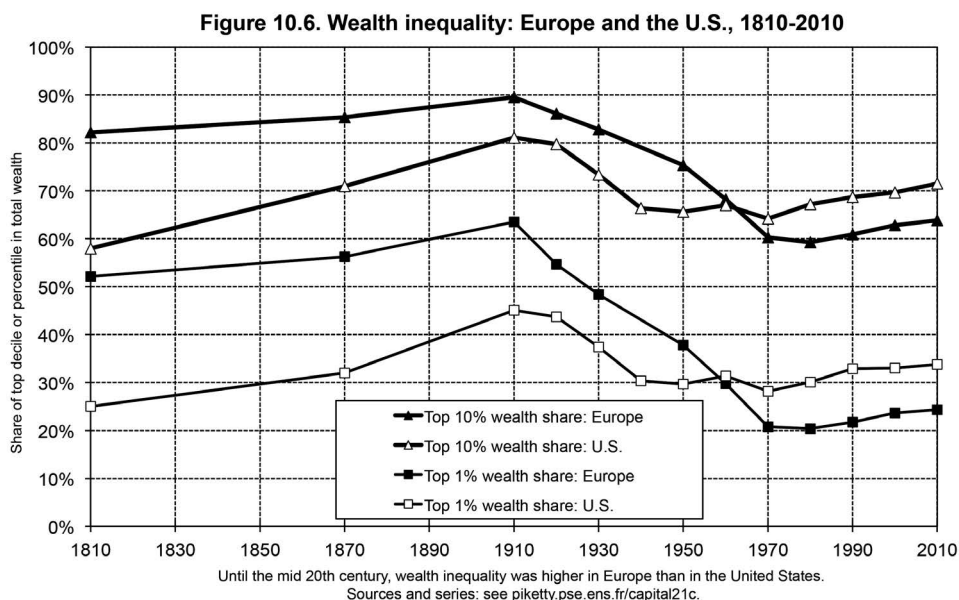
Income inequality in the UK over 700 years (1290-2010)

Share of total income going to the top 5% of income earners

The author Max Roser licensed this visualisation under a CC BY-SA license. You are welcome to share but please refer to its source where you find more information: www.OurWorldInData.org/data/growth-and-distribution-of-prosperity/income-inequality
Data sources: Lindert (2000), Atkinson (2007), Milanovic, Lindert and Williamson (2008), and ONS (2011)

Graf 2: Piketty 2014
 (<http://piketty.pse.ens.fr/en/capital21c2>)

V razvitih kapitalističnih državah lahko tako od industrializacije dalje opazimo dva različna trenda: najprej so znotrajdržavne dohodkovne neenakosti, merjene *pred državno prerazdelitvijo* sistematično upadale vse do začetnih desetletij 20. stoletja (preden je večina držav sploh imela razširjeno socialno državo), nato pa konec stoletja v nekaterih državah spet opazno narasle. Zdi se, da sta za ta dva pojava odgovorna dva različna mehanizma.

Vloga ekonomskih institucij

Pri iskanju ustreznih razlag za zgoraj predstavljeni trend spreminjanja neenakosti je pomembno izpostaviti, da se zgoraj predstavljene mere porazelitve *tržnih* dohodkov, tj. dohodkov pred obdavčitvijo in socialnimi transferji. Tako izmerjene dohodkovne neenakosti nakazujejo, da je en dejavnik zmanjšanja neenakosti narava gospodarske ureditve oz. ekonomskih institucij. Institucije so formalne in neformalne regulacije, zakoni, navade, prakse, organizacije, ki delujejo kot »pravila igre oz. človeško razvite zamejitve, ki oblikujejo človeške interakcije in strukturirajo ekonomske, politične in socialne spodbude družbe« (North idr. 1990: 3). Zgoraj omenjene institucije, ki spodbujajo ekonomsko svobodo, predvsem zaščita lastninskih pravic in tržne konkurence, »omogočajo in spodbujajo participacijo večine ljudi v ekonomskih dejavnostih, s čimer na najboljši način lahko uporabijo svoje sposobnosti in veščine« (Acemoglu in Robinson 2015: 144). Institucionalni ekonomisti te institucije imenujejo »vključujoče«, saj sodelovanje v produktivnih gospodarskih dejavnostih in uživanje koristi splošnega gospodarskega napredka omogočajo večini, ne le ozki politični ali ekonomski eliti. V nasprotju z »izčrpavajočimi« ekonomskimi institucijami, ki služijo interesu vladajočih elit, so vključujoče tiste, ki ustvarijo takšne spodbude, da posameznik s tem, ko zasleduje svoje *sebične* interese, prispeva k skupnemu *družbenemu* interesu (prav tam).

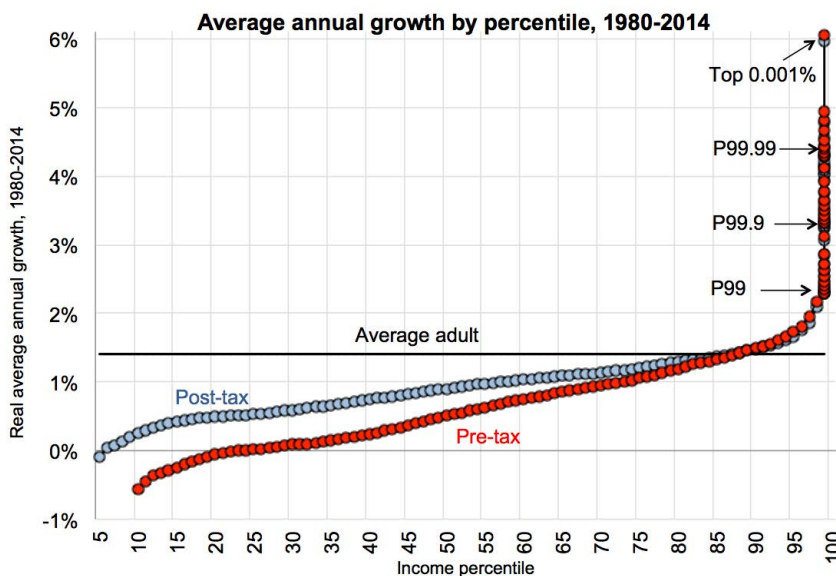
Kapitalistične ekonomske institucije prispevajo k zmanjšanju neenakosti na dva načina: prvič, ker omogočajo vznik srednjega razreda in večjo družbeno mobilnost, in drugič, ker so nujne za dolgoročno gospodarsko rast, ki ustvarja bogastvo, ki ga je možno razdeljevati prek socialnih transferjev in obdavčitve v prid tistim, ki ne zaslužijo dovolj zgolj s svojim delom na trgu. Šele vključujoče ekonomske institucije namreč ustvarjajo spodbude, zaradi katerih se ekonomskim akterjem splača investirati v ustvarjanje proizvodnih dejavnikov in v njihovo produktivno organizacijo.

Države imajo visoko stopnjo gospodarske rasti, če imajo institucije, zaradi katerih je v posameznikovem sebičnem interesu, da investira v fizični kapital, človeški kapital in tehnološko znanje ter hkrati te vire spretno organizira za proizvodnjo. Z drugimi besedami, ustvarjajo in vzdržujejo strukturo spodbud, v kateri je smiselno investiranje v razvoj in produktivno organiziranje proizvodnih dejavnikov, saj, kot smo že videli, ti dejavniki sami po sebi ne zadoščajo za gospodarski napredek, če niso produktivno organizirani. S tem omogočajo dvoje: da ljudje vsaj nekoliko sami izboljšajo svoj družbeni položaj in niso povsem obsojeni na višino dohodka, ki mu je določena z rojstvom: in dolgoročno, samoobnavljajočo gospodarsko rast (Acemoglu idr. 2005).

Dohodki najbogatejših in vloga državne prerazdelitve

Eden glavnih očitkov tezi, da so glavni dejavnik znižanja dohodkovnih neenakosti institucije, ki spodbujajo ekonomsko svobodo, je opažanje, da, četudi so se do takrat zmanjševale, so se dohodkovne neenakosti po liberalizacijskih reformah v od 70ih let 20. stoletja začele opazno povečevati. Kot potrjuje tudi graf 5, so se neenakosti v ZDA res povečale predvsem zaradi izjemne rasti dohodkov tistih na samem vrhu dohodkovne razdelitve (zgornjimi 10% in predvsem 1%).

Graf 4: Roser in Ortiz-Ospina 2013
(<https://ourworldindata.org/income-inequality>)

Eden od dejavnikov, ki je pomembno vplival na trend, ki ga prikazuje zgornji graf, sta globalizacija in tehnološki napredek. Po teoriji pristranskega tehnološkega napredka tehnološki napredek, gonilo globalizacije zadnjih nekaj desetletij, favorizira bolj kvalificirane delavce na račun manj kvalificiranih in nekvalificiranih delavcev (Piketty 2014; Acemoglu 2002). Po tej teoriji so plačne spremembe v ZDA povezane s povečano stopnjo zahtevane usposobljenosti delavcev. V modelu popolne konkurence plače delavcev odražajo vsakokratno stanje ponudbe in povpraševanja po njihovih veščinah in spretnostih oz. mejni prispevek delavca k produktivnosti gospodarstva; če je ponudbe veččin, ki jih ima delavec, več, kot je po njih povpraševanja, določen del delavcev ne bo imel visoke plače, četudi so njihove veščine zaželenne. Podobno se zgodi, če imajo delavci sicer dovolj redke veščine, po katerih pa ni veliko povpraševanja, kar se ponovno odraža v nizkih zasluzkih iz dela (Mankiw 2001: 437). Ker predstavljajo zasluški iz dela tri četrtine vseh dohodkov v ZDA, dejavniki, ki določajo višino plač, v veliki meri določajo, kako je dohodek razdeljen med različne družbene skupine. Z drugimi besedami, določajo, kdo je bogat in kdo reven.

Ker se torej neenakosti tudi v razvitih kapitalističnih državah iz različnih razlogov torej lahko tudi bistveno povečajo, so drugi pomemben dejavnik zmanjšanja neenakosti politične sile na državni ravni, predvsem obseg socialne države in stopnja sindikaliziranosti najmanj kvalificiranih delavcev. Deloma upravičena težava, na katero opozarjajo zagovorniki vitke socialne države, je, da je ta pogosto zelo potratna, neučinkovita in včasih celo povzroči več škode kot koristi.¹ Preobsežni socialni transferji naj bi ustvarjali slabe spodbude za nekvalificirane delavce, vodijo v nevzdržno stopnjo inflacije, zmanjšujejo gospodarsko dejavnost in predvsem, dejansko ne pomagali družbenim skupinam, ki so jim namenjeni (Atkinson 1999: 1. poglavje). Podrobna analiza učinkovitosti socialne države pri zmanjševanju dohodkovnih neenakosti presega namen tega članka, zato bom predstavila le nekaj empiričnih dokazov za učinkovitost in nujnost socialne države oz. sistema državne prerazdelitve.

En način ocenjevanja uspešnosti prerazdelitvenih politik je primerjava višine dohodkov pred in po obdavčitvi in socialnih transferjih. Graf 5 primerja stopnjo dohodkovnih neenakosti, merjenih z ginijevim koeficientom, pred in po obdavčitvi in socialnih transferjih v vseh OECD državah. Prvi vključujejo plače, dohodki samozaposlenih ter dohodke iz kapitala, drugi pa se nanašajo na razpoložljivi dohodek po obdavčitvi in po upoštevanju socialnih, denarnih in zasebnih transferjev.

Graf 5 nakazuje, da obdavčitev in transferji bistveno prispevajo k zmanjšanju dohodkovnih neenakosti. Čeprav je v vseh državah manj neenakosti po prerazdelitvi, med njimi ostaja precejšnja heterogenost. V severni Evropi je na primer ginijev koeficient po prerazdelitvi manjši od 0.28, medtem ko je v ZDA in Latinski Ameriki tudi po prerazdelitvi višji od 0.39. Tudi to kaže, da je radodarnost socialne države pomemben dejavnik zmanjšanja neenakosti. Diagonala prikazuje države, v katerih se dohodki ne spreminjajo po prerazdelitvi. V državah, ki so najbolj pod diagonalo, ima prerazdelitev torej največji učinek. To so večinoma evropske države z največjo stopnjo in najučinkovitejšim sistemom socialnih transferjev in obdavčitve. Zdi se, da naraščajoče dohodkovne neenakosti torej niso neizbežne celo v izrazito kapitalističnih (ekonomsko svobodnih) državah – z dovolj radodarnim in predvsem učinkovitim sistemom dohodkovne prerazdelitve.

1. Tu se ne ukvarjam z abstraktnim normativnim pomislekom, ali je socialna prerazdelitev moralno upravičena, do katere mere, pod kakšnimi pogoji in za katere družbene skupine, temveč le z bolj pragmatičnim argumentom (ne)učinkovitosti.

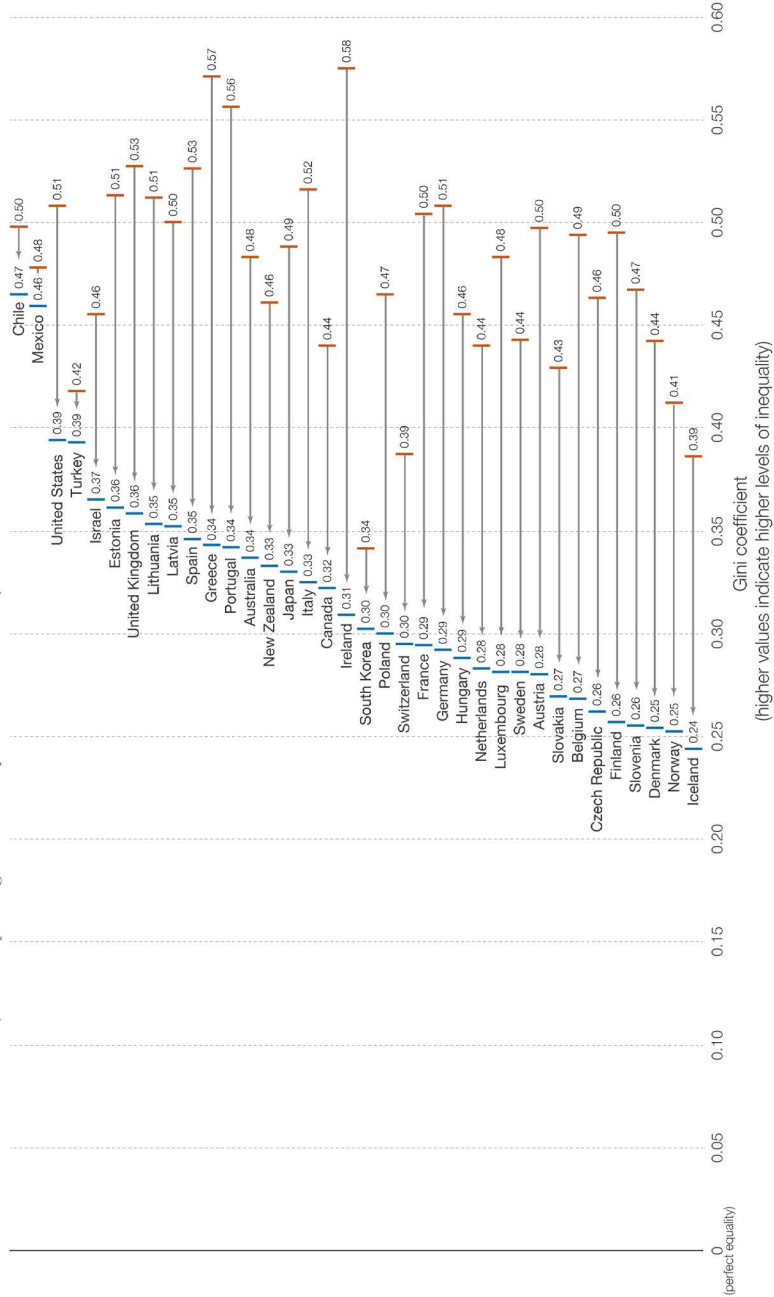
Inequality of incomes before and after redistribution

Inequality of incomes, as measured by the Gini Coefficient. Higher values reflect more inequality.

The red bar shows the level of 'market income' inequality (gross wages and salaries + self-employment income + capital and property income).

The blue bar shows the level of disposable income' inequality (disposable income = market income + social security cash transfers + private transfers - income tax). Shown is the latest available data, which depending on the country is from 2012 to 2014.

Our World
in Data

Data source: OECD

The data visualization is available at [OurWorldinData.org](https://ourworldindata.org). There you find the raw data and more visualizations on this topic.

Licensed under CC-BY-SA by the author Max Roser.

Zaključek

Videli smo, da je teza, da so dohodkovne in premoženjske neenakosti znotraj držav večje, bolj kot je država kapitalistična, empirična napačna. Šele z industrializacijo in povečevanjem ekonomske svobode so današnje razvite kapitalistične države lahko sploh razvile dolgoročno, samoobnavljajočo gospodarsko rast, kar je omogočilo tako vznik srednjega razreda kot vzpostavitev sistemov socialne prerazdelitve.

Ne drži pa, da *le* kapitalistične ekonomske institucije, nujne za gospodarsko rast, zadoščajo za zmanjševanje neenakosti. Kljub izrazitemu povečanju produktivnosti in gospodarske rasti so plače nižjega in srednjega razreda od 1970ih v ZDA in Združenem kraljestvu stagnirale, zaslužki najbogatejših 10% in predvsem 1% pa skokovito naraščali. Gospodarska rast se, čeprav dvigne ljudi iz najhujše bede, v mnogih razvitih državah ne pretaplja nujno v vse večje izboljševanje življenjskih standardov večine. Vendar pa tudi ta trend ni univerzalen: mnoge razvite kapitalistične (evropske) države niso izkusile povečanja neenakosti kljub močnim kapitalističnim institucijam.

Zdi se torej, da kapitalistične ekonomske institucije a) *načeloma* pomembno prispevajo k zmanjšanju neenakosti (neposredno prek omogočanja družbene mobilnosti in posredno prek povečanja bogastva, ki omogoča dohodkovno prerazdelitev), vendar b) imajo pomembno vlogo v določanju *natančne* stopnje neenakosti državne in druge politične institucije, ki bolj ali manj uspešno dodatno znižajo neenakosti prek obdavčitve, socialnih transferjev in sindikalnih bojev.

Reference

- Acemoglu, Daron (2002): Technical change, inequality, and the labor market. *Journal of economic literature*, 40(1): 7-72.
- Acemoglu, Daron, Simon Johnson in James Robinson (2005): Institutions as a fundamental cause of long-run growth. V: *Handbook of economic growth*, Steven Durlauf in Philippe Aghion, ur. (neznani kraji in založniki): str. 385–472.
- Robinson, James in Daron Acemoglu (2015): *Why nations fail*. Ljubljana: UMco.
- Atkinson, Anthony (1999): *Economic consequences of rolling back the welfare state*. Cambridge: The MIT Press.
- Gwartney, James, Lawson, Robert, Hall, Joshua, in Murphy, Ryan (2018): *Economic freedom of the world: 2018 annual report*. Dostopno prek: www.fraserinstitute.org/economic-freedom/dataset (5.7.2020).
- Harriss-White, Barbara (2006): Poverty and capitalism. *Economic and Political Weekly*: 1241-1246.
- Hickel, Jason (2019). Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2019/jan/29/bill-gates-davos-global-poverty-infographic-neoliberal> (10.7.2020).
- Holroyd, Josh (2018). Dostopno prek: <https://www.socialist.net/world-poverty-capitalism-s-crime-against-humanity.htm> (10.7.2020).
- Kenworthy, Lane, in Pontusson, Jonas (2005): Rising inequality and the politics of redistribution in affluent countries. *Perspectives on Politics*, 3(3): 449-471.
- Krugman, Paul (2018): Capitalism, socialism and unfreedom. Dostopno prek: <https://www.nytimes.com/2018/08/26/opinion/capitalism-socialism-and-unfreedom.html> (10.7.2020).
- Milanovic, Branko, Lindert, Peter, in Williamson, Jeffrey (2011): Pre-industrial inequality. *The economic journal*, 121(551): 255-272.

- Ocampo, José Antonio, Spiegel, Shari, in Stiglitz, Joseph (2008): Capital market liberalization and development. *Capital Market Liberalization and Development*: 1 – 47.
- Piketty, Thomas (2014): *The economics of inequality*. Harvard University Press.
- Ravallion, Martin (2016): *The Economics of Poverty: History, Measurement, and Policy*. New York: Oxford University Press.
- Roser, Max, in Ortiz-Ospina, Esteban (2013): *Income Inequality*. Dostopno prek: <https://ourworldindata.org/income-inequality> (11.7.2020).
- Sachs, Jeffrey (2006): *The end of poverty: Economic possibilities for our time*. Penguin.
- Sala-i-Martin, Xavier. (2006): The world distribution of income: falling poverty and convergence, period. *The Quarterly Journal of Economics*, 121(2): 351-397.

GORAZD KOVAČIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

DRUŽBENA STRATIFIKACIJA SAMOZAPOsLENIH: EKONOMSKI POLOŽAJ, INTENZIVNOST DELA IN ZDRAVJE

Povzetek: Prispevek prinaša glavne ugotovitve spletne ankete med samozaposlenimi, izvedene v raziskavi »Interdisciplinarna analiza problematike bolniškega nadomestila samostojnih podjetnikov«, o socialni stratifikaciji samozaposlenih na preseku med njihovim materialnim položajem, obsežnostjo dela, prezentizmom in zdravstvenimi posledicami intenzivnega dela. Petina respondentov je izrazito ranljiva, saj je v začaranem krogu nizkih dohodkov in prihrankov, dolgega delovnika, zdravstvene izčrpanosti in trajno znižane produktivnosti. V skupini s srednje visokimi dohodki je nadpovprečno veliko prikritih delovnih razmerij, ki jih prikriti samozaposleni razumejo kot relativno varna v primerjavi s čistim svobodnjaštvom. Tudi srednji in visoki dohodki samozaposlenih večinoma temeljijo na dolgi delovnikih, kar kaže na ostre konkurenčne pritiske in samoizčrpavanje.

Ključne besede: Samozaposleni, socialna ranljivost samozaposlenih, zdravje samozaposlenih, prezentizem, intenzivno delo

Uvod: raziskovalno vprašanje, pregled literature in predstavitev raziskave

V prispevku bomo predstavili oris socialne stratifikacije samozaposlenih, kot je razvidna iz empiričnih podatkov, pridobljenih s spletno anketo, o materialnem položaju (zlasti neto dohodkih in prihrankih), obsegu dela, obsegu prezentizma in zdravstvenih posledicah intenzivnega dela samozaposlenih.

V zadnjem desetletju in pol je bila v našem prostoru objavljena vrsta znanstvenih prispevkov o prekarnem delu. Glede na njihov pristop jih lahko razdelimo v štiri tipe. 1.) Prispevki, ki so uporabili sumarne podatke iz obstoječih statističnih baz (npr. Kanjuo Mrčela in Ignjatović 2015; Ignjatović in Kanjuo Mrčela 2017; Bembič 2018). 2.) Prispevki, ki so orisali prekarost skozi pričevanja prekarne delavce (npr. Vidmar Horvat 2012; Ograjenšek 2018). 3.) Pregledni prispevki, ki povzemajo tuje študije iz medicine dela in institucionalne podatke, saj lokalnih študij zdravstvenega stanja samozaposlenih doslej še ni bilo (npr. Dodič Fikfak 2018; Lemut-Strle 2008; Bilban in Antolič 2020; Drnovšek Hafner 2018). 4.) Pravne analize (npr. Rajgelj 2018; Rataj, Bagari in Strban 2020; Bagari, Rataj in Strban 2020; Bagari 2018; Laporšek, Franca in Arzenšek 2018).

Nobeden od teh prispevkov ni predstavil empiričnih podatkov o ekonomskem položaju, obsegu dela in zdravstvenem stanju slovenskih samozaposlenih. Te podatke prinaša nedavno izšla publikacija projekta MAPA, ki pa je z anketo med delovno aktivnimi zajela le 94 respondentov iz vrst samozaposlenih in enoosebnih d.o.o. (Domadenik idr. 2020). Precej obsežnejši vzorec (N = 1.408) samozaposlenih smo zajeli s spletno anketo v raziskavi »Interdisciplinarna analiza problematike bolniškega nadomestila samostojnih podjetnikov« (Kovačič idr. 2020).

Za spletno anketo smo se kljub pomanjkljivosti te metode pri doseganju reprezentativnosti odločili, ker v okviru projekta ŠIPK nismo imeli sredstev za terensko anketo. Anketo smo izvajali od 17. 4. do 10. 5. 2020, torej v času zapore javnega življenja zaradi epidemije covid-19. Ekonomska vprašanja so se nanašala na čas pred epidemijo. Primerjava demografskih in panožnih značilnosti respondentov kaže, da med njimi izrazito prevladujejo ženske (71,4 %) in da je bilo med njimi nadpovprečno veliko samozaposlenih v kulturni dejavnosti ali drugih intelektualnih poklicih, podpovprečno pa takšnih, ki opravljajo značilno »moške« obrtniške dejavnosti, kot je inštalaterstvo. Ta struktura kaže, da so se na vabilo k anketi verjetno bolj odzvali tisti, ki so jih ukrepi proti epidemiji bolj prizadeli in so se tudi pogostejše vključili v Facebook skupini »Mi smo samozaposleni« s prek 15.000 člani in »Samozaposleni v kulturi«, ki sta nastali iz nezadovoljstva s prvim »protikoronskim« interventnim zakonom ZIUZEOP in prek katerih smo promovirali anketo. (prav tam: 73–77)

Kljub nereprezentativnosti vzorca gre za prvo kvantitativno raziskavo pri nas o ekonomskem in zdravstvenem položaju samozaposlenih s tako velikim vzorcem. Vprašanje je tudi, koliko bi bili anketiranci v primeru terenske ankete pripravljeni zaupati svoje najbolj občutljive osebne podatke o zdravju, vključno z duševnim zdravjem, o neto dohodkih in prihrankih. Ravno na teh področjih so rezultati ankete najbolj zanimivi.

Osnovni podatki o ekonomskem položaju, delu in zdravju respondentov

83,7 % respondentov ne zaposluje drugih, 23,1 % jih je ekonomsko odvisnih, 21,6 % pa v prikritem delovnem razmerju. Večina jih ima dolge, številni tudi izrazito variabilne delovnike. 14 % respondentov dela manj kot 40 ur tedensko, 28,9 % jih dela 40 ur, 30,5 % 41–50 ur, 18,2 % 51–60 ur in 8,4 % nad 61 ur tedensko. 59 % jih ima tedenski delovnik daljši od 40 ur. Med razlogi za dolg delovnik izstopata prenizek dohodek in narava dela. Razpon neto dohodkov, ki jim ostanejo po plačilu obveznih prispevkov in ostalih podjetniških stroškov, je zelo velik. Približno četrtina jih zasluži manj od minimalne plače, takšne najdemo v vseh dejavnostih. Nekateri delajo celo samo za plačilo obveznih zavarovanj. Najnižje povprečne neto dohodke smo izmerili v kmetijstvu, umetnosti in športu. 12,3 % respondentov ima prihranke, ki zadoščajo za kritje življenjskih in podjetniških stroškov za manj kot teden dni, 21,9 % za 1–2 tedna, 26,6 % za 3–4 tedne, 28,9 % za več kot mesec dni in 10,3 % za vsaj pol leta. Slaba desetina jih ne plačuje (redno) obveznega in dopolnilnega zdravstvenega zavarovanja.

Prezentizem je v primeru krajših bolezni prej pravilo kot izjema. 64,1 % respondentov je poročalo, da delajo bolni in z znatno zmanjšano delovno učinkovitostjo več kot pet dni na leto. Glavni razlogi za prezentizem so pomanjkanje denarja v primeru bolniške odsotnosti, nenadomestljivost zaradi projektne narave dela in strah pred izgubo naročnikov, če bi izvedbo poverili konkurentu, torej pritiski konkurence. Tretjina respondentov ocenjuje, da jim prezentizem povzroča dolgotrajne zdravstvene posledice.

Dobra polovica respondentov je poročala, da njihova bolezen dolgotrajno vpliva na znižano produktivnost. Prav tako jih dobra polovica ugotavlja, da je prekarna oblika zaposlitve poslabšala njihovo zdravstveno stanje. 54,1 % jih pogosto ali stalno dela v stanju izčrpanosti, še 34,3 % pa občasno. 42,2 % jih ima zaradi pogojev dela pogoste ali stalne težave s spanjem. Slaba polovica respondentov je poročala, da je večina dni v njihovi službi stresnih. Na področju zdravja najbolj izstopa področje duševnega zdravja. Dobra petina jih je pogosto

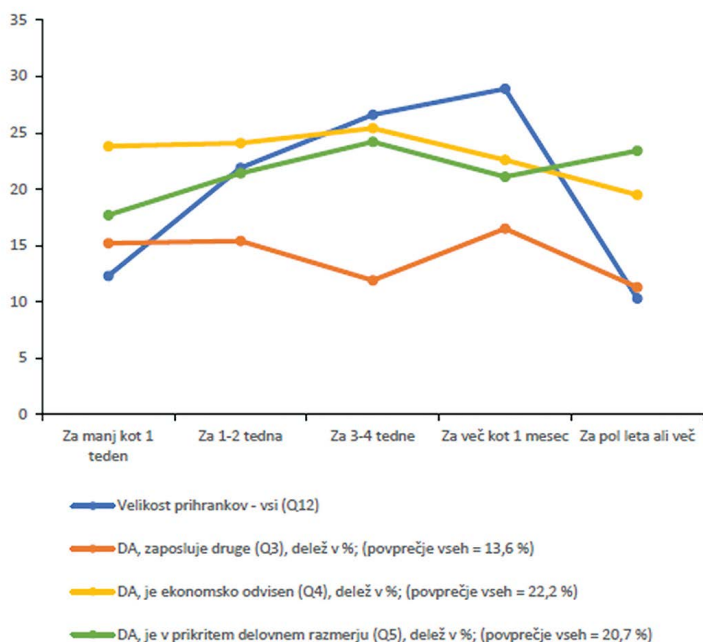
depresivnih, slabi dve petini pa občasno. Desetina jih je zaradi službenih težav razmišljala celo o samomoru. Izmerili smo zelo močne korelacije med depresivno simptomatiko, motnjami spanca, stresom v službi, izčrpanostjo in samomorilnimi mislimi. Zdravstveno stanje in samoocena tako splošnega kot duševnega zdravja sta slabša pri tistih z nizkim dohodkom, obsežnejšim prezentizmom in izčrpanostjo zaradi dela, boljša pa pri tistih, ki so ocenjevali nadaljevanje svoje dejavnosti kot gotovo in imajo višje prihranke (prav tam, 77–89, 107–114).

Oris družbene stratifikacije samozaposlenih: distribucija delovne intenzivnosti in zdravstvene ranljivosti glede na dohodek in prihranke

Distributivne korelacije med podatki o ekonomskem položaju in med podatki o zdravstveni ranljivosti anketirancev, povezani z intenzivnostjo njihovega dela, kažejo, da je populacija samozaposlenih sestavljena iz več podskupin.

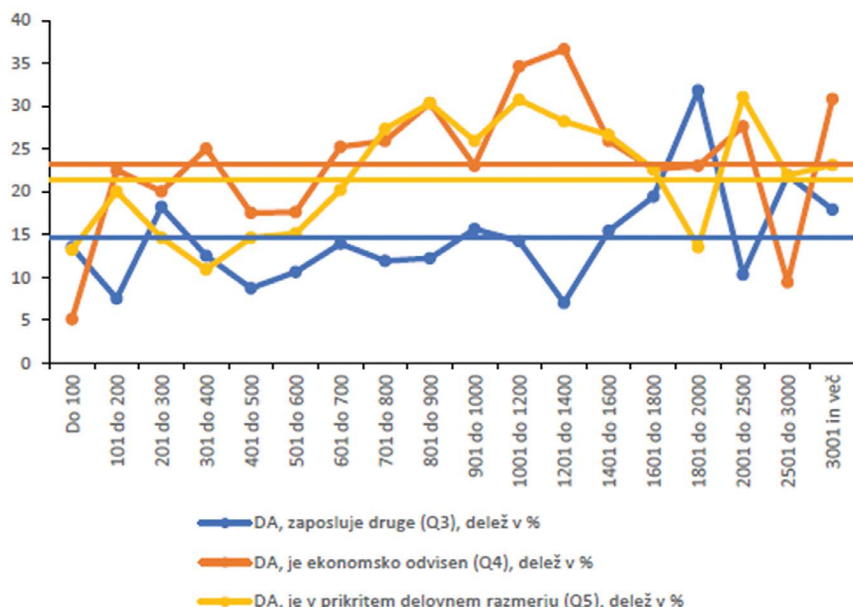
Distribucije delovnopравnih statusov glede na velikost prihrankov kažejo, da na eni strani obstaja populacija izrazito revnih svobodnjakov in da se na drugi strani ekonomsko odvisni in tisti, ki so poslovno dovolj uspešni, da zaposlujejo druge, počutijo bolj varne pred izgubo dohodka, zato si lahko privoščijo imeti nižje prihranke.

Graf 1: Frekvenčna porazdelitev delovnopравnih statusov
glede na velikost prihrankov (Kovačič idr. 2020: 91)

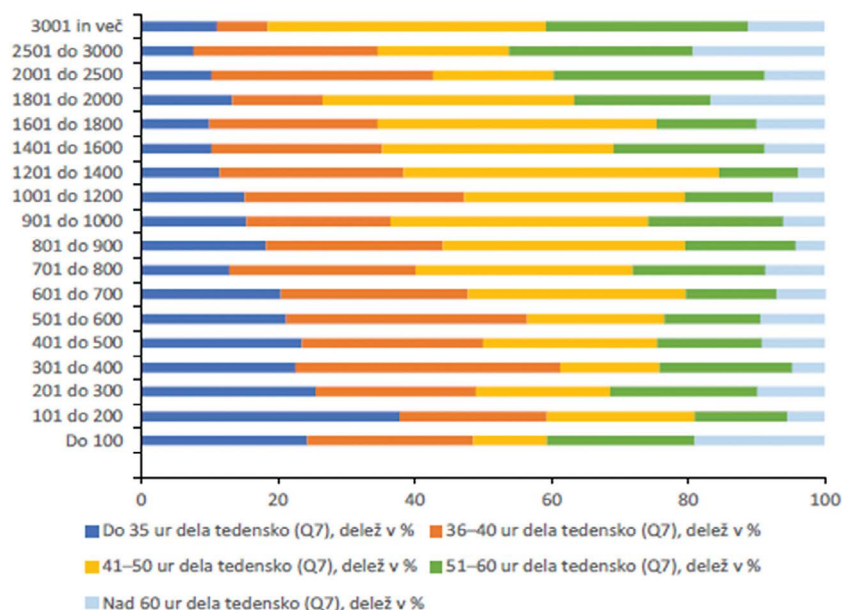
Samozaposlenih, ki niso ekonomsko odvisni ali v prikritem delovnem razmerju in ki imajo dohodka pod ravno minimalne plače, je za eno petino vzorca. Prikrita delovna razmerja se izrazito pogosto pojavljajo pri respondentih z neto dohodki med ravno minimalne plače in ravno plač srednjega razreda. Svoj dohodkovni položaj razumejo kot stabilen, za delodajalca pa delajo prek civilne pogodbe, ker je to za oba davčno ugodnejše. V takem položaju je šestina vzorca.

Graf 2: Porazdelitev pojavnosti delovnopравnih statusov (v %) glede na povprečno višino mesečnih neto dohodkov v EUR (prav tam: 95)

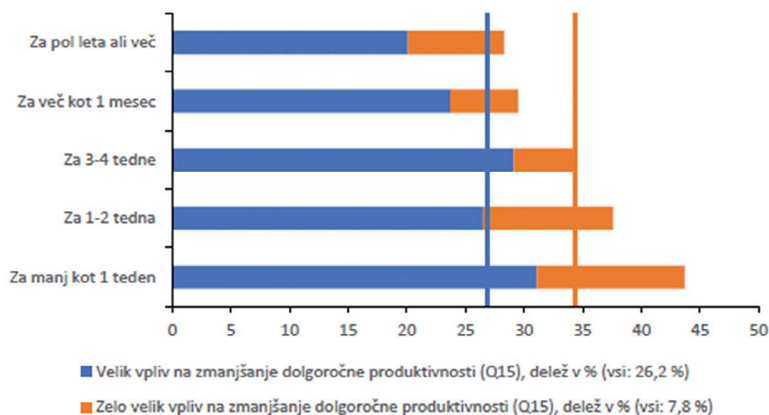
Nekateri prejemniki zelo nizkih dohodkov so v takem položaju zaradi začasnih objektivnih ovir, ki pomenijo krajši delovnik in manj naročil, npr. delni bolniški ali polovični starševski dopust, ali pa so šele pred kratkim začeli z dejavnostjo. Večina pa jih malo zasluži zato, ker je njihovo delo na trgu vrednoteno nizko. Zaradi tega morajo delati veliko. Intenzivno delo in pomanjkanje karijerne perspektive vodita v njihovo izčrpanost. To potrjuje tudi korelacija podatkov o neto dohodkih in o dolžini delovnika. Kar tri četrtine respondentov z dohodki pod minimalno plačo je poročalo o 40 ali več ur dolgih tedenskih delovnikih. Dolgi delovniki so med temi značilni zlasti za skupino, ki mesečno zasluži med 301 in 600 EUR neto. Respondenti s srednje visokimi in visokimi dohodki imajo še daljše delovnike: kar okrog 70 % jih dela več kot 40 ur tedensko. Tudi oni dosegajo dober materialni standard le na račun obsežnega dela. Dolgi delovniki vseh dohodkovnih skupin kažejo, da so vsi samozaposleni izpostavljeni močnim cenovnim in drugim konkurenčnim pritiskom. Njihova ekonomska ranljivost je ključna okoliščina, ki vpliva na praktično nedosegljivost kratkotrajnih bolniških staležev.

Graf 3: Distribucija dolžine tedenskega delovnika v urah glede na višino povprečnega mesečnega neto dohodka v EUR (prav tam: 101)

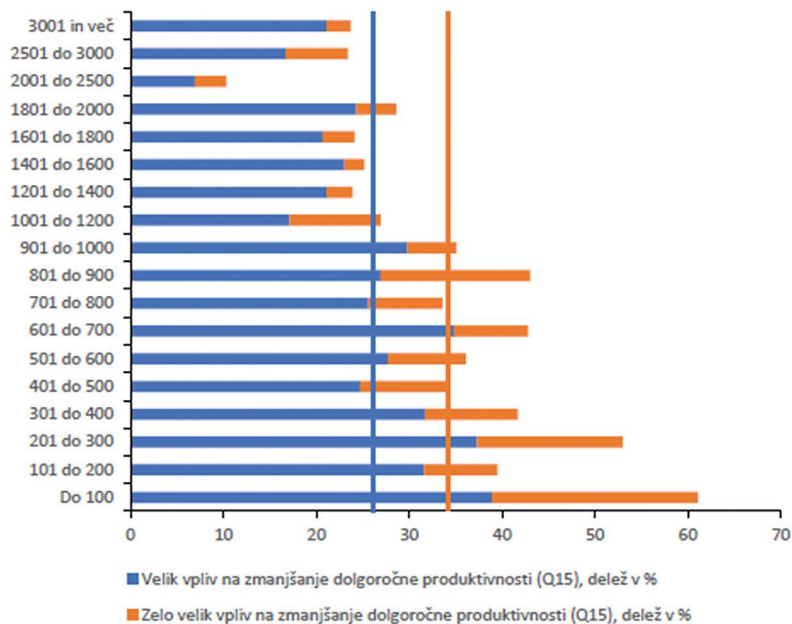
Distribucija pojavnosti velikega vpliva zdravstvenega stanja na dolgoročno zmanjšano produktivnost glede na velikost prihrankov ponovno kaže, da je petina respondentov izpostavljenih zdravstveni reprodukciji ekonomske ranljivosti, saj poročajo o zdravstveni iztrošenosti in nizkih prihrankih. To pomeni, da morajo delati kljub trajno poslabšanemu zdravstvenemu stanju, ker nimajo finančnih rezerv. Na drugi strani pa je cca. 5 % vseh respondentov sicer zdravstveno iztrošenih, vendar so uspeli ustvariti večjo rezervo prihrankov za primer odsotnosti z dela.

Graf 4: Distribucija pojavnosti (v %) velike trajne zdravstvene iztrošenosti glede na velikost prihrankov (za koliko časa zadoščajo) (prav tam: 92)

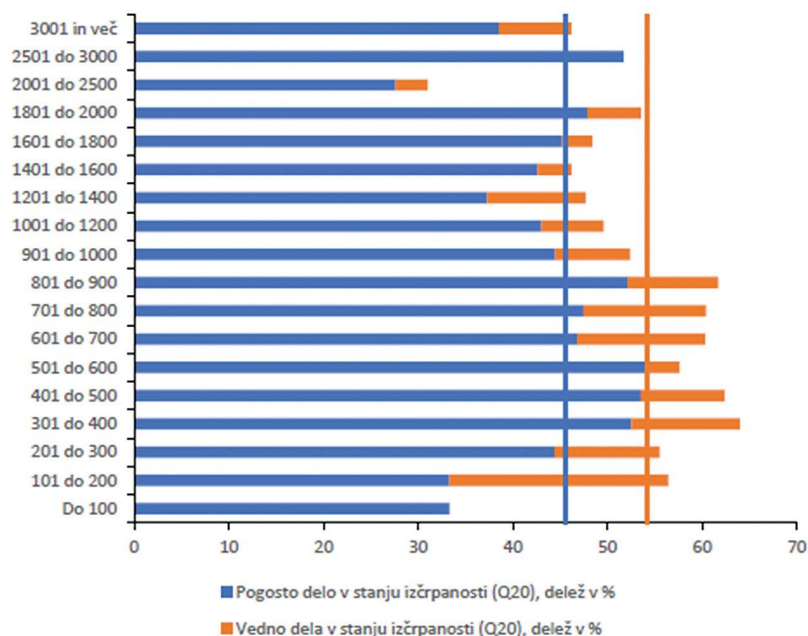
Distribucija pojavnosti velike trajne zdravstvene iztrošenosti glede na višino neto dohodkov pokaže desetino vseh respondentov, ki so v začaranem krogu slabega zdravja, trajno znižane produktivnosti in nizkih dohodkov.

Graf 5: Porazdelitev pojavnosti velike zdravstvene iztrošenosti (v %) glede na višino povprečnega mesečnega neto dohodka v EUR (prav tam: 97)

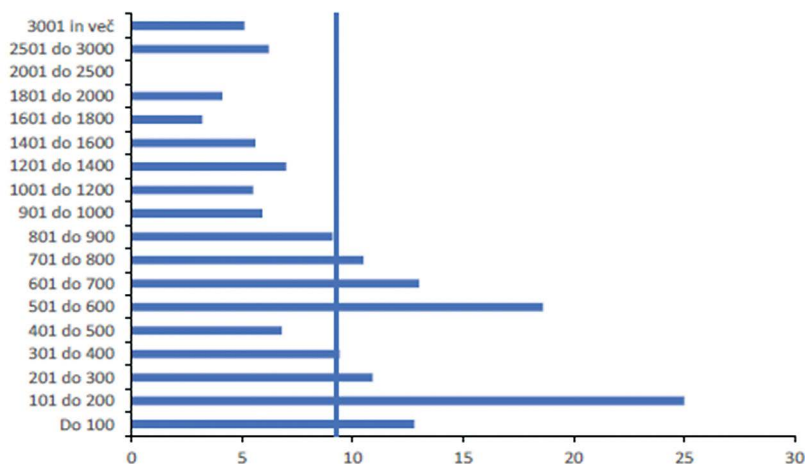
Distribucija pogostosti dela v stanju izčrpanosti glede na višino neto dohodkov prav tako kaže nadpovprečen delež tistih, ki pogosto ali stalno delajo izčrpani, med prejemniki nizkih dohodkov, in podpovprečno vrednost tega pokazatelja med prejemniki srednje visokih dohodkov.

Graf 6: Porazdelitev pojavnosti pogostega dela v stanju izčrpanosti (v %) glede na višino povprečnega mesečnega neto dohodka v EUR (prav tam: 99)

Med respondenti z mesečnimi dohodki do 800 EUR neto je izrazita koncentracija tistih, ki so že razmišljali o samomoru zaradi slabih razmer v službi; take samomorilne misli je že imela kar osmina pripadnikov te dohodkovne skupine. Na drugi strani tisti s srednje visokimi plačami poročajo o boljši zdravstveni kondiciji.

Graf 7: Pojavnost (v %) samomorilnih misli zaradi službe (Q26) glede na povprečni mesečni dohodek v EUR (prav tam: 104)

Sklep

Samozaposleni glede na svoj ekonomski položaj niso enovita skupina. 1.) Ekonomsko in zdravstveno najbolj ranljiva podskupina, ki je v začaranem krogu nizkih dohodkov in prihrankov, dolgega delovnika, zdravstvene izčrpanosti in trajno znižane produktivnosti, obsega petino vseh respondentov. 2.) Zdravstveno in ekonomsko ranljivi so tudi tisti s srednje visokimi in višjimi dohodki, saj imajo večinoma dolge delovnike in poročajo o pogostem prezentizmu, le majhen del pa jih ima večje prihranke. Kljub temu je v tej dohodkovni skupini podpovprečna pogostost poročil o zdravstveni iztrošenosti in pogostem ali stalnem delu v stanju izčrpanosti. To je lahko povezano s tem, da je v tej skupini nadpovprečno veliko prikritih delovnih razmerij, ki jih prikriti samozaposleni razumejo kot relativno varna v primerjavi s čistim svobodnjaštvom, kar se kaže tudi v nižjem deležu prihrankov za primer odsotnosti z dela. 3.) Obstaja tudi skupina z visokimi dohodki. Zanj so značilni zelo dolgi delovniki, kar kaže na ostre konkurenčne pritiske in samoizčrpavanje. Med pripadniki te skupine se še najbolj varne počutijo tisti, ki so v prikritem delovnem razmerju oz. ekonomski odvisnosti (verjetno v dogovorjeni zaradi nižjih davčnih obremenitev) in v tem vidijo element stabilnosti.

Literatura

- Bagari, Sara (2018): Delovno- in socialnopravni vidiki nestandardnih oblik zaposlitve v luči tveganja za prekarност. *Pravna praksa*, 49–50: 42–43.
- Bagari, Sara, Rataj, Primož, in Strban, Grega (2020): Pravice in obveznosti oseb v nestandardnih oblikah zaposlitve in samozaposlitve v sistemu socialnih zavarovanj. V K. Kresal Šoltes, G. Strban, in P. Domadenik (ur.): *Prekarno delo: Multidisciplinarna analiza* (Elektronska izdaja): 161–179. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Založba Pravne fakultete, in Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Založništvo. Dostopno prek: <http://www.pf.uni-lj.si/media/prekarno.delo.pdf>.
- Bembič, Branko (2018): Nestandardno zaposlovanje, prekarizacija in organizirano delo v Sloveniji. V M. Stanojevič in S. Furlan (ur.): *(Ne)dostojno delo: Prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji*: 52–85. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Bilban, Marjan, in Antolič, Marija Lucija (2020): Družbeni vidiki naraščanja nestandardnih oblik dela: dohodkovna neenakost, revščina in vertikalna mobilnost. V K. Kresal Šoltes, G. Strban, in P. Domadenik (ur.): *Prekarno delo: Multidisciplinarna analiza* (Elektronska izdaja): 213–260. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Založba Pravne fakultete, in Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Založništvo. Dostopno prek: <http://www.pf.uni-lj.si/media/prekarno.delo.pdf>.
- Dodič Fikfak, Metoda (2018): *Prekarno delo in zdravje*. V Č. Poglajen (ur.), *Prekarност in družbena negotovost: Interdisciplinarni pogledi na prekariat*: 285–291. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.
- Domadenik, Polona, idr. (2020): Empirična analiza prekarnosti na trgu dela v Sloveniji. V K. Kresal Šoltes, G. Strban, in P. Domadenik (ur.): *Prekarno delo: Multidisciplinarna analiza* (Elektronska izdaja): 263–280. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Založba Pravne fakultete, in Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Založništvo. Dostopno prek: <http://www.pf.uni-lj.si/media/prekarno.delo.pdf>.
- Drnovšček Hafner, Nataša (2018): Psihološki vidiki prekarnega dela. V Č. Poglajen (ur.), *Prekarност in družbena negotovost: Interdisciplinarni pogledi na prekariat*: 293–302. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.

- Ignjatović, Miroljub, in Kanjuro Mrčela, Aleksandra (2017): Prekarnost dela in zaposlovanja v Sloveniji: Pozabljena varna prožnost?. V A. Kohont in M. Stanojević (ur.): Razpotja in prelomi: Spremembe na področju menedžmenta človeških virov v Sloveniji: 163–211. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Kanjuro Mrčela, Aleksandra, in Ignjatović, Miroljub (2015): Od prožnosti do prekarnosti dela: Stopnjevanje negativnih sprememb na začetku 21. stoletja, Teorija in praksa, 3(52): 350–381.
- Kovačič, Gorazd, idr. (2020): Prezentizem in bolniško nadomestilo samozaposlenih. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in Gibanje za dostojno delo in socialno družbo. Dostopno prek: <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>.
- Laporšek, Suzana, Franca, Valentina, in Arzenšek, Ana (2018): Kako dostojne so nove oblike dela v Sloveniji?. Economic and business review, 20: 129–145.
- Lemut-Strle, Rosana (2008): Zdravstvena varnost samozaposlenih. Delavci in delodajalci, 2/3(VIII): 367–387.
- Lipovec Čebren, Uršula, in Pistotnik, Sara (2015): Iluzija o univerzalnem dostopu do zdravstvenega zavarovanja: Nedržavljeni, prekarni, revni kot zdravstveno nezavarovani prebivalci. Etnolog, 25: 89–111.
- Ograjenšek, Irena (2018): Prekarizacija in kultura: Preživetvene strategije slovenskih ustvarjalcev v 21. stoletju. V Č. Poglajen (ur.), Prekarnost in družbena negotovost: Interdisciplinarni pogledi na prekarizat: 107–118. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.
- Ograjenšek, Irena (2019): Socioekonomski položaj in preživetvene strategije slovenskih samozaposlenih v kulturi. Economic and business review, 21(pos. št.): 51–56.
- Ograjenšek, Irena, in Perviz, Lejla (2015): Socioekonomski položaj samozaposlenih v kulturi: oris stanja v Sloveniji. Andragoška spoznanja, 21(4), 53–67.
- Rajgelj, Barbara (2018): Pravni vidiki prekarizacije trga dela. V M. Stanojević in S. Furlan (ur.): (Ne) dostojno delo: Prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji: 283–331. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Rataj, Primož, Sara Bagari in Grega Strban (2020): Vključitev nestandardnih oblik zaposlitve in samozaposlitve v socialna zavarovanja. V K. Kresal Šoltes, G. Strban, in P. Domadenik (ur.): Prekarno delo: Multidisciplinarna analiza (Elektronska izdaja): 145–160. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pravna fakulteta, Založba Pravne fakultete, in Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta, Založništvo. Dostopno prek: <http://www.pf.uni-lj.si/media/prekarno.delo.pdf>.
- Stanojević, Miroslav (2004): Mobilizacija človeških virov s povečevanjem intenzivnosti dela. V I. Svetlik in B. Ilić (ur.): Razpoke v zgodbi o uspehu: Primerjalna analiza upravljanja človeških virov v Sloveniji: 111–129. Ljubljana: Založba Sophia.
- Stanojević, Miroslav (2010): Vzpon in dezorganizacija neokorporativizma v Republiki Sloveniji«. V S. Dragoš idr., Neosocialna Slovenija?: 107–139. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Univerzitetna založba Annales.
- Stanojević, Miroslav, in Furlan, Sašo (2018): Uvod: Dostojno delo za vse?. V M. Stanojević in S. Furlan (ur.): (Ne)dostojno delo: Prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji: 5–24. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede.
- Vidmar Horvat, Ksenija, idr. (2012): Socialni položaj samozaposlenih v kulturi in predlogi za njegovo izboljšanje s poudarkom na temi preživetvene strategije na področju vizualnih umetnosti: Končno poročilo raziskovalnega projekta. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, in Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta.

MARIKE GRUBAR

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

AVTORITARNI REŽIMI V DIGITALNI DOBI

Povzetek: V prispevku naslavljam dejstvo, da digitalni svet ni zgolj orodje v rokah borcev za demokracijo, temveč ga moderni avtokrati uspešno izrabljajo tudi za uveljavljanje svojih interesov. Natančneje, predstavim odnos modernih avtoritarcev do novih tehnologij, kot sta denimo umetna inteligenca in napredna biometrika. Osredotočam se na to, kaj digitalni avtoritarci počnejo, da se ohranijo na oblasti, in kako se razlikujejo od svojih predhodnikov, ki so vladali brez uporabe digitalnih tehnologij. V nadaljevanju predstavim dva obstoječa modela digitalnega avtoritarizma, kitajskega in ruskega, ter nakažem, kakšne so njune podobnosti in razlike.

Ključne besede: avtoritarnost, neliberalnost, digitalni avtoritarizem, Kitajska, Rusija

Uvod

Največkrat uporabljana definicija digitalnega avtoritarizma zajema dejavnosti avtoritarnih režimov na področju digitalnih informacijskih tehnologij. Preden preidem na razpravo o aktivnostih digitalnih avtoritarcev, naj najprej definiram, kaj avtoritarizem sploh je. Za avtoritarno prakso je značilen vzorec zakrivanja informacij, širjenja dezinformacij in onemogočanja svobode govora. Z izvajanjem avtoritarne prakse se politični akter izogne odgovornosti. Relevantnim akterjem, denimo ljudstvu, aktivno prepreči, da bi bili seznanjeni z njegovimi aktivnostmi. Politični akter se poslužuje avtoritarnih praks zato, da bi se izognil morebitnim negativnim posledicam, ki bi se pojavile, če bi lahko ljudstvo svobodno izražalo svoje mnenje, in da bi, posledično, ohranil svojo moč in politični položaj (Glasius 2018: 525–529; Glasius in Michaelsen 2018: 3802–3804).

Odnos avtoritarcev do novih tehnologij

Današnjim avtokratskim voditeljem tehnološki razvoj ni tuj. Vanj vlagajo, da bi še izboljšali že tako precej učinkoviti birokracijo in komunikacijsko tehnologijo ter s tem še povečali nadzor nad množicami. Od novih tehnologij ne posegajo samo po umetni inteligenci,¹ uporabljajo tudi različne cenzorske tehnike, ki prispevajo k izkrivljanju informacij, poslužujejo se kibernetškega vojskovanja ali pa izvajajo napredne biometrijske ukrepe (Roberts 2018: 2; Feldstein 2019: 41).

S takšnim investicijami skušajo rešiti dilemo, ki izvira iz nenehne bitke za moč. Avtoritarci se skušajo na oblasti ohraniti s stilom vodenja, ki temelji na mešanici prisile in kooptacije. Prisilo uporabljajo, da zastrašijo radikalno manjšino, ki najpogosteje prispeva k protestom, in vse potencialne konkurente, ki želijo postati vladajoča elita. S kooptacijsko metodo na svojo stran privabijo pomembne politične akterje. To storijo takrat, ko želijo ustvariti ali pa ohraniti vladajočo koalicijo, minimalno število ljudi, brez katerih se ne da vladati (prav tam: 42; Way in Levitsky 2006: 391–397; Xu 2020).

1. V nadaljevanju UI.

Vsi državni voditelji, lahko vladajo s pomočjo prisile, le če imajo na svoji strani tudi državne varnostne sile. Državne varnostne sile sestavljajo organizacije kot sta vojska in policija. Obstoje in naklonjenost teh sil obstoječi oblasti sta nujna pogoja za uspešno izvajanje represije. Resursi, ki jih vladajoči priskrbijo, da bi pridobili naklonjenost varnostnih sil in da bi jih plačali za izvrševanje zadanih nalog, hkrati varnostnim silam omogočajo, da se lahko režimu uprejo oziroma dosežejo menjavo oblasti. Bolj kot se voditelj zanaša na pomoč varnostnih sil, več resursov potrebuje. S tem, ko jim da več resursov, povečuje tudi njihovo ekonomsko in politično moč, sam pa postane bolj ranljiv (Feldstein 2019: 42).

Ravno v odnosu med vladajočimi in varnostnimi silami se rojeva tudi dilema, ki izhaja iz razmerja med naročnikom in izvršiteljem (ang. *principal-agent problem*).² V tem odnosu akterja, naročnik in izvršitelj, nimata skupnih interesov, čeprav bi naročnik želel, da jih imata. V takšnih primerih imata akterja asimetričen dostop do informacij. Denimo, izvršitelj ima več informacij in informacije iz boljšega vira kot naročnik. Izvršitelj lahko to izkoristi oziroma deluje tako, da zasleduje svoje interese in prepreči naročniku, da bi ta dosegel, da se zasledujejo njegovi interesi. Takšna asimetričnost informacij naročnika spodbudi k iskanju rešitev za opisani problem. Interesi obeh akterjev se lahko poravnajo, če naročnik ustvari enake incentive, torej, da izvršitelja spodbudi k temu, da bo deloval v skladu z interesi naročnika. Pogosto naročnik nima te možnosti, zato ostajajo incentivi in interesi različni in s tem ostaja nerešljiva tudi naročnikova dilema (Le Grand 2003: 58–61).

UI se je izkazala kot priročno orodje za rešitev opisane dileme. Avtoritarni voditelj sedaj vsaj zaradi treh razlogov investira v tehnologije, s katerimi vrši digitalni nadzor. Prvič, zaradi uvajanja novih tehnologije se zmanjša potreba po velikem številu zaposlenih znotraj varnostnih sil. S tem, ko je teh ljudi manj in ko postajajo vedno bolj zamenljivi, se avtoritarnemu voditelju ponudi tudi elegantna rešitev dileme, ki izhaja iz razmerja med naročnikom in izvršiteljem. V tem primeru se izvršitelj, član varnostnih sil, prične zavedati, da je zamenljiv, zaradi tega pa je pogosto bolj pripravljen poravnati svoje interese z interesi naročnika, avtoritarnega voditelja. Hkrati lahko slednji zmanjša nevarnost za neposlušnost znotraj varnostnih sil ravno s tem, da zmanjša njihovo število in s tem zmanjša svojo odvisnost in ranljivost. Drugič, s tem, ko je funkcijo marsikaterega zaposlenega nadomestila avtomatizacija, se je znižala tudi količina denarja, ki ga mora voditelj nameniti za nadzor. Tretjič, v primerjavi s ljudmi je avtomatizacija pogosto hitrejša, bolj natančna, ni zamejena s človeškimi značilnostmi, kot so npr. omejena pozornost, omejen čas, ki ga lahko namenimo določenim aktivnostim itd. (Geddes 2019: 15; Feldstein 2019: 42)

Poleg vseh opisanih razlogov obstaja še četrti, ki pa ne izhaja iz razmerja med naročnikom in izvršiteljem, marveč iz odnosa med vladajočimi in vladanimi. V obdobju med letoma 1946 in 1988 je bilo najbolj verjetno, da bo avtokrat najpogosteje izgubil svojo oblast zaradi državnega udara, ki ga bodo zrežirali ljudje, ki so mu blizu in ki želijo prevzeti oblast. V obdobju po koncu hladne vojne, torej od leta 1989 dalje, se je verjetnost za državni udar znižala, nadomestila jo je verjetnost, da bo avtoritarni vodja izgubil oblast zaradi ljudskih vstaj

2. Gre za pojem, ki izvira iz ekonomije, a nam lahko pomaga pri razlagi tudi v sociologiji, politologiji ipd. (gl. npr. Miller 2005; Gailmard 2010; Le Grand 2003).

ali elektoralnega poraza.³ Za primerjavo, odstotek državnih udarov je v prvem obdobju znašal 48,6% izmed vseh razlogov za menjavo oblasti, v drugem obdobju je padel na 13 %. Obratno, od leta 1946 do 1989 je le 20 % avtoritarnih režimov doživelo svoj konec zaradi ljudske vstaje ali revolucije. Po letu 1990 so postale ljudske vstaje glavni razlog za strmoglavljenje avtoritarnega režima. Skupaj z revolucijami sestavljajo kar 33 % izmed vseh razlogov (prav tam: 43; Geddes 2019: 13).

Današnji avtoritarci so zato še poosttrili svoj nadzor nad sodržavljani in ga preselili tudi na družbena omrežja. V osnovi rešujejo diktatorjevo dilemo⁴ in poskrbijo za svojo varnost na enak način, kot so to počeli avtoritarci pred pojavom svetovnega spleta in tehnologij, kot je UI. Za oboje je značilno, da izvajajo aktivnosti zakrivanja informacij, širjenja dezinformacij in onemogočanja svobode govora. V praksi to pomeni, da oboji sprejemajo zakone, ki določajo, kako se morajo obnašati njihovi sodržavljani. Za nespoštovanje zakonov predvidevajo stroge kazni. Redno uporabljajo tudi različne cenzorske tehnike. Te imajo v akademskem svetu različna poimenovanja, a v osnovi vsa označujejo dejanja, kot so manipuliranje z informacijami in onemogočanje dostopa do informacij, prisvajanje obstoječih ali ustanavljanje novih medijev ali pa novih družbenih omrežij (gl. npr. Gunitsky 2019; Roberts 2018; Tucker in drugi 2017; Kalathil in Boas 2010; Wacker 2003; Han 2015).

Nedigitalni avtoritarci so velik del cenzure izvajali s pomočjo zelo vidnega neposrednega in posrednega ustrahovanja. Takšna dejanja so lahko pripeljala do okoliščin, kjer je bilo vsakdanje življenje tako zelo omejeno, da so bili nejevoljni državljani pripravljeni svojo jezo preusmeriti v proteste in so s tem pogosto resno ogrozili položaj vladajočih ali pa so celo prispevali k njihovem strmoglavljenju (gl. Dickson 2016: 7; Freedom on the Net 2019: 6–9 in 10–11; Gunitsky 2020; Kreko 2017). Digitalni avtoritarci so cenzuro na podlagi strahu rezervirali le za najbolj radikalne sodržavljane. Ostale skušajo pridobiti na svojo stran z različnimi tehnikami, ciljanim ustvarjanjem pristanka na oblast, mdr. s tem, da izvajajo le delno cenzuro in jim dajo občutek, da lahko še vedno dostopajo do želenih spletnih vsebin, ker ponujajo ustrezne alternative za blokirane spletne strani, ali pa da prejemajo informacije, ki so zavajajoče, a se laičnemu očesu zdijo resnične. S takšnim načinom izvajanja nadzora nad pretokom informacij ljudi zmedejo oziroma preusmerijo njihovo pozornost na teme, ki za obstoječe oblastnike niso nevarne (gl. Roberts 2018; Xu 2020: 4–6).

3. Do leta 1990 je zelo malo avtoritarnih režimov izvajalo volitve. Po letu 1990 večina takšnih režimov izvaja volitve, a predvsem na lokalni ravni. Z njimi pridobijo pomembne povratne informacije o zadovoljstvu ljudstva nad lokalnimi oblastniki, ugotovijo, če so ti v svojem mandatu delovali izrazito koruptivno itd. Do leta 1990 so večinoma vladali s pomočjo popolne cenzure in ustrahovanja. Po letu 1990 in vse hitrejši širitvi interneta, so ugotovili, da stare metode niso več ustrezne. Razvili so nove modele in pričeli vladati s pomočjo delne cenzure in ciljanega izvajanja represije. Pri popolni cenzuri so popolnoma utišali vse vire informacij, ki niso bili vladnega izvora. Razmere delne cenzure dopuščajo državljanom, da, sicer le na določenih mestih in pod nadzorovanimi pogoji, vsaj delno izrazijo svoje mnenje. Vladni akterji poskrbijo, da so ta mnenja zaznana in v nekaterih primerih upoštevana. V drugih pa jih poskušajo sodržavljanom prikazati kot nepomembne. Pogosto poskrbijo, da se izgubijo v poplavi informacij (več v nadaljevanju in v Geddes 2019: 13–16).
4. Pri diktatorjevi dilemi so avtoritarci postavljeni pred izbiro med koristmi in stroški, ki jih prinašajo represivni ukrepi (več v Roberts 2018: 23, Dickson 2016; Francisco 2005).

Dva primera: Kitajska in Rusija

Kitajska se je v osnovi osredotočila na notranji nadzor in pričela pospešeno vlagati v inovacije visokotehnoloških načinov izvajanja družbenega nadzora. Vlada skuša z njimi preprečiti aktivizem in vse ostale aktivnosti, ki bi lahko spodbudile kakršno koli kolektivno delovanje. V kolektivnem delovanju namreč vidi potencialno grožnjo obstoječemu režimu. Družbenih omrežij pa ne uporablja samo za prestrezanje informacij, na njih uspešno širi propagando in anti-propagando (Kreko 2017; King in dr. 2013; King in dr. 2014; Roberts, 2018).

Začetna točka kitajskega razvoja digitalnih orodij za izvajanje nadzora je razvoj in predstavitev »Velikega požarnega zidu« (ang. *Great Firewall*).⁵ Z njegovo pomočjo vladajoče elite cenzurirajo tuje spletne strani, katerih vsebina ni skladna z njihovimi interesi in načrti vodenja države. Poleg tega so oblastniki ustvarili močne incentive za pridobivanje podatkov o internetnih aktivnostih svojih državljanov. Če želijo domača podjetja obdržati svoje spletne strani, morajo sodelovati z vladajočimi in slednjim omogočiti vpogled v aktivnosti uporabnikov teh spletnih platform. Tako elite hitreje ugotovijo, če kdo objavlja po njihovih merilih neustrezno vsebino (Freedom on the Net 2019: 13; Roberts 2018; Polyakova in Meserole 2019: 2–6).

Rusija sicer izvaja nadzor tudi znotraj svojih meja, a v tehnološko precej manj dovršeni obliki. Glavni razlog je, da nima resursov in zmožnosti, da bi lahko postala vodilna sila tudi na področju visokotehnološkega nadzora. Zaradi tega so razvili model relativno nizkotehnološkega, a vseeno učinkovitega nadzora. Osredotočili so se na dejavnosti, za katere ne potrebujejo visokih ekonomskih vložkov, a lahko z njimi vseeno pomembno vplivajo na dogajanje doma in po svetu (prav tam: 6–11).

Leta 2012 so vladajoči objavili tri javne razpise, da bi k sodelovanju privabili razvijalce, ki bi iznašli najboljše metode za »pridobivanje podatkov z družbenih omrežij«, »tiho internetno upravljanje« in za »poseben programski paket za samodejno razširjanje informacij na velikih družbenih omrežjih«. Ti razpisi so temelji, na katerih so ruske elite zgradile svoje prakse nadzora (Freedom on the Net 2019: 17; Polyakova in Meserole 2019: 2 in 6–11). Vladajoči so pričeli podpirati razvoj domačih spletnih strani. Te so kmalu postale bolj dominantne kot njihove »zahodne« alternative (Baran in Stock 2015: 574). Leta 2014 je moskovski Kremelj prevzel nadzor nad največjim ruskim družbenim omrežjem, *VKontakte*, in s tem pridobil možnost nadzora nad svojimi državljani (Toor 2014). Ruski predsednik sodeluje tudi z iskalnikom *Yandex*, ki je v zadnjih letih igral pomembno vlogo v širjenju neresničnih informacij glede Ukrajine in v spletnem vojskovanju, ki poteka med obema državama (Kreko 2017).

Kitajski model, je bolj privlačen za države, ki so ekonomsko uspešne, ki imajo dovolj človeškega kapitala in centraliziran državni nadzor. Ruski model navdušuje avtorske voditelje, ki živijo v ekonomsko manj uspešnih državah, nimajo na voljo veliko resursov in človeškega kapitala ter niso vzpostavili tako uspešnega centraliziranega državnega nadzora. Oba modela služita svojemu namenu, ohranjanju avtoritarcev na oblasti in zatiranju

5. Kitajska je dobila dostop do e-mailov leta 1987, komercialni internet so vzpostavili leta 1995, vladajoči pa so prve korake nadzorovanja opravili že leta 1996 (Han 2018: 2. poglavje; Polyakova in Meserole 2019: 3). Projekt Velikega požarnega zidu so pričeli konec devetdesetih let prejšnjega stoletja, skoraj istočasno kot so se v vladajoči stranki, Komunistični partiji Kitajske (KPS), zbili, da bi lahko druga stranka, Kitajska demokratska stranka (KDS), ustvarila močno mrežo, podporno bazo, ki jo vladajoče elite ne bi zmogle nadzorovati (za več podatkov o nastanku in uničenju KDS glej Wright 2004: 158–180).

(potencialne) opozicije. Aktivnosti prvega in drugega modela bi lahko opisali tudi kot sodelovanje v informacijski vojni in izvajanju operacij s ciljanim vplivom (ang. *targeted influence operations*) (Polyakova in Meserole 2019: 2; Freedom on the Net 2019: 6). V obeh primerih se državi vpletata tudi v delovanje drugih držav. S svojim delovanjem skušata ustvarjati okolje nezaupanja in strahu, v katerih se bo zvišala stopnja politične razdvojenosti in tribalizma, obenem in povezano, pa želita ohromiti demokratične procese in vplivati na njihove rezultate, denimo na izide volitev, ter da bi znižali stopnjo ugleda in legitimnosti demokratično izvoljenih voditeljev (prav tam).

Obe državi krepi svojo vpliv v drugih državah ne samo prek informacijske vojne, temveč tudi s tem, da svoje modele nadzora delita z drugimi avtoritarnimi režimi. V obeh primerih ne gre samo za deljenje izkušenj, saj prodajajo tudi izdelke, ki jih sami uporabljajo za nadzor svojih državljanov (mdr. kamere, čitalce prstnih odtisov, produkte, ki posnemajo Veliki požarni zid, in druga sredstva za vršenje nadzora) (prav tam: 13 in 17; Feldstein 2019: 49; Diamond 2015: 151; Soldatov in Borogan 2016).

Zaključek

Sodobni avtoritarci so pričeli spremljati novosti na tehnološkem področju, saj so želeli ugotoviti, kaj daje moč množicam in kako bi to moč lahko omejili. Želeli so najti način, da bi preprečili bliskovito širjenje informacij, informiranje množic in izbruhe ljudskih vstaj, ki bi jih lahko odnesle z oblasti. Kmalu so odkrili, da tehnološke novosti ne prinašajo samo nevarnosti za njihov obstoj, temveč da lahko njihove značilnosti izkoristijo tudi za izvajanje nadzora, reševanje diktatorjeve dileme in z njihovo pomočjo nagnejo razmerje med naročnikom in izvršiteljem v svojo korist.

Literatura

- Baran, Katsiaryna, in Stock, Wolfgang (2015): Facebook has Been Smacked Down. The Russian Special way of SNSs: Vkontakte as a Case Study. V A. Mesquita in P. Peres (ur): Proceedings of The 2nd European Conference on Social Media: 573–582. Reading: Academic Conferences and Publishing International Limited.
- Diamond, Larry (2015): Facing Up to the Democratic Recession. *Journal of Democracy*, 26 (1): 141–155.
- Dickson, Bruce (2016): The Dictator's Dilemma. The Chinese Communist Party's Strategy for Survival. Oxford: Oxford University Press.
- Feldstein, Steven (2019): The Road to Digital Unfreedom: How Artificial Intelligence is Reshaping Repression. *Journal of Democracy*, 30 (1): 40–52.
- Francisco, Ronald A. (2005): The Dictator's Dilemma. V C. Davenport, H. Johnson in C. Mueller (ur): Repression and Mobilization: 55–81. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Gailmard, Sean (2010): Politics, Principal-Agent Problems, and Public Service Motivation. *International Public Management Journal*, 13(1): 35–45.
- Geddes, Barbara (2019): Dictatorship Then and Now. *Annals of Comparative Democratization*, 17 (1): 13–16.
- Glasius, Marlies (2018): What Authoritarianism Is ... and is Not: A Practice Perspective. *International Affairs*, 94 (3): 515–533.
- Glasius, Marlies, in Michaelsen, Marcus (2018): Illiberal and Authoritarian Practices in the Digital Sphere. *International Journal of Communication*, 12: 3795 – 3813.
- Han, Rongbin (2015): Defending the Authoritarian Regime Online. China's 'Voluntary Fifty-cent Army'. *China Quarterly*, 224: 1006–1025.

- Han, Rongbin (2018): *Contesting Cyberspace in China, and the Challenges to Nondemocratic Rule*. New York: Columbia University Press.
- Kalathil, Shanti in Boas, Taylor C. (2010): *Open Networks, Closed Regimes. The Impact of the Internet on Authoritarian Rule*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace.
- King, Gary in dr. (2013): How Censorship in China Allows Government Criticism but Silences Collective Expression. *American Political Science Review*, 107 (2): 1–18. Dostopno prek: <https://gking.harvard.edu/publications/how-censorship-china-allows-government-criticism-silences-collective-expression> (9. 9. 2020).
- King, Gary in dr. (2014): Reverse-engineering Censorship in China: Randomized Experimentation and Participant Observation. *Science*, 345 (6199): 1–10. Dostopno prek: <https://gking.harvard.edu/publications/randomized-experimental-study-censorship-china> (9. 9. 2020).
- Le Grand, Julian (2003): *Motivation, Agency, and Public Policy: Of Knights & Knaves, Pawns & Queens*. New York: Oxford University Press.
- Miller, Gary J. (2005): The Political Evolution of Principal-Agent Models. *Annual Review of Political Science*, 8: 203–225.
- Polyakova, Alina, in Meserole, Chris (2019): Exporting Digital Authoritarianism: The Russian and Chinese Models. *Policy Brief, Democracy and Disorder Series*. Washington: Brookings, 1–22.
- Roberts, Margaret E. (2018): *Censored. Distraction and Diversion Inside China's Great Firewall*. New Jersey: Princeton University Press.
- Tucker, Joshua A., Theocharis, Yannis, Roberts, Margaret E., in Barberá, Pablo (2017): From Liberation to Turmoil. *Social Media and Democracy. Journal of Democracy*, 28(4): 46–59.
- Wacker, Gudrun (2003): The Internet and Censorship in China. V: C. R. Hughes in G. Wacker (ur): *China and the Internet. Politics of the Digital Leap Forward*: 58–82. New York: Routledge.
- Way, Lucan A., in Levitsky, Steven (2006): The Dynamics of Autocratic Coercion After the Cold War. *Communist and Post-Communist Studies*, 39 (3): 387–410.
- Wright, Teresa (2004): Chinese Intellectuals Between State and Market. V M. Goldman in E. Gu (ur): *Chinese Intellectuals Between State and Market*: 158–180. London and New York: Routledge Curzon.
- Xu, Xu (2020). To Repress or to Co-opt? Authoritarian Control in the Age of Digital Surveillance. *American Journal of Political Science*. Dostopno prek <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ajps.12514> (11. 7. 2020).

Viri

- Freedom on the Net (2019): *The Crisis of Social Media*. Freedom House. Dostopno prek: <https://freedomhouse.org/report/freedom-net/2019/crisis-social-media> (10. 7. 2020).
- Gunitsky, Seva (2019): Is Digital Authoritarianism Still a useful Concept? Dostopno prek: <https://www.individual.utoronto.ca/seva/CNAStalk.pdf> (9. 9. 2020).
- Gunitsky, Seva (2020): The Great Online Convergence: Digital Authoritarianism Comes to Democracies. *War on the Rocks*. Dostopno prek: <https://warontherocks.com/2020/02/the-great-online-convergence-digital-authoritarianism-comes-to-democracies> (11. 7. 2020).
- Kreko, Peter (2017): The Authoritarian Capture of Social Media. *Power 3.0*. Dostopno prek: <https://www.power3point0.org/2017/11/29/the-authoritarian-capture-of-social-media/> (5. 8. 2020).
- Soldatov, Andrei, in Borogan, Irina (2016): Putin Brings China's Great Firewall to Russia in Cybersecurity Pact. *Guardian*. Dostopno prek: <https://www.theguardian.com/world/2016/nov/29/putin-china-internet-great-firewall-russia-cybersecurity-pact> (15. 8. 2019).
- Toor, Amar (2014): How Putin's Cronies Seized Control of Russia's Facebook. *The Verge*. Dostopno prek: <https://www.theverge.com/2014/1/31/5363990/how-putins-cronies-seized-control-over-russias-facebook-pavel-durov-vk> (15. 8. 2019).

TIBOR RUTAR

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

DEMOKRATIČNA RECESIJA, EKONOMSKI POGOJI SVOBODE IN KONEC ZGODOVINE

Povzetek: Po eksplozivni rasti demokratičnih režimov v zadnjih desetletjih 20. stoletja, ko se je njihov delež v svetu povzpел z manj kot tretjine na skoraj polovico, je bil demokratični vrh dosežen okoli leta 2006 in 2007, tik pred zlomom svetovnega gospodarstva. Od takrat naprej smo priča pojavi, ki ga je Larry Diamond imenoval »demokratična recesija« in zaradi katerega se zdi, da so teze o fukuyamovskem koncu zgodovine dokončno poražene. Demokracije so krhkejše, kot smo mislili, avtoritarizmi pa močnejši, kot se je zdelo. Namen mojega prispevka je trojen. Prvič, s podatkovno bazo Freedom House bom jedrnato opisal trenutno stanje demokracije v svetu in nekaterih posameznih državah. Videli bomo, da je demokratična recesija resnična, a da je bila do leta 2018 pravzaprav izrazito skromna. Drugič, s teorijo modernizacije in javne izbire bom predstavil strukturne ekonomske razloge, zaradi katerih nas (celo stopnjujoča) recesija ne bi smela presenečati. Tretjič, podal bom nekaj empirično utemeljenih teoretskih razmislekov, zaradi katerih se zdi, da prihodnost navkljub demokratični recesiji vendarle utegne imeti fukuyamovski naklon – vsaj na daljši rok.

Ključne besede: demokratična recesija, avtoritarizem, modernizacija, konec zgodovine, Fukuyama

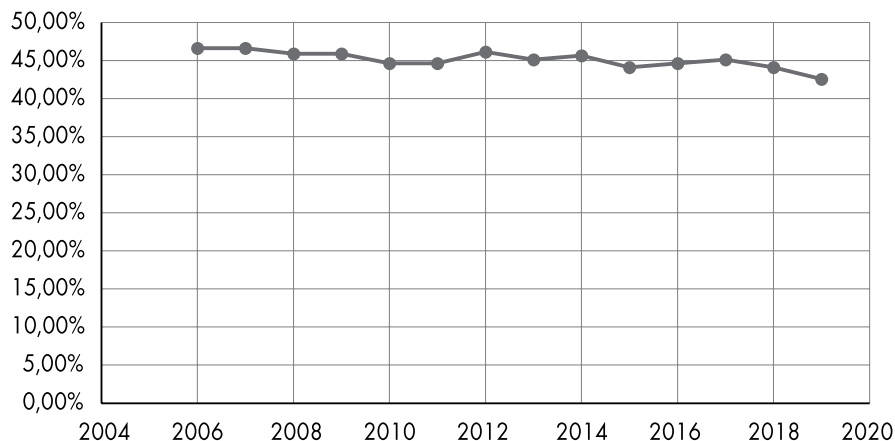
Uvod: kaj je demokratična recesija in kako resna je?

V poletnih dneh leta 1989, še preden se je jeseni pričel konec komunizma v vzhodni Evropi, je danes slavni Francis Fukuyama (1989) objavil članek, v katerem je razmišljal, da se ideološka vojna med komunizmom in kapitalizmom končuje ter da bi znale na dolgi rok kapitalistične demokracije tudi dejansko (ne le idejno) zavladati po celem svetu. Vprašal se je: smo nemara na pragu konca zgodovine? To je bil čas tretjega vala demokratizacije, ki se je raztezal od sedemdesetih let 20. stoletja do prvih let novega tisočletja in je geografsko zajel tako južno Ameriko kot vzhodno Evropo ter predele Azije in območja Afrike. Število novih demokracij (bolj ali manj robustne vrste) je izrazito povečalo delež demokratičnih držav na svetu in še nikoli ni toliko ljudi uživalo vsaj delne politične svobode.

Tretji val demokratizacije se je končal in od leta 2006 ali 2007 naprej se je rast demokratičnih režimov sprva ustavila, nato pa celo obrnila (glej graf 1). V preteklem desetletju, sploh od leta 2015 naprej, slišimo opozorila, da svet izkuša resno – in nepričakovano – demokratično recesijo, ki postaja vedno bolj grozeča (Diamond 2015; Mounk in Foa 2017). Danes je demokracij manj, kot jih je bilo ob zgodovinskem vrhu pred 14 leti. Še več, svet je danes manj svoboden kot pred 14 leti ne le zaradi manjšega števila demokracij, marveč tudi zaradi splošnega zmanjševanja političnih in državljanskih pravic v nedemokratičnih in demokratičnih režimih (glej graf 2; višja ocena pomeni manj pravic). Ta trend lahko deloma razložimo natanko s padanjem števila demokracij, toda deloma ga povzroča tudi slabenje institucij v še obstoječih demokratičnih režimih, kot sta denimo Poljska ali pa Združene

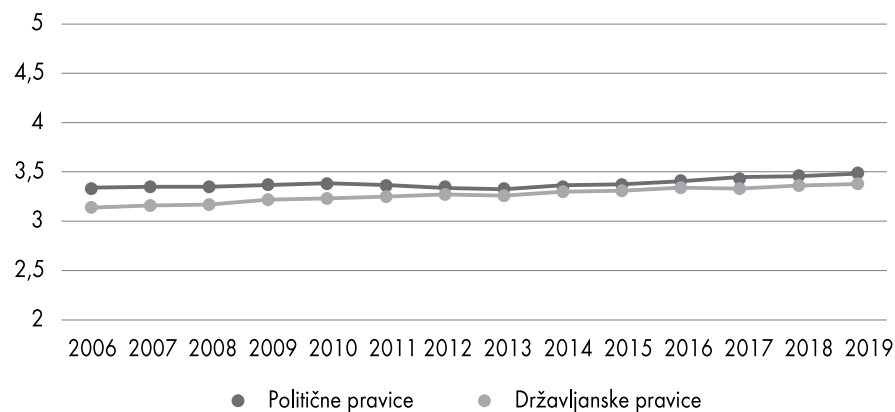
države Amerike. Na prvi pogled se zdi, da je bil Fukuyama močno prenagljen v svojem sklepu in da je skrajni čas, da razglasimo konec Fukuyamovega konca zgodovine.

Graf 1: Delež demokratičnih držav v svetu, 2006–2019

Vir: Podatkovna baza Freedom House. Graf prikazuje delež držav, ki jih Freedom House razvršča kot »svobodne«, tj. vse liberalne demokracije in tiste elektoralne demokracije, ki so po kakovosti blizu liberalnim.

Graf 2: Povprečna stopnja svobode v svetu od 2006–2019

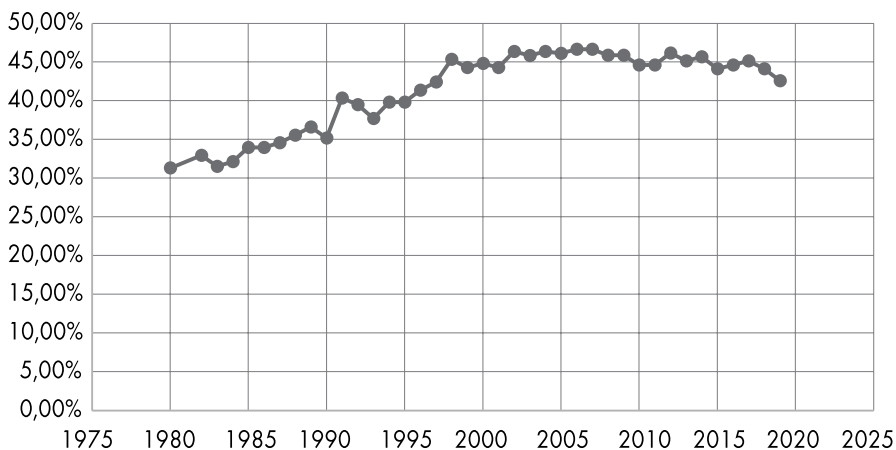
Vir: Podatkovna baza Freedom House. Višja ocena pomeni manj pravic.

Toda če z demokratično recesijo mislimo predvsem zmanjšanje števila demokracij ter, širše, političnih in državljskih pravic po svetu od leta 2006, potem pojav sploh do leta 2018 pravzaprav ni bil dramatičen. Pravzaprav je bil komaj opazen. Število demokracij je v tem obdobju res doseglo vrh z 90, nakar se je rast ustavila in celo nekoliko obrnila. Toda med letoma 2010 in 2018 je število demokracij konsistentno nihalo med 87 in 88. Delež se je ustalil med 46 % in 44 %.

Zadnje leto, za katerega imamo podatke, nas vendarle mora strezniti. Leta 2019 je recesija postala opaznejša in delež držav, ki jih Freedom House imenuje »svobodne«, se je znižal na 42,5 %. Toda tudi pri tem moramo imeti v mislih, da če na dogajanje pogledamo s

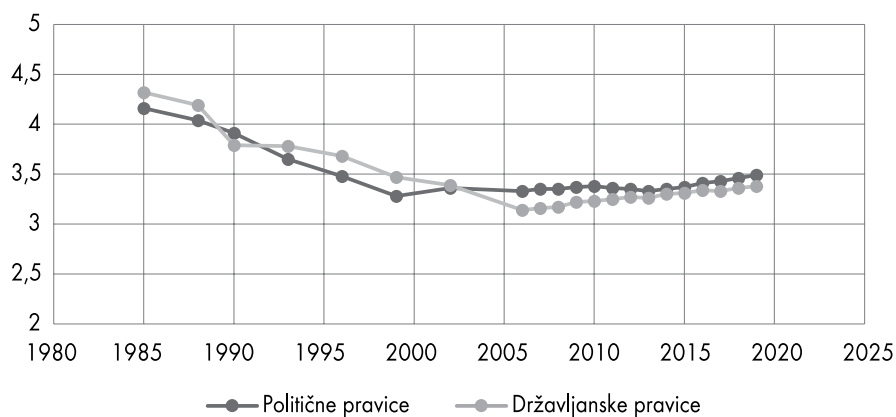
širšega zgodovinskega stališča, vidimo, da je v obdobju 2006–2019 stanje še vedno boljše kot v večjem delu devetdesetih let in izrazito boljše kot v osemdesetih, ko je bil tretji val že nekaj časa v teku (glej graf 3). Enak vzorec velja glede političnih in državljskih pravic nasploh (glej graf 4; višja ocena pomeni manj pravic).

Graf 3 – Delež demokratičnih držav v svetu, 1980–2019

Vir: Podatkovna baza Freedom House.

Graf 4: Povprečna stopnja svobode v svetu 1985–2019

Vir: Podatkovna baza Freedom House. Višja ocena pomeni manj pravic.

Nas je presenetila?

Nad demokratično recesijo so lahko presenečeni samo raziskovalci, ki sprejemajo bolj naivne, neutemeljene oblike fukuyamovskega zmagoslavja, ki denimo predpostavljajo, da je bilo leto 1989 (ali pa 1991) epohalna, nepovratna zgodovinska točka, po kateri se bo zgodovina nemudoma končala idejno in dejansko. To ne more biti resna družboslovna analiza, saj ni nič avtomatičnega na demokratizaciji sveta. Svoboda ni nekakšna heglovska končna točka človeške zgodovine, h kateri se neizogibno pomikamo.

Demokratska recesija prav tako ne bi smela presenečati, saj je bila družbena podlaga tretjega vala v nekaterih svetovnih regijah precej trhlja.¹ Nekoč so demokracije prvenstveno vznikale v gospodarsko razvitih in bogatih družbah, kjer se je pred nastopom demokracije zgodila cela vrsta modernih družbenih sprememb, kot je pojavitev širokega srednjega razreda, transformacija kmečkega prebivalstva v industrijske (ne storitvene) delavce, zamenjava zemljiških elit s kapitalističnimi, prehod v robustno kapitalistično gospodarstvo itd. (Boix 2003; Acemoglu in Robinson 2006; Boix 2011; Usmani 2018). Zaradi vseh teh strukturnih sprememb so se zmožnosti in interesi glavnih družbenih razredov nenadoma spremenili in to na tak način, da je bil boj za demokracijo verjetnejši in veliko uspešnejši kot v predmodernih časih. To so bile »demokracije od spodaj«, ki jih verjetno najslavneje uteleša britanski primer v 19. stoletju. Ker so te starejše demokracije nastale kot rezultat resnega družbenega konflikta in (novonastalega) stabilnega ravnovesja moči med glavnimi družbenimi akterji (tj. navadnimi državljanji in elitami), so povečini tudi obdržale svoj demokratski značaj.

Navsezadnje je ena najtrdnjih empiričnih ugotovitev v politični znanosti točno ta, da ko oziroma če demokracija enkrat nastane v zmerno bogati družbi, je skoraj nemogoče, da bo propadla (Przeworski in drugi 2000; Bank in Weyland 2019).² Revne demokracije so nagnjene k propadu, bogate k preživetju. To velja deloma zato, (a) ker je zmerno visok BDP znak modernosti ekonomskih struktur v dani družbi, ki vzročno razlagajo stabilnost demokracije.³ Elite v modernih družbah ne upajo kar tako razveljaviti demokracije, saj vedo, da ima ljudstvo v modernem kontekstu tako večjo zmožnost kot tudi spodbudo za konfliktno reakcijo, ki bo elite materialno precej prizadela (denimo prek stavk). Elitni napad na demokracijo bo tako manj verjetno uspel, zato se ga vladaajoči lotijo le poredko. Obenem ima elita v modernem kapitalizmu manj razlogov za absolutno prisvojitve politične moči kot v nerazvitih ali le deloma razvitih gospodarstvih, kjer je bila to skoraj edina pot do dobrega življenja, zato je primerjalno gledano manj nagnjena k popolnemu prevzemu oblasti. Deloma pa velja tudi zato, (b) ker je *bogastvo samo*, neodvisno od ravnokar razloženega dejavnika modernosti, dejavnik stabilnosti demokratskega režima (Boudreaux in Holcombe 2017). Tako je, prvič, ker je v bogati demokraciji oportunistni strošek državnega udara večji kot v revni demokraciji. Drugič, koristi uspešnega državnega udara ali drugih načinov dedemokratizacije so v bogati demokraciji relativno (čeprav ne absolutno) manjše kot v revni demokraciji. Oba razloga probabilistično demotivirata morebitne nedemokratske prevzeme oblasti v bogatih demokracijah, obenem pa zrcalni podobi teh dveh razlogov motivirata nedemokratsko obnašanje v revnih demokracijah.

Ker je mnogo držav, ki so postale demokratske v tretjem valu, nastalo v drugačnih okoliščinah kot starejše demokracije (in na način, ki ga lahko v vsaj polovici primerov imenujemo elitna »demokracija od zgoraj«, ne ljudska »demokracija od spodaj«, ne bi smelo presenečati, da jih kar nekaj ni in tudi ne bo uspelo preživeti. Mali, Benin, Salvador, Bolivija,

1. Vprašamo se lahko tudi, ali ni recesija po tretjem valu pričakovana že zaradi golega dejstva, da je podobna recesija doletela prvi in drugi val demokratizacije v 20. stoletju. Odgovor na to vprašanje ni enoznačen in bi zahteval daljšo analizo; med drugim zato, ker se je po prvem valu recesija zgodila zaradi izjemnega ekonomskega dogodka (velika depresija 1929–1933) in vojne, po drugem valu pa sploh ni jasno, ali se je recesija res zgodila (glej Doorenspleet 2000).
2. Če upoštevamo pariteto kupne moči in inflacijo, so takšne države tiste, ki imajo vsaj 14.500 \$ BDP na prebivalca ali več.
3. BDP je približno verodostojen znak modernosti seveda samo v primeru, da ni rezultat naftnih rent.

Tajska, Srbija, Malavi, Črna gora, Venezuela, Ukrajina, Dominikanska republika, Mehika in Filipini, če naštejemo glavne liberalne ali skoraj liberalne demokracije, ki smo jih izgubili v demokratični recesiji, niso bile niti med ekonomsko modernejšimi niti bogatejšimi državami. Verjetnost, da bodo padle, je bila zato iz razlogov, ki sem jih predstavil v prejšnjem odstavku, že *ex ante* višja v primerjavi s starejšimi demokracijami, ki so nastale v drugačnih, primernejših pogojih.

Skozi takšno teoretsko lečo postane pojav demokratične recesije precej razumljiv in nepresenetljiv. Ostanajo zgolj nekateri težji primeri, kot je Madžarska, moderna in bogatejša nekdanja demokracija, ki je v zadnjih desetih letih močno nazadovala v povprečno elektoralno demokracijo in je bila v letu 2019 celo razglašena za elektoralno avtokracijo (Freedom House jo je demontiral iz »svobodne« v »delno svobodno«). Da lahko propadejo celo takšne nekoč konsolidirane demokracije, ki imajo vse strukturne pogoje za uspeh, kljub vsemu ne bi smelo biti nerazumljivo in presenetljivo. Osnovni uvidi iz teorije javne izbire (Butler 2012) in empiričnih študij političnega obnašanja (Boix 1999; Bowler in drugi 2006) razkrivajo, da politiki niso angeli, ki bi hoteli delati zgolj, kar je v javnem dobrem, in bi nesebično varovali temeljne demokratične institucije. Politiki v povprečju niso nič manj samozainteresirani kot podjetniki (ali ljudje nasploh) – in če se jim odpre priložnost, da si na račun javnosti naberejo več moči ali denarja, to marsikdaj utegnejo storiti. Nobenega avtomatičnega zagotovila nimamo, da ko enkrat nastane odprt in pravičen politični sistem, politiki tega ne bodo poskušali izrabiti, omejiti in obrniti sebi v prid. Prej obratno. Demokratično nazadovanje je vedno možno, potencialno prisotno v ozadju, in ob določenih dodatnih vzrokih, recimo množičnem nezadovoljstvu zaradi globalne ekonomske recesije ali migrantske krize, sproženo. Ko sprejememo merico takšnega »demokratičnega realizma«, postane pojav demokratične recesije veliko bolj analitsko razumljivo in nepresenetljiv, četudi moralno zaskrbljujoč.

Zaključek: konec Fukuyamovega konca zgodovine?

Zgodovine gotovo še ni konec in je še dolgo ne bo, kar je v resnici vedel tudi Fukuyama (1989), čeprav so manj potrpežljivi kritiki to pozabljali. Kljub temu predlagam, da obstaja cela vrsta razlogov, zaradi katerih lahko rečemo, da imajo neliberalne diktature na dolgi rok manjšo verjetnost za uspeh in prevlado po svetu kot liberalne demokracije.

Prvi razlog je ekonomski. Nedemokratični režimi imajo v svojem jedru temeljno protislovje. Po eni strani se uspešnejši primerki teh režimov, kot je denimo Kitajska, pri življenju držijo z gospodarskim razvojem, ki so ga pridelali z delnim uvajanjem kapitalističnih reform. Motivacije za upor je manj, če življenjski standardi ljudski eksplozivno naraščajo. Po drugi strani pa je v diktaturah natanko gospodarski razvoj (če izvajamo začetno industrializacijo) po določeni točki vse manj mogoč in verjeten, saj cenzura in omejevanje svobode omejujeta prosti pretok informacij in s tem idejnih inovacij, kar je sicer v postindustrijskih družbah ključni dejavnik nadaljnje rasti. Še več, diktatorji vladajo s pomočjo elitnih podpornikov, elitni podporniki pa so diktatorjem zvesti le, če jih slednji nagrajujejo z monopolnimi privilegiji, dostopom do državnih rent, postavljanjem tržnih ovir njihovim morebitnim konkurentom pri vstopu na trg, selektivnim varovanjem lastninskih pravic in zelo selektivnim spoštovanjem vladavine prava. Uspešno kratko- in srednjeročno politično vladanje v nedemokratičnih režimih je torej odvisno od preprečevanja natanko tistih institucionalnih reform, ki sicer srednje razviti državi, ki ne more več rasti zgolj prek surovega grajenja infrastrukture in industrializacije, omogočajo nadaljnjo rast (Acemoglu in Robinson 2012). Dolgoročna

ekonomska prihodnost (in s tem politična moč) nedemokratskih režimov je zato strukturno omejena in vse slabše stanje »kitajskega čudeža« v preteklih petih letih – prepolovljena povprečna gospodarska rast, močno upočasnjena rast produktivnosti, stopnjujoč državni in celotni dolg – to dobro ponazarja.

Drugi razlog je geopolitični. Kitajska sicer postaja geopolitični velikan, a demokracije imajo v mednarodnih odnosih spet celo vrsto prednosti v primerjavi z diktaturami: (1) demokracije se vpletajo v neprimerno manj vojaških spopadov, (2) veliko verjetneje je, da zmagajo v spopadih, ki jih vendarle izberejo, (3) zavezništva med demokracijami so pomembno stabilnejša kot med nedemokracijami, (4) vojne, ki jih začnejo demokracije, se končajo prej (Kroenig 2020). Geopolitika je bolj na strani demokracij kot diktatur.

Tretji razlog je psihološki. S tem mislim na dejstvo, da so ljudje povsod po svetu zaradi svojih vsakdanjih izkušenj nagnjeni vsaj k idejnemu upiranju avtoritarnim režimom, ki vedno znova (čeprav periodično) preraste tudi v dejansko upiranje. Slavna marksistična teza o lažni zavesti in ideološki preslepljenosti množic se je že pred časom izkazala za empirično in teoretsko zmotno (Abercrombie in drugi 1980; Scott 1985; Mercier 2020). Leto 2019, ko se je demokratska recesija zaostрила, je bilo obenem leto, v katerem se je zgodilo več prodemokratskih protestov po svetu kot celo v času razpada Sovjetske zveze ali arabske pomladi (V-Dem Democracy Report 2020). Ljudje danes nič manj ne hlepijo po svobodi, kot so v 20. ali 19. stoletju. To za avtoritarce sveta ni dobra novica.

Literatura

- Abercrombie, Nicholas, Hill, Stephen, in Turner, Bryan S. (1980): *The Dominant Ideology Thesis*. London: Allen & Unwin.
- Acemoglu, Daron in Robinson, James A. (2012) *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity and Poverty*. London: Profile.
- Acemoglu, Daron, in Robinson, J. A. (2006): *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Adaner, Usmani (2018): *Democracy and Class Struggle*. *American Journal of Sociology* 124 (3): 664–704.
- Bank, André in Weyland, Kurt (2019): *Authoritarian Diffusion and Cooperation: Interests vs. Ideology*. New York: Routledge.
- Boix, Carles (1999): *Setting the Rules of the Game: The Choice of Electoral Systems in Advanced Democracies*. *American Political Science Review* 93 (3): 609–624.
- Boix, Carles (2003): *Democracy and Redistribution*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boix, Carles (2011): *Democracy, Deveolpment, and the International System*. *American Political Science Review* 105 (4): 809–828.
- Boudreaux, Christopher J., in Holcombe, Randall G. (2017) *Economic Institutions and the Durability of Democracy*. *Atlantic Economic Journal* 45: 17–28.
- Bowler, Shaun, Donovan, Todd in Karp, Jeffrey A. (2006): *Why Politicians Like Electoral Institutions: Self-Interest, Values, or Ideology?* *The Journal of Politics* 68 (2): 434–446
- Butler, Eamonn (2012): *Public Choice – A Primer*. London: The Institute of Economic Affairs.
- Diamond, Larry (2015): *Facing Up to the Democratic Recession*. *Journal of Democracy* 26 (1): 141–155.
- Doorenspleet, Renske (2000): *Reassessing the Three Waves of Democratization*. *World Politics* 52 (3): 384–406.
- Fukuyama, Francis (1989): *The End of History?* *The National Interest* 16: 3–18.

- Kroenig, Matthew (2020): *The Return of Great Power Rivalry: Democracy Versus Autocracy from the Ancient World to the US and China*. Oxford: Oxford University Press.
- Mercier, Hugo (2020): *Not Born Yesterday: The Science of Who We Trust and What We Believe*. Princeton: Princeton University Press.
- Mounk, Yascha in Foa, Roberto S. (2017): The Signs of Deconsolidation. *Journal of Democracy* 28 (1): 5–15.
- Przeworski, Adam, Alvarez, Michael R., Alvarez, Michael E., Cheibub, Jose Antonio, in Limongi, Fernando (2000): *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1999*. Cambridge University Press.
- Scott, James (1985): *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*. New Haven: Yale University Press.

Viri

- Podatkovna baza Freedom House. Dostopno prek: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/2020_Country_and_Territory_Ratings_and_Statuses_FIW1973-2020.xlsx (Pridobljeno 20. 6. 2020).
- V-Dem Democracy Report 2020: Autocratization Surges – Resistance Grows. Dostopno prek: https://www.v-dem.net/media/filer_public/f0/5d/f05d46d8-626f-4b20-8e4e-53d4b134bfc6/democracy_report_2020_low.pdf (Pridobljeno 20. 6. 2020).

MARKO HOČEVAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

KAPITALIZEM, LIBERALNA DEMOKRACIJA IN POLITIČNE ALTERNATIVE¹

Povzetek: *Izhajajoč iz marksistične politične teorije prispevek razloži specifičen odnos med kapitalizmom, liberalno demokracijo in razredno neenakostjo ter nemožnost preseganja razredne neenakosti v okvirih liberalne demokracije, saj ima liberalna demokracija vgrajeno varovalo zaščite zasebne lastnine in temelji na izločitvi področja ekonomije in lastninskih odnosov iz političnih procesov. To ima hkrati pozitivne (univerzalizacija državljanstva) in tudi negativne učinke (ohranjanje razrednega izkoriščanja). Prispevek v tem kontekstu predstavi omejitve liberalne demokracije, ki izhajajo iz zaščite kapitalistične zasebne lastnine, ter naslovi potrebo po drugačni demokraciji onkraj formalnih omejitev liberalne demokracije v smeri politizacije razrednih in lastninskih odnosov.*

Ključne besede: kapitalizem, država, liberalna demokracija, razred, alternative.

Uvod

Članek izhaja iz empiričnega dejstva, da je »liberalna demokracija fenomen, ki je značilen zgolj za kapitalistične sisteme. Razvila se je samo v državah s kapitalističnim gospodarstvom, v državah s socialističnim gospodarstvom nikoli« (Pikalo 2009: 567). Zdi se torej, kot da obstaja specifičen odnos med kapitalizmom in liberalno demokracijo oziroma da je v kapitalizmu nekaj specifičnega, kar omogoča pojav liberalne demokracije. Ob tem je tudi dejstvo, da so vse realsocialistične države poskušale oblikovati drugačne modele demokracije ter da se alternativna družbena in politična gibanja zavzemajo za drugačno obliko demokracije (glej: Graeber 2004; Vodovnik 2012; della Porta 2013; Hirsch 2014).

V orisanem kontekstu sta cilja prispevka teoretska refleksija odnosa med liberalno demokracijo in kapitalizmom ter razlaga, zakaj je liberalna demokracija kot politična demokracija možna le v kapitalizmu. V tem okviru bo po uvodu sledila razlaga specifičnosti politične oblasti in države v kapitalizmu. V tretjem delu bomo razložili odnos med kapitalizmom in liberalno demokracijo. Sklepni del bo namenjen kritični refleksiji liberalne demokracije v odnosu do vprašanja razrednega izkoriščanja, procesov emancipacije in političnih alternativ.

Kapitalizem in država

Vznik kapitalizma označuje vznik nove oblike političnega organiziranja družbe, ki se spremeni v odnosu do fevdalizma. V fevdalizmu je obstajala razpršena lastnina produkcijskih sredstev, predvsem zemlje. Kmetje so bili lastniki določene obdelovalne površine in so si lahko sami zagotovili osnovo za preživetje. V tem kontekstu v fevdalizmu ni obstajal trg kot prisila in kot temeljni regulacijski mehanizem, saj so kmetje proizvajali zase, določeni del so morali dati fevdalnemu gospodu, presežke pa so lahko potencialno prodali. Cilj produkcije ni bila produkcija za trg. Ekonomsko izkoriščanje in črpanje presežka je bilo tako odvisno

1 Prispevek je nastal v okviru usposabljanja za mlade raziskovalce, št. projekta 39172, ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

od zunajekonomskih sredstev – vojaških, pravnih in političnih –, ki so kmete postavila v odvisni položaj od fevdalnega gospoda (glej Meiksins Wood 1995; 2002; Rutar 2016).

Kapitalizem temelji na ločevanju neposrednega ekonomskega od političnega gospodarstva. Osnova te ločitve je kapitalistična zasebna lastnina, ki v temelju spremeni odnos med sferama politike in ekonomije. Lastnina v kapitalizmu »dobi tako svojo čisto ekonomsko formo in odvrže svoje prejšnje politične in socialne okraske in primesi« (Marx 1973: 697). Zaradi prvotne akumulacije kapitala (glej Marx 2012: 585–623; Perelman 2004), ki je bil izjemno krvav in brutalen proces, imamo množico ljudi, ki niso lastniki produkcijskih sredstev in je njihovo preživetje odvisno od mezd, ki jih dobijo, ko prodajo svojo delovno zmožnost na trgu kapitalistu, ki je lastnik produkcijskih sredstev. Temelj strukturne določitve kapitalistične države je ločitev producentov od produkcijskih sredstev, mezdno delo ter posledično produkcija blaga za menjavo na trgu (Hirsch, 2014: 12).

Zaradi ločitve producentov od produkcijskih sredstev izkoriščanje ne poteka več prek pravnih, političnih in/ali vojaških sredstev, temveč predvsem prek ekonomskega izkoriščanja s pomočjo »nevidne roke trga«, saj je trg kot prisila temeljna značilnost kapitalizma (Meiksins Wood, 1994). Ker so delavci razlašeni, »oblikujejo trg delovne sile«, kapitalisti pa prodajajo svoje produkte na trgu številnih dobrin, ki si jih delavci ne morejo zagotoviti zunaj meznega dela. A so mezdni delavci pravno enaki in svobodni. Ne obstaja več osebna odvisnost od kapitalista: »Ekonomsko gospodarstvo /.../ nima več osebnega značaja, posamezni mezdni delavec ni osebno odvisen od določenega kapitalista« (Heinrich 2013: 224–225).

Kapitalist ne potrebuje več pravnih, političnih ali vojaških sredstev, da bi lahko izkoriščal delavce. Že sama delitev lastnine v kapitalizmu poskrbi za to, da delavci »prostovoljno« prodajajo svojo delovno zmožnost na trgu. V tem okviru kapitalu ni potrebna neposredna politična oblast, temveč država, ki uokvirja in skrbi za reprodukcijo celotne kapitalistične družbe (Offe 1985; Hirsch 2014). Kapitalistični razred ne zaseda nujno politične funkcije, hkrati pa kapitalisti nimajo neposredno na voljo represivnih aparatov države. Tako se v kapitalizmu prvič ločita ekonomsko izkoriščanje in politična oblast. Gre za »oposebljenost države« (Hirsch 2014), za ločevanje političnega in ekonomskega gospodarstva, kar omogoča, da se država v kapitalizmu kaže kot neodvisna institucija, ki skrbi za reprodukcijo kapitalističnega produkcijskega načina. Ločitev politike od ekonomije, ki postane možna, šele ko ekonomsko dominanten razred zaradi prvotne akumulacije kapitala ne potrebuje več neposredne politične oblasti za uveljavljanje svojih interesov in ekonomsko izkoriščanje (Meiksins Wood 1995: 207). »Oposebljenost države« in ločitev države od ekonomije sta osnovi, da se sploh lahko pojavi liberalna demokracija.

Liberalna demokracija, država in kapitalizem

Liberalna demokracija je specifičen model demokracije, ki se pojavi šele ob koncu 18. stoletja. Označuje specifičen politični sistem, ki temelji na političnih strankah in boju le-teh za zmago na volitvah, svobodnih volitvah, parlamentu in političnem predstavištvu, pravni državi, delitvi oblasti, svobodi medijev in zagotavljanje človekovih pravic, med katerimi je ključna pravica do zasebne lastnine, ki je izvzeta iz demokratičnega političnega odločanja (Hirsch 2014). Liberalna demokracija je postala ukalupljena v liberalno predstavo o demokraciji kot vladavini ljudstva, ki ne more odločati o temeljnih ekonomskih vprašanjih.

Odgovor na vprašanje, kdaj in zakaj se sploh pojavi možnost za vznik takšne demokracije, je treba iskati ravno v kapitalizmu in ločitvi političnega od ekonomskega gospodarstva. Možnost, ne pa tudi nujnost liberalne demokracije, je vezana na kapitalistično politično formo in na

oposebljenost države: »V sodobni kapitalistični državi, v kateri so vsi ljudje kot državljani in državljanke na enak način podrejeni eni sami, osrednji politični oblasti – /.../ – postane *formalna* enakost ljudi kot konkurirajočih si ‚posestnikov blag‘ prvič v zgodovini materialna dejanskost« (Hirsch 2014: 4).

Bistveno je namreč, da v predkapitalističnih produkcijskih načinih, zaradi specifike lastnine ter povezave med izkoriščanjem ter politiko – ki se v kapitalizmu loči v sfero politike in ekonomije –, formalna enakost ljudi »ni bila ne *misлива* (dobesedno), še manj pa zaželen« (Meiksins Wood 1995: 207–208). Specifika kapitalizma in kapitalistične lastnine, ki omogoča oposebljenost države, prvič odpre prostor za pravno in politično enakost ljudi, ki lahko sobiva z ekonomskim izkoriščanjem. Liberalna demokracija postane možna šele, ko je »centraliziran aparat politične oblasti formalno ločen od družbe ter njenih razmerij neenakosti in moči, ko ekonomska in družbena moč nista neposredno istovetni s politično, je mogoče gospodstvo podvreči demokratičnemu političnemu nadzoru« (Hirsch 2014: 4). Te procese spremlja izločitev vprašanja lastnine in razrednih odnosov iz neposrednega političnega odločanja – kvečjemu blažijo posledice le-tega, v same razloge pa se ustavno ne sme posegati.

Z vznikom kapitalizma in ločitvijo političnega od ekonomskega gospodstva nastopi možnost za drugačno koncepcijo državljanstva, ki je izključno formalno in ki pušča lastninske odnose onkraj te koncepcije. Ločitev državljanstva od razrednega vprašanja, ki je specifika liberalne demokracije, ima pozitivno implikacijo, saj ekonomski položaj oziroma vprašanje lastništva in dohodka ne določa več, kdo je pripoznan kot državljan. To je velika pridobitev liberalne demokracije. Vendar ne gre spregledati, da je kapitalizem usmeril »**pozornost** /.../ stran od *gospodstva* in k *lastnini*« **ter s tem** »naredil državljski status manj pomemben, saj so se koristi političnega privilegija umaknili čisto ‚ekonomskim‘ prednostim. To je na koncu omogočilo novo obliko demokracije« (Meiksins Wood 1995: 208).

Po drugi strani enakost državljanov ne omejuje razrednega izkoriščanja. To je strukturna določitev kapitalizma in kapitalistične formacije in je zaradi tega nedemokratični element liberalne demokracije. Kapitalistični lastninski odnosi in ločitev političnega statusa od lastninskih odnosov in razredne pripadnosti, formalna ločitev države od družbe in od vseh družbenih razredov, ki je temelj za politično demokracijo, omogočajo združevanje pravnoformalne enakosti in ekonomskega izkoriščanja. V kapitalizmu lahko svobodno sobivajo vsi državljani – v pravnem in političnem smislu, ne glede na razredno pripadnost in razredno izkoriščanje. Kot izpostavlja Offe, sta bili širitev državljanstva in sama koncepcija državljana »tako rekoč zgodovinsko plačani z izločitvijo vloge državljana iz razrednih, deželnih oziroma življenjskih okvirov in kontekstov ravnanja« (Offe 1985: 149). Tako imamo opraviti z radikalno redefinicijo demokracije v primerjavi z antično koncepcijo, saj se demokracija in državljanstvo ločita od razredne vsebine. Zaradi tega je tudi državljanstvo v kapitalistični državi in liberalni demokraciji manj pomembno oziroma ima manjšo težo v primerjavi z antičnim razumevanjem državljanstva² (Meiksins Wood 1995: 213–224; Hirsch 2014: 16). Liberalna demokracija tako postane sploh možna v kapitalistični državi oziroma v politični

2. V atenski demokraciji je bilo državljanstvo povezano s tem, da so bili kmetje v veliki meri osvobojeni zunaj ekonomskega izkoriščanja. Njihovo sodelovanje v politiki je omejevalo ekonomsko izkoriščanje: »Politična in ekonomska svoboda sta bili neločljivi – dvojna svoboda demosa v njegovem simultnem pomenu kot politični status in družbeni razred, /.../ medtem ko politična enakost ni le soobstajala, temveč je tudi znatno spreminjala, družbeno-ekonomsko neenakost. V tem smislu atenska demokracija ni bila ‚formalna‘, temveč vsebinska« (Meiksins Wood 1995: 212).

formi, v kateri obstaja ločitev med državljskim in političnim statusom na eni strani ter lastnino in razrednimi odnosi na drugi. Širitev in univerzalizacija državljanstva ter odpiranje političnega prostora so bili mogoči, šele ko se je sfera politike ločila od ekonomije in ko se je iz političnega odločanja izvzelo vprašanje zasebne lastnine. Treba je opozoriti, da ne gre za logične in ahistorične vzroke za pojav liberalne demokracije znotraj kapitalizma. Liberalna demokracija se je najprej vzpostavila kot omejena razredna demokracija (glej: Therborn 1977; Miliband 1982; Hirsch 2014). Šele neposredni boji delavskih razredov in pritiski različnih manjšin so pripeljali do tega, da je liberalna demokracija postala univerzalna na pravni in politični ravni. Vendar pa ostaja dejstvo, da je liberalna demokracija – zaradi strukturne ločitve države od družbe – možna le v kapitalizmu in kapitalistični državi.

Politične alternative onkraj kapitalizma in liberalne demokracije

V okvirih ločitve ekonomskega izkoriščanja od političnega gospostva in univerzalizacije državljanstva, ki je vezano izključno na sfero politike, je ključno poudariti, da v liberalni demokraciji razredni konflikt nikoli ne more biti odpravljen (Wolfe 1980: 9). Zato ne preseneča, da alternativna družbena in politična gibanja hkrati ne preizprašujejo samo kapitalizma, temveč tudi liberalno demokracijo. Nova organizacija lastninskih in razrednih odnosov v družbi pomeni novo obliko demokracije, ki ne bo strukturno omejena z ohranjanjem lastninskih privilegijev kapitalističnega razreda.

Aristotel je ekspliciten: demokracija je vladavina revnih, kar implicira razredni element demokracije (Aristotel 2010: 293). Demokracija kot vladavina revnih bi na nek način morala privedi do razlastitve bogatih in do drugačnega produkcijskega načina, ki ne temelji na razrednem izkoriščanju in posledično ne (re)producira družbene neenakosti. Demokracija bi torej morala pomeniti tudi ekonomsko demokratizacijo, saj vprašanje političnih alternativ ne zadeva le spremembe same forme demokracije, ki bo kvalitativno drugačno od sedanjega modela liberalne demokracije, temveč predpostavlja tudi drugačno družbeno vsebino oziroma drugačne lastninske in razredne odnose. V kolikor želimo spremeniti formo, je treba spremeniti tudi vsebino. Šele odprava razredov pomeni možnost nenehnega vštevanja (Rancière) in tudi možnost bivanja političnega ljudstva. To je prvi korak k uveljavljanju »demokracije kot glagola« (Vodovnik 2015). V obdobju vse večje »fluidnosti« (Bauman) in sedanje krize liberalne demokracije se zdi, da je ravno vprašanje radikalizacije demokracije v 21. stoletju v samem jedru razprav o političnih alternativah in emancipacijskih projektov onkraj kapitalistične zasebne lastnine in ločitve političnega od ekonomskega: »Preseganje te omejitve in drugačna definicija političnega terena sta predpostavki vsake emancipacijske politike« (Hirsch 2014: 244).

Literatura

- Aristotel (2010): *Politika*. Ljubljana: GV založba.
- Della Porta, Donatella (2013): *Democracy and social movements* V D. A. Snow, D. della Porta, B. Klandermans in D. McAdam (ur.): *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*: 1–4. Hoboken: Wiley-Blackwell.
- Graeber, David (2004): *The New Anarchists*. V T. Mertes (ur.): *A Movement of Movements, Is Another World Really Possible?*: 202–215. London, New York: Verso.
- Heinrich, Michael (2013): *Kritika politične ekonomije*. Uvod. Ljubljana: Sophia.
- Hirsch, Joachim (2014): *Gospostvo, hegemonija in politične alternative*. Ljubljana: Sophia.

- Marx, Karl (1973): Kapital. Kritika politične ekonomije, III. zvezek. Celotni proces kapitalistične produkcije. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Meiksins Wood, Ellen (1994): From Opportunity to Imperative: The History of the Market. *Monthly Review* I (july-august): 14–40.
- Meiksins-Wood, Ellen (1995): Democracy against Capitalism. London, New York: Verso.
- Meiksins Wood, Ellen (2002): The Origin Of Capitalism. A Longer View. London, New York: Verso.
- Miliband, Ralph (1982): *Capitalist Democracy in Great Britain*. Oxford: Oxford University Press.
- Offe, Claus (1985): Konkurenčna stranka in kolektivna politična identiteta. V M. Maček (ur.): Claus Offe: Družbena moč in politična oblast: protislovja kapitalistične demokracije – razprave o politični sociologiji poznega kapitalizma: 145–160. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Pikalo, Jernej (2009): Kozmopolitska demokracija: včeraj, danes, jutri, nikoli več? *Teorija in praksa*, 46(5): 559–576.
- Rutar, Tibor (2016): Sodobni zagovor historičnega materializma: sociologija, zgodovina, filozofija. Ljubljana: Sophia.
- Therborn, Göran. (1977): The Rule of Capital and the Rise of Democracy. *New Left Review*, I/103, 3–41.
- Vodovnik, Žiga (2015): Demokracija kot glagol. Ljubljana: Krtina.
- Wolfe, Alan (1980): The limits of legitimacy: political contradictions of contemporary capitalism. New York: Free Press.

MARUŠKA NARDONI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

POSLOVNI MODEL PLATFORM IN PODATKOVNA ASIMETRIJA

Povzetek: Drugo polovico 20. stoletja odraža dolgotrajen zaton proizvodne profitabilnosti na Zahodu, z enkratnim poskokom produktivnosti med leti 1994 in 2005. V upanju na gospodarsko rast se danes določen tip podjetništva obrača k velikemu podatkovju. Prispevek želi kritično preučiti povezavo med podatkovjem in gospodarsko rastjo na primeru poslovnega modela platform. Tej povezavi oporekata monetizacijsko protislovje in monopolne tendence platform, kar prispevek na kratko predstavi, pri čemer poudarja zgodnjo fazo ekspanzivne rasti platform, v kateri igrajo ključno vlogo časovna prednost, tvegani kapital in veliko podatkovje. Krepitev monopolnih potez izhaja predvsem iz podatkovne asimetrije in razvoja umetne inteligence. Prispevek v zadnjem delu skicira družbeno-ekonomske posledice podatkovne asimetrije in njenega trenutnega razvoja ter zaključi s sklepom o nadaljnjih smernicah raziskovanja.

Ključne besede: platforme, algoritmi, monetizacija, podatkovna asimetrija, tvegani kapital

Uvod

Drugo polovico 20. stoletja odraža dolgotrajen zaton proizvodne profitabilnosti, ki poteka od sedemdesetih let dalje (Srncik 2017: 11; Unger 2019: 9). Produktivnost je poskočila med leti 1994 in 2005 (Unger 2019: 8), po sorodnih navedbah med leti 1995 in 2000 (Srncik 2017: 22-23) oz. leta 1998 (Parker in dr. 2017: 79). Ta poskok lahko interpretiramo kot posledico trendov iz začetka 90-ih let, ko so razvijajoča se internetna podjetja opravila premik k monetizaciji brezplačnih javnih dobrin (državna telekomunikacijska infrastruktura, odprtokodni software Hadoop). Akumulacija kapitala in stopnje investicij v IKT¹ sektor med leti 1995 in 2000 ostajajo brez para vse do danes (Srncik 2017; Parker in dr. 2017). Uvajanje računalniško-internetne tehnologije lahko pojasnimo kot pojav enkratne akumulacije kapitala, ki je izboljšala učinkovitost dela v podjetjih, vendar brez dejanske spremembe njihovega načina poslovanja – takšna ekonomija je proizvedla samo enkratni dvig produktivnosti, učinek pa se je kmalu izčrpal (Unger 2019: 9, 19). V poslovnih in menedžerskih vodah 21. stol. se nato začnejo pojavljati klišejske krilatice, ki opevajo veliko podatkovje kot ‘novo nafto’ ali ‘zlato mino’. Teze o povezavi med podatkovjem in podjetniškim oziranjem za novo ekonomsko vitalnostjo so zabeležene tudi v sodobnih družboslovnih delih, ki se do tega novonastalega zaveznitva opredeljujejo z deljenimi mnenji (Kanjus Mrčela in Črtalič 2020). Poleg tega teoretiki na oznako platform kot najbolj napredne in obenem tudi vodilne ekonomije našega časa – se pravi kot tistih praks, ki nakazujejo transformacije produkcijskih sil – odgovarjajo

1. “Sektor IKT nudi ustrezno infrastrukturo za digitalno preoblikovanje gospodarstva (poslovnih procesov, razvoj programskih rešitev in novih poslovnih modelov) in družbe. Sestavljajo ga podjetja, ki se ukvarjajo s proizvodnjo informacijsko-komunikacijske tehnologije (proizvodni sektor IKT) in ki nudijo storitve IKT (storitveni sektor IKT)”. Statistični urad Republike Slovenije, dostopno prek: <https://www.stat.si/StatWeb/News/Index/8365> (13. 9. 2020)

različno. Prispevek želi preverjati povezavo med podatkovjem in ekonomsko rastjo z ozirom na delovanje podatkovno-centričnega poslovnega modela ali platforme. To delovanje odraža monetizacijsko protislovje, prav tako pa tej pozitivni povezavi oporeka monopolni ustroj platform, predvsem krepitev monopolnih tendenc že uveljavljenih podjetij.

Platforme

Na nove ekonomske razmere globalnega spleta je prilagojen poslovni model platform, ki je vzniknil iz notranjih podjetniških potreb urejanja podatkov in na ta način postal učinkovit v črpanju, analiziranju in izkoriščanju ogromnih količin podatkov, pri čemer je časovna prednost pripomogla k vzponu monopolističnih velepodjetij angloameriškega digitaliziranega območja - Amazona, Googla, Facebooka, IBMa, Appli, Microsofta (Webb 2020). Monopolna zmožnost platform izhaja iz njihove oblike rastočega omrežja: večje, ko postaja omrežje platforme, več ljudi bo privabilo (Srnicsek 2017; Lovink 2011; Parker in dr. 2017; Brynjolfsson in McAfee 2016). V razvojni fazi ekspanzije platform igrajo ključno vlogo podatkovje in algoritmi. Večja, kot je količina podatkov, bolj učinkovit bo ustroj njene algoritemske arhitekture za zbiranje, organizacijo, kategoriziranje in interpretacijo podatkov (Parker in dr. 2017). Na temelju razvoja algoritemskih arhitektur platform se je razvila podatkovna industrija, ki se zgošča predvsem okrog tehnik dostopanja do podatkov, njihovega skladiščenja za komercialne namene, sestavljanja podatkovnih množic ter analitik, ki povečujejo natančnost algoritemske napovedovalne vrednosti človeškega vedenja (Lupton, 2014). V notranji strukturi platforme je algoritemska arhitektura nadomeščala funkcijo človeških posrednikov oz. jo avtomatizirala.

Vendar pa platforme preveva svojevrstno protislovje, ki nosi pečat podjetniške kulture Silicijske doline in uvodoma omenjenih kapitalskih investicij v IKT sektor. V kolikor platforme želijo doseči učinke rastočega omrežja, morajo za dosego tega cilja ponujati svoje storitve brezplačno ali pa v subvencionirani obliki, saj bodo v nasprotnem primeru odbile potencialne uporabnike. To se sklada s splošno razširjenim prepričanjem, da sodelovalna narava ustvarjanja vsebin na svetovnem spletu pomeni drugo 'naravno' stvar: brezplačno ceno spletnih dobrin in storitev. Vendar podjetje, ki ničesar ne zaračunava za svoje storitve in koristi, menda ne more biti dolgega veka, saj ne bo ničesar proizvedlo za materiale, ki jih mora vzdrževati in izboljševati. Do določene mere to drži, vendar so platforme in podobni primerki kapitalistične realnosti (konkurence nove tehnologije, novih blag, novega tipa organizacije itd.) vaba, ki mami kapital na nepreizkušene tirnice. Takih primerov je v zgodovini podjetništva več - v ameriških cvetočih 20-ih letih prejšnjega stoletja je približno polovica podjetij delala z izgubo, brez dobička ali pa z dobički, ki nikakor niso bili sorazmerni z vloženimi napor in izdatki (Schumpeter 2010: 45). Osnovno protislovje platform se torej zgošča v vprašanju, kako lahko oddajajo svoje storitve brezplačno, medtem ko njihova vrednost na borzi vseeno visoko kotira? Platforme pesti trenje med njihovo finančno vrednostjo in cenovno strukturo (ali monetizacijo spletnih blag), kar napeljuje na vprašanje trajne ekonomske donosnosti tega modela, ki se je porodil v metropoli tehnološko razvitega Zahoda. V duhu zagonskega podjetništva Silicijske doline je moralo podjetje najprej prikazati hitro in obsežno rast števila uporabnikov (ali v skladu z učinki rastočega omrežja), nakar si je s tem prislužilo kapitalne injekcije ali investicije tveganega kapitala, kar pa samo po sebi ni rešilo problemov pri zagotavljanju realne baze donosnosti. To protislovje lahko razberemo iz primerov platforme Amazon, ki se je iz rdečih števil izvila leta 2017 (še po štirinajstih letih svojega delovanja) in platforme Twitter, ki

postane profitabilna leta 2018 (nastala je leta 2006). Facebooku se je monetizacija posrečila nekoliko prej, leta 2009 (v petem letu obratovanja).

Geslo Silicijsve doline lahko povzamemo s stavkom 'najprej uporabniki, šele nato monetizacija' – v skladu s tem nazorom se platforma šele v drugem koraku začne ukvarjati z zaračunavanjem vrednosti, ki jo pravzaprav domnevno ustvarja za svoje uporabnike. Ker monetizacija interakcij na platformskih spletiščih ni vedno mogoča (Parker in dr. 2017: 113), lahko osnovno protislovje platform preimenujemo v monetizacijsko protislovje: kapitalske injekcije za večino podjetij niso konstantne, zato podjetje lahko propade v kolikor se mu ne posreči postaviti cene za svoje spletne interakcije, navkljub velikemu številu uporabnikov, ki smatrajo brezplačno uporabo spletišč za samoumevno. Uporabniki neke platforme npr. nočejo odšteti denarja za izboljšane različice dostopa (to predstavlja monetizacijska tehnika prednostnega dostopa, angl. *enhanced access*, ali pa različni *freemium* modeli) ali plačati mesečne naročnine. Po drugi strani pa nekatere platforme enostavno ne premorejo dovolj razvite algoritemske arhitekture, da bi ohranjale zadovoljno bazo uporabnikov in zraven privlačile še oglaševalska podjetja in druge deležnike.

Tehnološka plat algoritemskih arhitektur je pomembna, predvsem v razvojni fazi ekspanzije neke platforme, kar zgovorno prikazuje primer Microsoftovega tekmovanja s podjetjem Google leta 2004 – Microsoft je tedaj javnosti predložil lastni spletni brskalnik MSN Search. Kljub temu, da so kodo za brskalnik pisali elitni Microsoftovi programerji, pa algoritemski modeli strojnega učenja niso premogli obsežne zaloge podatkov, zaradi česar je brskalnik odpovedoval, bil poln šumov in nezaželenih vsebin ter nikakor ni zmož ujeti Googleve časovne in tehnološke prednosti (Arthur 2014: 69-71).

Podatkovna asimetrija in algoritmizacija

Iz zgornjega primera je razvidno, da je algoritemska plat v obliki zbiranja in črpanja podatkov v platformski ekonomiji pomembna zavoljo proizvodnje vrednosti za uporabnike, prav tako lahko podatkovne analitike usmerjajo investicije in oblikovanje spletnih storitev, kar krepi učinke rastočega omrežja. Vendar pa v širši ekonomski sliki ta podatkovna orodja ustvarjajo prepreko vstopu drugih podjetniških akterjev. Kopičenje in analiziranje velikih podatkovnih agregatov podjetju omogoča izgradnjo obrambnega jarka, ki varuje pred pritiski kapitalistične konkurence (Srnicsek 2020: 155). Če konkurenti nimajo podatkov, ne morejo ustvarjati vrednosti za svoje uporabnike, kar pomeni manj uporabnikov in manjšo možnost izgotoviti spletne storitve, kar nadalje še izdatno omeji možnosti za dostopanje do podatkov, s čimer se krog zopet sklene.

Posledice podatkovne asimetrije so številne, zato bomo tu imenovali zgolj tiste najočitnejše. Tista podjetja, ki razumejo, kako delujejo platforme, lahko zdaj namerno manipulirajo z učinki rastočega omrežja in zaradi svoje informacijske superiornosti preoblikujejo trge. S tem se vpliv platforme seli iz jedrnih dejavnosti k njenim mejam (Parker in dr. 2017: 211), nevidna roka trga pa se venomer bolj digitalizira in prejema algoritemske možganske podaljške. Lastništvo nad velikimi količinami uporabniških podatkov in software kodo pogloblja monopolni obrambni jarek, saj s tem platforma priklene nase tako uporabnike kot tudi razvijalce: uporabnik namreč ne more terjati svoje podatkovne zgodovine in personaliziranih vnosov v obliki, ki bi jo enostavno lahko prenesel na drugo platformo. V podobni maniri programerji zelo težko prenašajo svoje programerske projekte iz ene platforme na drugo, saj so ravno podatkovne množice tiste, ki so zaslužne za sofisticirano učenje

algoritmov. Skratka, platformska velepodjetja s svojim razvojem pravil, praks in protokolov preprečujejo sedlanje dveh konkurenčnih konjev, prav tako pa naraščajoče podatkovljanje poganja inovacije, na katerih počivajo modeli strojnega učenja – podjetja različnih industrij in tržnih niš namreč svojo bodočo ekonomsko rast polagajo v umetno inteligenco, ki lahko poveča donosnost naložb v višini od 10% do 30% (Parker 2017: 213; Srnicek 2020; Bria 2020: 170).

Zaključek

Čeravno se nova podatkovna nafta kaže kot morje poslovnih priložnosti, pa preučitev platform kaže drugačno ekonomsko sliko, v kateri podjetniška enota brez injekcij tveganega kapitala in nad-kompetentnega kadra informacijske tehnologije ne more preživeti, kaj šele konkurirati trenutnim platformskim monopolnim velepodjetjem. Podatkovni imperativi poslovnega modela platform postajajo vedno bolj središčni, saj jih vodijo potrebe podatkovno intenzivnih različic umetne inteligence, predvsem globokega strojnega učenja. Preučitev izzivov, ki jih predstavlja delovanje tovrstnih velepodjetij, se zato bistveno razlikuje od monopolov 19. stoletja, o katerih so pisali klasični ekonomisti od Adama Smitha dalje, in kliče po nadaljnji obravnavi. Ta bo morda zmogla razrešiti problem razmejitve, ki ga podatkovna industrija zastavlja horizontno bodočnosti – ali njen režim akumulacije kapitala pomeni nadaljevanje prejšnjega ali imamo opravka z začetkom kvalitativno drugačne kapitalistične realnosti?

Literatura

- Arthur, Charles (2014): *Digital Wars: Apple, Google, Microsoft and the battle for the internet*. London, Philadelphia, New Delhi: Kogan Page.
- Bria, Francesca (2020): *A New Deal for Data*. J. McDonnell (ur.): *Economics for the Many*: 164-173. London, New York: Verso.
- Brynjolfsson, Erik in McAfee, Andrew (2016): *The Second Machine Age: work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. New York: W. W. Norton & Company, Inc.
- Ezrahi, Ariel in Stucke, Maurice E. (2016): *Virtual Competition: The Promise and Perils of the Algorithm-Driven Economy*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press.
- Kanjuo Mrčela, Aleksandra in Črtalič, Klavdija (2020): *Dostojno delo v platformni ekonomiji: oksimoron našega časa – Teorija in praksa*, 2/2020. Dostopno prek: <https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/tip/dostojno-delo-v-platformni-ekonomiji-oksimoron-na%C5%A1ega-%C4%8Dasa.pdf?sfvrsn=0> (12. 7. 2020)
- Lovink, Geert (2011): *Networks without a Cause: A Critique of Social Media*. Cambridge: Polity.
- Parker, Geoffrey G, Van Alstyne, Marshall W. in Choudary, Sangeet Paul (2017): *Platform Revolution: how networked markets are transforming the economy – and how to make them work for you*. New York: W. W. Norton.
- Schumpeter, Joseph A. (2010): *Lahko kapitalizem preživi? Ustvarjalno uničevanje in prihodnost globalne ekonomije*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Srnicek, Nick (2017): *Platform Capitalism*. Cambridge, Malden: Polity.
- Srnicek, Nick (2020): *Platform Monopolies and the Political Economy of AI*. J. McDonnell (ur.): *Economics for the Many*: 152-163. London, New York: Verso.
- Unger, Roberto M (2019): *The Knowledge Economy*. London: Verso.
- Webb, Amy (2020): *The Big Nine: how the tech titans and their thinking machines could warp humanity*. New York: Public Affairs.

BRANKO BEMBIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JOŽICA ČEHOVIN ZAJC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

STANDARDIZACIJA PREKARNEGA DELA? ZAPOSLOVANJE V SLOVENIJI V OBDOBJU 2005-2019

Povzetek: *Prispevek na podlagi statistične analize mikropodatkov ankete Aktivno in neaktivno prebivalstvo obravnava trende destandardizacije in prekarizacije v Sloveniji v obdobju 2005-2019. Ugotavlja, da se ob nihajočem deležu standardnega zaposlovanja standard poslabšuje, delo pa se prekarizira – proces prekarizacije se nadaljuje tudi brez procesa destandardizacije.*

Ključne besede: *destandardizacija, prekarizacija, trg delovne sile*

Uvod

Prispevek obravnava trende na področju zaposlovanja in dela v Sloveniji z dveh vidikov. Prvi vidik lahko ujamemo s pojmovnim parom standardno/nestandardno zaposlovanje, pri čemer gre za vprašanje pravne regulacije, drugega pa s konceptom prekarnega dela, ki ga v tem prispevku opredeljujemo glede na *pogoje reprodukcije delovne sile*, kolikor ta poteka prek posredovanja trga. Postavlja tri raziskovalna vprašanja, ki se z obeh omenjenih vidikov nanašajo na trende na slovenskem trgu delovne sile v preteklem poldrugem desetletju:

RV1: *Se zaposlovanje na slovenskem trgu delovne sile standardizira ali destandardizira, tj. ali delež atipičnih zaposlitev upada ali narašča?*

RV2: *Ali se prekarnost dela povečuje in če, za katere skupine zaposlenih?*

RV3: *Sta destandardizacija in prekarizacija tesno povezani in gre le za dva pogleda (pravnega in ekonomskega) na isti pojav ali pa lahko prihaja do razcepa med obema procesoma?*

Analitični okvir in metodologija

Pojmovni par standardno/nestandardno (ali atipično) zaposlovanje se nanaša na pravno regulacijo zaposlovanja, pri čemer pod izrazom *standardno* razumemo *zaposlitev nedoločen čas, s polnim delovnim časom in neposredno prek delodajalca*, vse ostale oblike pa opredeliva kot *nestandardne*.

Prekarno delo v tem prispevku na podlagi Marxove teorije razumeva kot niz aspektov, ki opredeljujejo pogoje reprodukcije delovne sile v družbeni formaciji, kjer prevladuje kapitalistični produkcijski način. Temeljna okoliščina, ki opredeljuje tržno posredovane pogoje reprodukcije delovne sile je poleg delavčeve formalne svobode, ki vključuje razpolaganje s svojo delovno silo, njegova ločenost od produkcijskih sredstev in s tem od sredstev za preživljanje (Marx 1961: 191). Ker delavec ne razpolaga s produkcijskimi sredstvi, je njegova reprodukcija odvisna od prodaje delovne sile na trgu: »Delovna zmožnost nič ne koristi, če se ne proda,«

hkrati pa velja, da se »[d]elovna sila da prodati samo, kolikor [...] z neplačanim delom nudi vir dodatnega kapitala« (ibid.: 197 in 698), torej kolikor producira presežno vrednost oziroma, bi lahko dodali, kolikor zagotavlja pogoje za akumulacijo kapitala, npr. v javnem sektorju. Reprodukcijska delovna sila je zato v veliki meri zgolj moment reprodukcije kapitala (ibid.: 693) oz. pogojev za njegovo reprodukcijo. Najina delovna hipoteza je, da je raven prekarnosti posameznega meznega delavca moč opredeliti glede na to, *v kolikšni meri je reprodukcija delovne sile le del reprodukcije kapitala oz. pogojev za njegovo akumulacijo.*

Višina mezde ali plače je ena temeljnih spremenljivk, ki odloča o pogojih reprodukcije delovne sile – za Marxa (1961: 194) je vrednost delovne sile določena z vrednostjo življenjskih potrebščin, ki »zadoščajo, da se ohrani življenje delovnega individua v normalnem stanju.« Plače se določajo s kolektivnimi pogodbami in minimalno plačo, ki lahko pomembno vpliva tako na plačno strukturo kot na splošno rast plač (Schulten 2012: 87). V Sloveniji se je minimalna plača opazno povečala leta 2010 in z izločitvijo dodatkov v letih 2016 in 2020. V razmerje med delavcem in kapitalističnim trgom delovne sile posega niz dejavnikov, ki s svojim vplivom bodisi krepijo bodisi lajšajo stopnjo prekarnosti, ki izhaja iz odvisnosti reprodukcije delovne sile od zahtev kapitala. Eden pomembnejših je država blaginje, ki delavki ali delavcu olajšata reprodukcijo mimo participacije na trgu delovne sile (Esping-Andersen 1990: 22-23). Restriktivne spremembe socialne zakonodaje v obdobju krize (Leskošek 2013) so povečale odvisnost reprodukcije od plačanega dela in s tem kapitala, kar je dvig socialne pomoči leta 2018 le delno ublažil. Podoben učinek je imelo znižanje nadomestil za brezposelnost z varčevalnimi ukrepi leta 2012 (Kajzer 2013).

S problematiko standardizacije je tesno povezano pravno varovanje zaposlitve, ki ureja postopke odpuščanja. V Sloveniji je bila ob sprejemu nekaterih ukrepov, ki izboljšujejo položaj nestandardno zaposlenih (npr. odpravnina pri pogodbah za določen čas), varovanje standardne zaposlitve močno znižana – vrednost indeksa varovanja zaposlitve v primeru redne individualne odpovedi je padla s 2,39 na 1,99 (Kajzer 2015). Morda še bolj kot zakonsko varovanje, je stabilnost zaposlitve vezana na nadomestljivost delavca z vidika kapitala oz. delodajalca. Nadomestljivost delavca in njegovo odvisnost od posameznega kapitala je v razmerje do brezposelnosti ali obsega rezervne armade postavil že Marx (1961: 730). Neoklasična teorija (Becker 1962) je nadomestljivost delavk neposredno povezala s podjetniško specifičnimi veščinami, to navezavo pa so kasneje sprejele tudi marksistične teorije virov moči, ki so v veččinah identificirale vir moči posameznih skupin delavstva v razmerju do kapitala (Silver 2003: 13; Gumbrell-McCormick 2013). Skladno s tem lahko pričakujemo, da slabitev zakonskega varovanja zaposlitve bolj prizadene dequalificirane delavce.

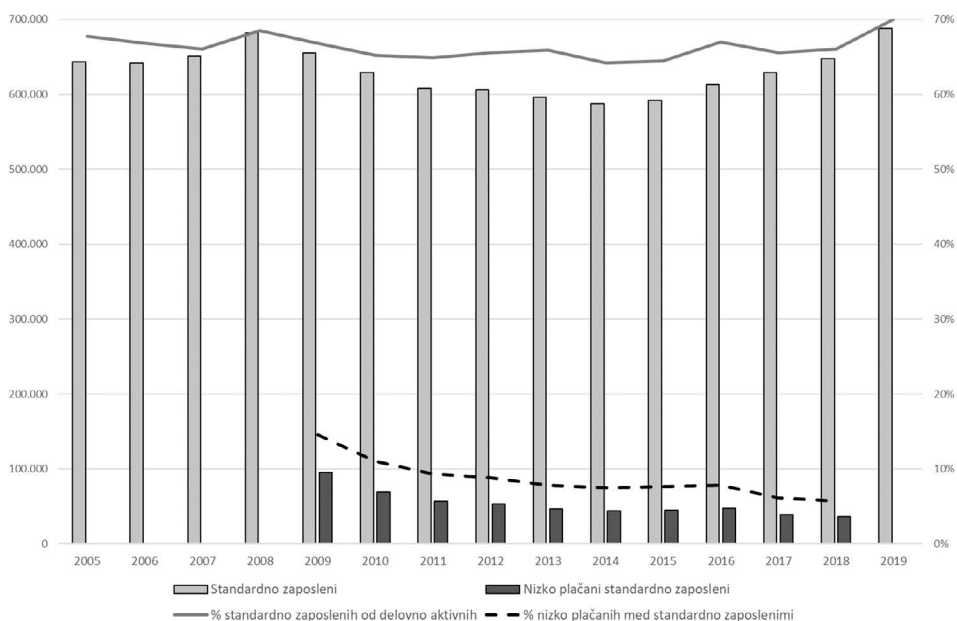
Pogoji reprodukcije delovne sile niso odvisni zgolj od zaposlitve posameznega delavca, ampak od ekonomskega položaja celotnega gospodinjstva. Gospodinjstva lahko opredelimo kot prostor »združevanja dohodka, ki prihaja iz različnih virov«, kamor poleg prodaje delovne sile, blaga in storitev na trgu štejemo tudi produkcijo za lastne potrebe, transferje in dohodke, ki izhajajo iz lastništva (Smith & Wallerstein 1992: 11-13). Visoko raven ponudbe delovne sile članov gospodinjstva, katerih primarna vloga ni participacija na trgu delovne sile (npr. študentov ali upokojencev) razumeva kot indikator prekarnosti, saj kaže, da gospodinjstvo ne more opravljati normalne reprodukcije.

V prispevku analizirava mikropodatke ankete ANP (SURS 2005-2019a), ki jih smiselno dopolnjujeva z agregatnimi podatki ankete SILC (SURS 2005-2019b). Podatke zbiramo v okviru raziskovalnega projekta *Segmentacija nestandardnega zaposlovanja* (SEGNET).

Rezultati

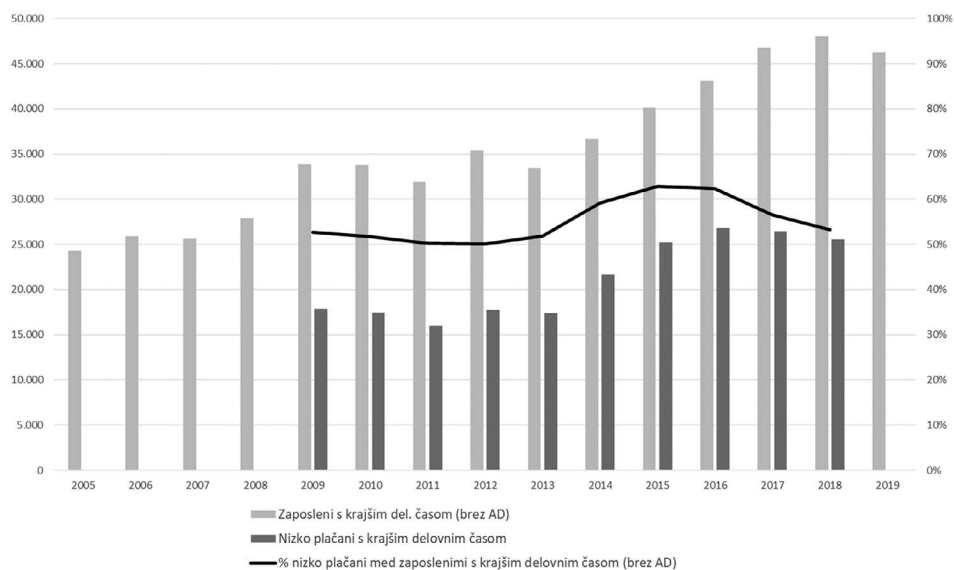
Delež standardno zaposlenih med delovno aktivnimi je po letu 2008 upadal, vendar se je po letu 2014 trend obrnil in delež je z 70,1% (680 tisoč) leta 2019 dosegel najvišjo vrednost v opazovanem obdobju (slika 1). Toda fleksibilizacija standardne zaposlitve je pri večini standardno zaposlenih zmanjšala varnost zaposlitve in povečala prekarnost. Hkrati upadanje deleža nizko plačanih standardno zaposlenih, ki za svoje delo dobijo plačilo nižje od 60 % povprečne neto plače, kaže na upadanje prekarnosti.

Slika 1: Standardno zaposleni

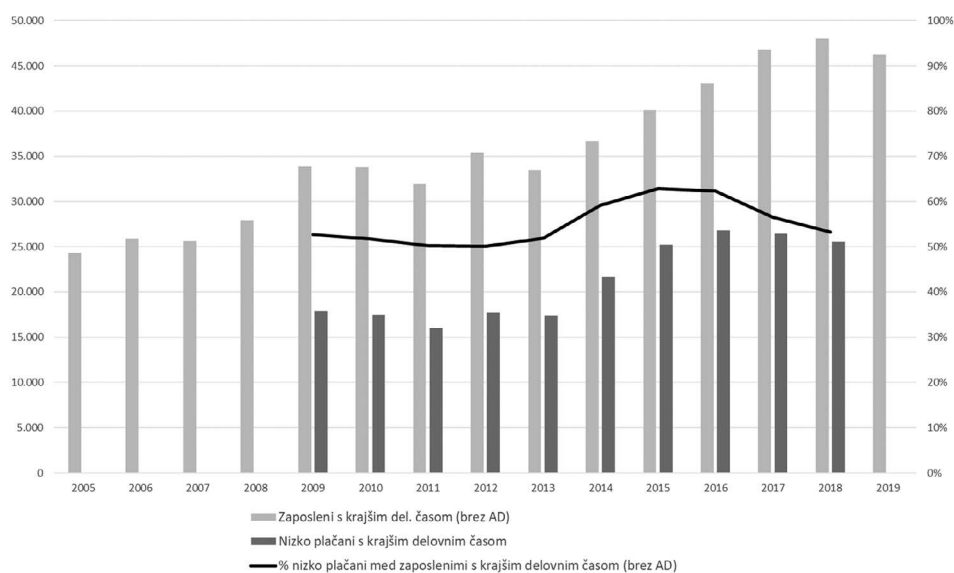
Število in delež zaposlenih za določen čas (neagencijskih) sta bila razmeroma stabilna, a sta v letu 2019 padla na najnižjo raven po letu 2005. Upadel je tudi delež nizko plačanih v tem segmentu.

Slika 2: Določen čas

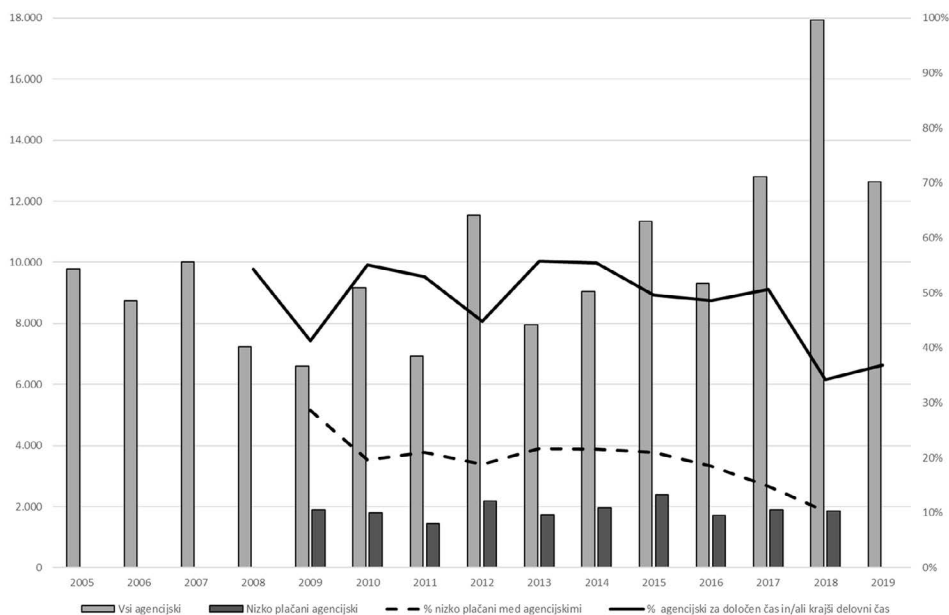
Število in delež zaposlitev s krajšim delovnim časom se je med leti 2005 in 2018 podvojilo (od 2,5 na 4,7 %). Povečevalo se je tudi število nizko plačanih v tej skupini, pri čemer je bil njihov delež vseskozi nadpolovičen. Za opazen del zaposlenih v tej skupini se prekarnost na dolgi rok povečuje zaradi krajše pokojninske zavarovalne dobe oz. nižjih prispevkov.

Slika 3: Krajši delovni čas

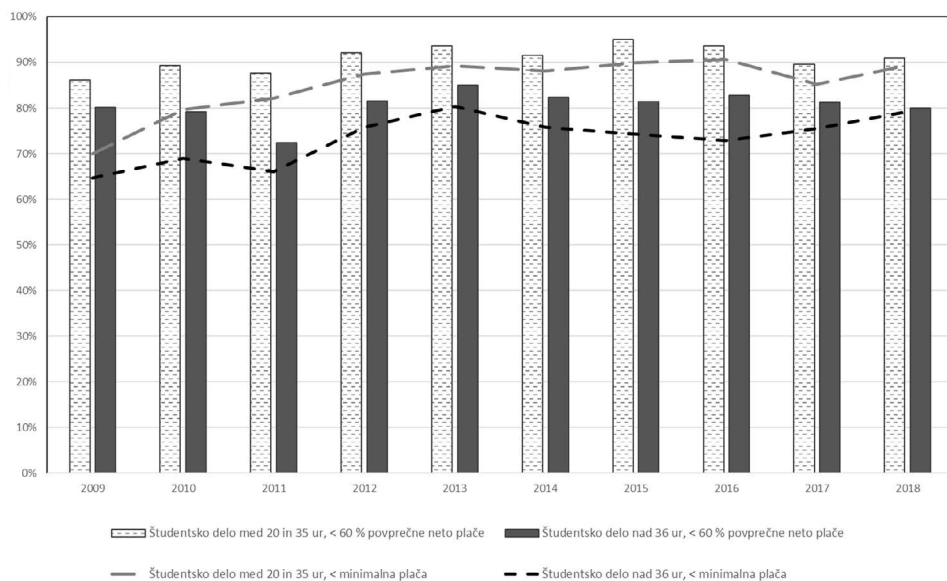
Ob povečevanju števila agencijskih zaposlitev je po letu 2014 delež pogodb za določen čas v tem segmentu upadal, ne pa tudi njihovo število (izjema je leto 2019). Trendno se je zmanjševal tudi delež nizko plačanih med vsemi agencijskimi delavci. Položaj agencijskih delavcev s krajšim delovnim časom, katerih število niha, ostaja močno prekarjen – delež nizko plačanih v tej podskupini se je gibal med 35% in 80%.

Slika 4: Agencijsko delo

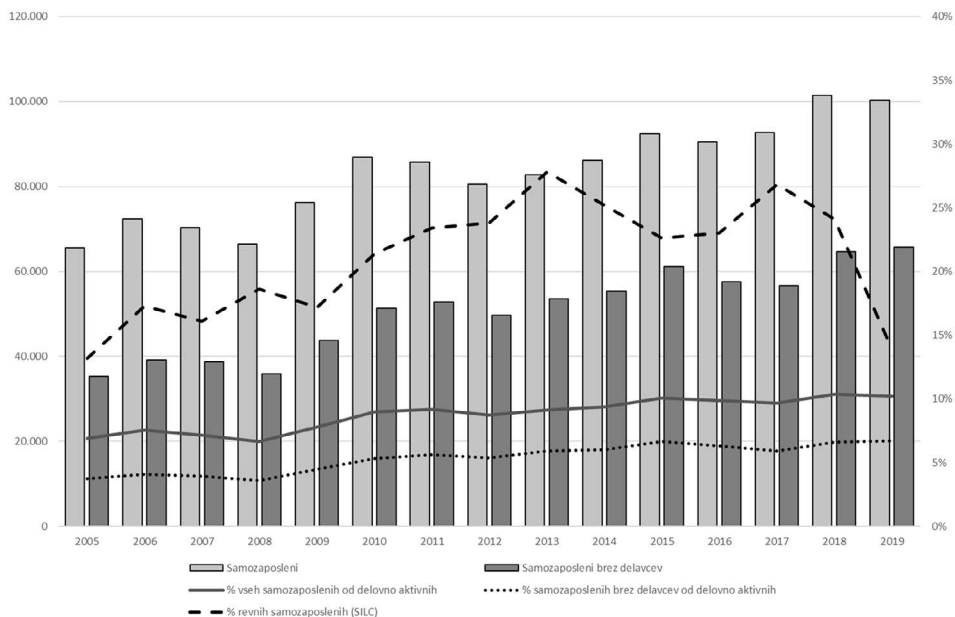
Približno 30 tisoč oseb opravlja študentsko delo. Od tega jih več kot dve tretjini tedensko opravi prek 20 ur in kar tretjina jih dela s polnim delovnim časom. Skladno z najinimi predpostavkami tako velik obseg ponudbe delovne sile študentov v tej skupini kaže na prekarnost gospodinjstev. Velik obseg ur študentskega dela tem gospodinjstvom ne prinaša visokih dohodkov – med študenti, ki delajo polni delovni čas, jih vsa leta kar 80 % prejema dohodek pod 60% povprečne plače. Delež študentov, ki so polno zaposleni, a ne dosegajo minimalne plače, se celo povečuje. Leta 2009 jih je manj kot minimalno plačo prejelo 64 %, leta 2019 pa že 79,3%.

Slika 5: Študentsko delo

Število in delež samozaposlenih sta se med letoma 2005 in 2019 močno povečala. Do leta je 2015 se je bilo to povečanje skoraj izključno na račun samozaposlenih, ki ne zaposlujejo delavcev. Z nadpolovičnim deležem samozaposlenih, ki nikogar ne zaposlujejo, se je z izjemo leta 2019 povečeval delež samozaposlenih pod pragom revščine (SILC), kar nakazuje, da gre za izjemno prekarno obliko zaposlovanja – možno je, da gre v veliki meri za t.i. prisilno samozaposlene, ki to obliko izberejo v pomanjkanju zaposlitvenih alternativ. Petina samozaposlenih brez delavcev je navidezno samozaposlena, saj delajo za eno stranko in celo v prostorih te stranke. Delež zaposlenih pod pragom revščine med vsemi samozaposlenimi se je med letoma 2005 in 2018 po podatkih SILC skorajda podvojilo.

Slika 6: Samozaposleni

Zaključek

Se delež nestandardnega zaposlovanja povečuje? Na podlagi števila standardno zaposlenih, bi lahko sklenili, da je bil po letu 2008 opazen trend destandardizacije, ki se je po letu 2014 obrnil, tako da je delež standardnih zaposlitev do leta 2019 spet dosegel raven iz leta 2008. Teze o destandardizaciji zaposlovanja torej ne moreva potrditi. Po podatkih ANP se je tudi prekarnost standardno zaposlenih po kriteriju nizko plačanih znižala. Toda standardna zaposlitev je bila z reformo leta 2013 močno fleksibilizirana, kar pomeni, da je bil postavljen *nov, nižji standard*.

Izmerjena prekarnost zaposlenih prek agencij in za določen čas upada, saj je v obeh skupinah padel delež nizko plačanih. Med agencijskimi delavci se je povečal delež zaposlenih za nedoločen čas in poln delovni čas, uvedba odpravnin pa je še malenkost izboljšala položaj zaposlenih za določen čas. Položaj nestandardno zaposlenih za določen čas in zaposlenih prek agencij za posredovanje dela se je torej pravno in ekonomsko nekoliko izboljšal, deprekariziral. Na drugi strani beležimo slabši položaj zaposlenih s krajšim delovnim časom, študentskih delavcev in samozaposlenih. Skladno s povečanjem števila zaposlenih s krajšim delovnim časom, se je povečevalo tudi število nizko plačanih v tej skupini, prekarnost pa še stopnjujejo nizki prispevki in krajša pokojninska zavarovalna doba. Študentsko delo se je prekariziralo, kar nakazuje naraščanje števila tistih, ki ob polni zaposlitvi ne dosegajo niti minimalne plače. Z znatnim povečanjem deleža samozaposlenih, ki ne zaposlujejo, se je med letoma 2005 in 2018 močno povečal delež nizko plačanih, ki pa je v letu 2019 upadel.

Ob nižji pravni zaščiti standardne zaposlitve in prekarizaciji zaposlenih s krajšim delovnim časom, študentskih delavcev, in samozaposlenih, ki skupaj predstavljajo številčnejšo skupino, lahko skleneva, da se je kljub odsotnosti destandardizacije položaj delavstva na

Slovenskem v opazovanem obdobju poslabšal. Zato ugotavlja, da prihaja do razcepa med procesoma standardizacije in prekarizacije.

Literatura

- Becker, S. Gary (1962). Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. *Journal of Political Economy*, 70(5): 9-49.
- Esping-Andersen, Gøsta (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press.
- Gumbrell-McCormick, Rebecca & Hyman, Richard (2013). *Trade Unions in Western Europe: Hard Times, Hard Choices*. Oxford: Oxford University Press.
- Kajzer, Alenka (2013). Spremembe v zakonski ureditvi trga dela v Sloveniji v obdobju 2008–2013. *IB Revija*, 47(2): 33-40.
- Kajzer, Alenka (2015). Prvi učinki sprememb regulacije trga dela iz leta 2013 na segmentacijo in fleksibilnost tega trga v Sloveniji. *IB Revija*, 49(2).
- Leskošek, Vesna (2013). Socialna država med oblastjo in uporom. Časopis za kritiko znanosti, 41(254): 189-197.
- Marx, Karl (1961) *Kapital: kritika politične ekonomije, prvi zvezek: Producerski proces kapitala*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Schulten, Thorsten (2012). European minimum wage policy: A concept for wage-led growth and fair wages in Europe. *International Journal of Labour Research*, 1(4): 85-103.
- Silver, Beverly (2003). *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization since 1870*. Cambridge UK: Cambridge University Press.
- Smith, Joan & Immanuel Wallerstein (1992). Households as an institution of the world-economy. V Joan Smith and Immanuel Wallerstein (ur.) *Creating and Transforming Households* (3-24). Cambridge: Cambridge University Press

Viri

- SURS (2005-2019a). ANP - Aktivno in neaktivno prebivalstvo. Ljubljana: SURS.
- SURS (2005-2019b). SILC - Stopnja tveganja revščine. Ljubljana: SURS.

ŽIGA ŽUNEC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

STAVKE MED GOSPODARSKO KRIZO IN PO NJEJ

Povzetek: Prispevek predstavlja empirične podatke o stavkah v slovenskem zasebnem sektorju med letoma 2009 in 2018. Podatki so bili zbrani s pregledom vseh številčnic revije Delavska enotnost, izdanih v tem obdobju. Raziskava je odkrila pomemben vpliv gospodarskih ciklov tako na pogostost stavk kot tudi na njihove vzroke. V obdobju krize je bilo stavk bistveno več, prevladovala pa so stavke zaradi neplačevanja zaposlenih. V obdobju konjunktura so prevladovala stavke zaradi nezadovoljstva z višino plače. Prav tako smo odkrili pomembne razlike v številčnosti stavk in njihovih vzrokih med posameznimi gospodarskimi panogami. Največ stavk v obravnavanem obdobju je bilo izvedenih na ravni podjetij, panožnih stavk je bilo zelo malo, stavk, ki bi pokrivala celotni zasebni sektor, pa sploh ni bilo.

Ključne besede: stavke, sindikati, industrijski odnosi, industrijski konflikti, gospodarska kriza

Uvod

V prispevku bomo predstavili del empiričnih podatkov, ki so bili zbrani med izdelavo diplomske naloge *Stavke v Sloveniji med letoma 2009 in 2018* (Žunec 2019). Naš cilj je predstaviti splošno dinamiko stavk v slovenskem zasebnem sektorju. Empiričnih raziskav stavk je v Sloveniji relativno malo, zato našo študijo razumemo kot dopolnitev tega sorazmerno neraziskanega področja. Prav tako bomo svoje ugotovitve poskušali navezati na stanje in dinamiko slovenskega sindikalizma.

V prispevku bomo obravnavali tri raziskovalna vprašanja. Prvič, zanima nas, kako je dinamika recesije in naknadnega gospodarskega okrevanja vplivala na pogostost in vzroke stavk. Drugič, zanima nas, kakšne so razlike v številčnosti in vzrokih stavk med posameznimi sektorji slovenskega gospodarstva. In tretjič, zanima nas je, kakšna je bila pogostost stavk na posameznih ravneh (podjetja, panoge ali države).

Stavke v Sloveniji pred letom 2009

Edino primerljivo empirično raziskavo stavk v Sloveniji je izdelal Miroslav Stanojević (2001), ki je analiziral stavke od osamosvojitve do leta 2000. Svoje podatke je pridobil od Zveze svobodnih sindikatov Slovenije. Njegovi podatki o številu stavk v teh letih so prikazani v tabeli 1.

Tabela 1: Število stavk med letoma 1992 in 2000.

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Število stavk	193	132	109	125	129	99	42	26	30

Vir: Stanojević, 2001: 801

Stanojevićevi podatki kažejo na visoko pogostost stavk v času »transformacijske depresije«, ki je Slovenijo prizadela takoj po osamosvojitvi. V tem obdobju sta visoko pogostost

stavk spodbujala konkurenca med posameznimi sindikati in visoka stopnja konfliktnosti v podjetjih, ki jo je ustvarila kriza. Dve tretjini stavk med letoma 1992 in 2000 sta bili izvedeni zaradi zamika pri izplačevanju plač (prav tam).

Stanojevičevi podatki prav tako kažejo na nagel upad pogostosti stavk proti koncu devetdesetih. Stanojevič (prav tam) to pojasnjuje s spremembo razmerja med stavkam ugodnimi in neugodnimi dejavniki. Kot enega izmed neugodnih dejavnikov navaja spremenjeno spremembo vloge države. V nekdanji Jugoslaviji so delavke in delavci, ki so stavkali proti svojim direktorjem, lahko pogosto računali na zavezništvo države, po osamosvojitvi pa to ni več veljalo. A glavni akterji stavk so to spremembo zaznavali z zamikom. Stavkali so kot nekoč in šele sproti spoznavali, da imajo stavke sedaj drugačne učinke. Poleg tega je osamosvojitve prinesla tudi višjo stopnjo brezposelnosti, ki avtomatično niža moč sindikatov in viša število manjših podjetij, znotraj katerih se tipično pojavlja bolj neposredni nadzor nad zaposlenimi in za katere je značilna bistveno nižja stopnja sindikaliziranosti (prav tam).

Na začetku devetdesetih so torej medsebojno konkurenčni sindikati in učinki transformacijske depresije vzdrževali visoko pogostost stavk. Proti koncu desetletja, v času gospodarske konjunktore, pa so prevladali stavkam nenaklonjeni dejavniki (prav tam).

Metodologija raziskovanja

V Sloveniji uradne statistike o stavkah nimamo, zato se mora vsakršno raziskovanje le-teh opreti na druge vire. Naši podatki so bili pridobljeni s pregledom vseh številčk revije Delavska enotnost, izdanih med letoma 2009 in 2018. Zabeležili smo vse stavke in napovedi stavk, o katerih je Delavska enotnost poročala, ter ključne podatke o teh dogodkih: datum, regija, raven, na kateri je dogodek potekal, podjetje, v katerem se je dogodek zgodil, panoga podjetja, razlog za dogodek in izkupiček dogodka za zaposlene.

Delavska enotnost je revija, ki jo izdaja največja slovenska sindikalna centrala (Zveza svobodnih sindikatov Slovenije) in je namenjena poročanju o delovanju sindikatov. Zato lahko z veliko stopnjo gotovosti sklepamo, da so bile v člankih te revije zabeležene skoraj vse stavke, ki so bile izvedene. Čeprav moramo upoštevati možnost nepopolnosti podatkov, smo lahko precej prepričani v njihovo reprezentativnost.

Vpliv gospodarske krize in okrevanja

Naši podatki nakazujejo pomemben vpliv gospodarskih ciklov na vzroke in pogostost stavk. Tabela 2 kaže število podjetij, v katerih so delavke in delavci stavko napovedali ali izvedli. V tabeli so zabeležene zgolj stavke na ravni posameznih podjetij v zasebnem sektorju.

Tabela 2: Število podjetij, v katerih so delavci stavko napovedali ali izvedli.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Zgolj napoved	3	4	6	1	2	3	1	2	1	2
Izvedba stavke	11	12	8	12	11	7	2	3	4	3
Skupaj	14	16	14	13	13	10	3	5	5	5

Vir: Žunec, 2018: 20

Kot mejnik med obdobjem krize in obdobjem okrevanja lahko izberemo leto 2014. To je bilo namreč prvo leto po 2008 s pozitivno gospodarsko rastjo (SURS). Iz tabele je razvidno, da je število podjetij, znotraj katerih se je v danem letu stavkalo, po letu 2014 drastično upadlo. Vpliv gospodarskih ciklov na pogostost stavk ni presenetljiv, a smo pred raziskovanjem pričakovali, da bo njihov vpliv ravno nasproten. Ker gospodarska konjunktura v splošnem pozitivno vpliva na pogajalsko moč sindikatov (Stanojević 1996), smo pričakovali, da bo stavk v času konjunktura več. Pričakovali smo, da bodo sindikati čas konjunktura uporabili za pritisk na delodajalce za izboljšanje položaja delavcev.

V času krize so prevladovala stavke, katerih vzrok je bilo neplačevanje plače ali drugih finančnih obveznosti delodajalca delavcem. Število in delež podjetij, v katerih se je stavka napovedala ali izvedla iz teh razlogov, je navedeno v tabeli 3.

Tabela 3: Stavke in napovedi stavk zaradi neplačila finančnih obveznosti delodajalca delavcem.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Število vseh podjetij, v katerih so delavci stavko napovedali ali izvedli	14	16	14	13	13	10	3	5	5	5
Število podjetij, v katerih je vzrok za stavko ali napoved stavke vključeval neplačilo finančnih obveznosti delodajalca delavcem	10	13	14	11	12	10	1	4	0	1
Delež podjetij, v katerih je vzrok za stavko ali napoved stavke vključeval neplačilo finančnih obveznosti delodajalca delavcem	72 %	81 %	100 %	85 %	92 %	100 %	33 %	80 %	0 %	20 %

Vir: Žunec, 2018: 21

Kot je razvidno iz tabele 3 je bilo neplačevanje delavcev med vzroki velike večine stavk in napovedi stavk od 2009 do 2014, nato pa spet leta 2016. Povedano drugače, za gospodarsko krizo so bile značilne *defenzivne stavke*, katerih namen ni bila pridobitev novih pravic, temveč zgolj obramba obstoječih.

Po letu 2014 se je stanje začelo obračati. Kot je razvidno iz tabele 4 je bilo v letih po krizi, z izjemo leta 2016, večina stavk napovedanih ali izvedenih med drugim zaradi zahteve po višjih plačah. Je pa prav tako razvidno, da so bile te ofenzivne stavke manj pogoste, kot so bile defenzivne stavke v času krize.

Vpliv gospodarskih ciklov na vzroke stavk ni težko razložiti. Med gospodarsko krizo sindikati zaradi slabega stanja podjetij in svoje šibke pogajalske moči težko zahtevajo višjo plačo. Slabo finančno stanje podjetij med krizo seveda pojasni tudi veliko število stavk zaradi neplačevanja.

Tabela 4: Stavke in napovedi stavk zaradi nezadovoljstva z višino izplačil.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Število podjetij, v katerih je vzrok za stavko ali napoved stavke vključeval nezadovoljstvo z višino plač in ostalih izplačil	3	2	0	2	2	1	2	1	5	4
Število vseh podjetij, v katerih so delavci stavko napovedali ali izvedli	14	16	14	13	13	10	3	5	5	5
Delež podjetij, v katerih je vzrok za stavko ali napoved stavke vključeval nezadovoljstvo z višino plač in ostalih izplačil	21 %	13 %	0 %	15 %	15 %	10 %	67 %	20 %	100 %	80 %

Vir: Žunec. 2018: 23

Panožna razporeditev stavk

Tabela 5 prikazuje panožno razporeditev stavk in napovedi stavk v obravnavanih desetih letih. Stavke so bile daleč najpogostejše v kovinski in elektroindustriji, sledita ji gradbeništvo in elektroindustrija. Ti rezultati so sorazmerno dobro primerljivi s Stanojevičevimi (2001) podatki o devetdesetih letih, kjer je bila prav tako na prvem mestu kovinska in elektroindustrija (s 188 stavkami), sledile pa so ji tekstilna in usnjarska industrija (103), gradbeništvo (48) in lesna industrija (41). Obe analizi prav tako kažeta na relativno majhno količino stavk v storitvenih dejavnostih.

Tabela 5: Panožna razporeditev izvedb in napovedi stavk

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Seštevek
Tekstilna in usnjarska industrija	3	1	0	0	2	0	0	0	0	0	6
Komunala	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Kovinska in elektroindustrija	6	4	4	5	7	0	2	3	2	4	37
Lesna industrija	0	3	3	0	1	1	1	1	0	0	10
Promet in zveze	1	1	1	2	0	0	0	0	2	0	7
Gradbeništvo	0	3	6	4	0	1	0	0	0	0	14
Energetika	1	1	0	1	0	3	0	0	0	0	6
Gostinstvo in turizem	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	2
Kemična, nekovinska in gumarska industrija	2	1	0	0	2	2	0	0	1	0	8
Kmetijstvo in živilstvo	1	0	0	0	1	1	0	1	0	0	4
Ni podatka	1	1	0	1	0	0	0	0	0	1	4

Vir: Žunec. 2018: 25

Pogostost stavk v kovinski in elektroindustriji je delno mogoče razložiti z velikostjo te panoge. A poleg svoje velikosti je ta panoga posebna še na dva načina. Prvič, predstavlja največji del slovenskega izvoznega sektorja, mnoga podjetja so tudi sorazmerno dobro tehnološko razvita in poslovno uspešna. In drugič, znotraj nje deluje sindikat SKEI, ki je glede na članstvo, organiziranost in mobilizacijsko moč med najmočnejšimi sindikati v zasebnem sektorju. Prav ta moč sindikatu omogoča organizacijo večjega števila stavk.

Kovinska in elektroindustrija odstopa tudi glede na razloge stavk in napovedi stavk. Podatki o le-teh so predstavljeni v tabeli 6. Kot je razvidno je bil tudi v kovinski in elektroindustriji najpogostejši razlog neplačevanje plač in ostalih finančnih obveznosti. A navkljub temu je bil delež takšnih stavk in napovedi stavk tukaj manjši kot v gradbeništvu in lesni industriji. V lesni industriji in gradbeništvu so razlogi za prav vse stavke in napovedi stavk vključevali neplačevanje delavcev (poleg tega so razlogi v dveh gradbeniških podjetjih vsebovali še nezadovoljstvo z delovnimi pogoji).

Tabela 6: Vzroki za stavke in napovedi stavk v kovinski in elektroindustriji

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Sku- paj
Število podjetij, v katerih je vzrok za stavko ali napoved stavke vseboval neplačilo finančnih obveznosti delodajalca delavcem	4	3	4	4	6	0	0	2	0	1	24
Število podjetij, v katerih je vzrok za stavko ali napoved stavke vključeval nezadovoljstvo z višino plač in ostalih izplačil	1	1	0	1	2	0	2	1	2	3	13
Število podjetij, v katerih je vzrok za stavko ali napoved stavke vključeval nezadovoljstvo z organizacijo dela	1	1	1	0	0	0	0	0	0	2	5
Število podjetij, v katerih je vzrok za stavko ali napoved stavke vključeval kadrovska vprašanja	0	0	1	0	0	0	1	1	0	0	3

Vir: Žunec. 2018: 26

Tudi to posebnost lahko pripišemo sorazmerno dobri tržni uspešnosti podjetij znotraj kovinske in elektroindustrije ter moči sindikata SKEI. Oboje namreč dopušča večjo možnost organizacije ofenzivnih stavk.

Raven stavk

V obravnavanem obdobju so bile panožne stavke sorazmerno redke. Napovedovala sta jih zgolj dva sindikata: Sindikat kovinske in elektroindustrije Slovenije (SKEI) ter Sindikat delavcev dejavnosti energetike Slovenije (SDE). Stavk na ravni gospodarstva ni bilo. Velika večina stavk se je torej odvila na ravni posameznih podjetij.

Na prvi pogled se to sklada z dogajanjem v devetdesetih, saj so tudi takrat prevladovala po številu udeležencev majhne stavke (Stanojević, 2001). A obstajajo pomembne razlike med obema obdobjema. Leta 1992 je Zveza svobodnih sindikatov Slovenije (ZSSS) izvedla

množično splošno stavko, ki jo je spodbudila napoved vlade, da bo z namenom omejevanja inflacije zamrznila plače. S stavko je ZSSS vladi poslala močno sporočilo, da brez sodelovanja sindikatov ne bo mogla izpeljati projekta omejevanja inflacije (Stanojevič, 2010). S tem je omenjena splošna stavka na nek način napovedala in pomagala vzpostaviti vstop sindikatov v območje vpliva na gospodarsko politiko države skozi sistem kolektivnih tripartitnih pogajanj. Leta 1994 je bil dosežen prvi tripartitni sporazum o politiki plač, ki je hkrati vseboval določilo o ustanovitvi Ekonomsko-socialnega sveta, ki je tripartitna pogajanja formaliziral.

A med devetdesetimi in obravnavanim časovnim obdobjem se je spremenil kontekst sindikalnega delovanja. Sistem kolektivnih pogajanj na ravni države je začel razpadati (Stanojevič 2010). Težišče sindikalnih pogajanj se je prestavilo na raven panog in predvsem podjetij (Stanojevič in Klarič, 2013). Vprašanje je torej, zakaj v tem novem kontekstu nimamo več panožnih in splošnih stavk?

Sklep

Pri nekaterih ugotovitvah iz prejšnjih poglavij se postavlja vprašanje vzroka. Zakaj so bile v obravnavanem obdobju defenzivne stavke med krizo pogostejše kot ofenzivne stavke v času konjunktura? Kaj je vzrok za malo število panožnih stavk?

Kot razlagalno tezo predlagamo relativno šibkost sindikatov v zasebnem sektorju. Stopnja sindikaliziranosti je v času od osamosvojitve močno upadla. Leta 1991 je bilo sindikatu pridruženega 61,5 % delovno aktivnega prebivalstva, v letu 2008 pa le še 26,6 %. Do leta 2015 je delež nadaljnje upadel na 19,9 % (Slovensko javno mnenje v Broder 2016). Nizko pogostost stavk v času gospodarske rasti bi lahko vsaj deloma razložili z nezmožnostjo sindikatov, da bi jo izkoristili za izbojevanje višjih plač in izboljšanje delovnih pogojev. Šibkost sindikatov pomaga razložiti tudi redkost panožnih stavk, saj večina sindikatov ni zmožna mobilizirati delavcev za tovrstne množične akcije. Te ugotovitve lahko razumemo kot indikator individualizacije industrijskih konfliktov v Sloveniji. Res je sicer, da je bilo tudi v devetdesetih bistveno več defenzivnih stavk med krizo, kot ofenzivnih po njej, čeprav je bila stopnja sindikaliziranosti višja. A, kot smo omenili, so sindikati takrat delovali v drugačnem kontekstu. Potreba po ofenzivnih stavkah za višje plače na ravni podjetij je bila manjša, saj so sindikati sklepali dogovore o plačah skozi takrat uveljavljen sistem tripartitnih pogajanj in socialnega partnerstva.

Viri

Nova Delavska enotnost: Glasilo Zveze Svobodnih sindikatov Slovenije (2009–2018). Ljubljana: Svet ZSSS. SURS. Dostopno prek: <https://www.stat.si/StatWeb/> (5. 8. 2019).

Žunec, Žiga (2018): Stavke v Sloveniji med letoma 2009 in 2018. Dostopno prek: <https://repozitorij.uni-lj.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=111632> (8. 7. 2020).

Literatura

Broder, Živa (2016): Sindikalno gibanje o osamosvojitve do danes: magistrsko delo. Dostopno prek: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_broder-ziva.pdf (12. 9. 2020).

Stanojevič, Miroslav (1996): Socialno partnerstvo: Modeli industrijskih odnosov ob koncu 20. stoletja. Ljubljana: Enotnost.

Stanojevič, Miroslav (2001): Konec dolgega stavkovnega vala v Sloveniji? Teorija in praksa, V (38), 798–816.

Stanojevič, Miroslav (2010): Vzpon in dezorganizacija neokorporativizma v Republiki Sloveniji. V S. Dragoš (ur.): Neosocialna Slovenija: 107–139. Koper: Univerzitetna založba Annales.

Stanojevič, Miroslav in Klarič, Matej (2013): The Impact of Socio-economic Shocks on Social Dialogue in Slovenia. Transfer, XIX (2): 217–226.

SEKCIJA ZA VPRAŠANJA DRUŽBENE BLAGINJE

VESNA LESKOŠEK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

DONACIJE HRANE KOT NOVA OBLIKA STRATEGIJE SPOPADANJA Z REVŠČINO

Povzetek: V svetu, tudi v Sloveniji, pomembno mesto v spopadanju z revščino pridobivajo nedenarni prejemki (t. im. prejemki v naravi), med katerimi je poleg obleke, obutve in higienskih potrebščin, tudi hrana. V krožni ekonomiji postajajo revni ljudje pomemben element recikliranja ostankov hrane, ki nastajajo tako v proizvodni kot v distribucijski verigi. V prispevku bodo predstavljeni rezultati raziskave o verigi prehranskih donacij. Osredotočili se bomo predvsem na odnos med donatorji in distribucijskimi organizacijami, to je nevladnimi organizacijami, ki prevzemajo hrano in jo posredujejo končnemu potrošniku. Temeljno vprašanje je, zakaj donatorji darujejo hrano in zakaj jo distributerji sprejemajo ter kako ta nova in hitro rastoča dejavnost vpliva na spremembe v razumevanju revščine in krožnega gospodarstva.

Ključne besede: odpadna hrana, viški hrane, krožno gospodarstvo, revščina, donacije hrane

Uvod

Prehranska revščina je v Sloveniji prezrt problem. Ob koncu ekonomske krize med leti 2014 in 2015 je pomanjkanje hrane iz programa intervencijskih zalog v korist najbolj ogroženih oseb v Evropski skupnosti povzročilo porast povpraševanja po donirani hrani, vendar se o tem ni kaj dosti pisalo ali polemiziralo. V približno to obdobje sega tudi distribucija odpadkov oz. presežkov hrane¹ revnim in dobiva vedno večji pomen in obseg. Obstaja široka javna podpora ideji, da je treba odpadke oz. presežke hrane dati revnim (Lončar 2015), kar povečuje pozitivno podobo akterjev, vključenih v sistem preraždelitve hrane.

O prehranski revščini v Sloveniji ne vemo veliko. Nekaj podatkov dobimo iz pregleda razdeljevanja prehranskih paketov iz intervencijskih zalog. Podatki kažejo na skokovit porast prehranske revščine v času ekonomske krize v letih od 2009–2014. V letu 2013 je pakete prejelo 156.442 ljudi, leta 2008 pa približno 105.000 (Rdeči križ 2016). V času krize je bil otežen tudi dostop do šolskih obrokov, zato se je razvil sistem doniranja hrane za otroke, katerih starši si niso mogli privoščiti plačila šolskega kosila. Hkrati je potekala medijska razprava o količinah živilskih odpadkov, ki so jih ustvarile javne ustanove kot so šole, domovi za ostarele in bolnišnice, ter predstavljala to kot zapravljanje javnega denarja (Gradišar 2017).

1. Med presežno in odpadno hrano ni jasne ločnice. Odpadna hrana je deloma še vedno lahko užitna, medtem ko presežna hrana lahko zelo hitro postane odpadna, saj je na robu užitnosti.

V tem prispevku bomo predstavili rezultate študije dobrodelne pomoči v hrani v Sloveniji. Cilj študije je bil dobiti vpogled v distribucijsko verigo, ugotoviti glavne akterje v verigi in razloge za vključitev, da bi razumeli način delovanja te hitro rastoče industrijske panoge. Pri tem smo uporabili termin donator za organizacije, ki hrano podarijo (restavracije, pridelovalci, trgovske verige, pekarnice, slaščičarne) in distribucijske organizacije za tiste, ki hrano sprejemajo in jo razdelijo končnim uporabnikom (nevladne in humanitarne organizacije, tudi restavracije). Med raziskovanjem smo odkrili še enega akterja, ki deluje kot organizator verige, to je Lions klub Slovenija.

Metodologija

Raziskavo sva leta 2018 izvedli dr. Romana Zidar in avtorica tega prispevka in rezultate predstavili v poglavju tuje monografije (Leskošek in Zidar 2020). Izvedli sva študijo obsega (angl. *scoping study*) redistribucijskih verig. Za pridobitev podatkov sva razvili dva spletna vprašalnika in delili povabilo za sodelovanje v raziskavi različnim organizacijam z izbranih področij, na katerih je verjetnost delitve hrane večja (brezdomstvo, uporaba prepovedanih drog, žrtve nasilja in zlorab in osebe, ki se soočajo s težavami duševnega zdravja). Te organizacije sva poimenovali distribucijske organizacije. Podatke sva črpali iz baze financiranih programov Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti. Od 50 naslovljenih organizacij jih je 20 popolnoma izpolnilo spletni vprašalnik.

Pristop do donatorjev je bil nekoliko drugačen, ker ne obstaja centralni register donacij hrane. Brskali sva po spletnih straneh supermarketov, hipermarketov in proizvajalcev hrane (npr. pekarnice, kmetije) in iskali informacije o donacijah presežne hrane. Prebrskali sva tudi spletne novice, ki omenjajo donacije hrane v zadnjih nekaj letih (2015–2018). Večina vabljenih se vabilu ni odzvala. Nekateri donatorji so poslali e-poštno sporočilo, v katerem so pojasnili, da njihove korporativne politike ne omogočajo odgovorov na kakršne koli ankete ali da raziskava zahteva razkritje njihove poslovne strategije, kar bi lahko ogrozilo njihove poslovne rezultate. Od 27 vabljenih jih je 7 izpolnilo spletno anketo, 19 pa je začelo izpolnjevati, vendar je niso izpolnili do konca, zato smo jih iz rezultatov izpustili.

Rezultati

Donatorji

Najpogostejši darovalci hrane so supermarketi in trgovine, sledijo restavracije in proizvajalci. Supermarketi donirajo le nekaj hrane, ki je označena kot presežek ali odpadki. Večino hrane, ki je blizu datumu izteka roka uporabnosti, kupcem ponudijo po znižanih cenah ali jo odložijo na smetišča, ko ni več užitna. V distribucijsko verigo je vključena hrana, katere „rok uporabe“ se približuje in ne potrebuje hlajenja, pa tudi vnaprej pripravljena hrana (sendviči, solate) in v manjši meri konzervirana hrana in sveži izdelki kot so sadje, zelenjava ali pekovski izdelki. Hiper- in supermarketi raje podarjajo hrano Lions klubu, ki vodi projekt prerazdelitve hrane in organizira dostavo hrane organizacijam socialnega varstva ali restavraciji Pod strehco, ki deluje kot socialno podjetje. Razlog za sodelovanje z Lions klubom je, da ima zmogljivosti za zagotavljanje logistike in distribucije, ne da bi motil redne poslovne procese supermarketov. Supermarketi niso naklonjeni majhnim organizacijam in individualnim dogovorom, saj lahko ovirajo njihove procese.

S sodelovanjem z organizacijami, ki prerazporejajo presežke hrane v prehranski verigi se supermarketi pripravljajo na možne ukrepe prepovedi živilskih odpadkov, ki bi jih

Slovenija lahko sprejela v prihodnosti. Lastnikom podjetij je v interesu, da se z živilskimi odpadki ukvarjajo učinkovito, ne da bi s tem posegali v njihovo osnovno delovanje. Hkrati se ravnanje z živili in presežki hrane s sorazmerno poceni dobrodelnimi rešitvami šteje kot del družbene odgovornosti podjetij in priložnost za izgradnjo pozitivne podobe blagovne znamke.

Druga vrsta darovalcev so restavracije, ki razdelijo svoje presežke hrane s pomočjo posrednikov kot je Lions klub. Ena najbolj vidnih restavracij, ki direktno darujejo presežke hrane, je vegetarijanska restavracija, ki je del svetovne organizacije Hrana za življenje in jo vodi verska skupnost Hare Krishna. Projekt Hrana za življenje je v nekaterih državah organiziran kot banka hrane². Večina drugih restavracij pošilja svoje živilske odpadke in presežke hrane v bioplinarne in kompostiranje.

Distribucijske organizacije

Distribucija hrane večinoma ni njihova primarna dejavnost. Presežke so začeli razdeljevati, ker so jim ponudili donirano hrano za uporabnike njihovih storitev. Presežke hrane je večina začela razdeljevati v zadnjih 5 - 7 letih. Distribucijske organizacije ponujajo uporabnikom različne vrste hrane, najpogostejše pecivo in zamrznjeno hrano, ki ji sledijo topli ali hladni obroki iz menz, bistrojev ali barov s toplo hrano, v manjši meri delijo tudi svežo zelenjavno, sadje in mlečno hrano ter v najmanjši meri konzervirana živila. Nekateri delijo suho osnovno hrano kot so riž, testenine, moka in olje.

Odnos med donatorji in distribucijskimi organizacijami je precej kompliciran. Večina distributerjev se sooča s številnimi izzivi. Najbolj pereče je vprašanje upravljanja oz. logistike distribucije hrane, (avtomobili, biti ob pravem času na pravem kraju, kader, itd.). Drugo vprašanje je nezmožnost zavrnitve darovane hrane, kjer se distributerji srečujejo s podobno situacijo kot upravičenci. Nekaj več kot 50 odstotkov distributerjev ni nikoli zavrnilo donirano hrano, čeprav je bila hrana neprimerna za uživanje. Petina je občasno zavrnila donacijo, vendar le, ko je vonj, izgled ali okus nakazoval, da se je hrana pokvarila. Petina je poročala, da so jim donatorji dovolili, da izberejo hrano za nadaljnjo razdeljevanje, le 5 odstotkov pa jih je zavrnilo hrano, ker je bila nezdrava za prejemnike. Nekatere organizacije so odgovorile, da sprejemajo vsako vrsto darovanja hrane, ker upravičenci „vse vzamejo in zaužijejo“.

Rezultati raziskave kažejo, da se od prejemnikov, ki so najverjetneje revni in marginalizirani, pričakuje, da bodo izkazali hvaležnost za „darilo“, ne da bi komentirali primernost ali ga celo zavrnili. Vsako odstopanje od pričakovanega vedenja se lahko označi kot moralno neprimerno. To ustvarja družbeni pritisk tudi na distribucijske organizacije, ki ne morejo zavrniti donacij hrane, saj bi to lahko predstavljalo tveganje ne le za njihov ugled in javno podobo, temveč tudi za potencialna partnerstva.

Na vprašanje, zakaj se ukvarjajo s prerazdelitvijo presežkov oz. odpadkov hrane, smo dobili tri tipične odgovore. Večina je navedla, da je treba presežke hrane preusmeriti k ljudem, ki živijo v revščini, saj hrane ne morejo kupiti v zadostnih količinah. Kot drugi razlog je bila navedena nemoralnost zavreči hrano in kot tretjič je bila za nekatere organizacije distribucija

2. Banke hrane se primarno ukvarjajo z zbiranjem in distribucijo hrane bodisi organizacijam ali direktno končnih porabnikov – revnim ljudem. Večinoma se ukvarjajo z redistribucijo odpadne oz. presežne hrane in spodbujajo prostovoljstvo pri razdeljevanju hrane. Vloga bank hrane je predmet mnogih raziskav in razprav o revščini, pravici do hrane in socialni države. Več o tem glej Riches (2018) in Lambie-Mumford (2017).

hrane videti kot priložnost za nadaljnje sodelovanje z donatorji. Paradoks trenutne situacije je, da distributerji včasih zavržejo neprimerno hrano, saj nočejo pokvariti odnosa z donatorji.

Zaključek

Za potrebe tega prispevka izpostavljamo dve konceptualni izhodišči, ki izhajata iz rezultatov raziskave:

1. Komodifikacija prehranske revščine: Presežki oz. odpadki hrane postajajo zelo pereča tema po vsem svetu, v razpravah o tem sodeluje veliko akterjev, številne ustanove in posamezniki pa so našli trajnostno rešitev za reševanje planeta in hranjenje revnih hkrati s prerazporeditvijo ostankov hrane revnim. Ta, na prvi pogled zmagovalna kombinacija, odpira mnoge temeljne dileme, ki se tičejo pravice do hrane, denarnih prejemkov, ki dekomodificirajo prejemnike, pogojevanja dostopa do virov preživetja, sprememb socialne države in navsezadnje spodbujanja nove in hitro rastoče veje upravljanja z odpadki, ki jo opravljajo banke hrane.
2. Mesto revnih v krožnem gospodarstvu: Donacije hrane so del krožnega gospodarstva, ki spodbuja načela življenja brez odpadkov (preprečevanje, zmanjšanje, ponovna uporaba, recikliranje). Trenutno so revni nezahtevni del tega kroga, saj so glavni porabniki odpadkov in presežkov hrane. Obstaja resna nevarnost, da bodo socialni sistemi podpirali gospodarstvo pri krepitvi vloge revnih ljudi v krožnem gospodarstvu, saj je, vsaj v Sloveniji, socialna politika v veliki meri (če ne povsem) podrejena ekonomski politiki.

Literatura

- Gradišar, Andreja (2017): Bolnišnica zavrže letno 111 ton hrane, dom za starejše 22 ton. Dostopno prek <https://radioprvi.rtvsl.si/2017/10/bolnisnica-letno-zavrze-111-ton-hrane-dom-za-starejse-22-ton/> (3. 8. 2018)
- Leskošek, Vesna, in Zidar, Romana (2020): Redistributing waste food to reduce poverty in Slovenia. V H. Lambie-Mumford, in T. Silvasti (ur.). *The rise of food charity in Europe*: 135-164. Bristol, Chicago: Policy Press.
- Lončar, Andreja (2015): Hrana lačnim, namesto v koš. Dostopno prek <https://manager.finance.si/8839780?ccctest&> (15. 6 2018)
- Lambie-Mumford, Hannah (2017): *Hungry Britain: The raise of food charity*. Bristol: Policy Press.
- Red Cross (2016): European Red Cross report: increasing in-work poverty. Dostopno prek https://www.rks.si/sl/Oktober_5/Evropsko_porocilo_Rdecega_kriza_Narascanje_revnih_tudi_med_zaposlenimi/ (17. 10. 2018)
- Riches, Graham (2018): *Food bank nations: Poverty, corporate charity and the right to food*. London, New York: Routledge.

SRNA MANDIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

VALENTINA HLEBEC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

DRUŽABNE INOVACIJE V ČASU DRUŽABNE RAZDALJE

Povzetek: Vpliv epidemije covid-19 na družabno življenje analiziramo s študijo primera, ki je maja 2020 z anketo zajela 310 stanovalcev večstanovanjskih stavb v Ljubljani. Cilj študije je ugotoviti, kako so se na nova tveganja in omejitve odzvali stanovalci s subjektivnim izkušanjem različnih oblik ogroženosti, z medsosetskimi interakcijami v stavbi in kako je pod pritiski epidemije deloval okvir sosedske skupnosti. S študijo zajeta populacija, ki predstavlja nadpovprečno dobro stoječi del prebivalstva, izkazuje, da je ob močno prisotnem občutku ogroženosti in velikem upadu ontološke varnosti, okvir sosedske skupnosti ostal prisoten v življenju ljudi ter prispeval k reproduciranju neke vrste lokalnega reda in predvidljivosti v stavbi. Ta stabilizacijska vloga sosedskih skupnosti in njihov prispevek je v javnih razpravah o zaslugah za omejevanje učinkov epidemije ostala v veliki meri spregledana.

Ključne besede: epidemija, medsosedski odnosi, strukturacijska teorija, sosedska skupnost, študija primera

Predmet našega zanimanja je vpliv epidemije covid-19 na družabno življenje ljudi v večstanovanjskih stavbah. Epidemije ne obravnavamo kot biomedicinski, ampak družbeni pojav, ki pridobi pomene šele skozi informacije ter spremembe rutin vsakdanjega življenja in delovanja ustanov (Pfister 2020; Brown in Galantino 2020). Kot meni Repohl (2020) je epidemija radikalno spremenila izkušnjo sveta in povzročila izgubo ontološke varnosti; izginila je zanesljivost, s katero človek izkuša svoj *življenjski svet* kot dobrohoten in zaupanja vreden; domači in prijazni prostori so postali območja tveganja in nelagodja.

Repohlovo tezo o izgubi ontološke varnosti jemljemo kot izhodišče naše študije primera o vplivu epidemije na družabno življenje ljudi v *večstanovanjskih* stavbah v Ljubljani. Študija je eksploratorna in z njo poizvedujemo po malo znanem področju. Kot študija primera zajema poseben tip naselitve, saj stanovanja v večstanovanjski stavbi tvorijo le 12 odstotkov vseh stanovanj v državi, medtem ko so enodružinske hiše prevladujoče. Zaradi višje gostote naseljenosti ter skupnih delov in naprav so bloki prostor pogostejših stikov med stanovalci in zato večje nevarnosti razširjanja okužbe. V New Yorku so npr. poročali o izjemno visoki obolevnosti stanovalcev v nekaterih stolpnih in jih poimenovali »*stolpi smrti*« (Tamura 2020).

Družabno življenje v večstanovanjski stavbi skozi strukturacijsko teorijo

Večstanovanjska stavba predstavlja po strukturacijski teoriji to, kar Giddens označuje s pojmom 'locale' (več v Mandič in Filipovič Hrast 2018) in poveže fizični prostor stanovanjske stavbe s stanovalci - akterji, ki si tu delijo pertinentne interpretacije in pomene (npr. izkušnje

kolektivne uporabe skupnega parkirišča ali dvigala). V svojih interakcijah in vsakdanjih praksah se akterji tu znajdejo v specifičnem okvirju, ki ima svoja pravila, sankcije in vsebino interakcij. Vloga okvirjev je, da akterjem omogočijo, da svojim interakcijam pripišejo pomene (t.j. jih povežejo s pravili in sankcijami) in predvidevajo izide. Tako lahko v svojem okolju in vsakdanjem življenju občutijo stalnost in predvidljivost, torej izkušnjo 'ontološke varnosti' kot občutka, da so stvari take, kot so videti in kot morajo biti.

Eden od možnih okvirjev delovanja je tudi sosedska skupnost. Skupnost implicira določeno stopnjo samoregulacije, ki temelji na skupnih normah in socialni kontroli, za njen obstoj so nujne interakcije in komunikacija. Sosedska skupnost kot okvir ima svoje teme pogovora, svoja pravila in sankcije (ne nazadnje izključitev in govorice); vse to do neke mere uravnavajo navade, običaji, norme, zaupanje in občutek pripadnosti, ki prispevajo k reproduciranju neke vrste lokalnega reda in določene stopnje predvidljivosti v specifičnem lokalu – večstanovanjski stavbi. Pomen medsosedskega odnosa je bil v našem prostoru večkrat ugotovljen (Filipovič Hrast 2009), tudi vloga medsosedske pomoči v omrežjih opore (Hlebec idr. 2010, 2014), občutka skupnosti (Filipovič Hrast in Dolničar 2012), zaupanje v sosede pa je potrjen kot dober kazalnik obstoja sosedske skupnosti (Mandič in Filipovič Hrast, 2018).

Eksploratorna študija primera medsosedskega odnosa med epidemijo

Cilj študije je ugotoviti, kako je epidemija vplivala na družabno življenje stanovalcev v večstanovanjskih stavbah, natančneje, kako so se na novo tveganje in omejitve odzvali stanovalci na ravni subjektivnega doživljanja (občutka ogroženosti raznih oblik) in na ravni medsosedske interakcije v stavbi. Posebej pa nas zanima, kako je deloval okvir sosedske skupnosti pod pritiski epidemije z njenimi tveganjem in omejitvami stikov.

Podatke smo zbrali s spletno anketo med 5. in 14. 5. 2020. Povabila k anketi so se razširjala po principu 'snežne kepe', začete v osebnih omrežjih in s sodelovanjem nekaj upraviteljev stavb. Od 826 klikov na nagovor je anketo dokončalo 310 respondentov, s stopnjo odgovora 37 odstotkov. Med anketiranimi je bilo žensk 79 odstotkov, z višješolsko izobrazbo ali več 77 odstotkov; zaposlenih in samozaposlenih je bilo 70 odstotkov (upokojenec 10,5 %), povprečna starost je bila 43,3 leta. Zajeta populacija stanovalcev ljubljanskih blokov je torej dokaj specifična. Specifična je tudi po drugih kazalnikih. S prihodki shaja brez problemov 54 odstotkov anketiranih; zdravje ocenjuje kot dobro ali zelo dobro 71,3 odstotka; povprečna velikost gospodinjstva je 2,6 člana, v kar 42 odstotkih gospodinjstev so tudi otroci. Zajeta populacija je torej pretežno visoko delovno aktivna, visoke izobrazbe, v aktivnem obdobju življenja, v dobrem zdravstvenem stanju in dobrem dohodkovnem položaju. Slabša od povprečja je le stanovanjska površina, ki s 25 m² na osebo ne dosega državnega povprečja 27 m². Da spadajo v rizično skupino, je ocenilo 24 odstotkov vprašanih. Medtem ko je posebnosti populacije nujno upoštevati pri interpretaciji odgovorov o osebnih občutjih in izkušnjah, pa smo zbrali tudi odgovore o dogajanju v stavbi, torej o približno 310 stavbah.

Zaznavanje lastne ogroženosti in vloga sosedov

Občutek ogroženosti ob epidemiji smo merili s petstopenjsko lestvico (od nič do zelo), v tem besedilu 'ogroženost' vključuje stopnji 4 in 5.

Zaradi koronavirusa na splošno se je počutilo ogroženih 22 odstotkov vprašanih, zaradi finančnih učinkov koronakrize na respondenta pa 39 odstotkov (srednja vrednost 2,6 oziroma 3,1). Osebnostne posledice krize so bile ocenjene kot bolj ogrožajoče od drugih učinkov.

Občutek, da posameznik nima nadzora nad svojim življenjem, so za običajne okoliščine izrazili štiri odstotki, za čas epidemije pa kar 28 odstotkov vprašanih. Občutek, da ima nadzor nad življenjem, je za običajne okoliščine izrazilo 76 odstotkov, za čas epidemije pa 39 odstotkov vprašanih. Prepolovljeni delež ljudi, ki so ohranili občutek nadzora nad življenjem, priča o nedvomno veliki izgubi gotovosti (srednja vrednost pred epidemijo 4,08, med epidemijo pa 3,25).

Zanimalo nas je tudi, v kolikšni meri so sosedje percipirani kot vir grožnje ob srečanju z njimi. Ogroženost, ker sosedje niso spoštovali navodil o zajeitvi širjenja okužbe, je navedlo 12 odstotkov, ogroženost kljub obojestranskemu upoštevanju navodil pa štiri odstotki vprašanih. Srečanja s sosedi tako niso ocenjena kot velik vir ogroženosti. Na to se navezuje vprašanje, ali se je zaradi epidemije zmanjšalo zaupanje v sosede. Delež do sosedov nezaupljivih v običajnih razmerah znaša 25, med epidemijo pa 39 odstotkov. Delež do sosedov zaupljivih v običajnih okoliščinah je 41-, med epidemijo pa 38-odstoten. Delež tistih, ki so postali nezaupljivi, se je torej krepko povečal, odstotek tistih, ki so ohranili zaupanje, pa se je zmanjšal le malo. Čeprav je zaupanje sosedom v povprečju občutno zmanjšano (srednja vrednost pred epidemijo 3,24, po njej 3,15), pa je vseeno ostalo na pozitivni strani. Petnajst odstotkov vprašanih je med epidemijo s kom od sosedov navezalo tesnejši stik, kot je bil prej, 54 odstotkov se jih je s sosedi pogovarjalo o epidemiji.

Zaznano dogajanje v stavbi

V zvezi z ogroženostjo ob epidemiji so bili zaznani naslednji pojavi v stavbi: nespoštovanje predpisov o zajeitvi med stanovalci (31 %), povečana napetost in konflikti med sosedi zaradi nespoštovanja predpisov (16 %); prisotnost policije, inšpekcije zaradi nespoštovanja predpisov (8 %); splošni porast napetosti in konfliktov v medsosedskih odnosih (13 %), porast napetosti in konfliktov v posameznih gospodinjstvih (27 %).

Od novih oblik medsosedske pomoči v stavbi so zaznali pojave medsosedske pomoči pri prinašanju stvari iz trgovine, s pošte ... (35 %); pri skrbi za ranljive člane (otroke, bolne – 21 %) in pri nudenju psihične podpore (v 17 % stavb).

Od novih oblik kolektivne družabnosti v stavbi – v Ljubljani so delno sovpadle s protivladnimi protesti – so zaznali skupno igranje glasbe/petje ob oknih in na balkonih ob 18. uri (v 17 % stavb), drugo skupno dogajanje ob oknih in na balkonih (v 12 % stavb) (najpogostejše protestni napisi in pogovarjanje skozi okna) ter kaj novega ali drugačnega v ravnanju ljudi (v 29 % stavb).

Ugotovitve in diskusija

Negotovosti in novosti so z epidemijo vstopile tudi v vsakdanje življenje stanovalcev večstanovanjskih stavb. Poleg posebnosti njihove nastanitve je zajeti vzorec prebivalstva poseben tudi po nekaj drugih značilnostih: osebe pretežno ženskega spola, visoke izobrazbe, v aktivnem obdobju življenja, v relativno dobrem zdravstvenem in finančnem položaju. V tej nadpovprečno dobro stoječi populaciji smo ugotovili zelo močen vpliv epidemije virusa: petina se počuti ogrožena zaradi virusa na splošno, dve petini pa zaradi finančnih učinkov epidemije. Občutek nadzora nad svojim življenjem se je med epidemijo praktično prepolovil in padel na 40 odstotkov. To lahko razumemo kot drastičen upad občutka ontološke varnosti, saj ga večina več ni imela. Sosedov in stikov z njimi (če so upoštevali omejitve) velika večina ni občutila kot grožnjo. Splošni občutek zaupanja sosedom je nekoliko upadel (3,41 oz. 3,15), vendar ostal na pozitivni strani. Delež nezaupljivih do sosedov je zrasel na dve petini, skupina zaupljivih pa je komaj opazno upadla na dve petini. Osmena vprašanih je med epidemijo s kakim sosedom celo navezala tesnejši stik kot prej.

Na ravni stavbe so stanovalci zaznali nespoštovanje predpisov o zaježitvi epidemije v tretjini primerov, v šestini pa zaradi tega tudi povečano napetost med stanovalci. Zdi se torej, da sta bila novi red in sprememba rutine v medsosedskih odnosih dokaj hitro in dobro uveljavljena, tudi nova rutina v stikih. Pojave medsosedske pomoči, še posebej pomembne ob epidemiji, smo registrirali v tretjini stavb, druge oblike pomoči pa nekaj manj. Nove oblike kolektivne družabnosti, delno povezane tudi s protivladnimi protesti, so potekale v dobri šestini, različne druge novosti v ravnanju sosedov pa v tretjini stavb.

Na splošno so se torej medsosedski odnosi med epidemijo ohranili, nekoliko se je spremenila njihova urejenost zaradi novih omejitev. Red je ohranjen ob samoregulaciji, zunanja intervencija je bila le redko nujna. Sosedska skupnost je v določenem delu ostala prisotna in ohranila svojo pozitivno podporno vlogo na splošno, se je pa ta diferencirala – pri šibkejših medsosedskih vezeh se je zmanjšala, pri močnejših ohranila, v nekaterih nišah in tam, kjer je bila pomoč najpotrebnejša, pa se je tudi poglobila. Ob močno prisotnem občutku ogroženosti in velikem upadu ontološke varnosti je okvir sosedske skupnosti ostal prisoten v življenju ljudi ter prispeval k reproduciranju neke vrste lokalnega reda in predvidljivosti v stavbi in prispeval k njeni odpornosti na krizne pritiske. Ta stabilizacijska vloga sosedskih skupnosti in njihov prispevek sta v javnih razpravah o zaslugah za omejevanje učinkov epidemije ostala zanemarjena. Seveda pa ostajajo odprta vprašanja o učinku epidemije na druge skupine prebivalstva, ki jih naša študija primera ni zajela, zlasti na ranljivejše skupine in seveda tudi na drugo, podeželsko polovico Slovenije.

Viri

- Brown, Patric, in Galantino, Maria Grazia (2020): Understanding the Covid-19 Pandemic through the Sociology of Risk and Uncertainty (RN22). *The European Sociologist*, 1 (45). Dostopno prek: <https://www.europeansociologist.org/> (30.6.2020).
- Filipovič Hrast, Maša (2009): Spremembe sosedskih odnosov kot odziv na zahteve delovnega življenja?. *Teorija in praksa*, 4 (46): 485–505.
- Filipovič Hrast, Maša, in Dolničar, Vesna (2012): Sense of community and the importance of values: Comparison of two neighborhoods in Slovenia. *Journal of Urban Affairs*, 34 (3): 317–336.
- Hlebec, Valentina, Mali, Jana, in Filipovič Hrast, Maša (2014): Community care for older people in Slovenia. *Anthropological Notebooks*, 20 (1): 5–20.
- Hlebec, Valentina, Filipovič Hrast, Maša, in Kogovšek, Tina (2010): Social networks in Slovenia: Changes during the transition period. *European Societies*, 12 (5): 697–717.
- Mandič, Srna, in Filipovič Hrast, Maša (2019): Homeownership in Multi-Apartment Buildings: Control beyond Property Rights. *Housing, Theory and Society*, 36 (4): 401–425.
- Pfister, Sandra Maria (2020): The Social Definition of the Corona Pandemic. *The European Sociologist*, 1 (45). Dostopno prek: <https://www.europeansociologist.org/> (30.6.2020).
- Repohl, Martin (2020): Loss of World in Times of Corona. *The European Sociologist*, 1 (45). Dostopno prek: <https://www.europeansociologist.org/> (30.6.2020).
- Seifert, Albert (2020): The Double Exclusion of Older Adults During the Covid-19 Pandemic. *The European Sociologist*, 1 (45). Dostopno prek: <https://www.europeansociologist.org/> (30.6.2020).
- Tamura, Kimiko, Hu, Winnie, in Rogers Cook, Lindsey (2020): It's the Death Towers: How the Bronx Became New York's Virus Hot Spot. *New York Times*, 26. maj 2020. Dostopno prek: <https://www.nytimes.com/2020/05/26/nyregion/bronx-coronavirus-outbreak.html?searchResultPosition=1> (30.6.2020).

TATJANA RAKAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

VALENTINA HLEBEC

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

PREMIKI V SKRBTSTVENEM REŽIMU V SLOVENIJI V ČASU PANDEMIJE COVID-19

Povzetek: V prispevku avtorici analizirata spremembe v skrbstvenem režimu v Sloveniji v času pandemije COVID-19. Osredotočita se na premike v vlogi različnih akterjev (države, trga in družine) na področju skrbi za otroke in skrbi za stare. Sprejeti ukrepi, kot so zaprtje vrtcev in šol, omejena socialna oskrba starih na domu, pozivi za začasno vračanje oskrbovancev domov za stare v domačo oskrbo, pomenijo velik prenos bremena in skrbstvene vloge na posameznika in na družino. To ima pomembne implikacije za usklajevanje delovnega in družinskega življenja in širše politike enakosti spolov. V prispevku so na deskriptivni ravni in v primerjalni perspektivi z drugimi evropskimi državami predstavljeni podatki mednarodne raziskave Eurofounda o učinkih sprejetih ukrepov na usklajevanje delovnega in družinskega življenja v času pandemije v Sloveniji.

Ključne besede: skrbstveni režim, usklajevanje dela in družine, COVID-19, Slovenija

Uvod

Raziskovanje sprememb v okviru sistemov blaginje v času globalnih kriz postaja ena izmed osrednjih tematik v okviru analize socialne politike (Taylor-Gooby in dr. 2017; Schubert in dr. 2017). Poglobljeno raziskovanje sprememb v skrbstvenih režimih (poleg skrbi za otroke tudi skrbi za stare v okviru demografskih trendov staranja prebivalstva) postaja eno ključnih na področju politik usklajevanja delovnega in družinskega življenja. V prispevku tako na podlagi analize interventnih ukrepov na področju javnih politik identificiramo premike v vlogi različnih akterjev (države, trga in še posebej družine) pri skrbi za otroke in skrbi za stare. Nadalje nas zanima, kaj pomenijo ti premiki za usklajevanje dela in družine za družine z majhnimi otroki in starejšimi družinskimi člani, ki potrebujejo vsakodnevno šolanje in oskrbo. Učinke tovrstnih ukrepov s poudarkom na usklajevanju delovnega in družinskega življenja v času pandemije COVID-19 v primerjalni perspektivi z drugimi evropskimi državami orišemo na podlagi podatkov mednarodne raziskave Eurofounda (Eurofound 2020a).

Skrbstveni režim v Sloveniji

Slovenija je država, ki se glede skrbstvenega režima uvršča v dva različna režima: na zelo dobro razvitem področju skrbi za otroke je značilen defamilializem; na slabše razvitem področju skrbi za stare pa se Slovenija uvršča med države z visoko stopnjo familializma. Za familializem je značilno, da je skrb za odvisne družinske člane primarna odgovornost družine, za defamilializem pa nasprotno, da je primarna odgovornost skrbi za odvisne družinske člane prenesena bodisi na trg ali na državo (Esping-Andersen 1999). V zadnjem obdobju je v teoretskem diskurzu zaslediti tudi koncept refamilizacije, ki pomeni, da se z družinskimi politikami zaradi različnih ideoloških naravnosti in zaradi zmanjševanja izdatkov v luči varčevalnih ukrepov, ki so še

posebej značilni za obdobja gospodarskih kriz, povečuje odvisnost posameznikovega položaja od družine. V nasprotju z naraščanjem defamilizacije na področju otroškega varstva (Ferragina in Seeleib-Kaiser 2014) je na področju skrbi za stare zaznati naraščanje refamilizacije, tudi kot odgovor na ekonomsko krizo po letu 2008 in na posledične varčevalne ukrepe (Deusdad in dr. 2016). Različni avtorji so oblikovali različne tipologije skrbstvenih režimov (Leitner 2003; Saraceno in Keck 2010). Tipologija skrbstvenih režimov, ki sta jo oblikovala Saraceno in Keck (2010), se nanaša tako na skrb za otroke kot tudi na skrb za stare v različnih evropskih državah, pri tem pa je vključena tudi dimenzija enakosti med spoloma. Ločita med različnimi oblikami familializma (tj. med privzetim in podprtim) in defamilializmom, v praksi gre pogosto za kombinacijo teh pristopov. Za Slovenijo je značilnih več modelov skrbi, in sicer na področju otroškega varstva je značilen defamilializem, na področju starševskih dopustov podprti familializem, na področju skrbi za stare pa privzeti familializem (Chung in dr. 2018; Hlebec in dr. 2016).

V kontekstu pandemije COVID-19 smo zaradi nenadnih in izrednih razmer v vseh evropskih in tudi drugih državah priča refamilizaciji (omejeni na obdobje trajanja pandemije), saj so številni ukrepi za zamejitev širitve virusa (zaprtje vrtcev in šol, omejena socialna oskrba starih na domu, pozivi za začasno vračanje oskrbovancev domov za stare v domačo oskrbo, socialno distanciranje) veliko breme skrbi tako za otroke kot za starejše prenesli na družine. Pri tem gre za poudarek na individualni odgovornosti, kar pomeni, da se breme zagotavljanja skrbi zaradi zamejitve vloge ostalih akterjev, kot sta trg in država, v veliki meri prenese na posameznika ter na njegovo družino in neformalna omrežja. Vsesplošno sprejetje fleksibilnih oblik dela je na eni strani lahko prispevalo k lažjemu usklajevanju dela in družine, na drugi strani pa so ti ukrepi s sočasnimi ukrepi zaprtja vrtcev in šol ter omejene oskrbe na domu še posebej za t. i. »sendvič generacijo« predstavljali zelo velik izziv.

Eurofoundova analiza ukrepov držav v času pandemije COVID-19 je pokazala, da je večina evropskih držav uvedla ukrepe za pomoč staršem in družinam (npr. nadomestilo plače za varstvo otrok v času zaprtja vrtcev in šol, povečan otroški dodatek, vavčerji za varuške, starševski dopust ipd.) (Eurofound 2020b), kar bi lahko definirali kot podprti familializem. Zapostavljeno pa ostaja področje skrbi za stare, saj kljub omejitvam storitev pomoči na domu in socialne oskrbe v času pandemije COVID-19 evropske države niso zagotovile dodatne pomoči za tovrstno razbremenitev družin. Slovenija je v okviru paketov ukrepov za zaježitev pandemije za pomoč družinam uvedla nadomestilo plače v višini 80 % za delavce, ki so bili primorani zaradi varstva otrok ostati doma. Za tiste starše, ki so morali na delo, je bilo varstvo otrok na domu organizirano s strani občin in s pomočjo prostovoljcev, družine s tremi otroci ali več pa so prejele višji dodatek za velike družine. Na področju skrbi za stare kljub omejitvam pomoči in socialne oskrbe na domu ter pozivom za začasno vračanje oskrbovancev domov za stare v domačo oskrbo dodatni ukrepi za tovrstno pomoč in razbremenitev družin v Sloveniji niso bili sprejeti. Uveden je bil le enkratni solidarnosti dodatek za upokoјence z najnižjimi pokojninami.

Usklajevanje dela in družine

Kriza COVID-19 za razliko od predhodnih kriz (na primer t. i. globalne recesije po letu 2008) ni le ekonomska kriza, temveč tudi zdravstvena in socialna. Kriza COVID-19 je imela in bo imela pomembne posledice za delo znotraj družine, predvsem zaradi povečanih skrbstvenih obveznosti in povečanega gospodinjanskega dela, kar pa je, kot kažejo raziskave iz nekaterih evropskih držav, večinoma prizadelo ženske (Del Boca in dr. 2020; Queisser in dr. 2020).

Rezultati raziskav v Španiji (Farre in Gonzales 2020, v Del Boca 2020) in v Združenem kraljestvu (Sevilla in Smith 2020, v Del Boca 2020) kažejo, da gre sicer za premik k bolj uravnoteženi razporeditvi gospodinskega dela in skrbi za otroke med spoloma, vendar pa je kljub temu večina dodatnega gospodinskega in skrbstvenega dela zaradi krize COVID-19 padla na ženske. Uvedba ukrepov socialnega distanciranja je še posebej zmanjšala tudi pomemben del skrbi za otroke, ki so ga opravljali stari starši, s tem se je še dodatno povečala obremenitev staršev, še posebej v gospodinjstvih, v katerih sta oba starša zaposlena, saj je dohodek obeh staršev ključen za finančno preživetje družine, kar je značilno tudi za Slovenijo (Ahrendt in dr. 2015).

Raziskava v Italiji je npr. pokazala, da je zaprtje šol in vrtcev kritično povečalo skrbstveno obremenjenost staršev, predvsem žensk, in da tovrstna obremenjenost za daljše časovno obdobje ni vzdržna (Del Boca in dr. 2020). Prav tako ima tudi delo od doma pomembne posledice za razkorak med spoloma. Na eni strani je fleksibilnost, ki ga delo na domu prinaša, pomembna za lažje usklajevanje dela in družine za oba spola, pa tudi za bolj enakomerno porazdelitev skrbstvenega in gospodinskega dela med spoloma, na drugi strani pa lahko delo od doma postane pretežno le »ženska izbira«: moški tako večinoma odhajajo na delo, ženske pa delajo od doma in ob tem prevzamejo še večino družinskih obveznosti.

Podatki raziskave Življenje, delo in COVID-19, ki jo je v času pandemije v mesecu aprilu 2020 opravil Eurofound (Eurofound 2020a), nam omogočajo vpogled v prve ugotovitve za evropske države ter v osnovne podatke za Slovenijo v primerjalni perspektivi z drugimi državami. Eurofoundova raziskava je pokazala, da je delo na domu v času pandemije zameglilo mejo med delom in družino in da delo prevzema čas, namenjen družini. 27 % izprašanih, ki so delali od doma, je odgovorilo, da so delali v svojem prostem času, da so lahko izpolnili delovne obveze. Raziskava je tudi pokazala, da so bili najbolj obremenjeni ravno zaposleni z majhnimi otroki: 22 % staršev otrok, mlajših od 12 let, ki so delali od doma, je odgovorilo, da se težko osredotočijo na delo. Med tistimi, ki imajo starejše otroke, je bilo teh, ki so se pri delu od doma težko skoncentrirali na delo, le 7 %, med tistimi brez otrok pa le 5 %. Raziskava je tudi pokazala, da so bile ženske najbolj obremenjene s skrbstvenim in gospodinskim delom, to pa jih je tudi oviralo pri opravljanju službenih obveznosti ter pri koncentraciji za delo (Eurofound 2020a). Tudi raziskava o medsosedskih odnosih na vzorcu prebivalcev večstanovanjskih stavb v Ljubljani (raziskava je bila izvedena aprila in maja 2020 v okviru Centra za proučevanje družbene blaginje, FDV) je pokazala, da se je v času pandemije COVID-19 povečala obremenjenost družin predvsem glede skrbi za otroke in predvsem za žensko populacijo.

Slovenija je v primerjalni perspektivi z drugimi evropskimi državami v odgovorih na vprašanje kako pogosto ste v zadnjih 14 dneh imeli težavo osredotočiti se na delo zaradi družinskih obveznosti v evropskem povprečju, 6,8 % izprašanih v Sloveniji se večino časa ni moglo osredotočiti na delo (povprečje EU-27 je 7,0 %), vedno pa 2,1 % (povprečje EU-27 je 1,9 %). Nad evropskim povprečjem pa so Slovenci delali v svojem prostem času tudi zato da so lahko opravili delovne obveze: 12,0 % izprašanih je delalo v prostem času vsak dan (povprečje EU-27 je 9,7 %), 9,1 % pa vsak drugi dan (povprečje EU-27 je 7,7 %). Slovenija je po teh podatkih podobna drugim postsocialističnim državam, kot so Poljska, Estonija in Latvija, v splošnem pa podatki kažejo, da so v tem času najtežje usklajevali delo in družino v južnih državah, v Španiji, na Portugalskem in na Hrvaškem. Zanimivo je, da je Italija, ki jo je COVID-19 najbolj prizadel, pod evropskim povprečjem. Pod evropskim povprečjem glede obremenjenosti z delom in družino je tudi Nemčija in skandinavske države, kot so Danska, Finska in pričakovano Švedska, ki je uvedla najmanj restriktiven pristop k reševanju pandemije, v drugih državah pa predvidevamo,

da gre manjšo obremenjenost z usklajevanjem dela in družine povezati z dostopnostjo različnih javnopolitičnih ukrepov pomoči na področju socialne in družinske politike.

Zaključek

Podrobnejši podatki za Slovenijo v okviru Eurofoundove raziskave (Eurofound 2020a), ki bodo omogočili podrobnejšo analizo premikov v slovenskem skrbstvenem režimu, še niso na voljo, kljub temu lahko v prispevku predstavljene podatke vzamemo za opozorilo, da bo v prihodnosti v okviru ukrepov za zaježitev pandemije COVID-19 nujno potrebno povečati pozornost in občutljivost javnih politik na problematiko spolov, saj se bodo v nasprotnem primeru nakazane razlike še poglobile.

Literatura

- Ahrendt, D., Blum, S., Crepaldi, C., Rakar, T., in drugi (2015): Families in the economic crisis: changes in policy measures in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Dostopno prek: http://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef1556en_1.pdf, DOI: 10.2806/171730 (7. 6. 2020).
- Chung, H., Filipovič Hrast, M. in Rakar, T. (2018): The provision of care – whose responsibility and why? V P. Taylor-Gooby in B. Leruth (ur.): Attitudes, Aspirations and Welfare, 183-214. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Del Boca, D., Oggero, D., Profeta, P. in Rossi, M. C. (2020): Women's Work, Housework and Childcare, before and during COVID-19. Discussion Paper Series IZZA DP No. 13409. IZA Institute of Labour Economics. Dostopno prek: <https://www.iza.org/publications/dp/13409/womens-work-housework-and-childcare-before-and-during-covid-19> (10. 7. 2020).
- Deusdad, B. A., Pace, C. in Anttonen, A. (2016): Facing the Challenges in the Development of Long-Term Care for Older People in Europe in the Context of an Economic Crisis. Journal of Social Service Research 42 (2): 144–150.
- Esping-Andersen, G. (1999): Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford: Oxford University Press.
- Eurofound (2020a): Living, working and COVID-19. First findings – April 2020. Dostopno prek: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef20058en.pdf (13. 7. 2020).
- Eurofound (2020b): COVID-19: Policy responses across Europe, Publications Office of the European Union, Luxembourg.
- Ferragina, E. in Seeleib-Kaiser, M. (2014): Determinants of a Silent (R)evolution: Understanding the Expansion of Family Policy in Rich OECD Countries. Social Politics 22 (1): 1–37.
- Hlebec, V., Srakar, A. in B. Majcen. (2016): Care for the elderly in Slovenia: a combination of informal and formal care. Revija za socialno politiku 23 (2): 159–179.
- Leitner, S. (2003): Varieties of familism. European Societies 5: 353–75.
- Queisser, M., W. Adema, and C. Clarke (2020). "COVID-19, employment and women in OECD countries." CEPR VoxEu.org, April. Dostopno prek: <https://voxeu.org/article/covid-19-employment-and-women-oecd-countries> (8. 7. 2020)
- Saraceno, C. in Keck, W. (2010): Can we identify intergenerational policy regimes in Europe? European Societies 12 (5): 675–696.
- Schubert, K., de Villota, P., in Kuhlmann, J. (ur.) (2016): Challenges to European Welfare systems. Springer Publishing.
- Taylor-Gooby, P., Leruth, B. in Chung, H. (2017): After Austerity: Welfare State Transformation in Europe after the Great Recession. Oxford: Oxford University Press.

MAŠA KRAJNC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

PROBLEMATIZACIJA VLADNE OBRAVNAVE ŠTUDENTOV V ČASU EPIDEMIJE

Povzetek: V prispevku je problematiziran vladni ukrep ob epidemiji, ki je vsem rednim študentom s slovenskim državljanstvom namenil enkratni solidarnostni dodatek 150 evrov. Finančna pomoč je analizirana z vidika reproduciranja konstrukta študentov kot članov socialnega otroštva – v prispevku prikazanega tudi v drugih institucionaliziranih oblikah. Neustreznost in neučinkovitost vladnega ukrepa je dokazana z rezultati 15 intervjujev s študenti in podprta s številsko bolj reprezentativnimi statističnimi podatki. Zgodbe intervjuvanih zavračajo njim pripisano finančno enovitost, saj odražajo neenake stopnje lastne ekonomske neodvisnosti in s tem povezane neenake stopnje kritičnosti njihovih bivanjskih situacij med epidemijo. Ob tovrstni neenakosti jih nasprotno najbolj enači pasivnost na področju politične angažiranosti, s katero konstrukt študentov kot pripadnikov socialnega otroštva le nadaljnjo spodbujajo, in s tem kot v začaranem krogu dopuščajo obstoječ odnos vlade do njih.

Ključne besede: mladina, študenti, koronakriza, solidarnostni dodatek, neenakost

Ideološka konstrukcija študentov

Obdobje študija ni le del mladosti, temveč njen pomemben gradnik, ki je z lastnim podaljševanjem povzročil tudi podaljševanje mladosti same (Gillis 1999). Socialna skupina študentov je tako del širše in abstraktnije skupine mladostnikov. Kot taki so študenti še vedno deležni ideološkega in socialnega diskurza, ki pri njih želi vzdrževati določen družbeni status: socialno otroštvo (Ule 1988: 26). Reproduciranje tovrstnega konstrukta je pri specifični skupini študentov še lažje kot pri abstraktniji skupini mladostnikov, brez oprijemljive referenčne osnove v družbeni stvarnosti (prav tam: 25) – študente namreč družijo študij. Prav zato so zadnji lažje in očitneje poenoteni v navidezno homogeno socialno skupino, katere status socialnega otroštva je osnovan na njihovi socioekonomski odvisnosti od staršev, pri čemer hkrati implicira obširnejšo podrejenost študentov avtoritetam in institucijam (prav tam: 26).

Skladna z opisanim konstruktom je posledična konstantna koncepcija mladih kot ekonomsko nesamostojnih (Ule 2008: 130) in nedovršno ujetih pred svetom odraslih. Ob tem je prezrta raznolikost stopenj njihove samooskrbnosti, katere nakazuje analiza bivanjskih razmer 15 intervjuvancev, s katerimi sem v aprilu, maju in prvem tednu junija izvedla polstrukturirane intervjuje. Študenti starosti 20-25 let so bili naključno izbrani med mojimi znanci in njihovimi prijatelji. Pri izbiri sem stremela k raznolikosti krajev in področij šolanja, zato izhajajo iz desetih različnih fakultet.

Tabela 1: Ekonomska neodvisnost.

EKONOMSKA NEODVISNOST	Popolna 2, 10, 13	Delna 1, 3, 6, 7, 9	Nična 4, 5, 8, 11, 14, 15
--------------------------	----------------------	------------------------	------------------------------

Med 15 intervjuvanimi študenti so trije ekonomsko popolnoma neodvisni od družin, petim študentom starši življenjske potrebe sofinancirajo, večino stroškov pa si pokrivajo z lastnimi dohodki. Tistih študentov, ki dosegajo delno ali popolno ekonomsko osamosvojitve, je med intervjuvanci torej 8, na državni ravni pa 32,3 % (Eurostudent 2017a). Njihovega položaja konstrukt statusa in vloge študentov ne priznava.

Institucionalizacija konstrukta

Prezrtje raznolike ekonomske samostojnosti študentov je posredno tudi institucionalizirano – v prispevku navajam Družinski zakonik, državno definiranje študentskega dela in ključno – Zakon o interventnih ukrepih za zajezitev epidemije.

183. člen Družinskega zakonika ekonomsko odvisnost študentov od staršev predvideva in predpisuje: starš mora otroka preživljati do otrokovega 26. leta, če se ta redno šola. Ker zaplete pri neuresničevanju predpisa domnevno rešuje socialna pomoč, zakon predpostavlja, da je študent v vsakem primeru ekonomsko odvisen (od staršev ali države). Za socialno pomoč lahko v primeru nizkih dohodkov zaprosi družina kot celota ali študent sam – če ima prijavljeno lastno gospodinjstvo in od staršev prejema preživnino (GOV.SI 2020a).

A socialna podpora za mesečne potrebe študenta navadno ne zadostuje. V najvišji obliki namreč znaša manj kot 300 evrov in je kot taka v neskladju z mesečnimi odhodki študenta, ki povprečno znašajo 511 evrov (Eurostudent 2017b). Študenti, ki so – zaradi želje po osamosvojitvi ali finančne nezmožljivosti njihovih družin – ekonomsko neodvisni, se posledično zatekajo k študentskem delu, ki je glavni vir dohodka tudi za povprečnega študenta (Eurostudent 2017c).

V primerih ekonomsko neodvisnih študentov posledično gre za življenjsko obdobje hkratnega študija in dela, ki navadno ni sprejeto kot ločeno obdobje: pri mladih je pogosto analiziran »prehod s področja izobraževanja v področje dela« (Trbanc in Verša 2002: 338), a v navedenih primerih ne gre zgolj za tranzicijo. V takšnem položaju so trije intervjuvanci, dva med njimi dohodek delita tudi z družino.

Tabela 2: Vir dohodka.

ŠTUD. DELO KOT VIR DOHODKA	Glavni vir dohodka 1, 3, 6, 7, 9	Edini del dohodka 2, 10, 13
-------------------------------	-------------------------------------	--------------------------------

Da država študentskega dela ne vidi kot potencialnega edinega študentskega dohodka, pokaže tudi njegova definicija. Delo prek študentskih napotnic je definirano kot »začasno in občasno«, z glavnim namenom pridobivanja »delovnih izkušenj in dodatnega zaslužka« (GOV.SI 2020b). Analiza intervjujev nasprotno kaže, da je študentsko delo pogosto začasno le v smislučasne zaposlenosti pri posameznem delodajalcu (pa še to ne vedno), pri čemer pa ga lahko opravlja tudi več let. 10 od 15 intervjuvanih študentov v zadnjem letu dela redno – ne zgolj med poletjem, ampak vsak mesec.

Tabela 3: Pogostost dela.

POGOSTOST OPRAVLJANJA ŠTUD. DELA	Redno 1, 2, 3, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 15	Neredno 4, 5, 11, 12, 14
-------------------------------------	--	-----------------------------

Študentsko delo je torej lahko edini vir prihodka šolajočih se študentov, kar institucionalno ni predvideno. Pomanjkljivosti poskusov vzdrževanja statusa socialnega otroštva mladih se zato intenzivneje izrazijo v kriznih razmerah, ko študentsko delo ni mogoče.

Vpliv koronakrize

Koronakriza in z 12. marcem razglašena epidemija sta vplivali tudi na študente. Spremembo izobraževalnega procesa je spremljal preobrat na področju študentskega dela, saj so brez prihodka prvi ostali pravno najranljivejši. O drastičnem upadu študentskega dela pričajo podatki o dohodkih študentskih servisov – v mesecih po začetku epidemije (aprilu, maju, juniju) so dohodki v primerjavi z začetkom leta in prejšnjim letom upadli za več kot polovico.¹

Tabela 4: Mesečni dohodki študentskih servisov.

	2019	2020
marec	629.048,95 €	655.201,96 €
april	720.009,68 €	398.703,73 €
maj	687.200,47 €	283.283,34 €

Vir: podatki Študentske organizacije Slovenije (junij, 2020)

Ker študentsko delo pri nas opravlja 2/3 vseh študentov v Sloveniji (Eurostudent 2017č) in ker delo povprečno predstavlja njihov glavni dohodek (Eurostudent 2017d) – za nekatere pa je celo edini, lahko trdimo, da je študente med epidemijo najbolj prizadel prav upad prihodkov iz študentskega dela.

Vladni krizni ukrepi

Prvi krizni ukrepi študentov niso vključevali. Prvič so bili zajeti v prvi paket ukrepov, ki je 11. aprila vsem rednim študentom s stalnim prebivališčem v Republiki Sloveniji zagotovil izplačilo enkratnega solidarnostnega dodatka 150 evrov. Iz tega so bili, dozdevno naknadno, izvzeti vsi študenti, ki študirajo v tujini, saj študijski programi v tujini v Republiki Sloveniji niso javnoveljavni.

Drugi paket pomoči je 1. maja vključil tudi izredne študente. Do enkratnega solidarnostnega dodatka so bili dokončno upravičeni vsi študenti s stalnim prebivališčem v RS, ki so se v študijskem letu 2019/20 izobraževali po javnoveljavnih študijskih programih v RS (ZIUZEOP 2020). Upravičenci med intervjuvanci so za dodatek zaprosili vsi, na državni ravni pa le 73,5 % vseh študentov, torej 56.418 oseb. (GOV.SI 2020c)

1. Padec je v tabeli prikazan z enomesečnim zamikom, saj se tako dogajajo tudi obračuni (marec prikazuje obračun iz februarja in prvih dveh tednov marca).

Pomanjkljivosti ukrepa

Prvo pomanjkljivost ukrepa predstavljajo izključeni: šolajoči se v tujini in tujci, ki študirajo pri nas. Mladostniki, ki študirajo v tujini, tam niso deležni ugodnosti interventnih ukrepov (kot nederžavljeni teh niso deležni pri nas); a hkrati pomoči ne prejmejo niti doma. Študenti, razpeti med dvema državama, tako ostanejo izvzeti v obeh. Zaradi neskladja med državo državljanstva in državo študija niso deležni solidarnosti, pod pretvezo, da javna neveljavnost njihovega študijskega programa pretehta njihovo potrebo po pomoči. Jim zapuščanje doma zavaljo boljših pogojev (študija) delno krči pravico do pravic (Arendt 2003)? V tej situaciji sta se znašla dva od intervjuvancev.

Drugo pomanjkljivost vladnega ukrepa odražajo prejemniki enkratnega dodatka. Izseka iz intervjujev ponazarjata problematičnost vladnega enačenja vseh slovenskih študentov, ki so 150 evrov dobili ne glede na raznolikost njihovih finančnih situacij.

Intervjuvanka 2: Pred epidemijo sem že prej delala v različnih gostilnah, potem pa še v trgovini z nakitom in urami. Delala sem 6 dni na teden, da sem dobila 500 evrov na mesec. Potem se je vse zaprlo. [...] Nimaš nobenega prihodka, kako boš plačal položnice.

Intervjuvanka 11: Jaz imam relativno nespremenjeno vso situacija. Starša imata stabilni službi in kar visoke prihodke.

Intervjuvanki, pripadnici iste socialne skupine študentov, predstavljata dve skrajnosti: prva je popolnoma finančno neodvisna – zadostne prihodke ji je pred krizo zagotavljalo izključno študentsko delo. Drugo skrajnost predstavlja intervjuvanka 11, ki je socioekonomsko popolnoma odvisna od staršev in med epidemijo ni izgubila nobenega prihodka.

Enkratni solidarnostni dodatek je bil neutemeljeno namenjen študentom obeh skrajnosti. Prva skupina študentov bi nujno potrebovala večjo pomoč, druga skupina pa do nje sploh ne bi smela biti upravičena. Raznolikost med njima je razvidna tudi med intervjuvanci:

Tabela 5: Potreba po dodatku.

POTREBA PO DODATKU	NEZADOVOLJENA 1, 2, 7, 9, 10, 13	ZADOVOLJENA 6	NI POTREBE 3, 4, 5, 8, 11, 12, 14, 15
-----------------------	-------------------------------------	------------------	--

Posledica neustrezne razdelitve dodatka je tudi ta, da je ta za samooskrbne premajhen, kar vidim kot tretjo njegovo pomanjkljivost. Študentom, ki so prej na mesec za preživetje potrebnih 511 evrov (Eurostudent 2017b) zaslužili sami, 150 evrov ni zadostovalo.

Pretirano nizkost dodatka podkrepi primerjava z dodatki namenjenimi drugim ranljivim skupinam: za enkratni dodatek upokojemcem, ki so sicer številčnejši, je vlada namenila 66,4 milijona evrov (Pregled ukrepov 2020), kar je skoraj šestkrat več kot za študente. Če bi za dodatek zaprosili vsi študenti, bi zanje iz proračuna namreč šlo zgolj 11,5 milijona evrov (ker niso zaprosili vsi – le 8,5 milijona (GOV.SI 2020c)).²

Intervjuvanka 12: *Sploh nisem razumela, kaj je s tem ... Sej za upokojemce ni bilo nobenih sprememb v smislu, da bi imeli manjši dohodek – sej penzija je itak penzija, ne?*

Ob hkratni primerjavi izgub prihodka obeh ranljivih skupin vidimo, da vzrok za majhnost dodatka ni bil v pomanjkanju denarja, temveč vladnem naslavljanju prejemnikov.

2. Če bi bilo študentov toliko kot upokojemcev (292.000) in bi za dodatek 150 evrov zaprosili vsi – bi proračun to stalo 43, 8 milijonov. To je še vedno manj kot 2/3 denarja namenjenega upokojemcem.

Študenti so, kot dokazano, percepirani kot ekonomsko odvisni – zato se je nadomestilo prihodka iz dela zdelo nepotrebno. Hkrati pa so študenti preveč apolitični, da jih populistični ukrepi ne bi zaobšli.

POLITIČNA ANGAŽIRANOST	Nična 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 14	Spremljanje dogajanja v politiki 9, 13, 15	Aktivno udejstvovanje (protesti) 11
---------------------------	--	--	---

Sklep

Vladni krizni dodatek je bil dokazano prenizek in neprimerno dodeljen, saj je izpustil tujce in šolajoče se v tujini, hkrati pa ni zadostil osnovnim življenjskim potrebam samooskrbnih študentov. Obstoja teh družbeni diskurz, ki je tudi institucionaliziran, ne priznava, zato jih tudi pri kriznih ukrepih ne upošteva. Solidarnostni dodatek je bil torej podeljen na podlagi ideološkega koncipiranja študentov kot enovite skupine s statusom socialnega otroštva. A konstrukt lahko zaživi le, če ga skupina, na katero se nanaša, sprejme tudi sama in ga tako reproducira (Ule 1988: 27). Da zadnje velja za študente, dokazuje vsem skupna skoraj popolna politična pasivnost. Sklepajoč po intervjujih pri ekonomsko bolj neodvisnih študentih, ki navadno čutijo globljo blaginjsko stisko, do neangažiranosti prihaja že zaradi obremenjenosti z lastnim preživetjem in posledičnim racionalnim konformizmom; pri drugih pa je neangažiranost pojasnljiva z njihovim prevzemom družbene vloge »socialnega otroka«. Tako šolajoče se mladostnike, poleg študija, družijo zgolj nezanimanje za politiko, kar vladi omogoča, da študente ohranja v podrejenem in stabilno pasivnem položaju in jim ob krizah namenja nepremišljene in neučinkovite ukrepe.

Literatura

- Arendt, Hannah (2003): Izvori totalitarizma. Ljubljana: Študentska založba.
- Gillis, John R. (1999): Mladina in zgodovina: tradicije in spremembe v evropskih starostnih odnosih od 1770 do danes. Šentilj: Aristej.
- Trbanc, Martina in Verša, Dorotea (2002): Zaposlovanje mladih. Svetlik, Ivan in dr. (ur.): Politika zaposlovanja: 338–369. Ljubljana: FDV.
- Ule, Mirjana (1988): Mladina in ideologija. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Ule, Mirjana (2008): Za vedno mladi? Socialna psihologija odrasčanja. Ljubljana: FDV.

Spletni viri

- Družinski zakonik (Uradni list RS, št. 15/17, 21/18 – ZNOrg, 22/19 in 67/19 – ZMatR-C). Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO7556&d-49682-p=1&d-49682-o=2&d-49682-s=2> (2. 7. 2020).
- Eurostudent (2017a): Dependency on a specific income source, december 2017. Dostopno prek: http://database.eurostudent.eu/#topic=income_all_dependency&countries=%5B%22SI%22%5D (9. 9. 2020).
- Eurostudent (2017b): Students' total monthly costs, december 2017. Dostopno prek: http://database.eurostudent.eu/#topic=costs_all_total&countries=%5B%22SI%22%5D (3. 7. 2020).
- Eurostudent (2017c): Composition of students' funding, december 2017. Dostopno prek: http://database.eurostudent.eu/#topic=income_all_sources_macrocalc&countries=%5B%22SI%22%5D (9. 9. 2020).

Eurostudent (2017č): Students' employment during lecture and lecture-free period, december 2017. Dostopno prek: http://database.eurostudent.eu/#topic=costs_all-total&countries=%5B%22SI%22%5D (3. 7. 2020).

Eurostudent (2017d): Composition of students' fundin, december 2017. Dostopno prek: http://database.eurostudent.eu/#topic=income_all_sourcesmacrocalc&countries=%5B%22SI%22%5D (3. 7. 2020).

GOV.SI (2020a): Denarna socialna pomoč. Dostopno prek: <https://www.gov.si teme/denarna-socialna-pomoc/> (3. 7. 2020).

GOV.SI (2020b): Začasno in občasno delo dijakov in študentov. Dostopno prek: <https://www.gov.si teme/zacasno-in-obcasno-delo-dijakov-in-studentov/> (1. 7. 2020).

GOV.SI (2020c): Poročilo o izvajanju študijske dejavnosti na daljavo v času epidemije. Dostopno prek: <https://www.gov.si/novice/2020-07-03-porocilo-o-izvajanju-studijske-dejavnosti-na-daljavo-v-casu-epidemije/> (3. 7. 2020).

Ukrepi za omilitev posledic epidemije za prebivalstvo in gospodarstvo (PKP1, PKP2, PKP3):

Pregled ukrepov po posameznih področjih (2020). Dostopno prek: <https://www.gov.si/assets/vlada/Koronavirus-zbirno-infografike-vlada/PKP3/Pregled-ukrepov-za-omilitev-posledic-po-podrocjih.pdf> (9. 7. 2020).

Zakon o interventnih ukrepih za zajezitev epidemije COVID-19 in omilitev njenih posledic za državljane in gospodarstvo (Uradni list RS, št. 49/20 in 61/20). Dostopno prek: <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO8190> (1. 7. 2020).

SEKCIJA ZA SOCIOLOGIJO ČASA

VALERIJA KOROŠEC

Urad za makroekonomske analize in razvoj

NEENAKOST SPOLOV V SLOVENIJI - SISTEMSKI SEKSIZEM

Povzetek: V prispevku skušam pokazati, da je v Sloveniji mogoče govoriti o sistemskem seksizmu na način, kot se govori o sistemskem rasizmu v ZDA. Podatki in kazalniki to potrjujejo. Podobno kot velja v ZDA za temnopolte v primerjavi z belopoltimi, velja v Sloveniji za ženske v primerjavi z moškimi, tj. neenakost v: 1) dohodkih, 2) nasilju in 3) odločanju. Strokovna javnost ocenjuje, da se bo zaradi covid-19 položaj žensk še dodatno poslabšal. Razlog za dohodkovno neenakost žensk je namreč predvsem njihovo neplačano delo, katerega količina se je v času covid-19 še povečala. Razlog, da je delo žensk na več načinov razvrednoteno, je v podzastopanosti žensk na položajih odločanja. Tam se odloča o vrednotenju dela, pa tudi o upravljanju nasilja nad ženskami, zato so položaji odločanja ključni za ohranjanje oz. odpravo sistema sistema seksizma v Sloveniji.

Ključne besede: sistemski rasizem, sistemski seksizem, podatki za Slovenijo

Uvod

Družbena neenakost, ki je posledica družbeno ovrednotenih bioloških razlik med spoloma, je v človeških družbah med najbolj razširjenimi in vztrajnimi. Vpeta je v sisteme vrednot, načine razmišljanja ter načine organiziranosti družbe. Če je to tak način organiziranosti družbe, da so ženske spregledane, izkoriščane, žrtve revščine in nasilja vedno bolj kot moški, potem se zdi, da je to zelo podobno položaju temnopolnih v primerjavi z belopoltimi v ZDA¹: da temnopolni v primerjavi z belopoltimi težje dobijo zaposlitev, da so njihovi dohodki v primerjavi z belopoltimi nižji, stopnja tveganja revščine višja, da živijo v slabših bivanjskih pogojih, da je med njimi več žrtev nasilja, pa tudi več žrtev virusa covid-19; da je v primerjavi z belopoltimi šestkrat večja nevarnost, da pristanejo v zaporu; diplomira pa jih skoraj pol manj (Klarič, 2020). V primeru, da tovrstna dejstva sprejmemo kot ustrezno opredelitev sistema sistema rasizma v ZDA, se zdi, da ob enakih dejstvih lahko govorimo o sistemskem seksizmu, če namesto rase upoštevamo spol.

1. Leta 2020 smo se v Sloveniji zaradi množičnih demonstracij o enakovrednosti življenja črnske populacije, ob smrti Breonne Taylor in Georgea Floyd, pospešeno seznanjali z dejstvi o sistemskem rasizmu v ZDA (RTV Slo 2020).

V naslednjem delu prispevka bo s pomočjo izbranih podatkov in kazalnikov² na področju 1) dohodkovne neenakosti, 2) nasilja in 3) odločanja pokazano, da je položaj žensk glede na moške v Sloveniji res podoben zgoraj orisanemu položaju temnopoltih glede na belopolte v ZDA, in da v tej luči lahko³ govorimo o sistemskem seksizmu v Sloveniji na podoben način kot o sistemskem rasizmu v ZDA. Sledi diskusija in v zaključku razmislek, kako odpraviti sistemski seksizem v Sloveniji.

Podatki in kazalniki⁴

Dohodkovna neenakost

Kazalniki (Eurostata 1. 7. 2020) za leto 2005 in 2019, kažejo, da sta bila v Sloveniji za ženske mediana in povprečje dohodkov nižja kot za moške; višji delež žensk je nezaposlenih; za ženske populacije so značilne višje stopnje tveganja revščine;⁵ višje stopnje materialne prikrajšanosti in težke materialne prikrajšanosti. Enako kot velja za temnopolte v ZDA. Dodatno velja omeniti, da je junija 2020 Odbor Sveta Evrope za socialne pravice (SE 2020) Slovenijo uvrstil med države, ki kršijo pravice do enakega plačila in enakih možnosti na delovnem mestu ne glede na spol: ker v Sloveniji ni zagotovljen dostop do učinkovitih pravnih sredstev, ker ni omogočena preglednost oziroma primerljivost delovnih mest in plač, in ker se je plačna vrzel v Sloveniji od leta 2010 do leta 2017 povečala od 0,9 odstotka na 8 %, tj. najbolj v EU. Za položaj žensk v Sloveniji pa je problem nizkih in nižjih plač od moških le vrh ledene gore: v Sloveniji ženske v primerjavi z moškimi delajo več ur, opravijo več ur neplačanega dela, namenijo več ur skrbi za otroke ali za odrasle, ki ne morejo skrbeti zase (EWCS 2015). Vse naštetto pa vpliva na možnost formalne zaposlitve, na kvaliteto in vrsto zaposlitve ter posledično na višino plač žensk (EIGE 2020).

Nasilje (nad ženskami)⁶

Podatki (SURS, 1. 7. 2020) o obsojenih na zaporno kazen zaradi kaznivega dejanja zoper življenje in telo ter zoper spolno nedotakljivost kažejo, da je med njimi šestkrat več moških kot žensk. Nacionalna raziskava o pojavnosti nasilja in odzivnost na nasilje v zasebni sferi in partnerskih odnosih v Sloveniji (Leskovšek in dr. 2010: 8) je ugotovila, da so v Sloveniji ženske v veliko višjih deležih žrtve nasilja, med povzročitelji nasilja pa so večinoma (90,8 %) moški.

-
2. Kazalniki so bili izbrani glede na zgornji opis sistemskega rasizma v ZDA in v skladu s prioritetami opredeljenimi v Strateškem sodelovanju EU za enakost spolov (EK 2016): 1) enakost dohodka za enakovredno delo oz. enakovredna vključitev na trg dela 2) nasilje (nad ženskami) in 3) enakopravnost pri odločanju.
 3. Uporaba te analogije se zdi v Sloveniji še posebej učinkovita, saj je zaradi majhnega deleža črnih ljudi v Sloveniji sistemski rasizem v škodo črnih to bolj 'akademski' oz. 'abstraktni problem', kot to velja za problematiko spolov, kjer so ljudje že 'po naravi' pristranski, kar omogoča bolj nepristranski razmislek.
 4. Upoštevani so najstarejši in najnovejši podatki: Eurostata (za leti 2005 in 2019), Inštituta za enakost spolov (2008 oz. 2011 do leta 2020) ter SURS (za leta od 2014 do 2018), NIJZ (2020).
 5. Velja za lastnice in najemnice nepremičnin.
 6. V sektorjih in na položajih (neposrednega) upravljanja z nasiljem (in orožjem) so pretežno moški: vojska, policija, kaznilnice.

Enakopravna zastopanost žensk pri odločanju

Kazalniki Evropskega inštituta za enakost spolov (EIGE 2. 7. 2020) kažejo, da je bilo v Sloveniji leta 2020 v Sloveniji (namesto 50 %) le 26,7 % parlamentark, 23,5 % ministric in 32,3 % predstavnic v občinskih svetih ter zgolj 10,4 % županj. Na najvišjih pozicijah moči v državi so štirje moški: predsednik države, predsednik vlade, predsednik državnega zbora in predsednik državnega sveta. V skupini, ki vodi priprave za predsedovanje Slovenije Evropski Uniji ni niti ene ženske (Politikis, 2020). Vse tri Univerze v Sloveniji vodijo moški. Varuh človekovih pravic je moški. Zagovornik načela enakosti je moški. Predsednik in podpredsednik ustavnega sodišča sta moška.

Diskusija

Po vseh zgoraj navedenih kazalnikih, ki opredeljujejo slabši položaj temnopoltih v ZDA, le-ti kažejo tudi slabši položaj žensk v Sloveniji. Omenimo, da velja enačaj med ženskami v Sloveniji in temnopoltimi v ZDA tudi, ko gre za delež umrlih zaradi covid-19: v ZDA je višji med temnopoltimi, v Sloveniji med ženskami (NIJZ, 2020). Med zgornjim opisom temnopolte populacije v ZDA in žensko v Sloveniji je le ena razlika: ženske v Sloveniji so po določenih indikatorjih vsaj tako izobražene kot moški (Korošec, 2019a). Kljub tej razliki se zdi, da je o položaju žensk v Sloveniji mogoče govoriti podobno kot o položaju temnopoltih v ZDA, in v tem primeru govoriti o sistemskem seksizmu v Sloveniji tako, kot se govori o sistemskem rasizmu v ZDA.

Podobno, celo s podobno terminologijo, je položaj žensk v EU v Strategiji za enakost spolov EU 2020-2025 povzela EK (2020: 2): »neenakost spolov v izobraževanju sicer izginja, vztraja pa v zaposlovanju, plačilu, oskrbi, moči in pokojninah« in da se »načelo enakosti spolov še vedno vse pre pogosto krši s seksističnim sovražnim govorom ter blokiranjem ukrepov proti nasilju zaradi spola in spolnih stereotipov.« Seveda je uporabi termina sistemski seksizem (v Sloveniji) mogoče ugovarjati, tako kot tudi izbrani argumentaciji. A to na noben način ne spreminja zgoraj predstavljenih dejstev o položaju žensk v Sloveniji.

Za Slovenijo sicer velja, da se je stanje na marsikaterem področju skozi leta izboljševalo v smeri večje enakosti spolov, a v zadnjih letih je bilo opazno že tudi nazadovanja, npr. na področju odločanja (Korošec, 2020). V letu 2020 pa strokovna javnost v Sloveniji, enako kot po svetu, množično (ibid.) ocenjuje in opozarja, da so se zaradi covid-19 ustaljeni družbeni vzorci okrepili, tj. da se bo položaj žensk zaradi posledic covid-19 dodatno poslabšal. Na to so julija 2020 opozorili tudi v »Trio⁷ deklaraciji o enakosti spolov (2020): »pandemija covid-19 je ponovno razkrila, da so ženske v strukturno neugodnem položaju, saj še vedno nosijo večino bremena za plačano in neplačano negovalno delo, ki še vedno ni ustrezno priznано in ovrednoteno, in da so bile v času omejitve gibanja med pandemijo covid-19 ženske še bolj izpostavljene nasilju v družini«.

V notici MZZ Republike Slovenije (2020), ki povzema Poročilo o razlikah med spoloma (WEF, 2020) pa so opozorili že tudi na kavzalno povezanost neenakosti žensk na različnih področjih: »da če ženske, ki predstavljajo polovico svetovnega prebivalstva, ne bodo zastopane v nacionalnih ter lokalnih politikah, tudi na ostalih področjih ne bo napredka, oziroma lahko pride celo do poslabšanja, to pa se nazorno vidi v ekonomski dimenziji - brez

7. 6. 7. 2020 so jo podpisale Nemčija, Portugalska in Slovenija, ki bodo naslednjih 18 mesecev predsedovale EU.

sprememb zakonodaje in kulturno-družbenega odnosa do količine neplačanega dela, ki ga ženske opravljajo v gospodinjstvu in za nego družinskih članov, bo obremenjenost med spoloma še naprej neuravnotežena, posledično pa bo to še naprej spodkopavalo karijerne možnosti žensk«. To je tudi bistvena misel⁸ prispevka *Ali so starejše ženske bolj revne, ker niso proporcionalno zastopane?* (Korošec, 2019a). Ta opis kavzalnosti v sistemu, zaradi katerega se ohranja slabši položaj žensk v primerjavi z moškimi, kaže, zakaj ni dovolj govoriti o neenakosti spolov v smislu deprivilegiraniosti, pač pa o sistemskem seksizmu v smislu, da je ves sistem naravnan k opravičevanju, potrjevanju in ohranjanju družbenih razlik glede na spol, ki so v škodo žensk, kot družbeno pravičnih, sprejemljivih ali celo zaželenih, kar dodatno otežuje spremembe v smeri družbene enakovrednosti spolov.

Zaključek

Pripoznanje dejstva, da gre v Sloveniji na področju neenakosti spolov za problem sistemskega seksizma, ki zelo spominja na problem sistemskega rasizma v ZDA, bi lahko pomembno prispevalo k spremembi v smeri večje enakopravnosti spolov v Sloveniji, tudi z ozirom na covid-19, v smeri trdne zaveze za njegovo odpravo, predvsem s popravo (preteklih) krivic, tj. s sistemsko spremembo v vrednotenju neplačanega dela žensk in/ali udeležanjem proporcionalne zastopnosti žensk pri odločanju v vseh sferah življenja. Ena ali/in druga sprememba bi sčasoma povzročili širše sistemske spremembe v smeri večje enakopravnosti spolov: ko gre za vrednotne sisteme, načine razmišljanja in načine organiziranosti družbe. V primeru, da Slovenija ne bo šla po tej poti, se zdi verjetno, da bomo lahko prej ali slej potegnili vzporednico med ženskami v Sloveniji in temnopolto populacijo v ZDA tudi s tega vidika: zgodil se bo organizirani boj (žensk) za odpravo sistemskega seksizma v Sloveniji, tako kot se v ZDA širi upor proti sistemskemu rasizmu.

Viri in literatura

- EWCS (2015): *Evropska raziskava o delovnih razmerah v: Report on equality between Women and Men in the EU*, 2017. Bruselj: EK.
- EIGE (2020): *Gender equality and long-term care at home*. Vilnius: EIGE.
- EK (2016): *Strateško sodelovanje EU za enakost spolov 2016-2019*. Dostopno preko http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/document/files/strategic_engagement_sl.pdf (18. 5. 2017)
- EK (2020): *Strategija za enakost spolov 2020 - 2025*. COM (2020) 152 FINAL. Bruselj.
- gov.si (2020): *Notica MZZ o The Global Gender Gap Report 2020* - splošne ugotovitve: še 99,5 let za enakost spolov! (interno gradivo).
- Kazalniki EIGE (2. 7. 2020) Dostopno preko:
- Nacionalni parlament: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/wmidm_pol_parl__wmid_natparl/datatable (2. 7. 2020).
- Nacionalna vlada: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/wmidm_pol_gov__wmid_natgov_minis/datatable (2. 7. 2020).

-
8. »Problem revščine (starejših) žensk v Sloveniji ni rezultat količine ali vrste dela, pač pa je rezultat zgodovinskih krivic nepoštenega vrednotenja dela in pomena žensk v družbi, je rezultat pokojninskih in socialnih politik, ki so bili za moške vedno boljši kot za ženske, ker so moški tisti, ki so si prisvojili družbeno moč odločanja, katero delo je 'vredno' plačila in katero ne«. Če to karikirano ilustriramo z dogajanjem v Sloveniji v času covid-19: direktorji policije dobijo dodatek, medicinske sestre pa ploskanje.

- Lokalna vlada: https://eige.europa.eu/gender-statistics/dgs/indicator/wmidm_pol_parl__wmid_locpol/datatable (2. 7. 2020).
- Kazalniki Eurostat (1. 7. 2020). Dostopno preko:
- Povprečje in mediana dohodka: Mean and median income by age and sex - EU-SILC and ECHP surveys [ilc_di03] Unemployment rates by sex, age and citizenship (%) [lfsa_urgan] (1. 7. 2020).
- Stopnja tveganja revščine po starosti in spolu: At-risk-of-poverty rate by poverty threshold, age and sex - EU-SILC and ECHP surveys [ilc_li02] (1. 7. 2020).
- Stopnja tveganja revščine glede na lastništvo stanovanja: At-risk-of-poverty rate by poverty threshold and tenure status - EU-SILC and ECHP surveys [ilc_li08] (1. 7. 2020).
- Stopnja materialne prikrajšanosti: Material deprivation rate for the 'Economic strain' and 'Durables' dimensions, by number of item of deprivation - EU-SILC survey [ilc_sip8] (1. 7. 2020).
- Zaposlenost in delovna aktivnost po spolu in starosti: Employment and activity by sex and age - annual data [lfsi_emp_a]; podatki za starost 20-64 (1. 7. 2020).
- Klarič, Matej (2020): We can't breathe*: Tudi zaradi dušične neenakosti ne moremo dihati. Ljubljana: ZSSS. Dostopno prek <https://www.zsss.si/we-cant-breathe-256/> (1. 7. 2020).
- Korošec, Valerija (2019a) Post-BDP kazalniki 2018: Slovenija v EU in svetu. IB revija. Ljubljana: UMAR.
- Korošec, Valerija (2019b) Ali so ženske v Sloveniji bolj revne, ker v politiki niso proporcionalno zastopane? Ljubljana: IPES. Dostopno preko <http://ipes-si.org/raziskava-o-enakopravnosti-spolov-na-evropskem-politcnem-parketu-2/> (1. 7. 2020).
- Korošec, Valerija (2020) Vpliv epidemije covid-19 na položaj žensk v Sloveniji. Kratka analiza. Ljubljana: UMAR. (v pripravi).
- Leskošek, Vesna, Urek Mojca in Zaviršek Darja (2010), Poročilo o nacionalni raziskavi o nasilju v zasebni sferi in v partnerskih odnosih. Dostopno prek: https://skei.si/uploads/skei2/public/_custom/SplosniPodatki.pdf (1. 7. 2020).
- NIJZ (2020) Dnevno spremljanje okužb. Dostopno preko <https://www.nijz.si/sl/dnevno-spremljanje-okuzb-s-sars-cov-2-covid-19> (25. 8. 2020).
- Odbor Sveta Evrope za socialne pravice (2020): Slovenija krši pravico do enakega plačila ne glede na spol. Dostopno preko <https://www.iusinfo.si/medijsko-sredisce/dnevne-novice/> (29. 06. 2020).
- Politikis (2020) Dostopno prek: <http://www.politikis.si/2020/06/logar-prevzel-vođenje-projekta-predsedovanje-slovenije-svetu-eu/> (3. 7. 2020)
- RTV Slo (2020): Dostopno prek <https://www.rtvsllo.si/dostopno/lahko-branje/protesti-v-zdruzenih-drzavah-amerike/525756> (
- SURS (2020): Demografsko in socialno področje (2020, Ljubljana: Statistični urad RS. Dostopno prek: https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/https://pxweb.stat.si/SiStatDb/pxweb/sl/10_Dem_soc/10_Dem_soc__13_kriminaliteta__01_statistika_toz_sodisc__03_13603_obsojene_poln_osebe/ (1. 7. 2020).
- Trio Deklaracija za enakost spolov (2020). Dostop prek: <https://www.gov.si/novice/2020-07-06-trio-deklaracija-za-enakost-spolov-46103/> (10. 7. 2020).

OTTO GERDINA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

O VLOGI DOLGČASA V STAROSTI

Povzetek: V socialni gerontologiji pojem *dolgčas dolgo* ni bil deležen večjega akademskega zanimanja. Prevladujoča paradigma aktivnega staranja *dolgčas* implicitno obravnava kot nekaj negativnega in ga rešuje z vključevanjem starih ljudi v vedno nove dejavnosti. Avtor v prispevku zagovarja stališče, da ima lahko preganjanje *dolgčasa* z dejavnostmi v starosti negativen učinek na motivacijo pri osmišljanju zadnjega življenjskega obdobja, saj zmanjša potrebo po iskanju eksistencialnega smisla in pomena. Pri tem se sklicuje na Heideggerjev koncept fundamentalnega *dolgčasa*, ki ni le občutje, temveč eksistencialna orientacija, ki vključuje posameznikovo situiranost v svetu in zahteva prevzem stališča do samega sebe.

Ključne besede: *dolgčas, starost, Heidegger, aktivno staranje, eksistencialna filozofija*

Uvod

Zanimivo je, da *dolgčas* v starosti med socialnimi gerontologi do zdaj ni bil deležen večjega akademskega zanimanja. *Dolgčas* je široko razširjen med različnimi družbenimi skupinami in kulturami ter pomemben za človeško funkcioniranje (Bench in Lench 2013) v vseh življenjskih obdobjih. V prispevku argumentiram, da je vloga *dolgčasa* v zadnjem življenjskem obdobju neupravičeno spregledana, saj lahko *dolgčas* spodbudi razmislek o sebi in motivira k avtentičnemu delovanju (Gilliam 2013).

Večino predvsem zgodnjih socialnih gerontologov je zanimalo, kako se posamezniki prilagajajo na starost (Tornstam 2017) in kakšen je ‚recept‘ za največje zadovoljstvo v starosti. Med večino je bila prisotna ideja, da so bolj dejavni posamezniki bolj zadovoljni s svojim življenjem in imajo manj zdravstvenih težav. Prepričani so bili, da je starost lahko živahna in kreativna izkušnja ter da brezdelje, in ne starost, pospeši napredovanje bolezni ter splošen upad fizičnega in duševnega zdravja (glej npr. Havighurst & Albrecht, 1953).

O slednjem sta prva podvomila Cumming in Henry (1961) s tako imenovano teorijo družbenega umika. Teorija predpostavlja notranjo težnjo starih po opustitvi dejavnosti in umiku iz družbe, kar naj bi se ujemalo z družbeno težnjo po izločanju starih. V skladu s to teorijo naj bi posamezniki postopoma trgali vezi z družbo in se bistveno bolj usmerjali vase. Z zagovarjanjem tako psihološkega kot družbenega umika je teorija nasprotovala splošno sprejeti teoriji aktivnosti ter vrednotam številnih gerontologov in njihovim predstavam, kakšna naj bi bila starost (Tornstam 2017). Predvsem se je zdelo kot legitimacija tendence mnogih družb, ki so stare ljudi izrivale in marginalizirale. Posledično je bila teorija močno kritizirana v šestdesetih in v sedemdesetih letih so mnoge elemente teorije tudi empirično zavrnil (Tornstam 2017).

S tem se je na področju socialne gerontologije kot najmočnejša dokončno uveljavila paradigma aktivnega staranja. V skladu z njo uspešno staranje zajema čas individualne rasti, ponovnega odkrivanja družbenih odnosov, družbene interakcije in vključenosti v razne dejavnosti. Teorije, ki poudarjajo dejavnost predpostavljajo, da morajo stari ljudje po upokojitvi najti nove družbene vloge, ki bodo zamenjale tiste, ki so jih izgubili, saj bo ohranjanje dejavnosti vodilo k večjemu zadovoljstvu z življenjem (Atchley 1999; Havighurst in Albrecht 1953; Havighurst 1961). Glede na paradigmo aktivnega staranja *dolgčas* ne

more voditi k večjemu zadovoljstvu z življenjem in prej pomeni anomalijo – posledico slabo izbrane, premalo intenzivne ali preredke dejavnosti.

Teoretska izhodišča

Dolgčas je v psihologiji najpogostejše opredeljen kot *čustveno stanje* (Bench in Lench, 2013) ali (ne)*razpoloženje* (Barnett 2012). Izhaja iz nepotešene želje po izpolnjevanju dejavnosti. Občutja praznine, odmaknjenosti, indiferentnosti in nesmiselnosti pomagajo osebi prepoznati, da trenutni cilji, ki jih želi doseči, niso več stimulativni in jo motivirajo za iskanje alternativnega delovanja (Bench in Lench, 2013). Dolgčas se v psihologiji pojavi kot kombinacija posameznikovih značilnosti in situacijskih dejavnikov (Mercer-Lynn in dr. 2014), denimo kadar posameznikovi cilji in vrednote niso dosegljivi zaradi določene situacije (Locke in Latham, 1990).

Vendar gre pri tem le za površinski občutenji dolgčasa, ki ju lahko skladno s Heideggerjevo tipologijo opredelimo kot dolgčas ob nečem in dolgčas z nečim. Najmanj, kar še obstaja, je globoko občutenje dolgčasa, ki ga Heidegger v predavanjih o Temeljnih konceptih metafizike iz leta 1929/30 opredeli kot fundamentalni dolgčas (Slaby 2010). Slednje lahko igra pomembno vlogo v starosti, saj ni toliko občutje, kot je eksistencialna orientacija, ki vključuje posameznikov položaj v svetu in zahteva prevzem stališča do samega sebe.

Fundamentalni dolgčas spodbudi posameznika, da si zastavi eksistencialna vprašanja o tem, kdo je in kaj je zanj bistveno, kar mu lahko ob odsotnosti institucij, ki bi pomagale osmisлити prehod v zadnje življenjsko obdobje, pomaga najti usmeritev v starosti. Vendar posamezniki ob prehodu v starost (v tako imenovanem tretjem življenjskem obdobju) redko občutijo fundamentalni dolgčas, saj do njega vodita najprej dolgčas ob nečem in z nečim, ki pa jima je znotraj paradigme aktivnosti redko dopuščeno, da se razvijeta do te mere.

Pri dolgčasu ob nečem dolgčas izvira iz neke ‚zunanje‘ stvari ali situacije, ki te drži v pričakovanju, vendar te na koncu pusti praznega, saj odlaga izpolnitev tega pričakovanja. V takšni situaciji navadno »hlepimo in nervozno stremimo k temu, da nekako zapolnimo mrtvi čas tako, da se zaposlimo z različnimi dejavnostmi, ki so nam na voljo,« (Slaby 2010: 9) in čakamo, da čas mine.

Za dolgčas z nečim pa je značilno, da je celotna situacija okužena z dolgčasom, vendar vzrok za to ne leži le zunaj nas, temveč tudi v nas samih. Mi naredimo situacijo dolgočasno, s tem ko se vključimo v neko dejavnost, ki ni bistvena za naše življenje.

Slednje nam lahko postane bolj jasno, če si pomagamo z Heideggerjevo metaforo o reki časa in biti. Reko sestavljata plitki obrežji in globok srednji tok. Ob bregovih reka (čas) teče mirno in se počasi vrtinči – vtis je, da stoji pri miru. Posameznik se znajde v tem delu reke, kadar postane žrtev vsakodnevnosti, zaposlenosti, zamotanosti v za posameznika nebstvene dejavnost itd., ki prinašajo varnost in vodijo k neavtentičnemu življenju (Mit-Sein).

Da bi posameznik našel ultimativno resnico eksistence, mora doseči vpogled v lastno neizbežno odgovornost za končen in historičen smisel, ki ga stvari vežejo nase zahvaljujoč njegovim odločitvam v svetu (Crowell 2001). Omenjeno doseže s približevanjem globokemu delu reke, kjer sta čista bit (Sein) in bit proti smrti (Sein-zum-Tode). To samozavedanje lastne eksistence in končnosti Heidegger poimenuje kot fundamentalno naravo tu-biti človeka (Da-Sein).

Če sta torej prva tipa dolgčasa (dolgčas z nečim in dolgčas ob nečem) tista, ki po Heideggerju odvrčata od čiste biti, je tretji tip dolgčasa – vseobsegajoč (fundamentalni)

dolgčas tisto, ki nas napoti na sebe, nas prisili, da se vprašamo, v kakšnem odnosu so stvari z nami, in nam prinese spoznanje o naši avtentični biti.

Dolgčas kot problem starosti

Paradigma aktivnega staranja temelji na temu, čemur Ekerdt (1986) pravi etika zaposlenosti. Ta v starosti ne pušča možnosti, da bi se dolgčas ob nečem ali z nečim spremenil v fundamentalni dolgčas. Dolgčas je *a priori* obravnavan kot problem starosti, ki se ga rešuje z vključevanjem v nove dejavnosti. Po Heideggerju so dejavnosti, ki omogočajo, da (dolg) čas mine, problematične, saj preprečujejo, da bi dolgčas dosegel globlji nivo in preprečujejo vpogled vase. Ne izpolnijo resničnih potreb, zaposlujejo nas z okolico in ne s tistim, kar je za nas bistveno. Svendsen (2005) pravi, da gre za problem neavtentične povezanosti s sedanostjo: »Da bi bil [moj odnos s sedanostjo] izraz mojega resničnega sebstva, mora biti povezan z mojo preteklostjo in prihodnostjo: kdo sem bil, ko sem bil vržen v svet, in s projekcijami, ki jih napravim za prihodnost« (Svendsen 2005: 121). Na ta problem opozarjajo tudi eksistencialni psihologi, ki povezujejo pojav dolgčasa z nezmožnostjo posameznika, da najde smisel v svojem življenju (Frankl 2000). Povedano drugače, ker paradigma aktivnega staranja problem dolgčasa rešuje z vključevanjem v zunanji svet in ljudem ne pusti časa, da bi najprej ugotovili, kaj iščejo, je pri tem redko uspešna (Mercer-Lynn in dr. 2014).

Če sta torej prva tipa dolgčasa (dolgčas z nečim in dolgčas ob nečem) tista, ki po Heideggerju odvrčata od čiste biti, je tretji tip dolgčasa – vseobsegajoč (fundamentalni) dolgčas – tisti, ki nas napoti k naši avtentični biti. V fundamentalnem dolgčasu doživimo trenutek vizije in se osvobodimo od sebe v sedanosti. Gre za popolnoma razosebljeno stanje, kjer vse izgubi pomen.

Šele ko je oseba soočena s to vseobsegajočo praznino, piše Slaby (2010), ga ta pripelje v dimenzijo praznosti, v popolni razpad biti-v-svetu. Gre za ultimativno nedomačnost, nasprotje vsakršne pomirjenosti in prepričanosti. Fundamentalni dolgčas povzroči transformacijo tu-biti same; transformacijo v stanje eksistencialnega razumevanja in zmožnosti uvida v lastno eksistenco. V dolgčasu človek pade v »tisti nič, iz katerega zatem vznikne nadvse presenetljivi in vznemirljivi nekaj« (Heidegger v Safranski 2010: 216–217). Bistveno pri spremembi tu-biti je ravno dejstvo, da v trenutku profanega dolgčasa entitete sveta tu-biti ne ponujajo nobene možnosti več; »Sebstvo je soočeno s sabo /.../ in je prepuščeno lastnim zmožnostim« (Svendsen 2005: 123). To tu-bit pripelje do trenutka vizije, svobode, da prevzame nase lastno eksistenco tukaj in zdaj ter med ostalimi bitji na svetu.

Vloga dolgčasa v starosti

Vloga dolgčasa v starosti je odvisna od tega, ali prevzame značilnosti emocije (dolgčas ob nečem in dolgčas z nečim) ali razpoloženja (fundamentalni dolgčas), pri čemer je slednje metafora za zelo kritično (ne)razpoloženje, saj »izraža idejo, da je situacija ali eksistenca kot celota globoko nezadovoljujoča« (Svendsen 2005: 22). Dolgčas kot razpoloženje ima potencial, da nas v starosti napoti k bolj avtentičnemu življenju. Vendar paradigma aktivnega staranja in etika zaposlenosti v veliki meri ovirata njegovo materializacijo in ga ohranjata na ravni emocije.

Za dolgčas kot emocijo je značilen reaktivni dolgčas, ki ljudi v starosti zaradi svojega nelagodnega značaja nagovarja, da ga premagajo, da se zaposlijo ali sprostijo. V praksi to pomeni, da paradigma aktivnega staranja poskrbi, da ljudem v starosti ne postane 'resnično' dolgčas, da se ne približajo bolj avtentičnemu sebstvu in posledično bolj avtentični starosti.

Fundamentalni dolgčas morda ni nič drugega kot metafora za spoznanje nezadovoljujočega stanja, v katerem smo se znašli, in uvid v neavtentičnost življenja, ki ga živimo. Gre za nujnost zastavljanja eksistencialnih vprašanj, ki nam dajo slutiti, da se udeležujemo dolgočasnih stvari tega sveta, da nas vsakodnevno dejavno življenje najbolj uspava in da bi se morali zbuditi iz sna iluzij, ki prikrivajo, da sodobna kapitalistična družba ogromni večini ljudi, ki jo sestavljajo, onkraj dela ne ponuja nobenega razloga za obstoj (de Beauvoir, 2018).

Literatura

- Atchley, Robert C. (1999): *Continuity and Adaptation in Aging Creating Positive Experiences*. Baltimore in London: The Johns Hopkins University Press.
- Barnett, Laura (2012): *Tedium, Ennui, and Atonement: Existential Perspectives on Boredom*. V Laura Barnett in Greg Madison (ur.): *Existential Therapy: Legacy, Vibrancy, and Dialogue*. London: Routledge.
- Beauvoir de, Simone (2018): *Starost I - Stališče zunanosti*. Ljubljana: OPRO, zavod za aplikativne študije.
- Bench, Shane, in Heather Lench (2013): *On the Function of Boredom*. *Behavioral Sciences* 3(3): 459–472.
- Crowell, Steven Galt (2001): *Husserl, Heidegger, and the Space of Meaning: Paths Toward Transcendental Phenomenology*. Evanston, Illinois: Northwestern University Press.
- Cumming, Elaine in William E. Henry (1961): *Growing Old, the Process of Disengagement*. New York: Basic Books.
- Ekerdt, David. (1986): *The Busy Ethic: Moral Continuity between Work and Retirement*. *The Gerontologist* 26(3): 239–44.
- Frankl, Viktor (2000): *Man's Search for Meaning : An Introduction to Logotherapy*. New York: Houghton Mifflin.
- Gilleard, Chris, in Paul Higgs (2010): *Aging without Agency: Theorizing the Fourth Age.* *Aging and Mental Health* 14(2): 121–128.
- Gilliam, Christian (2013): *Existential Boredom Re-Examined: Boredom as Authenticity and Life-Affirmation*. *Existential Analysis* 24(2): 250–262.
- Havighurst, Robert J. in Ruth Albrecht (1953): *Older People*. Longmans: Green.
- Havighurst, Robert J. (1961): *Successful Aging*. *The Gerontologist* 1(1): 8–13.
- Higgs, Paul (2015): *Rethinking Old Age : Theorising the Fourth Age*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Locke, Edwin in Gary P. Latham (1990): *A Theory of Goal Setting and Task Performance*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Mercer-Lynn, Kimberley B., Rachel J. Bar in John D. Eastwood (2014): *Causes of Boredom: The Person, the Situation, or Both?* *Personality and Individual Differences* 56(1): 122–126.
- Safranski, Rudiger (2010): *Mojster iz Nemčije : Heidegger in njegov čas*. Ljubljana: Študentska založba.
- Slaby, Jan (2010): *The Other Side of Existence: Heidegger on Boredom*. V Sabine Flach, Daniel Margulies in Jan Söffner (ur.): *Habitus in Habitat II - Other Sides of Cognition*: 101–120. Bern: Peter Lang.
- Svendsen, Lars (2005): *A Philosophy of Boredom*. London: Reaktion Books.
- Tornstam, Lars (2017): *Gerotranscendence: Razvojna teorija o dobrem staranju*. Ljubljana: OPRO, zavod za aplikativne študije.

DARKA PODMENIK

Inštitut za razvojne in strateške analize v Ljubljani

MARUŠA GORIŠEK

Inštitut za razvojne in strateške analize v Ljubljani

STRUKTURNA MLADINSKA BREZPOSELNOST V (PANDEMIJSKI) DRUŽBENI KRIZI

Povzetek: Glavni namen prispevka je seznaniti strokovno in širšo javnost s problemom strukturne mladinske brezposelnosti, ki je za nekatere države EU, vključno s Slovenijo, dokazljiva še iz časov po naftni krizi v 90. letih prejšnjega stoletja. Zato je govor o strukturalni mladinski brezposelnosti, tako z vidika prevladujočega ekonomističnega kot (umanjkanega) sociološkega pristopa. Že dve desetletji je namreč mogoče spremljati neodzivnost sociologije na družbene krize, ki se obravnavajo pretežno v ekonomističnih raziskovalno-teoretičnih okvirih.

V drugem delu prispevka so predstavljene in komentirane empirične ugotovitve o strukturalni mladinski brezposelnosti kot enem od kazalcev družbene pa tudi ekonomske krize, ki se v času pandemije covid-19 stopnjujeta in bosta imeli za družbe z najvišjimi stopnjami mladinske brezposelnosti ter prekarnosti pomembno slabši iztek.

Ključne besede: Strukturna mladinska brezposelnost, prekarnost, ekonomska kriza, družbena kriza, zdravstvena kriza, mnenja mladih.

Uvod

Modernost in kriza sta sovzročni, pravi Brunkhous, ko ugotavlja, da je sociologija že v samih začetkih teorija krize. To je po njegovem mnenju razvidno že iz temeljnih del klasikov, kot so Durkheimov koncept anomije in patologije, Webrov koncept racionalizacije, Heglovo in Marxovo pojmovanje bifurkacije in reifikacije. Pa tudi pozneje naj bi Parsons razvijal svojo funkcionalistično teorijo kot odgovor na globalno krizo leta 1929. A kot izpelje, je sodobna sociologija ta problem »potlačila«, njeni izvorni osredotočenosti na družbene krize navkljub. (Brunkhous 2011: 133)

Ta uvodna navedba naj ne bi spodbudila upravičene razprave, pač pa opozorila na dejstvo, da se v zadnjih 30 letih s tremi globalnimi ekonomskimi krizami – naftno, finančno 2008 in pandemsko (covid-19) – sociologija ni odzvala s konsistentnimi analizami in interpretacijami. Temveč se je vključila v prevladujoče ekonomistične refleksije in spregledala družbene krize kot nujne spremljevalke ekonomsko-finančnih, če že ne kot sprožilke ekonomskih.

Ekonomska, družbena in zdravstvena kriza

Primerjava splošno priznanih kazalnikov družbenih in ekonomskih kriz kaže inkluzivnost prvih v odnosu do drugih. (Glej tabelo 1) Njihova višja stopnja kompleksnosti navaja na predpostavko, da so lahko dolgoročneje, daljnosežnejše in bolj zapletene za reševanje od ekonomskih.

Razlogi za družbene krize se, bolj kot na ekonomske, nanašajo neposredno na ravnanje članov družbe; ali kot pravijo avtorji, družbena kriza je »man-made«. Posledično je izhod

iz krize mogoč le s spremembo ravnanja, ki je pripeljalo do krize, (Stranks 1994), ne pa s spremembami fiskalnih pravil in drugimi gospodarsko-finančnimi ukrepi. Družbena kriza tako kot ekonomska je za člane družbe kolektivno stresno stanje, ki je posledica zagotovljenih, a neuresničenih pričakovanj o temeljnih virih. Umanjkanja teh virov ni mogoče kratkoročno nadomestiti in s kratkoročnimi ukrepi postaviti socialnega življenja v utečene strukturne okvire. (Shaluf in dr. 2003) Izhod iz družbene krize nekateri avtorji vidijo v sprožitvi t. i. urgentnih podsistemov, ki omejujejo porast različnih socialnih deprivacij in delujejo v smeri prestrukturiranja podsistemov ali celotnega družbenega sistema. Odsotnost ali neaktivacija takšnih »urgentnih podsistemov« lahko poglobi krizo v družbeno katastrofo. (Barton 1969) Pravkar se srečujemo s kombinacijo treh vrst kriz: družbeno, pandemsko in gospodarsko. Kar je danes drugače glede na izkušnje z zdravstvenimi in posledično ekonomskimi krizami, je postopna širitev te trojne »kombinirane krize« po globalnih omrežjih, v katera je vpeta večina človeštva. Ob njenem začetku so prevladovala pričakovanja, da bodo znanja, ki so se nabrala ob vseh prejšnjih zdravstvenih, ekonomskih in (skoraj neopaženih) družbenih krizah, učinkoviteje zamejila ta prodor. A že marca letos so bile objavljene ocene, da tako nacionalne vlade (z izjemo redkih, npr. Singapur) kot mednarodne organizacije (npr. WHO) niso bile pripravljene na takojšen in učinkovit odziv na zdravstveno krizo covid-19. Kritik je bila deležna tudi EU zaradi neusklajenih reakcij in njene posamezne članice zaradi zapoznelih ukrepov. (IFIMES 2020)

Tabela 1: kazalniki trojne, covid-19 krize.

DRUŽBENA KRIZA	EKONOMSKA KRIZA
zaupanje v družbene strukture	BDP
stopnja rodnosti in umrljivosti	zadolženost: javna, strukturna, gospodarska
stopnja osebnega zadovoljstva (sreče)	mednarodna menjava: bruto/neto
(ne)učinkovitost družbenih (pod)sistemov	
stopnja povprečne izobrazbe	
beg možganov	
STOPNJA REVŠČINE	STOPNJA REVŠČINE
STOPNJA BREZPOSELNOSTI	STOPNJA BREZPOSELNOSTI
STRUKTURNA BREZPOSELNOST	STRUKTURNA BREZPOSELNOST
PANDEMСКА KRIZA	
Numerični: št. okuženih, obolelih, umrlih, v negi doma, v negi v bolnišnicah, v negi v drugih zavodih	
Stopnja pripravljenosti na vseh družbenih in institucionalnih ravneh na izbruh (nove) pandemije	
Velikost vrzeli med potrebami in ponudbo zdravstvenih storitev, pripomočkov, zdravil, bolnišničnih mest	
Vzdržnost in učinkovitost zdravstvenih sistemov in institucij	
Medsistemska, medresorna, medinstitucionalna, splošno socialna stopnja kooperativnosti	
Hitrost, usklajenost, učinkovitost uvajanja ukrepov in mobilizacije prebivalcev	
STOPNJA REVŠČINE	
STOPNJA BREZPOSELNOSTI	
STOPNJA POVPREČNE IZOBRAZBE	
BDP	

Tabela 1 primerjalno prikazuje pripoznane kazalce družbenih in ekonomskih kriz, ki se ujemajo predvsem v stopnjah revščine, brezposelnosti in strukturne brezposelnosti. Zdravstvena pandemija kriza, kot je aktualna (covid-19), pa s svojimi značilnostmi in posledicami presega okvire tako družbene kot gospodarske krize in meji na katastrofo, če ne bo v najkrajšem času omejena na vseh treh področjih: zdravstvenem, družbenem in gospodarskem.

Mladinska strukturna brezposelnost kot indikator družbene in ekonomske krize

Strukturno brezposelnost (mladih) je mogoče prikazati z ekonomskimi in sociološkimi kazalniki. Ekonomski kazalnik (mladinske) strukturne brezposelnosti kaže razmerje med stopnjo brezposelnosti in stopnjo prostih delovnih mest. S sociološkega vidika strukturnost (mladinske) brezposelnosti potrjuje njena trajnost, sicer pa ima v sociološkem okviru ta strukturni problem širše razsežnosti. Ne le, da dobro izobraženi mladi ne morejo najti zaposlitve tudi v obdobju gospodarske konjunktуре, ampak se mladi zaposlujejo na neustrezna delovna mesta, včasne in projektne zaposlitve, nadomeščanja ipd., kar se v zadnjem času označuje s pojmom prekarnega zaposlovanja.

Dvajsetletni dolgoročni trend brezposelnosti mladih, starih od 15 do 29 let, v državah EU (za katere so bili na razpolago podatki iz baze Eurostata) kaže, da je stopnja mladinske brezposelnosti v primerjavi s splošno stopnjo ostala pomembno višja tudi v časih gospodarskih konjunktur, kar potrjuje njeno strukturnost. Podatki pa tudi kažejo pomembne razlike med državami EU; v južnoevropskih državah je stopnja mladinske brezposelnosti veliko višja, v večini ne pade pod 15 %, v Španiji in Grčiji pa se je dvignila na več kot 40 %. V severnih in zahodnih državah EU so stopnje mladinske brezposelnosti v zadnjih 20 letih pretežno stabilne, so pa izjeme, kot sta Francija in Belgija z višjimi stopnjami. V post-tranzicijskih državah EU se je stopnja mladinske brezposelnosti dvigovala vse do leta 2016, sledil pa je opazen padec. Tako je bila v zadnjem letu stopnja brezposelnih mladih na Češkem, Poljskem in v Estoniji nižja kot v severnih državah EU (Podmenik in Gorišek 2020). A pojav pandemije je že v dobrem mesecu presekala te pozitivne trende in še okrepil strukturnost brezposelnosti mladih v teh državah. Tudi v ostali državah EU se je ob pandemiji mladinska brezposelnost signifikantno povečala. Nevarnosti za mlade v kriznih časih ne kažejo le strukturne značilnosti brezposelnosti, ampak tudi manj varne vrste zaposlitve. Posledica krize leta 2008 je bil povečan obseg negotovih načinov zaposlitve med mladimi, tudi v razvitih evropskih državah (ILO 2011). Clarke in Cominetti (2019) opozarjata na do dvetretjinski porast negotovih zaposlitev v Veliki Britaniji od leta 2008, zlasti med mladino. Negotovi delovni pogoji pomembno vplivajo na širjenje revščine med mladimi zaposlenimi v Evropi. Krizna obdobja z manj socialne varnosti naredijo mlade še bolj ranljive in jih potiskajo na družbene margine (Ratti 2020).

Pandemska kriza covid-19 in zaposlitvene perspektive mladih

Podatki in napovedi o družbenih in gospodarskih sektorjih, ki jih bo pandemija kriza najbolj prizadela, kažejo, da so mladi bolj ogroženi v skoraj vseh državah EU, ne glede na to, ali je tveganje absolutno ali relativno. (ILO 2020) V več državah EU je več kot 50 % mladih zaposlenih v najbolj prizadetih sektorjih. V EU na splošno 47,2 % zaposlenih, starih od 15 do 29 let, dela v gospodarskih sektorjih, ki jih je že do zdaj kriza covid-19 najbolj prizadela. Največji delež mladih, zaposlenih v najbolj prizadetih sektorjih, je v Italiji (60,7 %), Grčiji

(57,3 %), Češki (57 %), Sloveniji, na Portugalskem (obe po 56,4 %), Slovaški (55,3 %) in Romuniji (54,7 %). Deleži nad 50 % so tudi na Madžarskem, Poljskem, v Bolgariji, Španiji in Litvi. To pomeni, da je v 12 državah EU več kot polovica zaposlenih v starosti od 15 do 29 let zaposlenih v najbolj prizadetih sektorjih in jim grozi izguba službe. (Eurostat, 2020) Delež mladih, ki delajo v najbolj prizadetih sektorjih, je v vseh državah EU večji od deleža splošne populacije zaposlene v teh sektorjih. Tudi v državah, kjer manj kot 50 % mladih dela v najbolj prizadetih sektorjih, so relativno bolj izpostavljeni tveganju za izgubo službe. Na Nizozemskem, na primer, mladi predstavljajo 29,1 % delovne sile v vseh sektorjih, med tem ko v prizadetih sektorjih predstavljajo 37,7 % delovne sile. Podobno visoko nesorazmerje najdemo tudi na Danskem, v Veliki Britaniji in na Irskem in v Grčiji (prav tam). Skrb vzbujajoče je, da bo pandemija ogrozila zaposlitve večine mladih v državah južne Evrope, ki že imajo doslej najvišje stopnje strukturne mladinske brezposelnosti. Te države poročajo tudi o izjemno visoki stopnji začasnih zaposlitev med mladimi.

V Nemčiji, Estoniji in Latviji, na primer, pa deleži mladih, zaposlenih v sektorjih, ki jih bo pandemski kriza najbolj prizadela, niso pomembno višji od deležev preostalega prebivalstva. Za te države so značilni tudi podpovprečni deleži mladih s krajšim delovnim časom in začasno zaposlitvijo.

Kljub tem izjemam pa je mogoče predpostaviti, da je v času pandemije in po njej tveganje brezposelnosti pri mladih večje kot pri preostalem delu prebivalcev in da je to tveganje večje, kot je bilo v času prejšnjih gospodarskih kriz. V današnjem času mladi ne le da pogostejše delajo na manj varnih delovnih mestih, ampak so tudi najpogostejše v zaposlitvenih sektorjih, ocenjenih za pandemsko najbolj tvegane.

Že v času pred pandemijo strokovne razprave in predlogi sprememb v delovnih zakonodajah niso šli v smeri zmanjševanja prekarne zaposlovanja mladih, pač pa bolj v obratno smer. V Sloveniji to potrjuje ustanovitev že treh komisij za področje prekarnosti, ki jih je prehitela pandemija, predno so prišle do kakršnihkoli rezultatov. Spregledano je bilo, da je nezaposlenost in prekarna zaposlenost mladih večdimenzionalni problem, ki ne siromaši le življenjskih možnosti te populacije, pač pa je povezan s številnimi družbenimi podsistemi in med drugim pomembno vpliva na uspešnost gospodarstva, socialno – kulturni potencial družbe, prenos znanja, tehnološko inovativnost in mednarodno konkurenčnost.

Literatura

- Barton, Allen H. (1969): *Communities in Disaster: A Sociological Analysis of Collective Stress Situations*. Gardem City, New York: Anchor Books Edition.
- Brunkhous, Hauke (2011): *The Return of Crisis*. V: P. Kjaer in dr. (ur): *The Financial Crisis in Constitutional Perspective: The Dark Side of Functional Differentiation*. Oxford: Bloomsbury Publishing PLC.
- Clarke, Stephen, in Cominetti, Nye (2019): *Setting the record straight. How record employment has changed the UK*. Resolution Foundation. Dostopno prek: <https://www.resolutionfoundation.org/app/uploads/2019/01/Setting-the-record-straight-full-employment-report.pdf> (13. 9. 2020).
- IFIMES (2020): *Globalization at the time of Covid-19*. Ljubljana, Rim: International Institute for Middle East and Balkan Studies. Dostopno prek: <https://www.ifimes.org/en/9785> (23. 3 2020).
- ILO (2011): *Global Employment Trends for Youth: 2011 Update*. Dostopno prek: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---emp_elm/---trends/documents/publication/wcms_165455.pdf (23. 3. 2020).

ILO (2020): ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. Third Edition. Updated estimates and analysis. Dostopno prek: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_743146.pdf (29. 4. 2020).

Podmenik, Darka in Gorišek, Maruša (2020): Is Youth Unemployment in EU countries Structural? *Research in Social Change*, 12 (2): 80-105.

Ratti, Luca (2020): In-work poverty in times of pandemic. *Social Europe*. Dostopno prek: <https://www.socialeurope.eu/in-work-poverty-in-times-of-pandemic> (15. 7. 2020)

Shaluf Ibrahim M., Fakharul-razi Ahmadun in Mustapha Sa'ari (2003): Technological disaster's criteria and models. *Disaster Prevention and Management*. 12 (4): 305-311.

Stranks, Jeremy, W. (1994): *Management System for Safety*. New Jersey: Financial Times, Prentice Hall.

Vir

Evrostat database (2020): Labour market – Employment and Unemployment (Labour force survey). Dostopno prek: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (13. 9. 2020).

ZDRAVKO MLINAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

KAKO PRESEGATI PARADOKS NEMOČNIH?

Povzetek: Razumevanje družbene neenakosti lahko aktualiziramo in obogatimo z izkušnjami koronakrize, ki razkriva temeljna vprašanja o vključevanju in izključevanju, še posebej glede starejših prebivalcev in na področju zdravstva. Pri tem se ne zaustavljamo na ravni neenakosti med kategorijami prebivalstva, ampak v ospredje postavljamo proces diverzifikacije, ki vodi do prepoznavanja in priznavanja edinstvenega. Razkrivam, kaj omejuje (upočasnjuje) njegovo vključevanje na sistemski ravni (socialne in znanstvene) politike ob upoštevanju objektivnih in subjektivnih razsežnosti človeka v njegovem okolju. Kljub zamejitvam, ki jih predstavlja varovanje zasebnosti in osebnih podatkov, je ravno raziskovanje, ki presega zamejenost akademske sfere in ga uveljavljamo s konceptom 'skupnostna znanost' (citizen science), tisto, ki lahko veliko prispeva k preseganju paradoksa nemočnih in njihovem vključevanju v širšo družbo.

Ključne besede: paradoks nemočnih, raznovrstnost, (ne)samostojnost, starejši, zdravstvo, skupnostna znanost

Izhodiščne misli

Tematiko neenakosti v tem prispevku poizkušam aktualizirati z navezovanjem na koronakrizo, kar nas usmerja na področje zdravstva in probleme starejših ljudi, vse to pa pojasnjevati v širših pojmovno-teoretskih okvirih družbenih sprememb. Pri zadnjem se opiram na splošno razlago *konfliktne dinamike integracije raznovrstnosti*, ki se uveljavlja v procesu povečevanja senzibilnosti družbenih sistemov za razlike (Teune in Mlinar 1978). S tem pa z vidika konceptov družbenega vključevanja in izključevanja svojo obravnavo postavljam tudi v kontekst dolgoročnih regularnosti teh sprememb. Pri tem gre za raznovrstnost *potreb* ljudi in odvisnosti njihovega zadovoljevanja od okolja pa tudi za raznovrstnost njihovih *potencialov*. Na tem mestu se osredinjam predvsem na okoliščine in razloge, zaradi katerih posamezniki/skupine, ki so najbolj nemočni in odvisni od pomoči drugih, ne morejo uveljavljati svojih posebnih in edinstvenih potreb, ki presegajo grobe predstave o kategorialni strukturiranosti družbe. Pri tem pa še posebej *paradoksu*, ko tudi sami ne stremijo k spremembam, ampak ohranjajo svoj neugodni položaj.

Sicer pa sem pozoren do protislovnosti diverzifikacije in standardizacije pa tudi do teženj k dominaciji in emancipaciji. Oboje se izraža v dinamiki *vključevanja in izključevanja*, kar v zadnjih desetletjih predstavlja vse bolj prisotno konceptualizacijo, ki nudi usmeritve v kontekstu socialne politike in tudi samega družboslovnega raziskovanja. V svoji obravnavi družbene neenakosti se tako osredinjam predvsem na različne oblike *izključevanja starejših* prebivalcev, še zlasti z zornega kota zdravja in bolezni.

Koronakriza predstavlja izziv, da večjo pozornost posvetimo določenim ranljivim skupinam in neenakosti v njihovi izpostavljenosti pa tudi njihovem odzivanju na epidemijo. Lahko bi celo rekli, da predstavlja nekakšno *budnico ozaveščanja* o neenakosti, o brezglasnih in zapostavljenih. Pri tem pa sledim poslanstvu sociologije (Mlinar 1972), ki terja *razkrivanje prikritega* v družbenih odnosih pa tudi z vidika samega raziskovanja in spoznavnega procesa.

Življenjska raznovrstnost in kategorialna/institucionalna zamejenost

V nasprotju s prvimi predstavami o tem, da smo se znašli »*vsí v istem čolnu*«, smo kmalu kritično ugotavljali, da ob splošni inkluzivnosti pandemije prihaja hkrati do *neenake ogroženosti* ljudi glede na njihove objektivne življenjske razmere in glede na biologijo človekovega telesa, posebnosti poklicne dejavnosti idr. Pri vsem tem pa so še posebej izstopale nemoč in ogroženost starejših ter ogroženost zdravstvenih delavcev. Tako smo pri nas in v svetovnem merilu *neenakost* začeli prepoznavati kot *izhodišče in posledico* širjenja nalezljive bolezni.

Upravno-politično delovanje ni obvladovalo dejanske družbene kompleksnosti. Zato je že po prvih korakih sledilo spoznanje o nujnosti večstopenjskega določanja obveznih preventivnih ukrepov (v več 'svežnjih'), ki so si sledili ter dopolnjevali in korigirali predhodne. Šele *protestni odzivi* prizadetih so *razširjali polje prepoznavanja* dejanske življenjske raznovrstnosti ter problemov in načinov njihovega reševanja. Na vsaki stopnji pa so se odzivali nekateri 'spregledani', 'pozabljeni' ali 'odpisani' idr. in tisti, ki so ukrepe oblasti (več kot 60 predpisov) doživljali kot neprimerne, krivične in brezsmiselne.

V tem besedilu pa še posebej želim v ospredje postaviti prav tiste, ki so pri tem ostajali ob strani – kot *nemočni in brezglasni*, a hkrati še posebej *pomoči potrebni*. Ti se niti ne pojavljajo na protestih v javnih prostorih niti v medijih, ampak ostajajo v svojem svetu, velikokrat družbeno in fizično *izolirani in osamljeni*, v različnih brezodzivnih 'podpornih okoljih'. Pomoč, na katero lahko računajo, pa je največkrat tradicionalistično zamejena le na bližnje sorodnike, ki prevzemajo odgovornost in bremena nudenja pomoči, medtem ko 'socialna država' pogosto ostaja ob strani.

Na splošno bi lahko rekli, da institucije določenega sistema izražajo le omejene možnosti vključevanja raznovrstnosti ljudi, njihovih potreb in njihovih potencialov. Tu gre za trajno neskladje in napetosti, ki pomenijo zamejitev človeka v instituciji ali njegovo vnaprejšnjo izključitev, kadar institucionalna struktura ni dovolj odprta za raznovrstnost problemov življenja ljudi v njihovem okolju. Zato je razumljivo, da se pojavlja zahteva po '*deinstitucionalizaciji*', tako v družbenih odnosih na sploh kot tudi v znanstvenem delovanju. Moje razumevanje te zahteve ni v tem, da gre preprosto za negacijo, bolj za nekakšno *nadgrajevanje* institucionalne organiziranosti družbe, kar bi razširjalo prostor za uveljavljanje individualne in skupinske *različnosti* prek okvirov vnaprejšnje danosti (kamor sodi sorodstvo). Socialna politika pri nas in v mednarodnem merilu nakazuje rešitev v (lokalni) '*skupnosti*', kar pa se v praksi velikokrat izkaže kot prehod od *zamejenosti v praznino*.

Tudi današnja organizacija medicine oz. zdravstvenega varstva temelji na poenostavljenem modelu, ki vključuje razlikovanje bolezni kar glede na organe človekovega telesa; življenjska kompleksnost pa daleč presega takšno grobo delitev. Hkrati pa je odločilnega pomena preseganje zamejenosti biološkega modela in vključevanje družbenega konteksta (Pahor 1999; Ule 2003).

Čim bolj celostno in torej vključujoče upoštevamo pojavljanje različnih kombinacij '*sočasnih bolezni*' človeka (Kersnik 2005), tem bolj očitno je treba presegati takšno organizacijo. Noben posameznik *ni preprosto uvrstljiv* v katero koli kategorijo; njegova identiteta predstavlja edinstveno kombinacijo lastnosti (v našem primeru npr. bolezni), ki ne najde svojega 'kritja' v sektorski zasnovi zdravstvenega sistema (o izkušnjah glede težavnosti povezovanja v medicini, tudi zdravnik Matija Cevc, osebno). Multimorbidni bolniki zahtevajo drugačen pristop od bolnika z izoliranim zdravstvenim problemom. Vendar: »Večina kliničnih raziskav je

osredotočena na raziskovanje ene bolezni in pogosto izključuje bolnike, ki so komorbidni, čeprav vemo, da predstavljajo multimorbidni bolniki v družinski medicini prej pravilo kot izjemo« (Petek Šter in Švab 2008).

Poleg kritike kategorizacije (Elbow 1993), smo se na kategorialni ravni sicer dokopali do pomembnih spoznanj, ko npr. ugotavljamo, da so najrevnejši med revnimi po svetu hkrati tisti, ki imajo najslabše zdravje. Empirične raziskave so pokazale: čim nižji je socioekonomski položaj prebivalcev, tem slabše je njihovo zdravje.

Prepoznavanje različnega in varovanje zasebnosti/osebnih podatkov

Prizadevanja za čim hitrejšo prepoznavanje in priznavanje problemov tistih, ki so pomoči potrebni, se v praksi spopadajo s prevladujočo normativno preokupacijo za varovanje *zasebnosti* in *osebnih podatkov*, ki to omejuje tako na ravni raziskovanja kot operativnega delovanja. Varovanje zasebnosti sicer zadeva širši kontekst omejitev in posrednikov tako da bi podrobnejša razčlenitev vključevala še vlogo družinskih zdravnikov, patronažne službe, sosedov, centrov za socialno delo, nevladnih organizacij in participatornega raziskovanja.

Pomoči potrebni pa *paradoksalno* tudi sami na različne načine izključujejo pomoč drugih. Lahko gre za bolezen, nasilje v družini, revščino ali za tradicionalne predstave o odnosih med generacijami idr. – v vsakem primeru se *prikrajšani sami odpovedujejo in preprečujejo pomoč*, ki bi jo sicer potrebovali od drugih. Ena od naših prvih socioloških ugotovitev je bila: najnižji družbeno-ekonomski položaj označujejo tudi najnižje aspiracije (Mlinar v Ramovš 2013).

Raziskovalci in tudi socialni delavci, podobno kot Zagovornik načela enakosti (2019), se spoprijemajo z velikimi omejitvami glede dostopnosti in uporabe osebnih podatkov (nobeden izmed podatkov, pridobljen ali ustvarjen s statističnimi raziskavami, ne sme biti uporabljen za konkretne odločitve o posameznikih, na katere se nanašajo, gl. tudi Zakon o državni statistiki 1995).

Hkrati s temi omejitvami pa prihaja do pomembnega širjenja akademske sfere raziskovanja, če upoštevamo da se to tudi na zdravstvenem področju vse bolj opira in prepleta s t. i. *skupnostno znanostjo* (citizen science) (gl. npr. Wiggins in Wilbanks 2019). Pri tem ne gre le za splošno težnjo, da vse bolj vključujemo tudi izkustveno znanje laikov, ampak še prav posebej za to, da se *laiki kot soraziskovalci* lahko najbolj približajo edinstvenim potrebam posameznikov v različnih okoljih. To še posebej velja za starejše, upokojece, ki že imajo potrebno izobrazbo in so pripravljeni, da se prostovoljsko angažirajo kot *soraziskovalci* (več o tem iz Manchestra, Buffel 2018).

Pojavi hudih bolezni ali poškodb, kot je npr. srčna ali možganska kap idr., ko se posameznik nenadoma znajde v stiski, opozarjajo, da relevantne institucije in ozka profesionalnost ne morejo rešiti tudi nepredvidenih problemov v določenem okolju. Tu vstopata *spontana odzivnost naključno prisotnih* in kultura tega okolja.

Od pojasnjevanja k spreminjanju

Paradoks nemočnih lahko tem bolj učinkovito presegamo, čim bolj akterji, ki nudijo pomoč prizadetim, sami presegajo distanciranje in delujejo kot člani istega življenjskega okolja ter se zblížajo s tistimi, ki so pomoči potrebni. Pri tem pa so relevantne ugotovitve Tine Buffel (2018), ki opozarja, da *bližina* lahko pomeni tudi *oviro*, da bi prizadeti izrazil svoje intimnejše, osebne probleme. To so raziskovalci že do zdaj razkrivali predvsem v podeželskih okoljih, v katerih »vsi poznajo vse« (Knežević-Hočevar 2016).

Starejši *soraziskovalci* predstavljajo *neaktiviran potencial*, ki lahko povečuje raznovrstnost vključevanja tistih posameznikov in (lokalnih) okolij, ki le težko uveljavljajo svoj 'glas' v okviru institucionalne strukture (zdravstvenega) sistema (Voljč 2011).

Zdajšnja raziskovalna praksa terja kritiko apriorizma in toge metodološke standardizacije, saj kaže, da lažje sprejema pragmatične rešitve, s katerimi *privoli* v dejansko *izključevanje težje dostopnih* ljudi, kot da bi *diverzificirala načine spoznavanja* (Field Belenky et al. 2008) in s tem povečevala vključevanje zadevnih posameznikov pa tudi vsebine njihove osebne sfere (intimnost).

Pozornost do problematike zdravja, še posebej pri starejših, nas prepričuje, da aktualno zavzemanje za uveljavljanje *skupnostne znanosti* (znanosti državljanov) ne predstavlja nekakšne druge tematike, ampak še prav posebej zaživi na področjih tukajšnje obravnave.

Tudi paradoks nemočnih je mogoče uspešno presegati, vendar ne v smislu liberalnega razumevanja *odprtih vrat* (za vse), ampak z večjo specifično pozornostjo, s spodbudami in s pomočjo tako, da v sodelovanju z drugimi aktivirajo svoje sicer zamejene potenciale.

Zahvala

Za vzorno sodelovanje pri pripravi in urejanju tega besedila se zahvaljujem mag. Nini Žnidaršič in Ani Batič, sodelavki na SAZU.

Literatura

- Buffel, Tine (2018): Older Coresearchers Exploring Age-Friendly Communities: An »Insider« Perspective on the Benefits and Challenges of Peer-Research, *Gerontologist*, 59(3): 538–548.
- Cevc, Matija, osebna komunikacija, Ljubljana, 2. julij 2020.
- Elbow, Peter (1993): The Uses of Binary Thinking, *Journal of Advances Composition* 14. Dostopno prek: https://scholarworks.umass.edu/eng_faculty_pubs/14/.
- Field Belenky, Mary et al. (2008): *Women's Ways of Knowing: The Development of Self, Voice, and Mind*. New York: Basic books.
- Kersnik, Janko (2005): *Sočasne bolezni in stanja*. Ljubljana: Zbirka PiP.
- Knežević - Hočevar, Duška (2016): Obravnava nasilja v družinskih v podeželskih okoljih v okvirih zdravstvene dejavnosti, v zborniku *Zdravstvo – pomemben člen pri preprečevanju nasilja v družini* ur. Krlič-Cukut Sanja in Knežević Duška (2016), *Zdravniška zbornica Slovenije*, str. 31.
- Mlinar, Zdravko (1972): V čigavem interesu je razvoj sociologije, *TIP*, let. 9, str. 179–187.
- Mlinar, Zdravko (2013): O razkrivanju in aktiviranju človeških potencialov v vseživljenjskem okolju. V: Ramovš, Jože (ur) *Staranje v Sloveniji*, str. 9–19.
- Pahor, Majda (1999): *Sociologija za zdravstvene delavce*. Ljubljana: Visoka šola za zdravstvo.
- Petek Šter, Marija in Igor Švab (2008): Kako raziskovati multimorbidnost v družinskih medicini?., *Zdrav. var.* 48: 51–61.
- Ramovš, Jože (2013): *Staranje v Sloveniji*. Ljubljana. Inštitut Antona Trstenjaka.
- Teune, Henry in Zdravko Mlinar (1978): *Developmental Logic of Social Systems*. Beverly Hills, SAGE.
- Ule, Mirjana (2003): *Sprejeda razmerja: O družbenih vidikih sodobne medicine*. Ljubljana: Aristej.
- Voljč, Božidar (2011). *Epidemiološka tranzicija in spremenjena narava staranja*. V: *Kakovostna starost*, let. 14, št. 2, 22–26.
- Wiggins Andrea and John Wilbanks (2019): The Rise of Citizen Science in Health and Biomedical Research. *The American Journal of Bioethics*, vol. 19, Issue 8.
- Zagovornik načela enakosti, redno letno poročilo 2019.
- Zakon o državni statistiki (Uradni list RS, št. 45/95 z dne 4. 8. 1995).

SEKCIJA ZA SOCIALNO DELO

JELKA ZORN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

DRUŽBENE NEENAKOSTI IN RASIZEM: ANALIZA KRIMINALIZACIJE SOLIDARNOSTI

Povzetek: Nadzor mobilnosti ljudi iz globalnega juga poteka s pomočjo strukturnega in neposrednega nasilja (policijskega potiskanja, eksternalizacije evropske meje, ustvarjanja sovražnih okolij, ilegalizacije bivanja in zaposlovanja migrantk_{ov}, krčenja pravice do mednarodne zaščite in krepitve meja javnih storitev zdravstva, socialnega varstva itd.). Obenem pa na mejah in v notranjosti držav potekajo boji za avtonomijo, enake pravice in enako dostojanstvo, ki jih prakticirajo migrantke_i in begunke_{ci}, njim pa se pridružujejo solidarnostne skupine. V zadnjih letih je del rasističnega sistema postala tudi kriminalizacija solidarnosti, ki preprečuje graditev transverzalnih zavezništov (zavezništva med migrantkami_i in domačinkami_i). Klasičnim raziskavam solidarnosti na področju zgodovine delavskega gibanja ter protirasističnih in protikolonialnih gibanj se pridružujejo raziskave kriminalizacije solidarnosti pro-begunskih iniciativ.

Ključne besede: migracije, meje, policija, nasilje, varnostnizacija

Varnostnizacija

Pomemben akter rasizma v obliki strukturnega in neposrednega nasilja je policija. Zgodovina policije je zgodovina ohranjanja kapitalističnega družbenega reda v povezavi z varovanjem osebnosti enakih (tj. belih, privilegiranih) in privatne lastnine (Neocleous 2000). Od 80-ih let prejšnjega stoletja dalje je ohranjanje neokolonialnih odnosov izrazito na področju nadzora priseljevanja (Balibar 2007; De Genova 2015; Jones 2016). Evropska unija ima najbolj smrtonosne meje na svetu, saj na dan v povprečju vzamejo kar 6 življenj (IOM 2020). Protizakonita policijska potiskanja (push-backi) po balkanski poti nazaj (od koder prihajajo begunci) pa so postala javna tajna, razkrita v medijih, poročilih varuhov človekovih pravic in Evropskem parlamentu¹, vendar se kljub temu še vedno izvajajo (Border Violence Monitoring Network 2020). Zato lahko trdimo, da je mednarodna zaščita v najslabšem primeru farsa, v najboljšem pa privilegij redkih (Lipovec Čebren in Zorn 2016). Spektakel nasilja in nadzora, pa tudi manj vidne procese ilegalizacije ljudi in utrjevanja mej znotraj držav, imenujemo varnostnizacija. To sta diskurz in sistem ukrepov, ki določeno kategorijo ljudi izključita iz družbe, tako da jo opredelita kot *nevarnost*, na primer za kulturne vrednote, socialne transferje, javno varnost, zdravje ali trg dela (Huysmans 2000). Varnostnizacija se je začela kot državna politika za zavarovanje delovnih mest in delavskih pravic, ko polna zaposlenost prebivalstva v Zahodni Evropi (zaželeni destinaciji mnogih) ni bila več

1. Gl. na primer Evropski parlament (2020): Seja odbora LIBE 27. januarja 2020.

samoumevna. Tako so migrantke_i in prosilke_ci za azil vse bolj videni, ne kot tekmice_eci ali tovariši_ce, temveč kot nelegitimne_i prejemnice_ki socialno-ekonomskih pravic. V vsakdanjem rasističnem govoru ta šovinizem države blaginje odzvanja »*najprej moramo poskrbeti za naše revne ljudi*«. Socialni transferji in država blaginje so videni kot dejavnik privleka migrantk_ov v EU, v zvezi s tem pa se je uveljavila dikcija »lažnih« begunk_cev, to pa so osebe, ki naj bi izkoriščale azilni sistem za možnost vstopa v državo in iskanja zaposlitve (prav tam).

Varnostnizacija je povezana s kriminalizacijo solidarnosti, ki je v zadnjih letih postala pravno in politično dejstvo ter akademska tema (Carrera in drugi 2018; Fekete 2017; Jalušič 2019; Lilija 2020; Tazzioli 2018). V letih od 2015 do aprila 2019 je bilo v državah EU proti posameznicam_kom, ki so pomagale_i begunkam_cem oziroma migrantkam_om sproženih 158 kazenskih postopkov ter 16 proti NVO-jem (Vosyliūtė in Conte 2019). To je le vrh ledene gore državnega preganjanja prostovoljk_cev, saj preganjanje obsega celoten diskurz sumničenja, diskreditiranja pro-begunskih iniciativ in preprečevanja dostopa do stika z begunkami_ci. Skušali bomo odgovoriti na tri vprašanja: 1) kaj točno policija napada, ko preganja skupine in posameznice_ke, ki so solidarne z migrantkami in migranti; 2) na kakšen način preganja solidarnostne prakse in; 3) kakšni so učinki kriminalizacije solidarnosti. Namen te kratke razprave je pokazati problematičnost prevzemanja policijskega diskurza za obrambo preganjanih skupin in posameznic_kov.

Avtonomne solidarnostne prakse

Ad 1) Kaj oblast preganja, ko kriminalizira solidarnost?

Kot pišeta Dadusc in Mudu (2020), države preganjajo tista dejanja pomoči migrantom, solidarne odnose in varne prostore, ki so onstran nadzora migracij in varnostnizacije opisane zgoraj in onstran delovanja velikih humanitarnih organizaciji. Zato jih lahko opredelimo kot avtonomne prakse pomoči (distribucija hrane, reševanje iz morja, preprečevanje push-bakov, zagovor pravice do azila) in vzpostavljanje avtonomnih prostorov (na primer skvoti inčasni varni prostori na poti). Pomembno je poudariti, da avtonomne solidarnostne prakse niso tiste, ki bi zapolnjevale »praznino« nedelovanja vladnih ali nevladnih organizaciji, temveč so tiste, ki ustvarjajo »razpoke v sistemu nadzora« (prav tam). Del varnostnizacije so tudi velike (mednarodne) humanitarne organizacije, ki, kot je pokazal Fassin (2011), problemov ne rešujejo, temveč jih de-politizirajo. Nadalje avtonomne skupine zavračajo viktimizacijo begunk_cev in migrantk_ov, kar konkretno pomeni, da migrantk_ov ne vidijo kot pasivnih žrtev in zgolj kot prejemnikov pomoči, temveč kot akterje v družbenih gibanjih (migracija kot prostorska nepokorščina) in solidarnostnih mrežah. Ljudi ne sortirajo na podlagi njihove ranljivosti, ki bi služila kot dostop do skrbi (Butler 2004). Zavračajo komodifikacijo migrantk_ov. Če povzamemo, avtonomne solidarnostne prakse niso zgolj pomoč ljudem v stiski, temveč *so tudi protest* proti policijskemu nasilju in nadzoru, ustvarjajo odnose, ki niso podrejeni državi, trgu ali ideji razvoja. Gre za transverzalna zavezništva med migrant_kami in domačin_kami ter kreativne, transformativne, horizontalne odnose napram naporom oblasti za ohranjanja obstoječih razmerij moči.

Ad 2) Na kakšen način oblast preganja solidarnostne prakse?

Oblast (MNZ, policija in tožilstvo) solidarnostne prakse preganja s pomočjo diskurza o boju proti ilegalnim migracijam in nevarnim tihotapskim mrežam, pa tudi s pomočjo protitihotapske zakonodaje. To pomeni, da osebe in skupine, ki rešujejo migrantke_e iz Sredozemskega morja obtožujejo omogočanja ilegalnih migracij. Pregarjanje samoorganiziranih posadk izvajajo italijanske, malteške in grške oblasti. Podobno v drugih evropskih državah (v Sloveniji, na Hrvaškem, na Madžarskem, v Španiji, Franciji, Bosni in Hercegovini itd.) oblasti s pomočjo protitihotapske zakonodaje preganjajo tiste, ki pomagajo pri pričetku postopka za azil, nudijo hrano, prevoz ali prenočišče ljudem na poti (Are You Syrious 2018; Jalušič 2019; Lilija 2020; Mitrović Stojić in Meh 2015; Veršič 2019).

Ad 3) Učinki kriminalizacije solidarnosti.

Kriminalizacija solidarnosti je širši pojem od kazenskopravnega pregona in vključuje tudi zastraševanje, sumničenje, diskreditiranje pro-begunskih iniciativ (Jalušič 2019). Učinki državnega nadzora so uničenje spontanih odzivov na prihod begunk_cev ter občutek odvečnosti obojih, tako domačink_nov, ki se solidarizirajo z migrantkami_ti kot migrantk_ov (prav tam). Z drugimi besedami, države ne le nadzorujejo in ovirajo mobilnost migrantk_ov, temveč *vzpostavljajo sovražno okolje* tudi za tiste, ki migrantke_e podpirajo (Tazzioli in Walters 2019: 185). V takem okolju je vsak prebivalec potisnjen v vlogo obmejnega policista, saj je kakršen koli stik z osebo brez dokumentov lahko sumljiv (Dadusc in Mudu 2020). Prakse pomoči, ki so jih aktivistke_i do nedavnega diskreditirale_i kot dobrodelnost (ohranjanje hierarhičnih odnosov), so postale nesprejemljive za države. Kriminalizacija solidarnosti je povzročila *razcep* znotraj humanitarizma: medtem ko so neodvisna gibanja in dejavnosti posameznic_kov napadena in preganjana, pa prorežimske humanitarne in mednarodne organizacije vladajo na področju migracij bolj kot kadar koli prej (Tiazzoli in Walters 2019). Tako sta varnostnizacija in humanitarizem vse bolj prepletena. Učinki kriminalizacije so lahko tudi samocenzura pro-migrantskih skupin in prevzemanje policijskega diskurza, kar razpravljamo spodaj.

Problematiziranje prevzemanja policijskega diskurza pri obrambi solidarnostnih praks

Nekatere skupine in posameznice_ki se v želji, da bi se zaščitili pred policijskim pregonom, branijo z istim diskurzom, s katerim so napadeni in to je legalistični protitihotapski diskurz. To pomeni, da skušajo dokazati, da ne pomagajo ilegaliziranim migrantkam_om. Bolj skladna z vrednotami protirasizma je denimo obramba Pie Klemp (2019), kapitanke ladje, ki je reševala ljudi iz Sredozemskega morja. Ob pregonu z grožnjo do 15 let zaporne kazni je svoja dejanja branila kot nujna. Tako je v svojem javnem govoru povedala, da bi skupaj s posadko spet naredili isto, tj. reševali ljudi iz morja, »ne navkljub kriminalizaciji, ampak toliko bolj prav zaradi tega«. Torej, namesto razmejitve do tihotapcev v smislu formulaciji: »potrebujemo točna navodila, kaj je kriminalizirano in kaj ne«, potrebujemo razčlenitev tihotapstva: kako nastane in kaj države z vojno proti nevarnim tihotapskim mrežam zakrivajo in kaj vzpostavljajo (o tem smo pisali v Zorn 2021, tu bomo povzeli le nekatere poudarke). Namreč problem kazenskega pregona solidarnosti ni pravni, temveč politični; oblast preganja solidarnost kot obliko protesta proti nasilnemu nadzoru mej in izključevanju beguncev.

Boj proti tihotapcem *zakriva* temeljni antagonizem evropskega mejnega nadzora. Ta antagonizem povzročata dve nasprotujoči si pravili: to sta dekriminalizacija begunskih prihodov (to dekriminalizacijo omogoči vloga za mednarodno zaščito) in obenem kriminalizacija neavtoriziranih prehodov mej (Watson 2015). V zadnjih letih je mejni nadzor nadgrajen s sistematičnimi nelegalnimi policijskimi potiskanjem (push-backi) nazaj po balkanski poti, kar ljudem praktično onemogoča podati vlogo za mednarodno zaščito. Dekriminalizacija neregularnih prehodov mej je opredeljena tako v *Protokolu ZN proti tihotapljenju migrantov po kopnem, morju in zraku* (2000) kot v *Konvenciji ZN o statusu beguncev* (1951), obe sta podlaga nacionalnih zakonodaj. Prva dekriminalizira neregularne prehode mej zato, ker migrantke_č opredeli kot žrtve tihotapljenja, druga pa zato, ker zaradi posebnih okoliščin za iskalce mednarodne zaščite ne veljajo običajna pravila nadzora migracij. Scott Watson (2015) poudari, da je ta dekriminalizacija eden od glavnih dejavnikov dvoumnosti in antagonizmov pri vzpostavljanju državnega nadzora na mejah: kriminalizacija pomoči pri migraciji ter celoten diskurz boja proti nevarnim tihotapskim mrežam pa zmanjša to dvoumnost – opravičuje militariziran nadzor mej in prikaže tihotapstvo kot zločin, ki poškoduje ljudi na poti in ga je treba tako kaznovati kot preprečiti. Policijski boj proti tihotapcem zakriva odgovornost EU pri poškodbah ljudi na poti, zakriva potrebo po tihotapcih kot odzivu na vedno bolj nevarne evropske meje.

Tisto kar *vzpostavlja* policijski diskurz varnostnizacije in boja proti organiziranemu kriminalu tihotapljenja ljudi pa je mit o zlobnem tihotapcu (Zorn 2021). Ta besedna zveza je skorajda tautologija, saj naj bi bil tihotapec vedno zloben (izkoriščevalski, nasilen). Gre za mit, ki je učinkovit pri razvođenitvi odgovornosti za sistemski rasizem Trdnjave Evrope. Pri njegovi razčlenitvi sem si pomagala z analizo mita o črnem posiljevalcu, ki jo je opravila Angela Davis (1983). Vprašanje kriminalizacije kot take je vprašanje družbene in politične moči, zlasti razrednih odnosov (katera dejanja so označena kot kriminalna, kdo jih tako opredeli). Tihotapljenje je tržna ilegalizirana storitev, katere potrebo ustvarja prav njegovo preprečevanje. Zato ukrepi boja proti tihotapcem nujno spodletijo. Mit o zlobnem tihotapcu temelji na črno-belih predstavah o migrantih-žrtvah in tihotapcih-predatorjih. Etnografske študije kažejo kompleksnejšo sliko: tihotapec in migrant je lahko ista oseba (s pomaganjem pri nelegalnih prehodih si osebe zagotovijo možnost za lastno migracijo), motivi za tako delo so raznoliki (pomoč sorodnikom, sodržavljanom ali pa iskanje čim večjih dobičkov), tako migrantke_i kot begunke_ci pa so del skupnosti v gibanju (migration commons), ki prakticirajo varnost od spodaj, iz margine (Achilli 2018; Ayalew Mengiste 2018; Majidi 2018; Sanchez 2017). Razčlenjevanje mita o zlobnem tihotapcu ne pomeni opravičevanja ali zanikanja nasilja in izkoriščanja, ki je pri tihotapljenju pogosto zlasti zaradi ekstremno nasilnih in tveganih okoliščin. S kriminalizacijo in demonizacijo tihotapk_cev se odgovornost za smrti ljudi na poti pripiše zgolj slednjim, ne pa tudi evropskim odločevalkam_cem in izvajalkam_cem mejnega nadzora.

Če povzamemo, z razčlenitvijo mita o zlobnem tihotapcu in pregonom avtonomnih solidarnostnih praks postane razvidno, na kakšen način oblast po eni strani prekriva odgovornost držav za strukturno nasilje in rasizem, in po drugi, preprečuje proti-rasistične avtonomne iniciative. S to razpravo smo hoteli opozoriti tudi na nevarnost ponotranjenja policijskega diskurza pri obrambi solidarnostnih skupin, kadar obrambo gradijo zgolj na legalistični osnovi, ki ostaja v okvirih varnostnizacije. Varnostnizacija se kaže kot del razredne in rasne vojne proti migrantkam_om, tihotapkam_cem ter nenazadnje proti vsem, ki nasprotujejo nadzoru priseljavanja – to je nadzor, ki služi ohranjanju belih privilegijev in globalnih neenakosti.

Literatura in viri

- Achilli, Luigi (2018): The "good" smuggler: The ethics and morals of human smugglings among Syrian. *The ANNALS*. American Academy of Political and Social Science 676/1: 77-95.
- Are You Syrious (2018): When governments turn against volunteers. The case of AYS. Dostopno prek: <https://medium.com/are-you-syrious/ay-s-special-when-governments-turn-against-volunteers-the-case-of-ays-81fcfe0e80e7> (4.3.2020).
- Ayalew Mengiste, Tekalign (2018): Refugee protections from below. *The ANNALS*. American Academy of Political and Social Science 676/1: 57-76.
- Balibar, Étienne (2007): *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Border Violence Monitoring Network (2020): Balkan region report – April/May 2020. Dostopno prek <https://www.borderviolence.eu/category/monthly-report/> (11.7.2020)
- Butler, Judith (2004): *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*. London & New York: Verso.
- Davis, Angela Y. (1983): *Women, Race, Class*. New York: Vintage Books.
- Dadusc, Deanna in Mudu, Pierpaolo (2020): Care without Control: The Humanitarian Industrial Complex and the Criminalisation of Solidarity. *Geopolitics*. Dostopno prek: <http://www.tandfonline.com/10.1080/14650045.2020.1749839> (10.7.2020)
- De Genova, Nicolas (2015): The border spectacle of migrant 'victimisation'. *Open Democracy*. Pridobljeno prek: <https://www.opendemocracy.net/en/beyond-trafficking-and-slavery/border-spectacle-of-migrant-victimisation/> (1.6.2020).
- Evropski parlament (2020): Seja odbora LIBE 27. januar 2020 od 15h do 18.30. Dostopno prek: <https://www.europarl.europa.eu/streaming/?event=20200127-1500-COMMITTEE-LIBE> (1.3.2020)
- Fassin, Didier (2011): *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. Oakland, CA: University of California Press.
- Fekete, Liz (2017): Introduction. *Humanitarianism: The unacceptable face of solidarity*. London: Institute of Race Relations: 1-6. Dostopno prek: http://s3-eu-west-2.amazonaws.com/wpmedia.outlandish.com/irr/2017/11/10092853/Humanitarianism_the_unacceptable_face_of_solidarity.pdf (16.1.2020)
- Huysmans, Jef (2000): The European Union and the Securitization of Migration. *Journal of Common Market Studies*, 38 (5): 751–77.
- IOM (2020): Missing Migrants. Tracking Deaths Along Migratory Routes. Pridobljeno prek: <https://missingmigrants.iom.int/> (3.5.2020).
- Jalušič, Vlasta (2019): Criminalizing "pro-immigrant" initiatives: Reducing the space of human action. *Dve domovini* 49: 105-123.
- Klemp, Pia (2019): Why I fight for Solidarity. TEDxBerlin 2019. Pridobljeno prek: https://www.ted.com/talks/pia_klemp_why_i_fight_for_solidarity (20.1.2020).
- Konvencija ZN o statusu beguncev (1951): Pridobljeno prek: https://www.unhcr.org/si/wp-content/uploads/sites/25/2017/06/1951_Convention_status_refugees-svn.pdf (1.7.2020)
- Jones, Reece (2017): *Nasilne meje*. Ljubljana: Založba *cf.
- Lilija, Ana (2020): *Kriminalizacija migracij in solidarnosti*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- Lipovec Čebren, Uršula in Zorn Jelka (2016): Avtonomija in nadzor migracij v evropskih »tamponskih conah«. *Dve domovini* 43: 61-75.
- Majidi, Nassim (2018): Community dimensions of smuggling: The case of Afghanistan and Somalia. *The ANNALS*. American Academy of Political and Social Science 676/1: 97-114.

- Neocleous, Mark (2000): *The Fabrication of Social Order: A Critical Theory of Police Power*. London, Sterling, Virginia: Pluto Press.
- Protokol ZN proti tihotapljenju migrantov po kopnem, morju in zraku (2000), zakon o ratifikaciji protokola. Dostopno prek: <https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2004-02-0050?sop=2004-02-0050> (27.12.2019).
- Sanchez, Gabriella (2017): Critical perspectives on clandestine migration facilitation: An overview of migrant smuggling research. *Journal on Migration and Human Security* 5/1: 9-27.
- Stojić Mitrović, Marta in Meh, Ela (2016): The Reproduction of Borders and the Contagiousness of Illegalisation: A Case of Belgrade Youth Hostel. *Glasnik Etnografskog instituta S.A.N.U.*, 63(3): 623 – 638.
- Tazzioli, Martina (2018): Crimes of solidarity. Migration and containment through rescue. *Radical Philosophy* 2.01, Creative Commons BY-NC-ND. Dostopno prek: <https://www.radicalphilosophy.com/commentary/crimes-of-solidarity> (3.2.2020).
- Tazzioli, Martina in Walters, William (2019): Migration, solidarity and the limits of Europe. *Global Discourse*, 9 (1): 175 – 90.
- Veršić, Marin (2019): Bihać: 30.000 eura kazni zbog pružanja ilegalnog smještaja migrantima. *Aljazeera Balkans* 18.6.2019. Dostopno prek: <http://balkans.aljazeera.net/video/bihac-30000-eura-kazni-zbog-pruzanja-ilegalnog-smjestaja-migrantima?fbclid=IwAR3jH8-KLkOtyFIVvFIIAuwMtwGtQMcwBQKGKrRCEclX8AF1-Dxc1wphvFc> (4.2.2020).
- Vosyliūtė, Lina in Conte, Carmine (2019): Crackdown on NGOs and volunteers helping refugees and other migrants. ReSoma. Dostopno prek: http://www.resoma.eu/sites/resoma/resoma/files/policy_brief/pdf/Final%20Synthetic%20Report%20-%20Crackdown%20on%20NGOs%20and%20volunteers%20helping%20refugees%20and%20other%20migrants_1.pdf (17.3.2020).
- Watson, Scott (2015): The criminalization of human and humanitarian smuggling. *Migration, Mobility and Displacement*, 1/1: 39-53.
- Zorn, Jelka (2021): Evropski mejni režim: mit o zlobnem tihotapcu in kontinuum kriminalizacije solidarnosti. *Dve domovini*. V pripravi za objavo.

MOJCA UREK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

ANŽE JURČEK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

ANDREJ POGLAJEN

Univerzitetni rehabilitacijski inštitut Republike Slovenija – Soča

RAZISKOVANJE NASILJA NAD LGBTI+ OTROKI IN MLADIMI: IZSLEDKI PRVEGA DELA EVROPSKE RAZISKAVE V SLOVENIJI

Povzetek: V prispevku so predstavljeni prvi izsledki evropske raziskave *Diversity and Childhood: Changing social attitudes towards gender diversity in children across Europe* (DG JUST, REC 2014-2020), katere namen je vplivati na prepričanja strokovnjakov s petih področij (izobraževanja, zdravstva, javnega prostora, medijev in dela z družinami) o potrebah, diskriminaciji in nasilju do LGBTI+ otrok in mladih. Projekt se je pričel 2019 in bo trajal do 2021. V prvi fazi smo zbirali empirične podatke s spletnim vprašalnikom in intervjuji s sogovorniki s petih področij, z raziskovalno delavnico z mladimi in z dokumentiranjem primerov dobrih praks. Izsledki kažejo na izjemne dosežke zlasti nevladnih organizacij in posamičnih šol, in na problematična prepričanja in pomanjkanje znanja na širšem področju vzgoje in izobraževanja, zdravstva, socialnega varstva, dela z družinami in v medijih.

Ključne besede: LGBTI+ otroci in mladi, nasilje na podlagi spolne usmerjenosti, spolne identitete in spolnega izraza, ocena potreb, dobre prakse

Uvod

Prispevek obravnava problematiko nasilja na podlagi spolne usmerjenosti, spolne identitete ali spolnega izraza, kot specifične oblike nasilja na podlagi spola, usmerjene na LGBTI+ otroke in mlade. Pod težnjami desnih politik in konservativnih gibanj v Evropi, ki obujajo želje po re-tradicionalizaciji družbe in patriarhalnih spolnih normah, postaja tema vse bolj pereča. Podoba Slovenije kot ene najbolj odprtih družb na področjih nekdanje skupne države in širše vzhodnoevropske regije nezadržno plahni. Če nas je evropska raziskava FRA, s katero periodično spremljajo pojav nasilja nad LGBTI+ osebami, še leta 2014 uvrščala med evropske države z najnižjimi številkami nasilnih incidentov na 1000 prebivalcev, pa podatki iz leta 2019 kažejo, da smo se premaknili na sredino. (FRA 2014: 59, FRA 2020: 39) Raziskave v Sloveniji kažejo, da je velika večina gejev in lezbijk še vedno žrtev nasilja, pri tem pa ni opaziti občutnih razlik med podatki iz leta 2003 in 2014 (53,3% in 50,3%), zaskrbljujoče pa je povečanje nasilja v šolskem okolju, ki se je v tem času podvojilo iz 22 na 44% (Kuhar in Švab 2019; Magić in Maljevac 2016). Raziskava vsakdanjega življenja trans oseb v Sloveniji je prav tako pokazala, da so te v veliki meri (40%) deležne diskriminacije in nasilja v izobraževalnih organizacijah (šole, gimnazije, univerze) (Koletnik 2019), hkrati pa podobno poročajo tudi Perger in dr. (2017), v raziskavi, v kateri so mladi LGBTIQ+ prav tako v veliki meri (40%) poročali o nasilju v izobraževalnem okolju.

Evropski projekt »Raznolikost in otroštvo«: pregled stanja v Sloveniji

O projektu

V nadaljevanju predstavljamo izsledke evropskega projekta (DG JUST, REC 2014-2020) *Diversity and Childhood: Changing social attitudes towards gender diversity in children across Europe (Raznolikost in otroštvo: Spreminjanje družbene naravnosti do raznolikosti spolov pri otrocih v Evropi)*, v kateri sodeluje 10 partnerjev - Univerza v Gironi (Španija) kot koordinatorka projekta, Avtonomna univerza v Barceloni (Španija), Čavaria (Belgija), Center za družboslovne študije - CES (Portugalska), Háttér Society (Madžarska), KMOP (Grčija), Lambda Varšava (Poljska), Nacionalno združenje za pravice lezbijk, gejev, biseksualnih in transspolnih oseb LGL (Litva), Zagreb Pride (Hrvaška) in UL - Fakulteta za socialno delo. Namen projekta je ozaveščati strokovnjake s ključnih petih področij projekta (izobraževanja, zdravstva, javnega prostora, medijev in dela z družinami) o potrebah, diskriminaciji in nasilju nad LGBTI+ otroki in mladimi, s posebno občutljivostjo do tistih, ki svojo spolno identiteto in spolni izraz izražajo na načine, ki so v družbi prepoznani kot spolno nenormativni. Projekt se je pričel oktobra 2019 in bo trajal do oktobra 2021.

Metodologija

Predstavljeni izsledki se nanašajo na prvo fazo projekta, v katerem smo opravili participativno oceno potreb in zbrali že obstoječe dobre prakse. Zbiranje podatkov je potekalo med januarjem in marcem 2020 in zajema empirične podatke, pridobljene s spletnimi vprašalniki in desetimi intervjuji z deležniki s ključnih petih področij, delavnico z otroki in mladimi in zbrane primere dobrih praks.

Vzorec v raziskavi je bil neslučajnost in priročen, saj smo se tako pri iskanju intervjuvank_cev kot anketirank_cev oprli na lastne strokovne in osebne mreže, poznanstva v javnih in nevladnih organizacijah, ki so bile v povezavi z raziskovano temo prepoznane kot relevantne, še posebno pri intervjujih pa smo poiskali strokovnjake, ki morebiti področje dobro poznajo, imajo osebno izkušnjo, delujejo na ključnih petih področjih in se pri svojem strokovnem delu srečujejo z (LGBTI+) mladimi in otroki oziroma so o njih poročali. Uporabili smo tudi pristopa »snežne kepe« in preko intervjuvank_cev pridobili dodatne kontakte.

Kljub majhnemu vzorcu desetih intervjuvank_cev pa je bil le-ta razmeroma raznolik. Njihova starost je bila med 28 in 60 let, polovica jih je bila v svojih 40-letih. Med njimi je bilo 7 heteroseksualnih oseb, ena biseksualna, ena istospolno usmerjena in ena queer oseba. Pet oseb se je identificiralo kot ženska, ena kot moški, dve kot ne-binarni, eni intervjuvanki pa je bil ob rojstvu pripisan ženski spol, a kot pravi sama, se s tem ne identificira prav dosti. Sogovorniki s področja izobraževanja, zdravstva in varstva družine vsi izhajajo iz javnih služb, medtem ko so intervjuvanci s področij »javnega prostora« in medijev zaposleni v zasebnem sektorju.

V kvantitativnem delu raziskovanja nam je uspelo pridobiti 103 odgovore, od tega jih je bilo 72 vključenih v analizo. Starostni razpon je bil med 26 in 65 let, s povprečno starostjo 43 let. Od 56 odgovorov na vprašanje o spolni identiteti, se je velika večina identificirala kot ženska (44), 8 kot moški, 1 kot ne-binarna oseba, 2 kot spolno-nenormativna in 1 kot transspolna oseba. 39 respondentov je svojo spolno usmerjenost navedlo kot heteroseksualno, 7 kot biseksualno, 7 kot istospolno usmerjeno, 1 kot panseksualno, 1 oseba ni želela odgovoriti, druga pa ni bila prepričana o svoji spolni usmerjenosti. 22 odgovorov je prišlo s področja

izobraževanja, 16 s področja javnih prostorov, 7 s področja varstva družin, 6 z zdravstva in 4 s področja medijev.

V prvi fazi smo izvedli tudi delavnico z mladimi, starimi od 14 do 18 let, katere namen je bilo raziskovanje njihovih pogledov in izkušenj povezanih s spolno identiteto, spolno usmerjenostjo ter spolnim izrazom. Na delavnici je bilo navzočih 9 mladih, vsi so se identificirali kot LGBT+. Dokumentirali pa smo tudi dobre prakse na ključnih področjih.

Izsledki

Percepcija spola in vpliv spolnih norm na delo z LGBTI+ mladimi

Eden od pokazateljev, ali je neka organizacija občutljiva in vključujoča do LGBTI+ mladih ljudi, je način, kako zaposleni dojemajo spol in kako občutljivi so pri rabi jezika. V našem vzorcu so sodelujoči s področij zdravstva in podpore družinam, tako v spletni anketi kot intervjujih, izražali nekoliko bolj tradicionalne poglede na spol, medtem ko so respondenti s področja izobraževanja, še bolj pa s področja javnih prostorov, podali odgovore, ki so v večji meri odražali odmik od zgolj biološkega pogleda na spol. Respondenti s področja zdravstva in podpore družinam so se pretežno nagibali k t.i. "univerzalističnem pristopu". Z izjavami kot *"pri nas vse obravnavamo enako"* ali *"vsi otroci so naši otroci"* so želeli poudariti, da nikogar ne zavrnejo, ker bi bil LGBTI+. A ta »ideologija istosti« običajno ne pomeni nič drugega kot brisanje razlik na račun spregledovanja pomembnih specifičnih kontekstov in potreb raznolikih skupin otrok. Na področju javnega prostora (ki je bil v našem vzorcu neznatno zastopan s pretežno LGBTI+ organizacijami in mladinskimi organizacijami, ki so se opisale kot »LGBTI+ prijazne«) pa so prevladovala nekoliko bolj kritična razmišljanja. Za odgovore LGBTI+ organizacij so bili dodatno značilni jasno artikuliranje spolne raznolikosti in problematiziranje spolnih norm, podprti s poznavanjem terminologije in teoretičnih konceptov.

Potrebe LGBTI+ otrok in mladih

Temeljna izkušnja LGBTI+ otroka ali mladostnika z zdravstvom je, da ostane nerazumljen, saj pri vseh zdravstvenih profilih primanjkuje znanja že z medicinskega, kaj šele z družbenega vidika. To so izrazili tako sogovorniki v intervjujih iz zdravstva in LGBTI+ organizacij, kot tudi sogovornica z osebno izkušnjo starša trans otroka. Ena od poudarjenih prioritet, ki jo je izrazil v intervjuju sogovornik iz trans organizacije, je dostopnost - na kompetentnem znanju o transspolnosti utemeljenega - zdravljenja, kar za mlade pomeni predvsem dostop do zaviralcev hormonov. Glede tega se sicer dogajajo nekateri pozitivni premiki, sogovorniki v intervjujih pa s svojih različnih perspektiv (osebna izkušnja starša, zdravnice, zagovornika trans oseb v LGBTI+ organizaciji) zaznavajo vsaj še dve šibki področji. Prvo se nanaša na šibke kompetence strokovnjakov v konzilijih, ki trenutno odločajo v konkretnih primerih. Druga pomanjkljivost pa so čakalne dobe za pregled pri specialistu, zaradi katerih otroci in mladostniki vse predolgo živijo v nesmiselnem trpljenju, ki ga povzroča disforija, kar se odraža na njihovem duševnem zdravju (poskusi samomora, samopoškodovanje). Sprejetje jasnih smernic glede zdravstvene oskrbe pri potrjevanju spola je sicer Sloveniji priporočila tudi Evropska komisija proti rasizmu in nestrpnosti pri Svetu Evrope (ILGA- Europe 2018, ILGA-Europe 2020).

Na področju družine je ena od najpogostejše izraženih potreb otrok potreba po sprejetosti in varnosti. Po pričevanju predstavnikov LGBTI+ organizacij, se LGBTI+ otroci in mladostniki redkeje odločijo za uresničevanje zakonske pravice do preživetja s strani staršev, temveč se poskušajo preživeti sami. Praviloma padejo tudi skozi institucionalna

sita – šole, centra za socialno delo in drugih sistemov, ki ne prepoznajo njihovih problemov. Z zapleti okoli razkritja, z nesprejemanjem ali celo z nasiljem domačih, je povezano tudi mladoletno brezdomstvo. Potreba LGBTI+ otrok je, da bi se svetovalne službe, lahko odzvale strokovno in brez predsodkov. Izkušnje, ki smo jih zajeli z intervjuji (na primer mame trans otroka) pa so pogosto prav nasprotno: spolno stereotipni odzivi strokovnjakov so pravilo, npr. odklanjanje, da bi otroka klicali po želenem zaimku, ker naj bi mu s tem škodili, pripisovanje spolne identitete otroka temu, da je mama samohranilka, in podobno.

Potreba LGBTI+ mladih v javnem prostoru je, da se počutijo varni, neizpostavljeni in da so lahko, kar so. Denimo, v LGBTI+ mladinski center prihajajo mladi, ko želijo z nekom govoriti o LGBTI+ temah, ampak še pogosteje pa ravno zato, da jim ni treba govoriti o tem. Po mnenju sogovornikov iz LGBTI+ organizacij, LGBTI+ mladi že zgodaj razvijejo strategije, kako se v javnem prostoru izogniti potencialno nasilnim situacijam (npr. hodijo samo k določenemu frizerju ali v lokale, kjer jih ne podijo iz “napačnih” vecejev). Javne prostore, kot so gledališča, knjižnice, igralnice in druge, bi prav zato morali napolniti z vsebinami, ki bi obiskovalce ozaveščale. Po mnenju sogovornika v intervjuju iz trans organizacije, v javnem prostoru potrebujemo tudi “skupnostno ulično znanje”, kako se odzivati na nasilje. Na podlagi intervjujev z novinarji in rezultatov spletne ankete, ki so jo izpolnili respondenti s področja medijev, smo lahko sklenili, da na tem področju obstaja vrzel glede ozaveščenosti in poročanja o problematiki LGBTI+ otrok. Primer dobre prakse je Priročnik za medijsko poročanje o transspolnosti zavoda TransAkcija (Koletnik in Grm 2017).

Zaključek in nadaljnji koraki

Raziskava je pokazala, da se udeleženci z vseh področij zavedajo nujnosti sprememb v izobraževanju za njihov poklic in vključevanja LGBTI+ vsebin v njihovo usposabljanje ob delu. Usposabljanja ne bi smela vključevati le osnovnega znanja o raznolikosti spolov in spolnih identitet ter spolnih usmerjenosti, ampak tudi splošno znanje o družbenih pozicijah, razmerjih moči in mehanizmi izključevanja, da se ne ujamemo v past individualizacije problemov LGBTI+ mladih. V naslednjih fazah projekta bomo tako na podlagi teh izsledkov razvili spletna učna gradiva in različne pripomočke, npr. interaktivno aplikacijo, ki bo temeljila na pogostih vprašanih otrok in mladih, priročnik za strokovnjake, ki delajo z otroki in mladimi, del projekta pa bodo tudi usposabljanja za strokovnjake.

Literatura

- Koletnik, Anja, in Grm, Evan Ana (2017): Priročnik za medijsko poročanje o transspolnosti. Ljubljana : Zavod Transfeministična iniciativa TransAkcija.
- Kuhar, Roman, in Švab, Alenka (2019): Nasilje nad lezbijkami in geji v Sloveniji: primerjava podatkov iz raziskav 2003-2004 in 2014-2015. *Časopis za kritiko znanosti*, 47 (27): 11-29.
- Magić, Jasna, in Simon, Maljevac (2016): Research for action: Challenging homophobia in Slovene secondary education, *Journal of LGBT Youth*, 13 (1-2): 28-45. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1080/19361653.2015.1087931> (11.7.2020).

Viri

- ILGA- Europe (2018): Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe. ILGA, Brussels. Dostopno prek: https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/Attachments/annual_review_final2018_web.pdf (24.6.2020).

- ILGA- Europe (2020): Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe. ILGA, Brussels. Dostopno prek: <https://www.ilga-europe.org/sites/default/files/2020/slovenia.pdf> (24.6. 2020).
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights (2014): EU LGBT survey European Union lesbian, gay, bisexual and transgender survey – Main results. European Union Agency for Fundamental Rights. Dostopno prek: <http://www.refworld.org/docid/54b3cda64.html> (24.6.2020).
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights (2020): A long way to go for LGBTI equality. Dostopno prek: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-lgbti-equality_en.pdf (24.6. 2020).
- Koletnik, Linn Julian (2019): Vsakdanje **življenje** transspolnih oseb v Sloveniji: raziskovalno poročilo. Ljubljana: Zavod Transfeministična Iniciativa TransAkcija. Dostopno prek: https://transakcija.si/wp-content/uploads/2019/11/Vsakdanje-%C5%BEivljenje-transspolnih-oseb-v-Sloveniji-raziskovalno-poro%C4%8Dilo-2019_compressed.pdf (15. 6. 2020).
- Perger, Nina, in dr. (2018): Vsakdanje življenje mladih LGBTIQ+ oseb v Sloveniji, ali: »To, da imam svoje jebene pravice!«: raziskovalno poročilo. Ljubljana: Društvo Parada ponosa. Dostopno prek: <http://www.ljubljanaprde.org/raziskave/> (09. 7. 2020).

PETRA VIDEMŠEK

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

ANA M. SOBOČAN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

CATHERINE GILLO NILSSON

University of Gothenburg, Educational Affairs

KAREN CELIS

Vrije Universiteit Brussel, Department of Political Science

UNIVERZA KOT MOŽNI MODEL ENAKOSTI?

Izkušnje univerz v času Covid-19 in izhodišča projekta EUTOPIA

Povzetek: V prispevku so predstavljeni rezultati kratke raziskave o tem, kako je pandemija Covid-19 vplivala na študijske procese na šestih evropskih univerzah, ki trenutno sodelujejo v projektu EUTOPIA in jih zaznamujejo specifični regionalni, institucionalni, politični, ekonomski in družbeni konteksti, še posebej skozi vidik doživljanja »vključenosti« v visokošolskem prostoru. Z vidika pedagoških procesov je čas pandemije gotovo najbolj zaznamovala digitalizacija učnih procesov in tudi preizkusov znanja. Čeprav poučevanje na daljavo ni novost na univerzah, se do sedaj nikoli ni zgodilo v takšnem obsegu in kot obvezna izbira. Članice raziskovalne skupine iz šestih fakultet so poročale tako o negativnih kot pozitivnih učinkih migracije na splet, gotovo pa je, da je obdobje pandemije še bolj jasno razkrilo neenakosti in ranljivosti in raznolikost potreb in ovir, s katerimi se v visokošolskem prostoru srečujemo različni deležniki.

Glavne besede: vključenost, visokošolsko izobraževanje, digitalizacija študija, Covid-19, EUTOPIA

Uvod

Humanistični ideali »svobode, dostojanstva in potenciala človeških bitij« (Brockett 1997) kot domnevni zgodovinski temelj Univerze, so, trdijo številni, danes v nasprotju z realnostjo komercialno-neoliberalnega modela, ki pogosto tudi v visokošolskem izobraževanju preslikava ali še utrjuje in povečuje neenakosti, ki se sicer zaostrejuje v širši družbi. V letu 2020 so k tem neenakostim še dodatno prispevale izredne razmere, ki so posledica pandemije virusa Covid-19; Pentini in Lorenz ugotavljata, da je kriza prišla v času, ko so neoliberalne politike že sistematično erodirale načela solidarnosti, in da je pojem »socialne distance« pravzaprav že dolgo prisoten (2020). Življenjski pogoji in razmere so se še poslabšale za tiste, ki živijo v revščini, so brez zaposlitve, lastnega prebivališča, imajo slabo zdravje, itd. – vse te okoliščine je mogoče najti tudi med študentsko populacijo. V času Covid-19 se je povečala socialna izolacija, zmanjšala se je dostopnost socialnih in podpornih storitev, ljudje so izgubljali službe ali so se morali izseliti iz svojih (najemniških) bivališč. WHO zaradi izolacije in izgub, v povezavi s strahom pred nepredvidljivimi težavami in ekonomskimi stiskami pričakuje dramatično povečanje težav v duševnem zdravju na globalni ravni (WHO, 2020). Pandemija je tako

zaostрила številne politične in etične izzive, ki so jim skupni premisleki o tem, katere vrednote so družbam najpomembnejše in kako jih prioritiziramo: je pomembnejša osebna svoboda ali ideja o javnem dobrem? To vprašanje neposredno zadeva tudi številne druge vrednote, kot so odgovornost, pravičnost, skupnost, solidarnost, skrb. V visokošolskem prostoru pa nemara odpira tudi (že stara) vprašanja o tem, kako naj sploh poteka podajanje znanja in kaj so glavni cilji Univerze – npr., ali bi nemara šlo ponovno razmišljati o vrednosti pristopov kot je na študenta osredotočeno učenje (SCL), kjer je učenje koncipirano kot smiselno, doživljajsko in osredotočeno na proces, namesto na rezultat, ali 'produkt' (Tangney 2014: 266).

V prispevku bodo predstavljeni rezultati kratke raziskave o tem, kako je pandemija vplivala na študijske procese na šestih evropskih univerzah s specifičnimi regionalnimi, institucionalnimi, političnimi, ekonomskimi in družbenimi konteksti, ki trenutno sodelujejo v projektu EUTOPIA¹, še posebej skozi vidik doživljanja 'vključenosti' v kontekstu visokošolskega prostora.

Projekt EUTOPIA in raziskava o visokošolskem izobraževanju v času Covid-19

K raziskavi, ki so jo izpeljale avtorice prispevka, so prispevale članice in člani enega od delovnih svežnjev v okviru projekta EUTOPIA. Cilj EUTOPIE je sicer vzpostaviti temelje popolnoma povezanega meduniverzitetnega kampusa z razvojem novih, sodelujočih pristopov k raziskovanju, izobraževanju in inovacijam. V okviru projekta naj bi transinstitucionalne ekipe zaposlenih ter študentk in študentov postale učne skupnosti, ki bodo soustvarjale učno gradivo ter razvijale metode učenja in poučevanja, da bi diplomantom zagotovile visoko raven kompetenc, spretnosti za reševanje problemov in internacionalizirano miselnost.

Del projekta je tudi delovni sveženj »Spodbujanje vključevanja in enakopravnih družb«; njegovo izhodišče je raznolikost in pomen enakopravnega vključevanja vseh prek preoblikovanja izobraževalnih mehanizmov in s tem povečevanja dostopa do znanja. Opis projekta vključuje tudi trditev, da lahko "vključujoče visokošolske ustanove tako postanejo boljši vzori za širšo družbo ter lahko transformativno prispevajo k uveljavljanju socialne pravičnosti in vključevanja, ob pozornosti do vedno aktualnih vprašanj kakovosti, napredka in konkurenčnosti." (str. 59). Cilji projekta EUTOPIA so v tem smislu, da vse sodelujoče univerze odpravijo svoje notranje ovire pri vključevanju, ki so obenem institucionalne, pa tudi metodološke, članice pa jih naslavljajo tudi tako, da želijo izobraževalne procese transformirati z aktivnim spodbujanjem soustvarjanja in koprodukcije s študenti in študentkami. V ospredju je tako temeljna skrb za socialno pravičnost in dobrobit študentov in študentk, ki sta vrednoti sami po sebi, kot tudi ključna predpogoja za uspeh in za dejavnike visokošolskega izobraževanja, ki so osredotočeni na študentke in študente in jih opolnomočijo.

Zaradi naravnosti projektnih dejavnosti se je skupina članic delovnega svežnja odločila, da se odzovejo na aktualne razmere v času Covid-19, ki je še posebej izpostavil

1. Projekt EUTOPIA, ki v okviru programa Erasmus+: European Universities financira Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, pod šifro 612361-EPP-1-2019_1_SI_EPPKA2-EUR-UNIV. Koordinatorica projekta je Univerza v Ljubljani. V projektu sodelujejo Univerza v Ljubljani, University of Warwick (VB), Vrije Universiteit Brussels (Belgija), Universitat Pompeu Fabra (Španija), Goteborgs Universitet (Švedska), CY Cergy Paris Université (Francija).

ranljivost tistih študentov in študentk (in zaposlenih), ki se srečujejo z ovirami in stiskami, na katere vplivajo dejavniki, kot so npr.: nizek ekonomski status in/ali pomanjkanje/omejen dostop do lastnega prostora za opravljanje študijskih obveznosti; senzorne ovire (npr. na področju vida / sluha); slaba digitalna opismenjenost² in/ali pomanjkanje opreme za digitalni študij; težave na področju duševnega zdravja (npr. depresija, ki jo izolacija še amplificira); skrbstvene funkcije (npr. starševstvo ali skrb za druge odrasle, ki potrebujejo pomoč); gostujoči status (bivanje v tuji državi, brez lastne socialne mreže, slaba informiranost), itd. Članice in člani delovnega svežnja iz vseh univerz v projektu so prejeli vprašalnik in se nanj odzvali.³ Vprašanje, na katerega je raziskava poskušala odgovoriti, je bilo, kako vključujoče so Univerze in kako se odzivajo na potrebe najbolj ranljivih študentov in študentk.

Kaj smo se v času pandemije naučile izobraževalne institucije in pedagoške delavke in delavci?

Z vidika pedagoških procesov je čas pandemije gotovo najbolj determinirala digitalizacija učnih procesov in tudi preizkusov znanja. Ukrepi kot so obvezna karantena in kasneje uvedba obvezne fizične razdalje med osebami so za visokošolske institucije pomenili migracijo predavanj, seminarjev in tudi vaj v digitalni prostor, pogosto prek aplikacij kot so Zoom, Teams, Skype, Slack in druge. Čeprav poučevanje na daljavo ni novost na univerzah, se do sedaj nikoli ni zgodila v takšnem obsegu in kot obvezna izbira.

Članice raziskovalne skupine iz šestih fakultet so o tem poročale tako na negativen kot na pozitiven način. Pozitivni vidiki digitalizacije predavanj so bili predvsem naslednji: študentke in študentje pogosto lažje interaktivno sodelujejo, saj imajo več možnosti za odzive / postavljanje vprašanj (npr. preko tekstovnega besedila, s pomočjo različnih oblik vizuelnega sporočanja ,reakcij‘ – kot so ,dvignjen palec‘, ,dvignjena roka‘ itd.); nekateri so poročali, da se v virtualnem prostoru počutijo bolj enakovredni (npr. lažje je moderirati - spremljati, kdo je že govoril in kdo ne) ali celo bolj pozorni (gre za individualno interakcijo z ekranom, predavateljica oz. predavatelj z nikomer ne vzpostavlja posebnega očesnega stika). Poročali so o boljšem zvoku (manj motenj, večja glasnost kot v veliki klasični predavalnici) in večji ,prisotnosti‘ (spletna predavalnica nima bolj in manj oddaljenih vrst). Predavanja prek spleta omogočajo tudi pripravo podnapisov (za boljše razumevanje, še posebej pri študentih in študentkah, ki imajo težave s sluhom), ali celo prevoda (tuje študentke in študenti). Kadar so predavateljice in predavatelji omogočili snemanje, je bilo predavanje možno pogledati večkrat (kar prispeva k razumevanju); kadar so le-ti učne materiale delili že vnaprej, so se študenti in študentke lahko bolje pripravili na srečanje in lažje sledili vsebini. Študentke in študenti so izpostavili tudi praktične prednosti, kot npr. da ni bilo potrebno uporabiti prevoznih sredstev (posebej aktualno tudi za tiste, ki uporabljajo voziček, imajo težave z gibanjem, so iz oddaljenih krajev ali ekonomsko šibki).

-
2. Pomembno je poudariti, da so digitalne kompetence ena od 8 ključnih kompetenc, ki jih je že leta 2006 v svojem dokumentu *European Recommendation on Key Competences* (EC 2006) zapisala Evropska unija, kar je dodaten razlog, zakaj bi v ta namen morale obstajati spodbude in podpora za njihovo usvajanje.
 3. Respondenti so se pisno, z besedilnimi odgovori odzvali na vprašanja, pri analizi smo zasledovali interpretativni, konstruktivističen pristop, soroden utemeljeni teoriji (Charmaz 2000).

Na drugi strani pa je prehod na splet pomenil tudi številne negativne učinke, ki jih bo potrebno nasloviti in odpraviti, in so indikativni za razumevanje neenakega položaja med študentkami in študenti. Najprej, številni na univerzah, sodelujočih v raziskavi, niso imeli potrebne osnovne opreme ali tudi znanj in veščin za udeleževanje in spremljanje študijskih dejavnosti na spletu (npr. nimajo (svojega) računalnika⁴ doma), ali pa niso imeli rednega oz. brezplačnega dostopa do spleta (ki je sicer na univerzah omogočen). Številni so bili posebej prikrajšani, ker predavanj niso mogli spremljati zaradi nezadostnih bivalnih okoliščin (nimajo svoje sobe za študij doma; študentski dom so morali zapustiti itd.) ali okoliščin, ki ne omogočajo (kvalitetnega) študija (prostor, kjer so bivali, ni primerno osvetljen, ogrevan, ni miren – v istem bivališču živijo drugi družinski člani, majhni otroci itd.). V neenakem položaju so bili tudi tisti, ki so starši ali ki so opravljali skrbstvene funkcije za druge v stiski. Mnogi so v času karantene izgubili svoje službe in s tem morda edini ali temeljni dohodek za življenje, kar je pogosto pomenilo tudi učinke s področja duševnega zdravja (anksioznost, depresija, obupanost). S težavami v duševnem zdravju, težavami glede nastanitve, ekonomsko negotovostjo in pomanjkanjem socialne mreže so se soočali tudi nekateri študentje in študentke, ki imajo v posameznih državah gostujoči (Erasmus in druge študijske izmenjave) ali begunski status. Vse te okoliščine so temeljne tudi za izvajanje preverjanj znanja, kjer, ponovno, vsi študentje in študentke niso imeli enakih možnosti, neenakosti med njimi so se jasno izrisovale.

Sklep

Problemi dostopa študentov in študentk do možnosti za pridobivanje akademskega in praktičnega znanja v času Covid-19 so seveda veliko obsežnejši, številnejši in bolj kompleksni kot navajamo v tem zapisu, kjer povzemamo le najbolj izpostavljene vidike v kratki raziskavi na šestih evropskih univerzah.

Čeprav so se navedene univerze poskušale hitro odzivati na več področjih: v zvezi s pogoji za študij (posoja opreme ali posojila za nakup), s psihosocialno pomočjo (psihološko svetovanje preko spleta; storitve s področja nasilja nad ženskami in nasilja v domačem okolju), ukrepi proti izolaciji in deprivaciji na področju umetnosti in kulture (spletni kulturni dogodki in dostop do muzejev, organizacija različnih ‚skupnostnih‘ spletnih aktivnosti) itd., so v procesih usvajanja znanja in priložnosti za izobraževanje številne študentke in študenti ostali prikrajšani. Prikrajšanost pa ni bila posledica (le) pomanjkanja tehničnih pripomočkov za digitalni študij: izredne razmere so razgalile totalno in intersekcijsko naravo neenakosti, ki je globoko strukturno vgrajena in se je ne da eliminirati s posameznimi ukrepi ali naslavljanjem posamezne situacije. Vključenost v izobraževanju ima namreč horizontalno (institucionalizacija vključenosti) in vertikalno (kohezivnost) dimenzijo (Haug 2017). Zagotavljanje resnične vključenosti zato pomeni ustvarjanje okoliščin in kulture institucije, ker enak dostop (do znanja, do položaja, do participacije v odločanju itd.) podpirata obenem visoka stopnja edinstvenosti in visoka stopnja pripadanja skupini: kjer je posameznica ali posameznik tretiran kot ‚insider‘, obenem pa je lahko (ali celo za to prejema spodbudo)

4. Lahko rečemo, da je potrebno razmišljati, da je osnovna potrebna oprema osebni računalnik – spremljanje predavanj in udeleževanje v njih preko pametnega telefona zaradi premajhne vidljivosti itd. ni primerno, še posebej, če je dolgotrajno; tudi za študijske obveznosti in naloge (npr. seminarske naloge) je potreben računalnik.

popolnoma edinstven, različen od ostalih (Shore in dr. 2011), in zaradi tega ni prikrajšan. Obdobje Covid-19 je še bolj jasno razkrilo neenakosti in ranljivosti v visokošolskem prostoru in raznolikost potreb in ovir, s katerimi se srečujemo različni deležniki. Dostop do kvalitetne izobrazbe je vpliva na študentsko populacijo, pa tudi za celotno družbo; vključenost v izobraževanju je tako zelo sorodna idealom demokratičnih vrednot in družbene pravičnosti (Haug 2017). Kar pa bi nas torej izkušnja Covid-19 zagotovo morala naučiti, pa je, kako nujno je, da visokošolske ustanove prepoznajo svojo odgovornost in tudi poslanstvo, da zagotavljajo enakopraven dostop do znanja in zagotavljajo podporne storitve in prilagoditve, ki omogočajo, da je znanje dostopno in univerza vključujoča za vse njene članice in člane. Na ta način bi Univerza pravzaprav lahko postala tudi model enakosti, za druge institucije in širše.

Literatura

- Aluffi Pentini, Anna in Walter Lorenz (2020): The Corona crisis and the erosion of 'the social' – giving a decisive voice to the social professions. *European Journal of Social Work*. DOI: 10.1080/13691457.2020.1783215
- Brockett, Ralph G. (1997): Humanism as an Instructional Paradigm. Syracuse: Syracuse University. V C. R. Dills in A. J. Romiszowski (ur.): *Instructional development paradigms*: 245-257. Englewood Cliffs, NJ: Educational Technology Publications.
- Charmaz, Kathy (2000): Grounded Theory, Objectivist and Constructivist Methods. V N. Denzin in Y. Lincoln (ur.): *Handbook of Qualitative Research*: 509–536. Thousand Oaks, CA: Sage.
- EC (2006) recommendation of the European parliament and of the Council of 18 December 2006 on Key Competences for Lifelong Learning. *Official Journal L 394 of 20. 12. 2006*. Dostopno na: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2006:394:0010:0018:en:PDF> (10.06.2020)
- EUTOPIA (2019): Detailed Project Description. Erasmus+: European Universities financira Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, 612361-EPP-1-2019_1_SI_EPPKA2-EUR-UNIV.
- Haug, Peder (2017): Understanding inclusive education: ideals and reality. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19 (3): 206–217.
- Shore, Lynn M., Randel, Amy E., Chung, Beth G., Dean, Michelle A., Holcombe Ehrhart, Karen in Singh, Gangaram (2011): Inclusion and diversity in work groups: A review and model for future research. *Journal of management* 37 (4): 1262-1289.
- Tangney, Sue (2014): Student-centred learning: a humanist perspective. *Teaching in Higher Education* 19 (3): 266-275.
- WHO (2020, May 14): Substantial investment needed to avert mental health crisis. WHO press release. Dostopno na: <https://www.who.int/news-room/detail/14-05-2020-substantial-investment-needed-to-avert-mental-health-crisis> (27.05.2020)

SREČO DRAGOŠ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo

SLOVENSKI NACIONALNI ZNAČAJ IN UNIVERZALNI TEMELJNI DOHODEK

Povzetek: Ob skorajšnji 80-letnici nastanka Osvobodilne fronte (OF) je njena četrta točka edina od sedmih, ki je še aktualna in neuresničena - gre za zahtevo po preoblikovanju slovenskega narodnega značaja. Evropska primerjava pokaže, da je slovenski narodni značaj zelo problematičen v ključnih sestavinah, zlasti v sklopu vrednot glede odnosa do sebe in odnosa do oblasti. Ko ta lastnost (kulture) sovpade z nestrpnostjo do drugih, z avtoritarno vlado, s prevladujočimi radikalnimi stališči do spreminjanja družbe in z negativnimi trendi na socialnem področju, dobimo eksplozivno mešanico. Vse to je posledica neoliberalne paradigme, ki je v ekonomski in politični sferi prisotna že vse od osamosvojitve. Najbolj učinkovita, najlažja in najhitrejša rešitev teh problemov je uvedba univerzalnega temeljnega dohodka.

Ključne besede: univerzalni temeljni dohodek, socialna politika, nacionalni značaj, vrednote, avtoritarni sindrom

Uvod

Tik pred ustanovitvijo Osvobodilne fronte (OF)¹ je italijanski diplomat T.C. Rappa povzel naš narodni značaj s temi besedami:

»Slovenska politika je, naravno, odraz značaja naroda. Marljivo, vztrajni in počasnega mišljenja so Slovenci dobri podrejeni uslužbenci, iz njihovih vrst pa izide le malo voditeljev« (Nečak 2008: 175).

Ker se od navedene diagnoze iz leta 1938 značajsko² nismo spremenili, se je mogoče strinjati z opozorilom, da ostaja četrta točka OF še vedno »najzanimivejša in najbolj aktualna«, saj s svojo programsko zahtevo predstavlja »glavno sporočilo za danes« (Repe 2020). Ta prispevek ni namenjen razlogom, zakaj³ je bila OF pri prenovi narodnega značaja neuspešna, pač pa rešitvi - kako narediti korak naprej. Zato v prvem delu članka opozorim na *problem*, ki je najlažje in najhitreje rešljiv prav z uvedbo univerzalnega temeljnega dohodka (UTD); v drugem delu pa nakažem, zakaj bi UTD vplival na *spremembo* nacionalnega značaja.

1. Ob skorajšnji 80-letnici nastanka OF je njena četrta točka edina od sedmih, ki je še aktualna. V njej je bilo predvideno, da se bo z aktivizacijo naših množic preoblikoval »slovenski narodni značaj« v smeri, da se bo uveljavil »nov lik aktivnega slovenstva«.
2. Zaradi razširjenosti tudi sam uporabljam izraz »narodni značaj«, čeprav gre za pleonazem. Ustreznejši izraz za to sintagmo je *kultura*.
3. Verjetno sta bila najpomembnejša razloga dva: ker je prenova narodnega značaja znotraj enostrankarskega sistema nevaren projekt; in drugič, ker prav nobena od točk OF - niti v vseh njenih različicah - ni vključevala nikakršne omembe socialnega vprašanja ali zmanjšanja družbenih neenakosti (ti cilji niso samodejno uresničljivi z osvoboditvijo in s sklicevanjem na »človečnost«; tu je šlo za napačno predpostavko o socialnem avtomatizmu, ki se ji še danes nismo odpovedali; več o tem v Dragoš 2005: 67-68, 77; 2019: 35;).

Socialno vprašanje

Čprav imamo eno od najnižjih stopenj družbenih neenakosti, vključno s tisto med spoloma, nam še vedno ni jasno, ali je to naša prednost, saj nikoli nismo dosegli konsenza, da je to nekaj dobrega. Trendi v tej zvezi pa so zelo problematični.⁴ Če obdobje pred zadnjo ekonomsko krizo (2002-2008) primerjamo s kriznimi leti (2009-2015), spadamo po kriteriju povečevanja dohodkovnih neenakosti med trojico najslabših evropskih držav; najbolj je neenakost povečala Hrvaška, takoj za njo Slovenija, tretja pa je Španija (Jianu 2018:126). Enako je z neenakostjo med spoloma. Kljub precej ugodnim podatkom, ki so na to temo boljši od evropskega povprečja, imamo katastrofalen trend: v obdobju 2010-2017 je v Sloveniji plačna vrzel med spoloma narasla **najbolj** v vsej EU (Odbor SE, 2020). Enako je z revščino in socialno izključenostjo. Čprav so splošni kazalniki v tej zvezi vseskozi bili in (še) ostajajo nekoliko boljši od evropskega povprečja, so kategorije zelo ogroženih številne. V spodnjih alinejah povzemam tiste kategorije prebivalcev Slovenije, ki so bolj ogrožene od evropskega povprečja (EU 28 kot tudi od Euro 19); te so:⁵

- socialna deprivacija: državni izdatki za socialno zaščito (kot % BDP) so nižji od povprečja EU za 19 %, izdatki za brezposelnost pa za 58 %; revščina in socialna izključenost med samskimi osebami je za 35 % višja od povprečja EU, med samskimi ženskami (brez otrok) je višja za 40,7 % in med samskimi starostniki (65+) je višja kar za 53,4 % od povprečja EU; delež tistih, ki so brez socialnega omrežja, je pri nas za 60 % višji od EU⁶; stopnja tveganja revščine med starejšimi (65+) je za 13,7 % višja od EU; delež dolgotrajno revnih je med starejšimi zaposlenimi (50-64 let) za 16,8 % večji od EU, med starejšimi upokojenci (nad 64 let) pa je kar za 34 % večji od EU; materialna deprivacija⁷ med starejšo generacijo je za 11,6 % višja od EU; minimalni dohodek za samsko osebo (brez otrok) je za 12 % nižji od povprečja OECD, ista pravica za par brez otrok pa je nižja za 6 % od povprečja OECD;
- stanovanjska deprivacija:⁸ delež našega prebivalstva je po tem kriteriju prizadetosti za dobrih 63 % višji od povprečja EU, hkrati pa je socialna zaščita na področju nastanitve (kot % BDP) kar za 96,3 % nižja kot v EU;
- zdravstvena deprivacija: delež prebivalstva, ki izjavlja, da je njihovo zdravje slabo ali zelo slabo, je pri nas za 13,6 % višji od povprečja EU in enako velja znotraj vseh starostnih kategorij⁹, še najbolj za mladino (16 do 24 let); število bolniških postelj na

4. Zato nikakor ni res, da je »Slovenija na področju revščine in socialne izključenosti ena najbolj učinkovitih v boju s tema dvema pojavoma«, kot trdi aktualni minister za socialno politiko (Cigler Kralj 2020) – to je ideologija, ki so jo ponavljali tudi vsi ministri pred njim. Res je nasprotno: smo ena od najslabših držav. Ker ne premoremo konsistentne socialne politike, so občasna nihanja socialnih kazalcev navzgor in navzdol posledica konjunktorno-recesijskih ciklov v gospodarstvu in restriktivne vloge države do »nerealnih« sektorjev.

5. Vsi podatki v alinejah (razen navedenih izjem) so iz: Eurostat 2020; OECD 2019; OECD 2020.

6. Filipovič Hrast, Srakar 2015: 210.

7. Materialna deprivacija je opredeljena kot odstotni delež prebivalstva, ki mu na področju materialne prikrašanosti primanjkujejo najmanj tri eksistenčne dobrine (od devetih najnujnejših).

8. Gre za odstotni delež prebivalstva, ki živi v stanovanju z vsaj eno od naslednjih značilnosti: puščajoča streha, vlažne stene, tla ali temelji, gniloba v okenskih okvirjih ali v tleh.

9. Edina pozitivna izjema je starostna kategorija med 35 in 44 letom, kjer je isti kazalnik za 17,9 % nižji od povprečja EU.

1000 prebivalcev je za 13,2 % manjše, število zdravnikov pa za 25,5 % manjše od povprečja EU, pri tem pa so privatni izdatki za zdravstvo¹⁰ za 6,2 % višji od EU; delež zaposlenih v zdravstvu in v socialnem delu (glede na vse zaposlene) je pri nas za 35,6 % nižji od povprečja OECD (36 držav); ob tem ne pozabimo na smrtonosni rekord ob letošnji corona-pandemiji, Slovenija je dosegla »ne samo evropski, temveč tudi svetovni rekord po deležu umrlih v domovih za stare« (Keber 2020; 2020a; 2020b; Jager 2020); Slovenija za dolgotrajno oskrbo namenja 35,7 % manj sredstev od povprečja EU.

Kako preobrniti te trende ali – bolj skromno – jih vsaj zaustaviti? Neuspešni smo zato, ker ni konsenza niti v političnih niti v ekonomskih elitah, da je s tem sploh kaj narobe.¹¹ Zato je edina rešitev UTD. Ker tu ni prostora za podrobnejšo predstavitev te pravice (nazadnje v: Dragoš 2019), naj zgolj opozorim na zgrešenost najpogostejšega in najbolj vztrajnega predsodka proti UTD, namreč, da si ga ne moremo privoščiti. Res je prav nasprotno. Najmanjši problem v zvezi z UTD je ravno ekonomska vzdržnost (javnih financ),¹² največji problemi pa so politični in kulturni – o slednjih v nadaljevanju.

Slovenski nacionalni značaj

Ko postane večinsko javno mnenje dojemljivo za širjenje nestrpnosti in vrednotno združljivo z izključevalnimi politikami, nastane nestrpnost od spodaj, ki je ne moremo več reducirati zgolj na proizvod oblasti. Ta pojav so avtorji frankfurtske šole povezali z avtoritarnim sindromom (Adorno in dr. 1950: 4). Čeprav je v kasnejših desetletjih merjenje »fašističnega karakterja« postalo predmet številnih preverjanj, kritik in revizij,¹³ ostajajo temeljni poudarki frankfurtske šole nesporni, zlasti interakcionistični,¹⁴ sociološki¹⁵ in stigmatizacijski.¹⁶

10. V primerjavi s celoto sredstev, namenjenih za zdravstvo.

11. Pri tem je edina in konstantna svetla izjema javno mnenje in to v vseh desetletjih merjenja.

12. Uvedba UTD ne bi pomenila prav nikakršne grožnje za državni proračun, kar velja tako za kratkoročno plačilno sposobnost proračuna (likvidnost) kot tudi za dolgoročno vzdržnost (solventnost). Gre namreč za dve varianti. Po prvi se vsakemu državljanu UTD izplača v obliki dodatnega gotovinskega nakazila, torej ne glede na njegov premoženjski status. Po drugi varianti (izvorni, F. Van Parijs) pa se UTD gotovinsko izplačuje samo tistim, katerih sedanji dohodki so (kljub socialnim transferjem) pod vsoto, ki bi jo zagotovil UTD, medtem ko se vsem ostalim, ki nismo v revščini, del obstoječih dohodkov zgolj prekvalificira v UTD, zato dodatnega denarja ne dobijo (dokler ne ostanejo brez dohodka). V primeru te druge variante bi UTD, če ga uvedemo na najnižji možni ravni, torej 450 ev, dodatno obremenil državni proračun za manj kot 50 milijonov letno. Ta znesek je z vidika proračunskih stroškov drobiž, zaradi katerega ne bi bilo potrebno upajati nobenih novih davkov niti spreminjati obstoječih.

13. Te so predvsem v zvezi z empiričnim zajemanjem podatkov, uporabljenimi merskimi lestvicami kot tudi teoretske (pretirana psihologistična oz. freudistična razlaga, ena od novejših je Feldmanova 2003).

14. Avtorji izhajajo iz teze, »da korenite spremembe družbenih razmer in institucij neposredno vplivajo na tipe osebnosti, ki se razvijejo v takšni družbi« (Adorno in dr. 1950: 6).

15. Avtoritarni sindrom je, kot ugotavljajo avtorji že pred 70 leti, zlasti »v Evropi močno razširjen v nižjih-srednjih slojih. V evropskih družbah ga lahko pričakujemo med ljudmi, katerih dejanski status se razlikuje od statusa, h kateremu stremijo« (ibid.: 759-760).

16. »Omeniti je treba še eno značilnost sindroma 'avtoritarnosti'. To je psihološki ekvivalent obravnavane ideologije 'ni-milosti-za-revne'./.../ Identifikacija 'avtoritarnega' značaja z močjo sovпада z zavračanjem vsega, kar je 'spodaj'. Tudi takrat, ko je očitno, da je deklasiran status →

V nadaljevanju pogledjmo, kolikšna je nestrpnost od spodaj - ta humus avtoritarnosti – v slovenskem nacionalnem značaju. V spodnji tabeli povzemam nekatere ključne vrednote v slovenskem in evropskem javnem mnenju, ki so povezane z avtoritarnostjo. Številke od ena do devet (v glavi tabele 1) označujejo stališča, ki so bila respondentom ponujena za opredeljevanje na večstopenjski lestvici. V legendi podajam formulacijo teh stališč, v tabeli 1 pa so odstotki pritrdilnih odgovorov po posameznih državah.

Med devetnajstimi državami, prikazanimi v tabeli 1, najbolj izstopa po vseh testiranih kriterijih samo ena država – Slovenija. Pri prvih šestih stališčih, ki testirajo odnos do samega sebe, je slovenski delež pritrdilnih odgovorov daleč najvišji med vsemi državami: pod številkami 1, 2, 3 in 4 smo na prvem mestu, pri 5. in 6. stališču pa takoj na drugem. Med vsemi evropskimi državami smo torej prav Slovenci najbolj narcistični (1 in 2), konformistični (3, 5 in 6) in podredljivi oz. pohlevni (4). Pri teh osebnostnih preferencah tako zelo odstopamo od evropskega povprečja in celo od povprečja bivših socialističnih držav, da bi moralo biti sram vsakega, ki ima še vsaj kanček državljanskega ponosa. Kajti ne gre zgolj za dejstvo, da smo najbolj narcistični, konformistični in pohlevni. Nevarnost je hujša. Ko te lastnosti sovpadajo, kažejo na rigiden tip osebnosti, kakršnega so Adorno in drugi označili za avtoritarnega in (proto)fašističnega. Zato je ustrežnejše lastnosti tega tipa zapisati z vezajem: v evropskem prostoru smo Slovenci najbolj narcistično-konformistično-pohlevni.

Tabela 1: Sestavine avtoritarnega sindroma v evropskih državah (v %; ESS 2018).

Legenda (k tabeli 1):

Odnos do sebe:

1. Pomembno je pokazati svoje sposobnosti in biti občudovan.
2. Pomembno je, da me ljudje spoštujejo.
3. Pomembno je, da se pravilno obnašamo.
4. Pomembno je biti ponižen in skromen, da ne vzbudimo pozornosti.
5. Pomembno je izvršiti, kar mi je naročeno in upoštevati pravila.
6. Pomembno se je držati tradicije in običajev.

Odnos do oblasti:

7. Pomembno je, da je vlada močna in da zagotavlja varnost.
8. Pomembno je, da so ljudje obravnavani enako in da imajo enake možnosti.
9. Nezaupanje v politike.

Pomembno je...¹⁷	Odnos do sebe						Odnos do oblasti		
	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	
Avstrija	14,6	9,1	27,5	22,1	13,7	19,1	5,9	49,7	34,5
Belgija	13,5	11,4	29,6	44,0	16,2	27,5	15,0	57,6	35,2
Bolgarija	3,5	6,2	16,7	22,3	16,7	26,2	4,2	26,7	50,2

proizvod družbenih razmer in depresivnega položaja skupine, se uporabi preobrat, kjer se to spremeni v nekakšno zasluženno kazen» (ibid.: 761-762).

17. Pri prvih osmih trditvah sta združena prva dva odgovora (merjena s šest-stopenjsko lestvico), ki pomenita največjo stopnjo strinjanja; pri deveti trditvi pa je združenih prvih pet odgovorov (merjenih na 11-stopenjski lestvici), ki izražajo največjo stopnjo averzije do politikov.

Švica	9,3	16,6	22,5	41,9	10,6	20,2	13,1	54,2	23,9
Ciper	9,4	12,4	36,0	50,6	15,7	35,3	19,7	69,0	55,9
Češka	4,5	10,3	13,8	20,8	17,5	17,1	16,1	32,3	37,1
Nemčija	6,1	8,3	16,2	36,4	12,8	20,0	26,1	57,1	37,7
Estonija	5,0	4,0	26,5	28,2	14,6	17,3	23,9	32,6	43,0
Finska	3,5	3,2	17,9	25,7	22,9	16,4	20,1	57,4	22,6
Francija	4,3	5,0	20,6	42,5	6,6	13,1	10,2	54,6	47,5
Združeno kraljestvo	7,7	5,5	22,2	38,6	12,2	15,3	19,6	50,1	42,4
Madžarska	7,9	9,2	20,7	25,4	11,2	15,7	14,6	33,8	27,7
Irska	6,4	7,2	20,5	41,2	14,0	17,7	11,4	50,6	34,0
Italija	3,2	9,4	20,2	35,6	20,0	20,4	3,7	35,0	46,5
Nizozemska	9,4	8,3	18,5	25,4	15,9	22,8	18,3	67,1	17,1
Norveška	4,5	6,8	32,3	16,0	27,1	19,8	19,2	49,9	23,1
Poljska	7,9	14,0	21,3	24,7	25,6	24,5	13,4	45,4	47,9
Srbija	7,6	10,4	31,9	38,8	23,4	30,3	11,5	54,3	26,3
Slovenija	25,4	22,7	50,4	73,5	26,1	32,3	33,4	73,5	54,0
POVPREČJE	Vse države	7,1	8,7	23,1	32,2	16,5	21,0	48,7	36,3
(brez Slo.)	Ex-socialist. (6)	6,1	9,0	21,8	26,7	18,2	20,2	13,9	37,5
		38,7							

Ko se takšno vrednotenje samega sebe združi še z odnosom do oblasti, dobimo eksplozivno mešanico. Iz stališč pod številkami 7, 8 in 9 je razvidno, da smo Slovenci tudi visoko nad evropskim povprečjem (in povprečjem bivših socializmov) po vrednotenju močne oblasti (7), po vrednotenju egalitarizma (8) in nezaupanju v politiko (9). Tudi tu smo prvi v Evropi, le pri 9. stališču smo drugi.¹⁸ Stališča iz prikazane tabele so posledica neoliberalizma, ki smo ga v treh desetletjih v Sloveniji ponotranjili bolj kot vsi drugi. Biti občudovan, spoštovan, se »pravilno« obnašati, biti ponižen, ne vzbujati pozornosti, narediti vse, kar ti naročijo, se držati tradicije in običajev – to je tipična psihosocialna adaptacija na izpostavljenost v razmerah, kjer se v hierarhičnih organizacijskih pogojih eksistenčna negotovost instrumentalizira za tržno konkurenčnost. V neoliberalnem tipu ekonomije bi brezpogojna pravica do UTD ukinila eksistenčno grožnjo kot orodje za podrejanje na neoliberalen tip gospodarstva.

Sklep

Če avtoritarnim lastnostim iz prve tabele prištejemo egalitarizem, ki je povezan z okrepljenim nacionalizmom, s povečano nestrpnostjo do drugačnosti in do manjšin (Dragoš 2016), vse to pa združimo z radikalnim nagnjenjem za spreminjanje družbe, potem dobimo **nacionalsocializem**, ne pa aktivnega državljanstva v smislu dejavnega humanizma. Najboljši in najhitrejši ukrep za dekontaminacijo nacionalnega značaja je uvedba UTD.

18. Iz tega izhaja radikalizacija stališč glede spreminjanja slovenske družbe, ki jo potrjujejo vse raziskave slovenskega javnega mnenja. Delež tistih, ki menijo, da je naša družbo, kakršna je, »treba braniti pred vsakršnim spreminjanjem«, se je v letih med 1995 in 2018 zmanjšal za 89,5 % (glede na 1995), delež reformistov se je v istem obdobju zmanjšal za 14,7 %, medtem ko se je delež radikalcev »Z odločno akcijo je treba korenito spremeniti celoten način delovanja naše družbe« povečal za 515,4 % (Toš 2018: 1012-1013).

Literatura

- Adorno, W. Theodor, Frenkel-Brunswik, Else, Levinson, Daniel and Sanford, Nevitt (1950): *The Authoritarian Personality, Studies in Prejudice Series, Volume I*. New York: Harper & Brothers. Dostopno prek: <http://www.ajcarchives.org/main.php?GroupingId=6490> (15. 5. 2020).
- Cigler Kralj, Janez (2020): Intervju z Janezom Ciglerjem Kraljem, ministrom za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti (intervjuvar: Vilko Kolbl). *Socialna zbornica Slovenije*, 30. 4. 2020. Dostopno prek: https://media.wix.com/ugd/304490_6d11c03e06294eca987aaa1edcec782b.pdf (10. 5. 2020).
- Dragoš, Srečo (2005): Multikulturalizem – rešitev ali problem? V V. Leskošek (ur.): *Mi in oni – nestrpnost na Slovenskem*: 41-80. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Dragoš, Srečo (20016): Begunci in Slovenci. *Socialno delo* 55 (3): 123-136.
- Dragoš, Srečo (2019): Zakaj je UTD izvedljiv in nujen. V S. Dragoš (ur.): *Enostavna ideja*: 26-85. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
- ESS (2018): *European Social Survey, Round 9 Data*. Norway: Norwegian Centre for Research Data – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. Dostopno prek: http://www.europeansocialsurvey.org/data/conditions_of_use.html (15. 5. 2020).
- Eurostat (2020): *Main Tables*. Dostopno prek: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/europe-2020-indicators/europe-2020-strategy/main-tables> (25. 4. 2020).
- Feldman, Stanley (2003): Enforcing Social Conformity: A Theory of Authoritarianism. *Political Psychology* 24 (1): 41-74.
- Filipovič Hrast, Maša, Srakar, Andrej (2015): Socialna izključenost: primerjava Slovenije z evropskimi državami. V Majcen, Boris (ur.): *Značilnosti starejšega prebivalstva v Sloveniji - prvi rezultati raziskave SHARE*: 206-214. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Jager, Vasja (2020): Dušenje kritičnih glasov. *Mladina*, št. 24, 12. 6. 2020: 24-27.
- Jianu, Ionuț (2018): The impact of government health and education expenditure on income inequality in European Union. *Theoretical and Applied Economics*. Special Issue: 121-134.
- Keber, Dušan (2020): V smrtni pasti. *Dnevnik, Objektiv*, 23. 5. 2020. Dostopno prek: <https://www.dnevnik.si/1042930055/mnenja/kolumne/v-smrtni-pasti->
- Keber, Dušan (2020a): Kaj pa, če res ne vedo, kaj delajo? *Mladina*, št. 23, 5. 6. 2020: 44-45.
- Keber, Dušan (2020b): Politika, stroka in etika. *Sobotna priloga Dela*, 6. 6. 2020: 15.
- Nečak, Dušan (2008): *Kriza: Svet in Slovenci od prve svetovne vojne do sredine tridesetih let*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Odbor SE (2020): *Slovenija krši pravico do enakega plačila ne glede na spol*. Strasbourg, 29. junija: Odbor Sveta Evrope (SE) za socialne pravice. Dostopno prek: <https://www.tax-fin-lex.si/Home/Novica/16991> (30. 6. 2020).
- OECD (2019): *Health at a Glance 2019, OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1787/4dd50c09-en> (26. 5. 2020).
- OECD (2020): *Adequacy of minimum income benefits*. OECD iLibrary. Dostopno prek: https://www.oecd-ilibrary.org/employment/adequacy-of-minimum-income-benefits/indicator/english_dcb819cd-en (24. 5. 2020).
- Repe, Božo (2020): Ob dnevu upora: Iz naroda hlapcev smo vstopili v krog suverenih narodov (intervju). *MMC RTVSLO*: 27. april 2020. Dostopno prek: <https://www.rtvsl.si/moja-generacija/novice/ob-dnevu-upora-iz-naroda-hlapcev-smo-vstopili-v-krog-suverenih-narodov/521989> (31. 5. 2020).
- Toš, Niko (ur.) (2018): *Vrednote v prehodu XII*. Ljubljana: FDV, IDV, CJMMK.
- Žlogar, Marjan (2016): V Sloveniji na voljo vedno manj bolniških postelj. *SiolNET*, 18. 10. 2020. Dostopno prek: <https://siol.net/novice/slovenija/v-sloveniji-na-voljo-vedno-manj-bolniskih-postelj-427941> (25. 4. 2020).

RELIGIOLOŠKA SEKCIJA

IGOR JUREKOVIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

SVETA AFINITETA? RAZSEŽNOSTI SIMBIOZE PENTEKOSTALIZMA IN NEOLIBERALIZMA

Povzetek: Danes je v sociologiji religije navkljub trmastim teorijam sekularizacije splošno sprejeto, da postmoderna ni prinesla zatona religije kot družbenega pojava, temveč njeno preobrazbo in (praviloma) učvrstitev. Med najvitalnejšimi religijami najdemo protestantski pentekostalizem oziroma binkoštnike, katerih vitalnost lahko pripišemo zmognosti uspešnega soočenja s spreminjajočimi se oblikami družbenih silnic (*world-building powers*), med katerimi je tudi neoliberalni kapitalizem. V prispevku pod drobnogled vzamemo vzpon pentekostalizma v zadnjih desetletjih v luči sočasnega razvoja neoliberalizma. Predstavitvi pentekostalizma in osnovni opredelitvi neoliberalizma sledi analiza njune simbioze na ravni družbene reprodukcije ter na nivoju subjektivnosti neoliberalnega družbenega akterja.

Ključne besede: pentekostalizem, religija, neoliberalizem, družbena reprodukcija, subjektivnost

Uvod

Navkljub t.i. »evropski izjemnosti«, od koder lahko teorije sekularizacije črpajo še največ empirične podpore, predvsem primeri neevropskih religijskih dinamik kažejo na številne pomanjkljivosti teorij sekularizacije. Robert Hefner v *The Oxford Handbook of Sociology of religion* izpostavlja tri religijska gibanja, ki nakazujejo na vitalnost religije tudi v 21. stoletju (2009: 153) – pentekostalizem, islam in (nacionalistični) hinduizem. Medtem ko vsako izmed gibanj vključuje sebi lastne značilnosti preporoda, Hefner ugotavlja, da je vsem trem skupna zmognost uspešnega soočenja s ključnimi, spreminjajočimi se družbenimi silnicami (*world-building powers*), med katerimi izpostavi (prav tam): kapitalizem, informacijsko-komunikacijske tehnologije, nacionalno državo in raznotere sekularne ideologije. V pričujočem prispevku bomo pod drobnogled vzeli razsežnosti soočenja pentekostalizma in (neoliberalnega) kapitalizma, za katerega raziskave smatrajo, da je omogočil¹ porast pentekostalizma na globalnem jugu – predvsem v podsaharski Afriki in Latinski Ameriki – v zadnjih petdesetih letih (Barker 2007; Benyah 2018; Maxwell 2005; Pfeifer in dr. 2007).

Osnovne opredelitve pentekostalizma in neoliberalizma

Sodobni pentekostalizem² je izjemno heterogeno gibanje, ki ga ni mogoče zajeti v splošno definicijo. V znanstveni literaturi je splošno sprejeta sledeča kategorizacija različnih oblik oziroma valov (Anderson 2004: 1–3): *klasični pentekostalizem*, katerega začetki segajo v delavske, multikulturne predele Los Angelesa v začetku 20. stoletja (Barker 2007: 414). Klasični pentekostalizem je poudarjal pomen zgoraj omenjene »glosolalije kot znamenja krsta v Svetem duhu« (Freeman 2016: 116), vanj pa štejemo cerkve kot so *Assemblies of God*³ in *Church of God in Christ*. Drugič, *karizmatični pentekostalizem* se nanaša na tiste ustaljene krščanske denominacije – npr. luteranci in katoliki – ki so izkusili posamezne epizode »darov Svetega duha« (prav tam), kot je govorjenje v »svetih« jeziki (ang. *speaking in tongues*), duhovno zdravljenje in čudeže. Večina krščanskih denominacij ima svoje karizmatične skupine, ki so nastale v 60. letih preteklega stoletja tekom procesa t.i. »pentekostalizacije« krščanstva (Freeman, 2016). Tretji val vključuje t.i. *neopentekostalizem* (Benyah 2018: 117) ali *neokarizmatični pentekostalizem* (Freeman 2016: 116). Znanstvena literatura uporablja oba izraza, da bi zajela vse tiste cerkve in denominacije, ki so se pojavile na globalnem jugu z začetkom 80. let prejšnjega stoletja, ter poudarjajo »potrebo po »ponovnem rojstvu« in izkustvu blagoslova, preobrazbe, opolnomočenja, uspeha ter blaginje« (Benyah 2018: 118). Vse oblike pentekostalizma si sicer delijo bogoslužje, temelječe na »Svetem duhu in njegovih manifestacijah v ekstatičnih izkušnjah, poudarku na ponovnem rojstvu, in dualističnem svetovnem nazoru, ki temelji na opoziciji med Bogom in Satanom« (Meyer 2007: 6). Glede na raziskavo Pew Research Centra je za sodobne binkoštnike značilno: večja verjetnost, da so bili priča božji ozdravitvi ter eksorcizmu; dobesedno branje Biblije; splošna družbeno-konzervativna drža s poudarjenim nasprotovanjem »družbenim deviacijam«, za kar smatrajo homoseksualnost, zlorabo drog in alkohola ter ločitve (Pew Forum Survey 2006).

Pričujoči prispevek bo pod drobnogled vzel zadnjo, karizmatično vejo pentekostalizma, katerega neodvisne cerkve so se v zadnjih štirih desetletjih pojavile v državah globalnega juga, predvsem v Latinski Ameriki in podsaharski Afriki (prav tam). Pentekostalizem po ocenah predstavlja slabo tretjino vseh kristjanov (Barrett in Johnson 2002), tj. okoli 520 milijonov svetovnega prebivalstva⁴ (Barker 2007: 416). Samo v Afriki naj bi živele okoli 130 milijonov binkoštnikov. V luči razprav o povezavi pentekostalizma in neoliberalizma je še posebej pomenljivo, da je levji delež današnjih afriških pentekostalistov – 109 milijonov – pristopilo k gibanju od leta 1980 dalje (Barrett in Johnson 2002: 287).

Množična popularnost karizmatičnega pentekostalizma na globalnem jugu sovпада z desetletji neoliberalnih strukturnih reform v perifernih državah (Meyer 2007: 7). Ekonomsko teorijo neoliberalizma razumemo iz dveh zornih kotov. Prvič, kot nabor ekonomskih reform, ki vključujejo (Barker 2007: 410): odpiranje domačih trgov in produkcije na globalni trg, kar pomeni olajševanje investicij mednarodnega kapitala in uporabo posojil mednarodnih

2. Beseda binkošti izvira iz grškega izraza za petdeseti, tj. *pentekoste*. Binkošti oziroma praznik Svetega duha označuje 50. dan po veliki noči, ko katoličani praznujejo prihod Svetega duha. Po Apostolskih delih naj bi se na dan binkošti »prikazali [...] jeziki, podobni plamenom, ki so se razdelili, in nad vsakim je obstal po eden. Vsi so bili napolnjeni s Svetim duhom in začeli so govoriti v tujih jezikih, kakor jim je Duh dajal izgovarjati« (2: 3–4). Od tod izvira ena izmed temeljnih značilnosti pentekostalizma – *glosolalija* oziroma sposobnost govorjenja v »svetih« jeziki.
3. Članica te pentekostalistične zveze je tudi slovenska Binkoštna cerkev.
4. Kar pomeni, da je pentekostalizem po številu pripadnikov druga največja krščanska ločina za katoliki.

finančnih institucij, ter drugič, spreminjanje trga delovne sile s krčenjem obsega javnega sektorja, vključujoč zmanjševanje sredstev, namenjenih zdravstveni in skrbstveni pomoči, ter povezan premik h storitvenim dejavnostim in na izvoz vezano gospodarstvo. V kontekstu držav podsaharske Afrike⁵ se je neoliberalizem izrazil predvsem v t.i. programih strukturnih sprememb (ang. *structural adjustments programs*), ki so vključevali denacionalizacijo državnih posesti in manjšanje socialnih izdatkov v obliki zdravstvenih storitev in socialnega varstva (Pfeifer in dr. 2007: 689). Kumulativni rezultat strukturnih reform sestavljajo skokovita industrializacija in urbanizacija, porast sektorja neformalnih zaposlitev in revščine ter povečana zaposlitvena negotovost (Maxwell 2005: 7)⁶. Zaposlitvena negotovost se je prelivala v »pritisk na razvoju individualnih preživetvenih strategij« (Barker 2007: 411–412).

Prav slednje nas vodijo k *drugemu* zornemu kotu, t.i. neoliberalnega psiho afektivnega učinka spreminjanja »duše«.⁷ Krašovec (2016) namreč opozori, da neoliberalizma ne gre reducirati na politično ideologijo določene politične opcije (prav tam, str. 74), saj se izraža tudi kot svojevrstna etika vsakdanjega življenja, katere pglavitna poteza je ponotranjanje razrednega razmerja (prav tam, str. 68–71). Učinek le-tega je prevzem celotne odgovornosti za lasten (ne)uspeh, ki vodi v psihični boj med željo po samoohranitvi, tj. željo po nižji »intenzivnosti in obsegu dela« (prav tam), ter nasprotni želji po uspešnosti »podjetja«, po večji produktivnosti zaposlenega. Boj terja nenehno samorefleksijo in nikoli dovršeno samoizpopolnjevanje, terja življenje prepuščeno »iskanju sreče, notranje izpopolnitve in osebnostne rasti« (prav tam, str. 75), katerega rezultat je »epidemija depresije in tesnobe, značilnih duševnih stanj neoliberalizma« (prav tam, str. 78).

Preko obeh vidikov neoliberalizma – kot strukturne posledice reform in njihovih učinkov na subjektivnost posameznika – si bomo v nadaljevanju pogledali sozvočje neoliberalizma in pentekostalizma. Kot merilo posledic strukturnih reform bomo po Barker (2007) uporabili koncept družbene reprodukcije, ki označuje dejavnosti, potrebne za ohranjanje uspešne reprodukcije – zdravstvene, socialne, izobraževalne in »domača reproduktivne« storitve.

Sozvočje neoliberalizma in pentekostalizma

V luči decentralizacije in privatizacije javnih storitev, zaradi česar je breme družbene reprodukcije preloženo v zasebno sfero posameznikov, pentekostalistične cerkve ponujajo vrsto zasebnih storitev: prirejajo rehabilitacijske programe za odvisnike, izobraževalne projekte – od splošnih in poklicnih šol do visokošolskih programov – ter skrbstvene programe za otroke in ženske, s čimer pentekostalizem predstavlja »novo obliko družbene solidarnosti« (Barker 2007: 418). Pri tem pa je pomembno poudariti, da ne gre toliko za alternativo neoliberalnim predstavam o privatizaciji družbene produkcije, kot za njeno *konsolidacijo*, saj pentekostalistične cerkve breme družbene reprodukcije postavijo na nuklearno družino. Znotraj slednje velja izjemno natančno teološko določen red, v katerem

5. Za odlično analizo preobrazbe latinskoameriške ekonomije v luči sorodnih neoliberalnih reform na primeru Brazilije ter pripadajočim porastom pentekostalizma gl. Vásquez 1998: 171–210.
6. Med pomembnejšimi posledicami, katerim se v pričujočem prispevku ne moremo natančneje posvetiti, je komercializacija medijev popularne kulture, ki jih spridom uporabljajo tudi karizmatični pentekostalisti (Meyer 2007: 7).
7. Krašovec spomni na »credo neoliberalizma« (2016: 68) kot ga je leta 1981 izrekla Margaret Thatcher: »Ekonomija je le sredstvo, cilj je spremeniti dušo« (prav tam).

ženske ostajajo primarne akterke (neplačanega) reproduktivnega dela. Pri tem je zanimivo, da spolna sestava pentekostalizma kaže na dvakrat večje število žensk kot moških.⁸ Večje število ženskih pripadnic gibanja razloži dejstvo, da so ženske – kot žene in matere – bistveno bolj na udaru neoliberalne privatizacije družbene reprodukcije.⁹ Medtem pentekostalizem nedostopnost zdravstvenih storitev nadomešča s čudežnim zdravljenjem Svetega duha, ki v situaciji neobstoječih alternativ pomeni »edini psihološko in včasih fizično učinkovit« način shajanja z endemičnimi obolenji (Vásquez 1998: 91).

Posvetimo se še ravni neoliberalne subjektivnosti, za katero raziskave kažejo, da je ustrojena s subjektivnostjo, ki jo od akterja terja pentekostalizem (Freeman 2016: 117), do katere pride v dveh korakih. Pentekostalizem najprej s tesnobo in depresijo prežetemu subjektu ponudi *pobeg*¹⁰ tukaj in zdaj ter odrešitev v onstranstvu. Nepravično in nerazumno tostranstvo postane uvertura v celovitost življenja s Kristusovim povratkom. A pentekostalizem uspe eshatološki *eskapizem* združiti z drugim korakom – odločno *tostransko orientacijo*. Spreobrnitev posameznika namreč opolnomoči¹¹ v procesu novega rojstva, tj. krsta v Svetem duhu, tekom katerega je posamezniku povrnjena zmožnost avtonomnega delovanja. Iz poudarka slednjega izhaja prepričanje, da lahko »s trdim delom in pravovernim verovanjem sam izboljša svoj položaj« (prav tam). Tako kot neoliberalizem terja stalno samorefleksijo, tako tudi pentekostalizem terja nikdar končano notranjo revolucijo, katere uspeh zavisi od posameznikove želje, da bi živel moralno in disciplinirano življenje (Maxwell 2005: 18–19). Prav močna *vera*, ki za pentekostalizem ni toliko vezana na notranje stanje vernika ter posmrtno odrešitev, je vir in orodje tosvetne eshatologije, ki se kaže predvsem v ekonomskem uspehu akterja (Meyer 2007: 17). Za pentekostalista je značilno, da se napreza za lastne ekonomske uspehe, za lastno obogatitev, saj ga evangelij uspeha (ang. *prosperity gospel*), eden izmed ključnih potez sodobnega pentekostalizma, uči, da si materialne preskrbljenosti zanj želi tudi Bog. Teologija evangelija uspeha temelji na razumevanju individuuma kot skupka človeškega kapitala, katerega ekonomska vrednost *mora* biti realizirana (Benyah 2018: 122), s čimer daje smisel posameznikovi izkušnji krhkega ekonomskega položaja, saj poveže posameznikovo odrešitev skozi krst v Svetem

-
8. Ženske, tradicionalno izločene iz javne sfere, se praviloma obračajo k pentekostalističnim cerkvam po skrbstveno in zdravstveno pomoč, saj je ta praviloma brezplačna (za razliko od tradicionalnih verskih pomoči). Nekatere raziskave članic pentekostalizma namreč kažejo, da večina pripadnic ne zasluži ničesar, medtem ko o tem poroča le 10 odstotkov moških. Gl. Pfeiffer in dr. 2007: 694–695.
 9. Tako ne čudi, da so primarni razlogi žensk za pridružitve cerkvi reproduktivno-zdravstvene težave in skrbstvene dolžnosti (Pfeiffer in dr. 2007: 695).
 10. Pridige pentekostalizma so prepojene s podobo zatočišča, varnosti in zaščite. Potrebe po zaščiti ne gre prepisati le neoliberalnemu subjektu, temveč tudi specifičnemu okolju postkolonializma v Afriki. Podoba zmagovalca, nekoga, ki si sam kroji usodo, je v Afriki popularno tudi zaradi kolonialnega »občutka gnusa, inferiornosti in obupa« (Maxwell 2005: 17).
 11. Občutek opolnomočenja ne sledi le iz doktrine, temveč tudi v samih materialnih praksah bogoslužja, ki vključujejo intenziven, telesen vložek – petje, plesanje, kričanje itd.: »[Kolektivna] molitev ustvari občutek individualne in kolektivne živahnosti, ki je sicer nemočnim ljudem dajala občutek moči. Jeziki in druge čudežne manifestacije povrnejo duh in glas tistih, ki so bili brez glasu in duha« (Maxwell 2005: 23).

duhu z materialno preskrbljenostjo.¹²

Zaključek

Kratko razpravo gre previdno zaključiti. Prvič, popularnost pentekostalizma lahko vsaj delno razložimo z njegovo ponudbo sredstev za družbeno umestitev neoliberalne ekonomije, tj. s sovpadajočimi načini družbene reprodukcije. Hkrati pa pentekostalistična teologija nudi, prvič, z neoliberalno subjektivnostjo harmonizirana načela individualnega delovanja, po drugi strani pa način shajanja z njegovimi posledicami (tesnoba, depresija). To ji uspe z unikatnim razmerjem med onstransko eshatologijo ter poudarkom *prezentizma*, tj. skozi moralni asketizem, čudeže Svetega duha ter mrežo samopomoči (Vásquez 1998: 237). Ti skopi zaključki sicer terjajo temeljitejše raziskovanje in teoretsko razpravo, s katero bi obšli redukcije religije na odsev materialne družbene reprodukcije, a bili hkrati zmožni misliti medsebojni materialni preplet religijskih in ekonomskih dinamik.

Literatura

- Anderson, Allan H (2004): *An Introduction to Pentecostalism: Global Charismatic Christianity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barker, Isabelle V (2007): *Charismatic Economies: Pentecostalism, Economic Restructuring, and Social Reproduction*. *New Political Science*, 29 (4): 407–427.
- Barret, David in Johnson, Todd (2002): *Global Statistic*. V Burgess, Stanley in Eduard van der Maas (ur.). *The New International Dictionary of Pentecostal and Charismatic Movements*. Michigan: Zondervan.
- Benyah, Francis (2018): *Commodification of the gospel and the socio-economics of neo-Pentecostal/Charismatic Christianity in Ghana*. *Ligon Journal of the Humanities*, 29 (2): 116–145.
- Furseth Inger, in Repstad, Pål (2006): *An Introduction to the Sociology of Religion: Classical and Contemporary Perspectives*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Freeman, Dena (2015): *Pentecostalism and Economic Development in Sub-Saharan Africa*. V E. Tomalin (ur.): *The Routledge Handbook of Religions and Global Development*: 114–126. Abingdon: Routledge.
- Hefner, Robert W (2009): *Religion and Modernity Worldwide*. V Peter B. Clarke (ur.): *The Cambridge Handbook of Sociology of Religion*: 152–171. Oxford: Oxford University Press.
- Krašovec, Primož (2016): *Še enkrat o neoliberalizmu III: Psihoafektivni učinki neoliberalizma in neoliberalna subjektivnost*. *Andragoška spoznanja*, 22 (2): 67–79.
- Maxwell, David (2005): *The Durawall of Faith: Pentecostal Spirituality in Neo-liberal Zimbabwe*. *Journal of Religion in Africa*, 35 (1): 4–32.

Meyer, Birgit (2007): *Pentecostalism and Neo-Liberal Capitalism. Faith, Prosperity and Vision in*

12. Popularnost evangelija uspeha se kaže v številnih publikacijah popularne kulture, ki jih objavljajo pridigarji pentekostalizma, katerih publiko tvori predvsem nastajajoči srednji razred. O simbiozi ekonomske odrešitve in od Boga dane želje po obilici pričajo že sami naslovi del (v Freeman 2016: 127): Mensa Otobil, *Four Laws of Productivity*; Dag Heward-Mills, *Success and the Ministry*; Michael Ntuny, *Financial Breakthrough: Discovering God's Secrets to Prosperity* in David Oyepedo, *Maximise your Destiny*.

African Pentecostal-Charismatic Churches. *Journal for the Study of Religion*, 20 (2): 5–28.

Pfeifer, James in dr. (2007): The Holy Spirit in the Household: Pentecostalism, Gender, and Neoliberalism in Mozambique. *American Anthropologist*, 109 (4): 688–700.

Vásquez, Manuel (1998): The Brazilian Popular Church and the Crisis of Modernity.

Viri

Pew Research Center (2006): Spirit and Power: A 10-Country Survey of Pentecostals. Dostopno prek: <https://www.pewforum.org/2006/10/05/spirit-and-power/> (9. 7. 2020).

MIRAN LAVRIČ

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

SNEŽANA BRUMEC

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

TRANSFORMATIVNI UČINKI ROMANJA CAMINO DE SANTIAGO MED SLOVENSKIMI ROMARJI

Povzetek: Letno število romarjev na poti Camino de Santiago se je v dobrih tridesetih letih povečalo skoraj za 175-krat. Te trende lahko razlagamo kot izraz povečane prisotnosti tradicionalne religije v javni sferi v kontekstu 'post-sekularnih' družb, ali pa predvsem kot izraz poznomoderne duhovnosti in za njo značilne težnje posameznikov po samoaktualizaciji. Izhajajoč iz druge teze smo na vzorcu slovenskih romarjev anketno ugotavljali transformativne učinke udeležbe na Caminu. Rezultati kažejo predvsem na izrazito povečanje stopnje samoaktualiziranosti anketiranih romarjev. V okviru Schwartzevih dimenzij vrednot smo ugotovili izrazito okrepitev vrednot samopreseganja in upad pomena vrednot samopoudarjanja. V okviru druge temeljne Schwartzeve dimenzije se je povečal pomen vrednot samousmerjanja, ob, zanimivo, hkratnem povečanju pomena konzervativnih vrednot.

Ključne besede: Camino de Santiago, romanje, poznomoderna duhovnost, samoaktualizacija, vrednote.

Uvod

Eno največjih presenečenj glede vitalnosti religije v sodobni Evropi je povezano s ponovnim zanimanjem (ne le) Evropejcev za romanje. V tem članku smo se osredotočili na romanje po poti Camino de Santiago¹, ki je v zadnjih desetletjih doživelo izjemen razmah.

Ta razmah je mogoče, če sledimo razmišljanju avtorjev, kot sta Casanova (1994) in Habermass (2006), razlagati kot izraz naraščajoče javne prisotnosti religije. Na tak način razmišlja na primer Margry, ki v popularnosti množičnih romanj vidi izraz »ponovnega začaranja sveta«. Svojo tezo podkrepi s primeri, kot so naraščajoča popularnost romanj v Marijina svetišča, ali množičnost islamskega romanja v Meko. V obeh primerih Margry vidi tudi pomembne politične in širše družbene učinke, ki kažejo na vitalnost tradicionalnih religij v sodobnem svetu (2008: 14-15). Kar zadeva romanje Camino de Santiago, takšen pristop najbolj eksplicitno zagovarja sociolog Eduardo Chemin (2012), ki dokazuje, da je porast števila romarjev na Caminu predvsem izraz naraščajoče javne prisotnosti katoliške verske tradicije v kontekstu potrošniške kulture poznomodernih družb.

Na drugi strani lahko na osnovi številnih študij popularnost Camina povežemo predvsem z vitalnostjo razpršene poznomoderne duhovnosti, ki jo zaznamuje predvsem težnja k izkustvenemu, nedogmatičnemu, iskanju posameznikovega avtentičnega sebstva,

1. Ime Camino de Santiago se običajno nanaša na različico romarske poti v Santiago de Compostela, ki je dolga skoraj 800 km in traja približno štiri do pet tednov hoje.

kar se pogosto povezuje z doseganjem višje ravni zavesti (Geels, 2009). V tej smeri razmišlja že omenjeni Margry. Čeprav množična romanja v moderni dobi v splošnem vidi kot izraz okrepljene družbene vloge tradicionalnih religij, ugotavlja, da je Camino v pretežni meri izgubil tipično osredotočenost na svetišče, ki je na koncu poti. Namesto tega je v središče pozornosti stopila sama pot, znotraj nje pa so prevladali motivi duhovnosti in samoiskanja. Slikovito sklepa, da gre pri vse več romarjih v bistvu za »romanje k samemu sebi«.

Najbolj neposredno so vprašanje razmerja med religijskimi in duhovnimi motivi obravnavali Oviedo in drugi (2014). Na večjem vzorcu »Caminerov« so med številnimi ponujenimi motivi ugotovili izrazito prevlado motiva duhovne rasti, medtem ko so bili najmanj prisotni tradicionalno-religiozni motivi romanja. Poleg tega so ugotovili, da je povprečna vrednost tradicionalne religioznosti med romarji na Camino de Santiago sorazmerno nizka. Na osnovi teh ugotovitev Oviedo in sodelavci zavrnejo tezo, da je porast romarjev na Caminu pomembneje povezan z oživljanjem tradicionalne religije v sodobni družbi.

Čeprav so raziskave romarskih motivov nedvomno pomembne, pa po drugi strani brez dvoma zelo površno opišejo bistvo Camina kot družbenega pojava. Na to opozarjajo že rezultati Cheminove (2012) kvalitativne raziskave. Ugotovil je, da anketiranje praviloma zajema motive, ki za udeležence nimajo bistvenega in jasnega pomena. Svojih pravih motivov so se romarji v njegovi raziskavi zavedli šele potem, ko so v kontekstu intervjuja poglobljeno razmislili o njih. Lahko torej rečemo, da je veljavnost merjenja motivov romarjev, vsaj kar zadeva anketno metodo, vprašljiva. Poleg tega motivi akterjev v sociologiji nasploh niso edini uveljavljeni način za razlaganje družbenih pojavov. Z bolj funkcionalistične perspektive lahko družbene pojave in njihovo razširjenost razlagamo predvsem skozi njihove učinke.

V tem prispevku smo raziskave romarskih motivov poskušali nadgraditi z analizo transformativnih učinkov romanja. Doslej edina nam znana raziskava, ki je ugotavljala učinke Camina je delo Tatjane Schnell in Sarah Pali (2013). Avtorici sta ugotovili, da so romarji po opravljenem romanju pokazali predvsem močnejšo zavezanost samotranscendenci in samoaktualizaciji, v nekoliko manjši meri pa tudi večjo predanost skupnosti in naravi. Za našo raziskavo je ključno predvsem to, da je zavezanost vertikalni samotranscendenci (usmerjenost k nematerialni, nadnaravni sili) med vsemi (šestimi) navedenimi viri smisla daleč najnižja, kar kaže na marginalno vlogo tradicionalne religije v smislu učinkov romanja. V pričujoči študiji smo se osredotočili na transformativne učinke Camina na treh področjih. Najprej na področju samoaktualizacije, ki jo jemljemo kot izraz poznomoderne duhovnosti, nato na področju tradicionalne religioznosti, ter na koncu še na področju vrednot, ki jih bomo merili s pomočjo znanega Schwartzevega modela vrednot.

Slednji nam bo v pomoč tudi pri identifikaciji religijsko pogojenih učinkov Camina. Nekatere raziskave (Pepper idr. 2010; Saroglou idr. 2004; Saroglou in Munoz - Garcia 2008) namreč okviru Schwartzevega modela povezujejo tradicionalno religioznost z višjo prisotnostjo vrednot tradicije, konformizma, varnosti in benevolence², manj pa so tradicionalnim vernikom pomembne vrednote s področja stimulacije, samousmerjanja, hedonizma, samopoudarjanja in univerzalizma (npr. Saroglou idr. 2004: 721).

Nekoliko drugačni rezultati se kažejo, če s Schwartzevimi dimenzijami vrednot koreliramo stopnjo duhovne usmerjenosti posameznika. Študiji Miriam Pepper in drugih (2010) ter Saroglouja in Munoz – Garcie (2008) sta pokazali, da je duhovnost, za razliko

2. Gre za usmerjenost k ohranjanju in povečanju blaginje tistih, s katerim ima posameznik pogost osebni stik.

od religioznosti, statistično značilno povezana z večjo odprtostjo za spremembe. M. Pepper in drugi so zaznali tudi (sicer šibko, bistveno šibkejšo kot v primeru religioznosti) pozitivno korelacijo med duhovnostjo in konzervativnostjo, medtem ko je bila ta korelacija v drugi študiji statistično neznčilna.

Na osnovi opisanega pregleda literature smo, na osnovi analize anketnih podatkov zbranih med slovenskimi romarji na Caminu, ugotavljali, kako romanje vpliva na vrednote na Schwartzevi relaciji samopreseganje (univerzalizem in benevolenca) - samopoudarjanje (moč in doseganje) ter na relaciji odprtost za spremembe (samousmerjanje, stimulacija) - konzervativnost (tradicija, konformizem, varnost). Posebej nas je zanimalo tudi razmerje med učinki Camina na področju samoaktualizacije in na področju religioznosti.

Metoda

Analize temeljijo na podatkih dveh kratkih spletnih anket, namenjenih romarjem, ki so prehodili več kot 500 kilometrov katerekoli različice Camina. Prva anketa (n=102; april 2019 - junij 2020) je vsebovala 50 vprašanj iz revidirane različice *Vprašalnika o življenjskih spremembah* (Greyson & Ring, 2004).

Druga anketa (n=183; april-junij 2020) je temeljila na *Kaufmanovi lestvici značilnosti samoaktualizacije*³ (Kaufman 2018) in *Kratkem Schwartzevem vrednotnem vprašalniku*⁴ (Lindeman in Verkasalo 2005). Oba vprašalnika sta bila prilagojena tako, da so anketiranci, namesto o trenutnem stanju v zvezi s posamezno postavko, poročali o spremembi (od -2 (»Zelo se je zmanjšalo«) do +2 (»Zelo se je povečalo«) v zvezi s posamezno postavko, ki jo povezujejo s Caminom.

Povezava na obe anketi je bila objavljena na straneh treh Facebook skupin: ene javne skupine *Pot svetega Jakoba – Camino Slovenija* in dveh zasebnih skupin – *Pot svetega Jakoba – Camino Slovenija 2* in *Camino bejbe*.

Rezultati

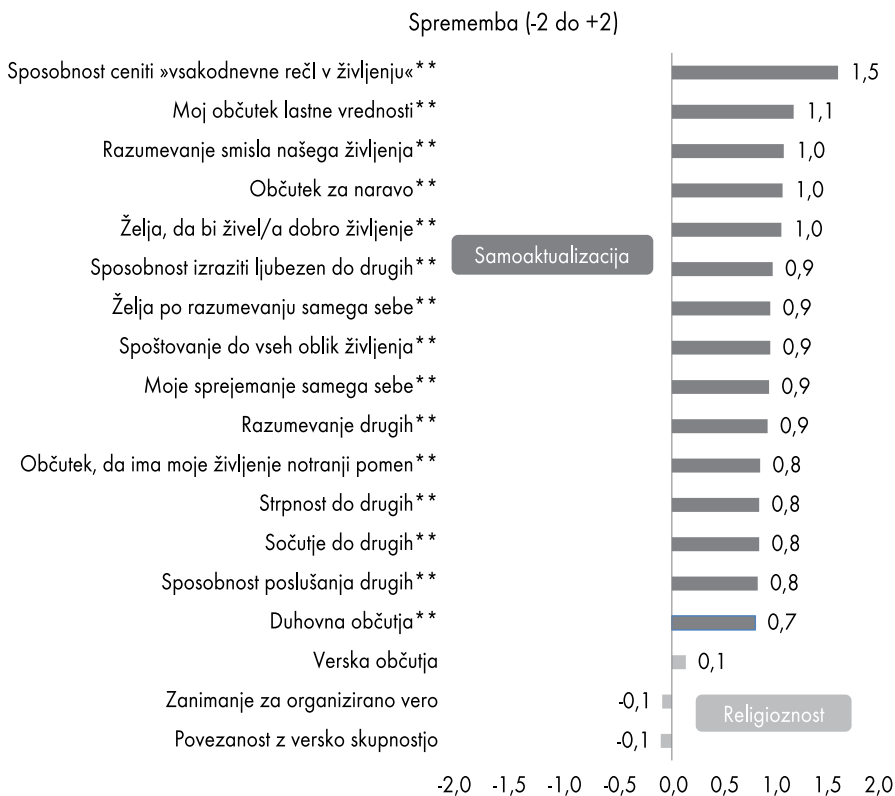
Analize smo začeli s pregledom samo-poročanih sprememb na področju samoaktualizacije po Kaufmanovi lestvici. Izkazalo se je, da imajo pri vseh 30 postavkah povprečne vrednosti pozitiven predznak, in da se vse statistično značilno razlikujejo od 0. To pomeni, da lahko govorimo o občutnem povečanju prav vseh elementov samoaktualizacije.

V nadaljevanju smo v okviru analize odgovorov na *Vprašalnik o življenjskih spremembah* elemente samoaktualizacije primerjali z elementi razpršene duhovnosti in tradicionalne religioznosti.

3. Lestvica obsega 30 postavk iz Maslowovega seznama značilnosti samoaktualiziranih ljudi.

4. Lestvica obsega 10 Schwartzevih vrednotnih kategorij, ponazorjenih z nekaterimi vrednotami, ki posamezno kategorijo sestavljajo.

Grafikon 1: Spremembe izbranih postavk⁵ iz Vprašalnika o življenjskih spremembah.

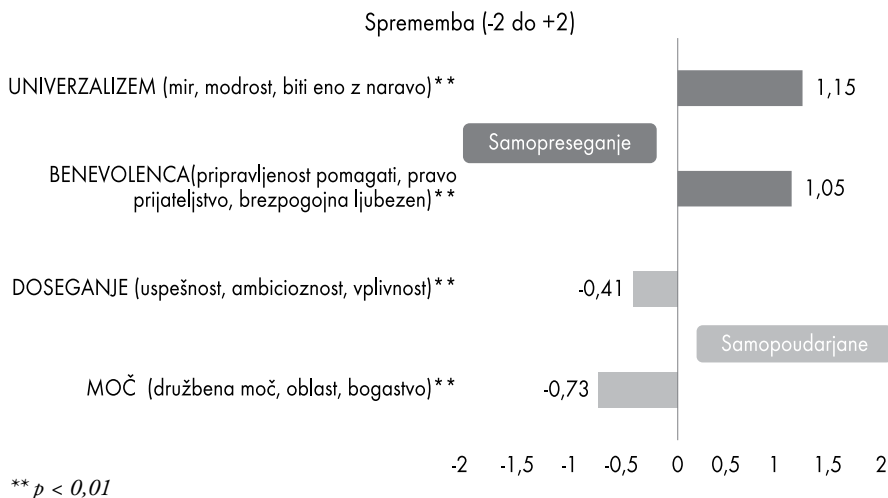

Kot je razvidno iz grafikona, se je prisotnost elementov samoaktualizacije v povprečju izrazito povečala, pri čemer se prisotnost nobene izmed postavk, ki se nanašajo na tradicionalno religioznost, ni statistično značilno spremenila. Ta ugotovitev neposredno potrjuje našo izhodiščno tezo, da je Camino prvenstveno izraz teženj po samoaktualizaciji in ne tendenc revitalizacije tradicionalne religioznosti.

Nadaljujemo z analizo vrednotnih učinkov Camina.

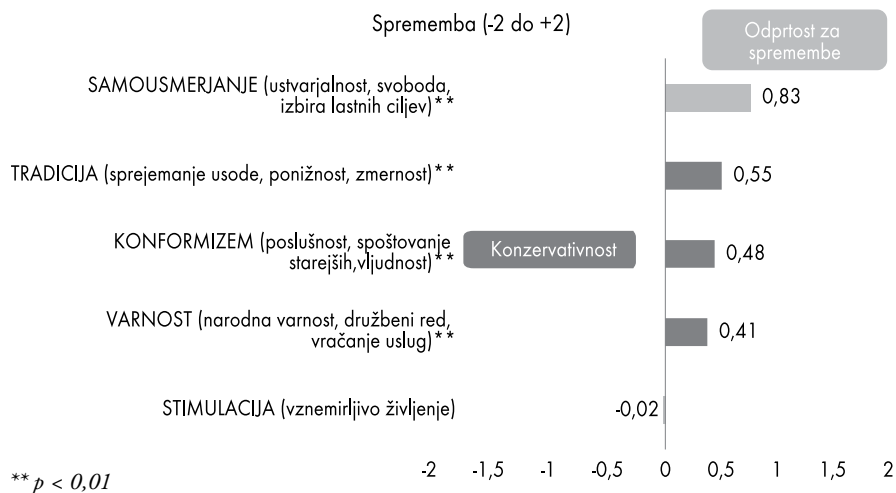
5. Od skupno 50 postavk je predstavljenih 15 postavk z največjim povišanjem, ter tri postavke, ki se nanašajo na tradicionalno religioznost.

Grafikon 2: Spremembe vrednot na relaciji samopreseganje - samopoudarjanje.

Skladno s pričakovanji ugotavljamo, da Camino v povprečju vpliva na izrazito povečanje vrednot samopreseganja (predvsem univerzalizma, ki je, spomnimo, praviloma negativno koreliran s tradicionalno religioznostjo) in izrazito zmanjšanje pomena vrednot samopoudarjanja. Bistveno manj obsežne spremembe smo zabeležili v okviru druge obravnavane Schwartzeve dimenzije.

Grafikon 3: Spremembe vrednot na relaciji odprtost za spremembe - konzervativnost.

V dimenziji odprtosti za spremembe so učinki Camina mešani. Po eni strani gre za zmerno povečanje vrednot samousmerjanja, po drugi strani pa se pomen vrednot stimulacije ne spremeni. V luči porasta samousmerjanja je nekoliko presenetljivo, da v okviru dimenzije konzervativnosti beležimo statistično značilno, čeprav le rahlo, povečanje vseh treh postavk.

Sklep

Na osnovi analize transformativnih učinkov Camina lahko sklepamo, da je njegova naraščajoča popularnost povezana predvsem z razširjenostjo poznomoderne duhovnosti in z njo povezane težje po samoaktualizaciji, bistveno manj ali nič pa z revitalizacijo katolištva. Posamezniki namreč po izkušnji romanja v veliki meri poročajo o povečanju samoaktualiziranosti in deloma tudi razpršene duhovnosti, ne poročajo pa o povečanju tradicionalne religioznosti.

Te ugotovitve se zrcalijo tudi v vrednotnih premikih. Slovenski romarji v največji meri poročajo o povečanju vrednot univerzalizma, ki so v obstoječih študijah negativno korelirane s tradicionalno religioznostjo. Občutno se je povečala tudi prisotnost vrednot samousmerjanja, ki so tipično manj prisotne med tradicionalnimi verniki, nadsorazmerno pa so prisotne med duhovno usmerjenimi posamezniki.

Vendar pozor! Na področju vrednotnih učinkov beležimo tudi krepitev vrednot konzervativnosti in benevolence, ki so v obstoječih študijah povezane s tradicionalno religioznostjo. Slovenski romarji so se s Camina vrnili z večjim povprečnim poudarkom na odnosih z bližnjimi (benevolenca) in z večjim poudarkom na varnosti, konformnosti in tradiciji (konzervativnost). Slednje je presenetljivo že z vidika Schwartzeve teorije vrednot, po kateri naj bi bile konzervativne vrednote v opoziciji z vrednotami samousmerjanja.

V tem smislu Camina ni mogoče gledati kot zgolj izraz individualizirane duhovnosti. Gre prej za tipično poznomoderno kombiniranje individualiziranih duhovnih predstav in praks z elementi tradicije. Vprašanje je, v kolikšni meri na »konzervativni obrat« romarjev dejansko vplivajo doktrine katoliške cerkve. Čeprav je to tema za posebno študijo, si bomo na tem mestu dovolili oceno, da ta vpliv ni odločilen. Veliko večjo težo ima po naši oceni - od religije neodvisno - zavračanje logike kapitalistične dirke in z njo povezane potrošniške miselnosti. Camino povečini okrepi težnjo po miru in stabilnosti, ki gotovo sodita med pomembne pogoje za uspešno samoaktualizacijo; za uspešno romanje k samemu sebi.

Literatura

- Casanova, Jose (1994): *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Chemin, Eduardo (2012): *Pilgrimage in a Secular Age*. Exeter: University of Exeter.
- Frey, Nancy Louise (1998): *Pilgrim Stories: On and Off the Road to Santiago, Journeys Along an Ancient Way in Modern Spain*. Berkeley: University of California Press.
- Geels, Antoon (2009): *Glocal Spirituality for a brave new world*. V Ahlback, Tore in Dahla, Björn (ur.): *Postmodern Spirituality*: 8–24. Sastamala: Donner Institute for Research in Religious and Cultural History Åbo.
- Greyson, Bruce in Ring, Kenneth (2004): *The Life Changes Inventory – Revised*. *Journal of Near-Death Studies*: 41–54.
- Habermas, Jürgen (2006): *Religion in the Public Sphere*. *European Journal of Philosophy* 4(1): 1–15. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1111/j.1468-0378.2006.00241.x> (29.6.2020).
- Kaufman, Scott Barry (2018): *Self-Actualizing People in the 21st Century: Integration With Contemporary Theory and Research on Personality and Well-Being*. *Journal of Humanistic Psychology*: 1–33. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1177/0022167818809187> (13.02.2020).
- Lindeman, Marjaana in Verkasalo, Markku (2005): *Measuring Values With the Short Schwartz's Value Survey*. *Journal of Personality Assessment* 85(2): 170–178. Dostopno prek: https://doi.org/10.1207/s15327752jpa8502_09 (13.03.2020).

- Margry, Peter Jan (2008). *Shrines and Pilgrimage in the Modern World: New Itineraries Into the Sacred*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Oviedo, Lluís; de Courcier, Scarlett in Farias, Miguel. 2014. Rise of Pilgrims on the Camino to Santiago: Sign of Change or Religious Revival? *Review Of Religious Research*, 56: 433-442. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1007/s13644-013-0131-4> (13.6.2020).
- Pepper, Miriam; Jackson, Tim in Uzzell, David (2010). A Study of Multidimensional Religion Constructs and Values in the United Kingdom. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 49 (1), 127-146. doi: 10.1111/j.1468-5906.2009.01496.x
- Pilgrim's reception office (2020): Informe estadístico Año 2019. Dostopno prek: <http://oficinadelperegrino.com/wp-content/uploads/2016/02/peregrinaciones2019.pdf> (13.6.2020).
- Saroglou, Vassilis idr. (2004): Values and religiosity: a meta-analysis of studies using Schwartz's model. *Personality and Individual Differences* 37: 721-734. Dostopno prek: DOI:10.1016/j.paid.2003.10.005 (23.6.2020).
- Saroglou, Vasilis in Muñoz-García, Antonio (2008). Individual differences in religion and spirituality: An issue of personality traits and/or values. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 47(1), 83-101. Dostopno prek: <https://doi.org/10.1111/j.1468-5906.2008.00393.x> (23.6.2020).
- Schnell, Tatjana, in Pali, Sarah (2013): Pilgrimage Today: The Meaning Making Potential of Ritual. *Mental Health, Religion & Culture*, 16 (9) : 887-902. Dostopno prek: <http://dx.doi.org/10.1080/13674676.2013.766449> (13.6.2020).

SEKCIJA ZA SPOL IN DRUŽBO

ALEKSANDRA KANJUO MRČELA

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

JASNA MIKIĆ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ENAKOST SPOLOV NA TRGU DELOVNE SILE V SLOVENIJI PO DVEH DESETLETJIH NEGATIVNIH SPREMENB

Povzetek: Prispevek je osnovan na podatkih, ki kažejo na negativne trende in zaskrbljujoče povečevanje neenakosti med spoloma na trgu delovne sile v Sloveniji, predvsem glede povečevanja razlik v plačah in v načinih zaposlovanja žensk in moških. Pri analizi teh trendov bova, poleg teoretskih razprav o položaju žensk in moških na trgu delovne sile v razmerah intenzifikacije in prekarizacije, uporabili še neobjavljene izsledke raziskave, opravljene leta 2016 (Kanjuo Mrčela in dr. 2016). V raziskavi smo pridobili vpogled v izkušnje delavk in delavcev pri zaposlovanju, karijerne poti žensk in moških ter njihova mnenja in izkušnje glede delovnih razmer, zaposlovanja, plač in napredovanj. To smo primerjali z mnenji in izkušnjami delodajalcev glede zaposlovanja, napredovanja in nagrajevanja delavk in delavcev. Z analizo želiva prispevati k razumevanju prepletanja strukturnih in individualnih dejavnikov ekonomskega položaja žensk in moških v majhnem, tranzicijskem, v globalne tokove vpetem slovenskem gospodarstvu.

Ključne besede: enakost spolov, trg delovne sile, poklicna segregacija, skrajšani delovni čas, plačna vrzel po spolu.

V zadnjih desetletjih so evropski trg delovne sile zaznamovale velike spremembe v praksah zaposlovanja (Pavlin 2019: 86) in delovnih razmerah (Langbakk 2017: 3). Povečuje se delež zaposlenih žensk in moških, ki se soočajo s tveganjem revščine. Dohodkovne neenakosti so se poglobile. Delavcem in delavkam je omejena mobilnost v višje plačana in varnejša delovna mesta, dostopna pa zaznamujeta prekarnost in intenzifikacija ter velike razlike med spoloma.

Mnogi kazalniki, ki so jih odkrile raziskave položaja žensk in moških na trgu delovne sile pred desetletji, so aktualni še danes: poklicna segregacija po spolu, plačna vrzel med spoloma, različne delovne razmere delavk in delavcev, nadobremenjenost žensk z neplačanim delom, pomembnim za reprodukcijo delovne sile, ter ostale posledice družbene delitve dela po spolu. Kljub dolgo časa obstoječi zakonodajni ureditvi, številnim ukrepom in javnim politikam, ki urejajo enakost možnosti žensk in moških, in v družbi razširjenem prepričanju, da je spolna enakost dosežena na vseh področjih življenja, ostaja enakost spolov v slovenski ekonomiji še nedosežen cilj. Raziskovanje strukturnih in individualnih izvorov razlik med spoloma v ekonomski sferi ostaja aktualno in potrebno.

V prispevku se bova osredotočili na dva (medsebojno povezana) vidika neenakosti med spoloma na trgu delovne sile: na ospoljene načine zaposlovanja in dela ter razlike med plačami žensk in moških. Predstavlja rezultate raziskave o položaju moških in žensk na trgu delovne sile (Kanjuro Mrčela in dr. 2016), ki je zajemala analizo statističnih podatkov Zavoda RS za zaposlovanje, SURS-a ter Eurostata in podatkov, pridobljenih z anketami, opravljenimi med ženskami in moškimi na trgu delovne sile (18–65 let: n=700) ter predstavniki delodajalk in delodajalcev (kadrovskimi strokovnjaki in strokovnjakinjami ter generalnimi direktorji in direktoricami) (n=300) leta 2016.

Načini zaposlovanja in delovne razmere moških in žensk

Ker je večina delovnih mest na slovenskem trgu delovne sile feminiziranih ali maskuliziranih,¹ moški in ženske redko delajo skupaj (Kanjuro Mrčela in dr. 2016: 121–122). Naši podatki so pokazali, da ženske in moški neasedajo enakih delovnih položajev/delovnih mest in ne delajo v enakih delovnih razmerah. Več moških kot žensk ima višje in vodilne položaje v organizacijah, vendar pa velja tudi, da so moški bistveno bolj izpostavljeni neprijazni časovni prožnosti pri delu (delo v izmenah, delo zvečer, ponoči, ob nedeljah in praznikih) kot ženske (Kanjuro Mrčela in dr. 2016). Naša analiza je pokazala, da se moški večkrat sami odločajo za zamenjavo službe, medtem ko so ženske v to večkrat prisiljene. Več moških (55 %) kot žensk (43 %) je novo službo dobilo v manj kot šestih mesecih, medtem ko je več žensk (28 %) kot moških (25 %) službo iskalo več kot eno leto. O strahu, da bi ustvarjanje/razširjanje družine lahko ogrozilo njihovo službo ali napredovanje, je poročalo 30 % žensk, starih med 26 in 35 let, in 13 % moških te starosti. Ženske izrabijo več dopustov, vezanih na otroke, kot moški. Manj moških (14,1 %) kot žensk (33,3 %) je poročalo o posledicah s strani delodajalca zaradi teh dopustov.

Podatki SURS-a in Eurostata kažejo, da se povečujejo spolne vrzeli tudi pri drugih kazalnikih položaja na trgu delovne sile (Kanjuro Mrčela in dr. 2016: 116), npr. pri zaposlovanju za določen in nedoločen čas. Moški imajo manj pogosto kot ženske zaposlitve s krajšim delovnim časom (in posledično nižjim zaslužkom).

Organizacija in delitev delovnega časa ima številne ekonomske in družbene posledice. V Sloveniji je pred tranzicijo večina žensk, tako kot večina moških, delala polni delovni čas. Izenačeno trajanje delovnega časa je delno pojasnjevalo bistveno manjšo plačno vrzel v Sloveniji v primerjavi z večino zahodnih gospodarstev. Število žensk, ki delajo krajši delovni čas, se v zadnjih desetletjih povečuje bolj kot število moških in se zaradi tega ta oblika zaposlovanja počasi feminizira (Kanjuro Mrčela in Ignjatović, 2015). Leta 1999 je s krajšim delovnim časom v Sloveniji delalo 6,5 % žensk med 20 in 64 letom v primerjavi s 4,4 % moških. V zadnjih dveh desetletjih se je delež žensk, ki delajo s krajšim delovnim časom, podvojil ter je leta 2018 znašal 13,6 %, medtem ko se delež moških, ki delajo krajši delovni čas, ni bistveno spremenil (5,3 %) (Eurostat, 2020). Feminiziranost nekaterih oblik zaposlovanja (tudi zaposlovanja za krajši delovni čas) je v tuji literaturi deležna znanstvene pozornosti (Waged Work, 1986, Blackwell 200, Bradley, 2013), pri nas pa še ni bila temeljito obravnavana. Delo s skrajšanim delovnim časom je bilo zaradi relativno nizke stopnje prisotnosti na slovenskem trgu delovne sile (v primerjavi s povprečjem EU) dolgo časa zanemarjen vidik prekarne dela. Bembič

1. Največji delež anketiranih zaposlenih dela v organizacijah, kjer je delovna sila maskulizirana ali feminizirana.

(2019: 62) ugotavlja, da je ta oblika predvsem pogosta v storitvenih dejavnostih (maloprodaja), v katerih se zaposluje pretežno ženska delovna sila. Delo s skrajšanim delovnim časom je postalo pod krinko »lažje združljivosti poklicnega in družinskega življenja« pomemben dodaten vir ohranjanja in poglobljanja razlik med prihodki žensk in moških. Nadaljnje analize bodo pokazale, koliko je feminizacija dela s krajšim delovnim časom povezana z intenzifikacijo dela in diskurzom domestifikacije žensk v postranzicijskem obdobju.²

Plačne razlike med moškimi in ženskami

Kljub visoki udeležbi žensk v sferi plačanega dela s polnim delovnim časom in višji izobrazbenosti žensk (v primerjavi z moškimi in v primerjavi z obdobjem pred nekaj desetletji), ostajajo razlike v plačah po spolu še vedno zelo aktualna lastnost trga delovne sile, ki pa se spreminja zelo počasi (Poje in dr. 2019: 135). Višina plače žensk zaostaja za plačami moških tako na nacionalni ravni kot na ravni poklicev ter dejavnosti. Medtem ko se je Slovenija še pred nekaj leti uvrščala med države z najnižjimi deleži plačne vrzeli v EU, pa se je to z leti spremenilo, saj se razlike v plačah med spoloma pri nas vztrajno povečujejo (plačna vrzel v Sloveniji v letu 2018 znaša 8 %; Eurostat 2020).

Naša analiza je pokazala, da so se plače v letih 2011–2016 povečale več moškim (39 %) kot ženskam (28 %) in znižale več ženskam (22 %) kot moškim (17 %). Te rezultate smo delno obrazložili z zaposlovanjem žensk in moških v različnih delovnih okoljih (tudi sektorjih zaposlitve), pa tudi na podlagi drugih lastnosti, npr. starostjo in izobrazbo. Pri tem smo ugotovili, da je bilo povišanje plač najbolj značilno za višje izobraženi kader (magistri in magistricе ter doktorji in doktorice) in v starostni skupini od 26 do 45 let. Povišanje plače je bilo najpogostejše med mlajšimi (bolj kot med starejšimi) moškimi in obratno, bolj pogosto med starejšimi (kot mlajšimi) ženskami. Največje razlike smo opazili glede na sektor zaposlitve, saj se je v tem obdobju (2011–2016) plača povišala kar polovici vseh anketiranih iz zasebnega sektorja (v večinski tuji lasti) in skoraj pol manj (28 %) zaposlenim iz javnega sektorja (Kanjuo Mrčela in dr. 2016: 78–80, 121). Podobno velja tudi za prakso dodatnega nagrajevanja – o tem, da zaposleni nikoli ne dobijo možnosti za nagrajevanje, je za svoje organizacije poročalo 73 % delodajalcev v javnem sektorju in le 3 % organizacij v zasebnem sektorju v večinski tuji lasti. Analiza je pokazala, da organizacije s pretežno feminizirano delovno silo omogočajo manj možnosti dodatnih finančnih nagrad za delo v primerjavi z organizacijami, kjer številčno prevladujejo moški. Moški so poročali o nekoliko višjem zadovoljstvu s plačilom kot ženske. Pri tem je nekoliko več moških (38 %) kot žensk (34 %) (močno) soglašalo s tem, da menijo, da so za svoje delo tudi ustrezno nagrajeni.³ Ti rezultati lahko odražajo dejstvo, da so ženske pogostejše zaposlene v javnem in moški v zasebnem sektorju, zaradi česar so moški (tudi strukturno) pogostejše kot ženske vpeti v organizacije, ki ponujajo več finančnih spodbud pri delu.

-
2. Burcar (2020) opozarja, da zaposlovanje žensk s krajšim delovnim časom (in tudi porast oblike 'dela od doma' v času korona krize) omogoča razbremenjevanje javnega varstva otrok na račun postopne 'udomačitve' žensk in vzpostavljanju podobe o drugotnem pomenu ženske poklicne/delavske vloge.
 3. Več najstarejših moških (48 %) (močno) soglašajo s tem, da dobijo ustrezno plačilo za svoj trud pri delu kot žensk iste starosti (35 %).

Pomemben izvor plačnih razlik med spoloma so tudi priložnosti za napredovanja zaposlenih v organizaciji. Raziskava je pokazala, da se je ena petina vseh anketiranih čutila neenakovredno obravnavana (diskriminirana) pri iskanju zaposlitve, povišanju plače oz. napredovanju (pri tem nekaj več žensk – 22 %, kot moških – 17 %, Kanjuo Mrčela in dr. 2016: 74). O nazadovanju v zadnjih petih letih je poročalo 13 % anketiranih, od tega največ starejših moških (46+) in žensk med 26. in 45. letom starosti⁴ (Kanjuo Mrčela in dr. 2016: 71).

Analiza je pokazala tudi nekaj morebitnih razlogov za plačno vrzel na individualni ravni. Kljub temu, da smo ugotovili, da je večina vseh anketiranih ambiciozna in večjih razlik med spoloma ni, pa je več kot polovica žensk (53 %) in 43,3 % moških poročalo, da bi na ponudbo za napredovanje pasivno čakalo in upalo, da nadrejeni sami prepoznajo njihov trud ter sposobnosti. Moški vseh starosti so bolj pogumni pri zahtevah, da napredujejo, kot ženske, saj bi več moških (38 %) kot žensk (27%) to zahtevalo od nadrejenih, ko bi ocenili, da je to upravičeno (Kanjuo Mrčela in dr. 2016: 67–68, 122). Enako velja tudi pri pogajanju o plačah. Bistveno več žensk (61,6 %) kot moških (47,2 %) se nikoli ne pogaja z nadrejenimi za višjo plačo, redko pa se o plačah pogaja več moških (31 %) kot žensk (26,9 %). To je posebej pomembno, ko upoštevamo, da je 37 % anketiranih kadrovskih strokovnjakov in strokovnjakinj ocenilo, da iniciativa oz. zahteva zaposlenega vpliva na njihovo odločitev o nagrajevanju/napredovanju.

Zaključek

V prispevku sva predstavili podatke o spremembah na trgu delovne sile, ki kljub formalni urejenosti vplivajo na ohranjanje in razširjanje že obstoječih in ustvarjanje novih oblik neenakosti med spoloma. Opaženi trendi diferenciranja delovnih razmer med spoloma so nedvomno povezani z naraščajočimi plačnimi razlikami med spoloma. Lahko pa pričakujemo povratni učinek plačnih razlik na nadaljnje povečanje diverzifikacije delovnih razmer med spoloma. Ugotovljen začarani krog negotovih sprememb priča o tem, kako krhki so mehanizmi zagotavljanja enakopravnosti spolov ter kako močni so diskurzi in prakse individualizacije in potrženja na trgu delovne sile.

Naša analiza je razkrila, da so neenakosti povezane tako s strukturno umeščenostjo žensk in moških v različna organizacijska/sektorska okolja, kot tudi z individualnimi strategijami moških in žensk na trgu delovne sile.

Posebej sva želeli izpostaviti v zadnjih letih opazno naraščanje zaposlovanja s skrajšanim delovnim časom, ki skupaj z ostalimi vzroki prispeva k poglobljanju spolne neenakosti na trgu delovne sile. Predvidevamo, da je eden od razlogov zanj intenzifikacija dela, zaradi katere je danes s polnim delovnim časom manj možno usklajevati delo in družino. Pri tem pa je treba opozoriti na možno intenzivnejšo delovno obremenitev v službah s skrajšanim delovnim časom v primerjavi s službami s polnim delovnim časom. Zaposlitev s krajšim delovnim časom, poleg nižjih prihodkov v aktivni dobi, predstavlja dodaten dejavnik tveganja za revščino žensk v starosti, ker so nižji dohodki povezani s nižjimi socialnimi prispevki.

Potrebni so nadaljnje raziskovanje in na njem utemeljeni ustrezni ukrepi in javne politike, da bi se opaženi negativni trendi povečevanja ekonomskih neenakosti po spolu obrnili.

4. V starosti med 36 in 45 let je v tem obdobju nazadovalo skoraj enkrat več žensk (16 %), kot moških (9 %).

Viri in literatura

- Bembič, Branko (2019): Nestandardno zaposlovanje, prekarizacija in organizirano delo v Sloveniji. V M. Stanojević in S. Furlan (ur.): (Ne)dostojno delo: prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji: 52–86. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Blackwell, Louisa (2001): Occupational Sex Segregation and Part-time Work in Modern Britain. *Gender, Work and Organisations*, 8 (2): 146–163.
- Bradley, H. 2013. *Gender*. Polity Press
- Burcar, Lilijana (2020): Korona kriza – uvertura v feminizacijo dela od doma. Dostopno prek: <https://spol.si/blog/2020/07/08/korona-kriza-uvertura-v-feminizacijo-dela-od-doma/?fbclid=IwAR0y ncl0v6XlgjBdDUIBGY2cxROiFwBocaTnNZL7Z9bZDw-uJNAjqrcBlU4> (8. 7. 2020).
- Eurostat. 2020. Statistika zaposlenosti. LFS datoteka 2018.
- Kanjuo Mrčela, A. in Ignjatović, M. (2015). Od prožnosti do prekarnosti dela: Stopnjevanje negativnih sprememb na začetku 21.stoletja. *Teorija in praksa*, 52(3), 350–381. Dostopno prek http://dk.fdv.uni-lj.si/db/pdfs/TiP2015_3_Kanjuo-MrcelaIgnjatovic.pdf
- Kanjuo Mrčela, Aleksandra, Uhan, Samo, Kurdija, Slavko, Mikić, Jasna, Vovk, Tina (2016): Dostopnost trga dela za ženske in moške: končno poročilo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Langbakk, Virginija (2017): Foreword. V European Institute for Gender Equality (EIGE): *Gender, skills and precarious work in the EU: Research note*. Dostopno prek: https://eige.europa.eu/resources/ti_pubpdf_mh0217250enn_pdfweb_20170503163908.pdf (7. 7. 2020).
- Pavlin, Samo (2019): Primerjalna analiza značilnosti zaposlitev v izbranih evropskih državah. V M. Stanojević in S. Furlan (ur.): (Ne)dostojno delo: prekarizacija standardnega in nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji: 86–107. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- Poje, Andreja, Kanjua Mrčela, Aleksandra in Donald Tomaskovic Devey (2019): Enako plačilo za enako delo ali delo enake vrednosti v praksi: primer poklicev medicinska sestra/medicinski tehnik, policist/policistka in visokošolski učitelj/visokošolska učiteljica. *Teorija in praksa*, 56 (1): 134–161.
- Waged Work. Feminist review edited Reader. 1986. Virago Press

ROK SMRDELJ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

INTERSEKCIJSKA DISKRIMINACIJA ISTOSPOLNO USMERJENIH OSEB V SLOVENIJI: PRIMER PREDLOGA ZZZDR

Povzetek: V prispevku obravnavamo diskriminacijo istospolno usmerjenih oseb z intersekcijske perspektive. Na osnovi kritične analize okvirov Predloga ZZZDR in z njim povezanih parlamentarnih razprav ugotavljamo odsotnost refleksije o intersekcijski diskriminaciji. Čeprav se identiteta istospolno usmerjenih oseb v osnovi strukturira na presečišču najmanj dveh osebnih okoliščin, spolne usmerjenosti in spola, je avtorjem in avtoricam Predloga ZZZDR ter njegovim zagovornikom in zagovornicam skupno to, da o njihovi diskriminaciji običajno razmišljajo v okviru ene izmed omenjenih okoliščin, medtem ko nasprotniki in nasprotnice Predloga ZZZDR ne tematizirajo osebnih okoliščin njihove diskriminacije. Na podlagi nekaterih konceptualnih dilem, ki so se pojavile med analizo, utemeljujemo razlikovanje med intersekcionalnostjo na analitični ravni in intersekcionalnostjo na ravni osebne subjektivne percepcije, ki jo predlagamo kot epistemološko izhodišče za nadaljnje raziskovanje intersekcijske diskriminacije v sodobnih družbenih kontekstih.

Ključne besede: intersekcijska diskriminacija, intersekcionalnost, spolna usmerjenost, spol, LGBT osebe

V prispevku¹ izhajamo iz predpostavke, da je glavne mehanizme diskriminacije in družbenega izključevanja v sodobnih post-demokracijskih družbah mogoče ustrezno identificirati v okviru intersekcijskega pristopa, ki presega pojmovanje diskriminacije in družbenega izključevanja v enodimenzionalni perspektivi (tj. razumevanje diskriminacije na podlagi ene same osebne okoliščine) oziroma večplastni perspektivi (tj. razumevanje diskriminacije zgolj kot seštevka več osebnih okoliščin brez refleksije o njihovem medsebojnem učinkovanju) (Kuhar 2009: 23–33). Namesto tega prispevek diskriminacijo istospolno usmerjenih oseb naslavlja kot intersekcijo osebnih okoliščin (primarno spolne usmerjenosti in spola). Njihovo medsebojno učinkovanje vzpostavlja avtentične vsebine in realnosti, ki jih ni mogoče celovito nasloviti z enodimenzionalne oziroma večplastne perspektive. Bistveno je, da gre pri večplastnem razumevanju diskriminacije za ločeno obravnavo različnih osebnih okoliščin diskriminacije, ne pa tudi za refleksijo o njihovem součinkovanju, ki je značilna za intersekcijski pristop.

1. Raziskava poteka v okviru temeljnega raziskovalnega projekta »Državljanstvo in diskriminacija: intersekcijski pristop k raziskovanju družbene izključenosti (J6-9381, financer: ARRS)«. Avtor sodeluje pri projektu kot mladi raziskovalec v programski skupini »Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije (P6-0194)« (mentor: red. prof. dr. Roman Kuhar; vodja: red. prof. dr. Milica Antić Gaber) in kot štipendist Univerzitetne ustanove ing. Milana Lenarčiča.

Vsebine in realnosti intersekcijske diskriminacije istospolno usmerjenih oseb so v prispevku tematizirane na empiričnem primeru *Predloga zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* (v nadaljevanju Predlog ZZZDR)² in parlamentarnih razprav, ki so potekale v obdobju njegovega sprejemanja.³ Izhajamo iz metode kritične analize okvirov (Verloo 2005), s katero zasledujemo politično intersekcijo, ki poleg strukturne intersekcije in intersekcije reprezentacij predstavlja osnovno tipologijo raziskovanja intersekcijske diskriminacije.⁴ V osnovi se osredinjamo na istospolno usmerjene osebe, na katere se je predlog spremembe zakona nanašal, ponekod pa govorimo tudi širše o LGBT osebah.

Intersekcijski raziskovalni pristop, ki ga je utemeljila feministična avtorica Crenshaw (1989; 1991), izhaja iz kritike identitetne politike, ki temelji na unifikaciji pripadnikov in pripadnic določene družbene skupine, zaradi česar so lahko prezrte razlike med njimi. Posamezniki in posameznice se lahko znotraj iste identitetne skupine razlikujejo glede na razredni položaj, etničnost, socialni in regionalni izvor ter druge družbene determinante, ki uokvirjajo njihovo specifično izkušnjo v družbeni strukturi. Kljub temu da je redukcija na skupni identitetni imenovalec mogoča in včasih tudi smiselna – npr. Butler (1993) navaja, da vse LGBT osebe kljub svoji individualni različnosti delijo skupno izkušnjo družbene homofobije –, je za razumevanje dejanskih vzrokov diskriminacije pomembno tudi naslavljanje znotrajgrupinskih razlik. To velja tudi za istospolno usmerjene osebe. Čeprav delijo skupno identiteto, so lahko družbene manifestacije te identitete zelo različne. Kuhar (2009: 24) navaja, da se lahko izkušnja razkritja spolne usmerjenosti geja, ki živi v liberalnem okolju, bistveno razlikuje od izkušnje geja, ki živi v okolju, v katerem sta politika in kultura tesno prepleteni z religijo, ki ima negativen odnos do homoseksualnosti. Intersekcijska analiza zato zasleduje intersekcijo osebnih okoliščin in statusov v različnih družbenih kontekstih.

Poleg kritike identitetne politike je Crenshaw (1991) obravnavala sodno in zakonodajno prakso, ki jo v prispevku opredeljujemo kot temeljno določevalko družbenih razmerij. Način, kako bodo v zakonodajno-pravnem kontekstu obravnavani diskriminirani posamezniki in posameznice, je namreč odvisen od načina, kako bodo predstavniki in predstavnice zakonodajne ter sodne veje oblasti razumeli diskriminacijo. V obstoječi literaturi in virih (npr. Hernández 2005; Kuhar 2009; Kogovšek Šalamon 2009; Drenik Bavdek 2020) prevladuje ugotovitev, da pravo sledi enodimenzionalni opredelitvi diskriminacije. Tudi v situacijah, v katerih je prisotnih več osebnih okoliščin oziroma virov diskriminacije, se postopek vodi v odnosu do tiste okoliščine, ki je pojmovana kot prevladujoča. To pomeni, da so potencialne žrtve ne glede na dejanske izvore diskriminacije najpogosteje obravnavane z enodimenzionalne perspektive, kar pa ne vodi k problematizaciji ali odpravi družbene neenakosti, ki jo vzpostavlja intersekcijska realnost, ampak k njeni ohranitvi in sistemski reprodukciji na zakonodajno-pravni ravni.

-
2. Predlog ZZZDR, ki ga je v parlamentarno obravnavo 15. 12. 2014 vložila poslanska skupina Združena Levica s prvopodpisanim dr. Matejem Tašnerjem Vatovcem, je bil marca 2015 potrjen v Državnem zboru RS, pozneje isto leto pa zavrnjen na javnem referendumu.
 3. Osredinjamo se na 5. redno sejo Odbora za delo, družino, socialne zadeve in invalide z dne 10. 2. 2015 ter 5. redno sejo Državnega zbora RS z dne 2. 3. 2015 in 3. 3. 2015.
 4. Za podrobnejši opis posameznih tipov gl. Crenshaw 1989 in Verloo 2006.

K osrednji ugotovitvi zgornjih raziskav se umeščajo tudi zaključki naše analize. V njej ugotavljamo odsotnost refleksije o intersekcijski diskriminaciji istospolno usmerjenih oseb. Čeprav se njihova identiteta v osnovi strukturira na presečišču najmanj dveh osebnih okoliščin, spolne usmerjenosti in spola, je avtorjem in avtoricam Predloga ZZZDR ter njegovim zagovornikom in zagovornicam skupno to, da o njihovi diskriminaciji običajno razmišljajo v okviru ene izmed omenjenih okoliščin, medtem ko nasprotniki in nasprotnice Predloga ZZZDR ne tematizirajo osebnih okoliščin njihove diskriminacije.

Predlog ZZZDR temelji na enodimenzionalni opredelitvi diskriminacije. Kot osrednja okoliščina diskriminacije istospolno usmerjenih oseb je določena spolna usmerjenost. Predlagatelji in predlagateljice sledijo opredelitvi Ustavnega sodišča RS, ki je spolno usmerjenost v preteklih sodbah opredelilo kot eno izmed osebnih okoliščin iz 14. člena Ustave RS, čeprav v njej ni izrecno navedena. Prav nasprotno pa je osebna okoliščina spola eksplicitno zapisana v Ustavi RS, in čeprav je v Predlogu ZZZDR navedena večkrat kot spolna usmerjenost, jo predlagatelji in predlagateljice niso eksplicitno opredelili kot osrednjo okoliščino diskriminacije istospolno usmerjenih oseb, razen na enem mestu, kjer je navedena skupaj s spolno usmerjenostjo.

Če je v uvodnem delu Predloga ZZZDR (2014: 1–9) spolna usmerjenost izpostavljena kot osrednja okoliščina diskriminacije istospolno usmerjenih oseb, pa to ne velja za tretji del dokumenta, ki predstavlja obrazložitev k predlogu sprememb posameznih členov zakona (2014: 13–14). V njem je poudarek na kategoriji spola, saj so morali avtorji in avtorice Predloga ZZZDR obstoječo zakonsko dikcijo preoblikovati tako, da ne velja več, da se lahko poročita »dve osebi različnega spola« (16. člen), ampak »dve osebi« ne glede na njun spol. Povedano drugače, ko se v dokumentu utemeljuje širše razloge za spremembo obstoječega zakona, je v ospredju argumentacije spolna usmerjenost, ko pa se tematizira dejansko spremembo poglobitve zakonske dikcije, pa se kot pomemben izkaže spol, četudi ni eksplicitno opredeljen kot osebna okoliščina diskriminacije.

Ta premik je mogoče razumeti v luči dejstva, da je slovenska zakonodaja istospolno usmerjene osebe primarno diskriminirala na podlagi njihovega spola, saj se dve osebi istega spola nista mogli poročiti zgolj zato, ker sta istega spola, medtem ko je spolna usmerjenost z vidika zakonodaje sekundarnega pomena, saj v njej sploh ni omenjena. Nikjer v obstoječem zakonu ni bilo navedeno, da se lahko poročita dve osebi različnih spolnih usmerjenosti, četudi je implicitno predpostavljeno, da sta dve osebi istega spola, ki želita skleniti zakonsko zvezo, hkrati tudi istospolno usmerjeni.

Na osnovi povedanega postavljamo naslednjo preliminarno hipotezo: prav ta premik težišča iz spolne usmerjenosti kot osrednje osebne okoliščine diskriminacije istospolno usmerjenih oseb na spol kot ključno kategorijo na ravni predloga spremembe dikcije 16. člena zakona ter njuno kontinuirano in izmenično navajanje v celotnem Predlogu ZZZDR je pokazatelj tega, da so istospolno usmerjene osebe diskriminirane na intersekciji obeh osebnih okoliščin, kar strukturira novo družbeno realnost, ki je težko opisljiva. Na eni strani je diskriminacija istospolno usmerjenih oseb v dokumentu obravnavana ločeno po posameznih okoliščinah in kontekstih, ne pa tudi v njihovem medsebojnem učinkovanju. Na drugi strani je na nekaterih mestih prisotno njuno hkratno, a še vedno ločeno navajanje brez refleksije o součinkovanju. In prav tako predstavljeno raznoliko tematiziranje je po našem mnenju posledica intersekcijske identitete istospolno usmerjenih oseb, saj je z enodimenzionalne perspektive težko pojasniti, zaradi katere osebne okoliščine so diskriminirane, ko pa so zaradi intersekcije obeh.

V sklopu analize parlamentarnih razprav smo ugotovili tudi odsotnost refleksije o intersekcijski diskriminaciji. Od skupno osmih analiziranih govorcev in govork⁵ sta osebni okoliščini spolne usmerjenosti in spola omenjeni le pri enem govorcu (predstavnik predlagatelja), medtem ko je pri treh govorkah (predstavnici vlade in predstavnica koalicije) navedena le spolna usmerjenost. Pri treh govorkah in enem govorcu (predstavnik in predstavnica opozicije ter predstavnici koalicije in predlagateljice) ni omenjena nobena izmed navedenih osebnih okoliščin. Rezultati analize kažejo, da so zagovorniki in zagovornice Predloga ZZZDR razmišljali v okviru enodimenzionalne in večplastne opredelitve diskriminacije, medtem ko nasprotniki in nasprotnice Predloga ZZZDR ne tematizirajo osebnih okoliščin diskriminacije istospolno usmerjenih oseb.

V analizi se je kot poglavitna epistemološka zanka izkazalo razlikovanje med tem, kako analizirani akterji in akterke razumejo diskriminacijo in za kakšno obliko diskriminacije dejansko gre. Četudi nam intersekcijski pristop omogoča uvid v dejstvo, da je identiteta istospolno usmerjenih oseb v osnovi strukturirana na prepletu najmanj dveh osebnih okoliščin, spolne usmerjenosti in spola, to nujno ne pomeni, da bodo potencialne žrtve, zagovorniki in zagovornice njihovih pravic ter drugi relevantni akterji in akterke razmišljali v intersekcijskem okviru. Tudi tuje (npr. Bowleg 2008) in domače (npr. Kuhar 2009) raziskave so potrdile, da pripadniki in pripadnice manjšin o svojih identitetah ne razmišljajo intersekcijsko, ampak enodimenzionalno oziroma seštevalno, saj lastno izkušnjo diskriminacije običajno pojasnjujejo v okviru tiste osebne okoliščine, ki je zanje najpomembnejša, pri tem pa morebitnih drugih okoliščin, ki so lahko ravno tako del iste izkušnje diskriminacije, ne upoštevajo. To pa nikakor ne pomeni, da intersekcijska realnost ne obstaja, saj lahko analiza razkrije njene pojave oblike, četudi se jih posamezniki in posameznice ne zavedajo.

Na drugi strani lahko raziskovalci in raziskovalke, ki obravnavamo intersekcijsko diskriminacijo, njeno prisotnost določimo marsikje v družbeni realnosti, morda tudi v primerih, v katerih nima izrazitih učinkov. Na primeru istospolno usmerjenih oseb bi jo zaradi njihove specifične intersekcijske identitete lahko prepoznali povsod tam, kjer se pojavi njihova omemba ali tematizacija. S tem pa bi relativizirali intersekcijski pristop in izgubili raziskovalni predmet, saj bi zameglili ločnico med različnimi oblikami diskriminacije.

Da se izognemo zgoraj predstavljenim konceptualnim dilemam, predlagamo vzpostavitev epistemološke distinkcije med intersekcionalnostjo na analitični ravni in intersekcionalnostjo na ravni osebne subjektivne percepcije. Na prvi ravni izvzamemo stališče diskriminiranega posameznika oziroma posameznice in raziskujemo »objektivno« raven pojavnosti intersekcijske diskriminacije, ne glede na to, ali se je zavedajo ali ne. Na drugi ravni pa preverjamo, kako potencialne žrtve razumejo lastno situacijo. Z ločitvijo na analitično in subjektivno raven omogočimo natančnejšo identifikacijo glavnih mehanizmov intersekcijske diskriminacije, saj posebej obravnavamo *mnenje* in *vednost*, s tem pa preprečimo, da bi intersekcijsko realnost z raziskovalne pozicije videli povsod, s pozicije potencialne žrtve pa nikjer. Predstavljeno distinkcijo zato predlagamo kot epistemološko izhodišče za nadaljnje raziskovanje intersekcijske diskriminacije v sodobnih družbenih kontekstih.

5. Na vsaki seji smo določili govorca oziroma govorko iz vrst 1) predlagatelja oziroma predlagateljice ZZZDR, 2) koalicije, 3) opozicije in 4) predstavnika oziroma predstavnice vlade.

Literatura

- Bowleg, Lisa (2008): When Black + Lesbian + Woman ≠ Black Lesbian Woman: The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research. *Sex Roles*, 59: 312–325.
- Butler, Judith (1993): Imitation and Gender Subordination. V H. Abelow, M. A. Barale in D. M. Halperin (ur.): *The Lesbian and Gay Studies Reader*: 307–320. London: Routledge.
- Crenshaw, Kimberle (1989): Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *The University of Chicago Legal Forum*, 140: 139–167.
- Crenshaw, Kimberle (1991): Mapping the margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43 (6): 1241–1299.
- Hernández, Tanya Katerí (2005): The Intersectionality of Lived Experience and Anti-discrimination Empirical Research. V Nielsen, L. B. in L. R. Nelson (ur.): *Handbook of Employment Discrimination Research: Rights and Reality*: 325–337. Dordrecht: Springer.
- Kogovšek Šalamon, Neža (2009): Diskriminacija izven kalupa. V N. Kogovšek Šalamon (ur.) in R. Kuhar (avt.): *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*: 9–11. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Kuhar, Roman (2009): *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni Inštitut.
- Verloo, Mieke (2005): Mainstreaming gender equality in Europe. A critical frame analysis. *The Greek Review of Social Research*, 117 (B'): 11–35.
- Verloo, Mieke (2006): Multiple Inequalities, Intersectionality and the European Union. *European Journal of Women's Studies*, 13 (3): 211–228.

Viri

5. redna seja Odbora za delo, družino, socialne zadeve in invalide (10. 2. 2015). Dostopno prek: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VII&type=pmagdt&uid=7B75FFBDC2EC2BB3C1257DF2005B1AA2> (10. 7. 2020).
5. redna seja Državnega zbora RS (2. 3. 2015). Dostopno prek: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VII&type=sz&uid=44608B7E56D7AB39C1257E030034D847> (10. 7. 2020).
- Nadaljevanje 5. redne seje Državnega zbora RS (3. 3. 2015). Dostopno prek: <https://www.dz-rs.si/wps/portal/Home/deloDZ/seje/evidenca?mandat=VII&type=sz&uid=35A180E640331B97C1257E0D00482C7C> (10. 7. 2020).
- Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (15. 12. 2014). Dostopno prek: <https://imss.dz-rs.si/IMiS/ImisAdmin.nsf/ImisnetAgent?OpenAgent&2&DZ-MSS-01/ca20e005912e8f2cf4f866d481df1cfceaf8aecd01054c9d4b6c7a20845698d5> (10. 7. 2020).
- Elektronska korespondenca z dr. Simono Drenik Bavdek (22. maj 2020). Hrani avtor prispevka.

ODPRTI TERMIN I

FRANC MALI

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

ALI DRUŽBENI IMAGINARIJI O RAZVOJU NOVIH NAPREDNIH TEHNOLOGIJ GOVORIJ TUDI O PRIHODNIH DRUŽBAH (NE)ENAKOSTI?

Povzetek: *Eno izmed vprašanj, ki se danes zastavlja, je, kakšna bo vloga bo imel razvoj novih naprednih znanosti in tehnologij pri oblikovanju novih družb (ne)enakosti. Se bodo na osnovi hitrega znanstveno-tehnološkega napredka še vedno ohranjali stari družbeni odnosi ali bomo stopili v povsem novo območje razumevanja in prakticiranja individualizma, človekovih pravicah, demokracije in ekonomske (ne)enakosti? Avtor se v svojem krajšem prispevku ukvarja z vprašanjem, ali družbeni imaginariji o razvoju novih naprednih znanosti in tehnologij govorijo tudi o prihodnjih družbah (ne)enakosti. Pri tem se kritično sooča s stališči (pri imaginarijih gre vendarle velikokrat za oceno možnosti in ne čista dejstva), ki so s svojimi razmisleki o znanstveno-tehnološkem razvoju in problemu družbene (ne)enakosti v zadnjem času morda najbolj razburkali sociološko in širšo družboslovno javnost.*

Ključne besede: *znanstveno-tehnološki razvoj, družbena (ne)enakost, liberalna demokracija, genski inženiring, egalitarna pravičnost, kastni sistem*

Uvod

Naj se na začetku ustavim ob predavanju Steva Fullerja na lanskem srečanju slovenskih sociologov. Fuller je na Bledu opozoril, da sociološka disciplina danes, tudi zaradi ujetosti v preživete paradigme raziskovanja, ne zmore najti ustrezne pojasnitve na izzive sodobnega sveta. Enega izmed teh izzivov predstavlja vprašanje »razrednih politik« v 21. stoletju. Fullerjevim razmislekom, ki jih je sicer bolj poglobljeno preučil v svojih zadnjih knjigah (Fuller 2016; Fuller 2018; Fuller 2019), je vredno prisluhniti. V intervjuju za spletno stran MMC RTV, ki je nastal ob njegovem gostovanju na Bledu, je obžaloval, da se vprašanja, ki so povezana z neenakostjo, svobodo, političnim populizmom obravnavajo bolj v okviru teorij, ki so zazrte v preteklost kot prihodnost, razen tega dodatno zapletene v medsebojne (brezplodne) spore, zato so brez učinka na širšo javnost (Lukič 2019). Ne zavedajo se, da s starimi koncepti ne bomo pripravljeni na življenje v družbi, v katero šele vstopamo. Zato je treba razvijati nove koncepte, tudi takšne, ki nam bodo omogočali soočanje z izzivi, ki jih prinaša razvoj novih naprednih znanosti.

Strinjam se s Fullerjevim stališčem, da je obravnavo vprašanj (družbene) neenakosti treba povezati tudi z novimi znanstveno-tehnološkimi (ZiT) izzivi. Upravičeno se lahko vprašamo, ali bomo zaradi hitrih ZiT sprememb, ki smo jim priča danes, še vedno ohranjali stare družbene odnose ali pa bomo morda stopili na področje njihovega novega urejanja. Dodobra smo se že navadili, da je moderni ZiT razvoj spremenil številne stvari v našem vsakdanjem življenju, ki

so se nam zdele v preteklosti dokončne. V resnici živimo v svetu neprestanih sprememb, ki prinašajo številne neznanke. Zlasti z ZiT razvojem, ki vodi h krepitvi človekovih telesnih in umskih zmognosti, se zastavlja naslednje vprašanje: ali bodo manipulacije s človekovim genskim materialom ustvarile povsem nov tip družb, tudi kar zadeva načela liberalnih demokracij, kot so enakost, avtonomija, svoboda, temeljne človekove pravice?

V svojem prispevku, ki zaradi omejitve prostora ne dovoljuje bolj natančne elaboracije nekaterih postavljenih trditev, podajam zgolj nekaj nastavkov za razmislek o tem, ali družbeni imaginariji o ZiT razvoju govorijo tudi o prihodnjih družbah (ne)enakosti. Pri tem se bom oprl na izvajanja avtorjev (pri imaginarijih gre vendarle velikokrat za oceno možnosti in ne čista dejstva), ki so s svojimi razmisleki v zadnjem času morda najbolj razburkali sociološko in širšo družboslovno javnost.

Nekatera vprašanja družbene (ne)enakosti in avtonomije posameznikov v kontekstu ZiT napredka

Ne glede na vse težave pri definiciji liberalno demokratičnih družb v osnovi velja, da naj bi te družbe usmerjali ideali državljskih pravic in svoboščin, družbenega blagostanja, avtonomije, pravice, enakosti, človekovega dostojanstva. Koncept dostojanstva je v tem primeru seveda razumljen v duhu Kantove etike, ki pravi, da je treba ljudi vedno obravnavati kot cilj in ne kot sredstvo. Juergen Habermas je najbrž eden izmed znanih avtorjev, ki je skušal, izhajajoč iz naravnega koncepta človekovega dostojanstva, opozoriti, kako lahko sodobni genski inženiring ogrozi večino temeljnih načel liberalne demokracije. Za Habermasa je predstavljala neenakost med ljudmi, ki bi lahko nastopila kot posledica uporabe genskega inženiringa, bolj natančno prenatalne genske diagnostike, daleč največjo nevarnost, saj bi glede na vse ostale (socialne in ekonomske) neenakosti postala nekaj trajnega. Ko bi enkrat prišlo do njene uresničitve, ne bi bilo več poti nazaj. Habermas je v zvezi s to nevarnostjo liberalne evgenike izpostavil še en vidik. Trdil je, da bi bila »disajniranim« otrokom, ki bi se rodili po željah staršev, odvzeta njihova pravica avtonomnega delovanja. »Brž ko bodo nekega dne odrasli ljudje želeno genetsko opremljenost svojih potomcev obravnavali kot produkt, ki ga je mogoče oblikovati, in bodo zato zasnovali ustrezen načrt po lastni presoji, bodo s svojimi genetsko manipuliranimi izdelki razpolagali na način, ki posega v somatske osnove spontanega samo-razmerja in etične svobode drugega, in ki naj bi bil, kot se je zdelo doslej, dovoljen samo v odnosu do stvari, nikakor do oseb.« (Habermas 2001: 21)

Habermas je torej v uporabi nekaterih postopkov genskega inženiringa zaznaval največjo nevarnost za moralna načela liberalne demokracije. Ali gre za upravičeni strah ali zgolj za pretiravanje? Četudi na tem mestu ne morem predstaviti vseh njegovih (bio)etičnih vidikov etike, ki zadeva t.i. nasilje nad avtonomijo nečesa, kar bo obstajalo v prihodnosti, se lahko strinjamo z ocenami, ki pravijo, da je nemški teoretik –presenetljivo glede na njegov pedigree racionalističnega misleca - odprl vprašanja, ki znotraj ideje linearnega družbenega progressa ZiT predhodno niso mogla biti tematizirana.

Sociološki pomisleki glede uporabe genskega inženiringa za namene krepitve človekovih telesnih in kognitivnih zmognosti so se v splošnem pojavili kot posledica dveh teoretskih presoj. Prva presoja izpostavlja tveganje, da se bodo že obstoječe družbene in ekonomske neenakosti še poglobile, saj ne bi bilo mogoče doseči pravične distribucije pozitivnih pridobitev, ki izhajajo iz ZiT razvoja. Druga presoja izpostavlja tveganje nastanka novih, biološko zasnovanih kastnih družb. Gre seveda za dve vrednotno različni presoji.

(1) V okviru prve presoje je v ospredju vprašanje pravične družbene porazdelitve tehnoloških inovacij. Gre za problem, ki ni nov, vendar vsebuje celo vrsto specifik. Ena izmed teh specifik, ki se jo na tem mestu ne moremo bolj natančno lotiti, se nanaša na poroznost razmejitve med tehnologijami, ki so v funkciji (bio)medicinske terapije in tehnologijami, ki presegajo terapevtske namene. V širšem družbenem smislu je (vsaj posredno) povezana z vprašanjem zagotavljanja osnovnih zdravstvenih standardov za vse družbene skupine. Elitizem v zdravstvu danes ni umišljen družbeni problem, celo če ga povežemo z še vedno oddaljenim vprašanjem razvoja tehnologij krepitve človekovih telesnih zmožnosti. Vzemimo medicinsko področje morfoloških telesnih izboljšav, ki cveti v okviru estetske kirurgije. Danes spreminja celotno podobo medicine, četudi se je vsa zadeva začela znotraj ozke »niše« zdravljenja množičnih poškodb vojakov po prvi svetovni vojni. Zaradi vedno prisotne nevarnosti različnih oblik elitizma je zato pomembna skrb za pravično distribucijo dosežkov novih tehnologij. Zanimivo je, da Anders Sandberg in Julian Savulescu, transhumanista in odločna zagovornika ZiT razvoja, poudarjata, da je najboljša pot za to, da preprečimo še večjo neenakost, ni blokada razvoja novih tehnologij, temveč njihova pravična družbena distribucija, ki bo zaščitila manj premožne in zagotovila vsakemu posamezniku pravično obravnavo (Sandberg in Savulescu 2011).

Zdi se, da je njun pogled blizu filozofiji egalitarne pravičnosti Johna Rawlsa, ki dopušča določene razlike, kar zadeva razpoložljivost dobrin, vendar hkrati zagovarja načelo, da nihče ne sme biti v izhodišču (pa naj gre za socialne ali prirodne danosti) prikrajšan ali nagrajen samo za to, ker mu je bilo nekaj dano in si tega ni sam (pri)služil. Rawls pravi: »Eden od razlogov, zakaj mora izhodiščni položaj odmisлити kontingence – posebne lastnosti in okoliščine oseb – znotraj temeljne strukture, je ta, da morajo pogoji za pošten dogovor o primarnih načelih pravičnosti za to strukturo med svobodnimi in enakimi osebami izključiti vsakršne pogajalske prednosti, ki se sčasoma neizogibno pojavijo v vsaki družbi kot posledica kumulativnih družbenih in zgodovinskih trendov« (Rawls 2011: 36).

Torej, do ustvarjanja neenakosti ne sme priti že v »izhodiščnem položaju«, za kar bi – hipotetično – lahko poskrbel ravno genski inženiring.

(2) V okviru druge presoje je v ospredju problem bodočih družb, bi lahko vodile v sistem kastne delitve. Izvor tem presojam so strahovi pred prihodnostjo, v kateri bi lahko razred »gensko večvrednih« (v izvirniku knjige Francisca Fukuyame t.i. »gen-rich«) stalno izboljševal zmožnosti njihovih potomcev do točke, ko bi se vzpostavila nova biološka kasta. (glej na primer: Fukuyama 2003; Sandel 2007; Agar 2010). V okviru te presoje, ki nam slika dokaj temno prihodnost, prednjači ameriški družbeni teoretik Francisco Fukuyama, ki je sicer bolj znan po svoji tezi o koncu zgodovine. Fukuyama zastopa strogo naturalistično pozicijo, saj pojem človekovega dostojanstva interpretira kot nespremenljivo prirodno danost. Na tej osnovi izvaja sklep, da bi lahko spremembe na področju genskega inženiringa »... prav lahko ustvarile raso, ki bi se rodila z metaforičnimi sedli na hrbtih, in še eno s škornji in ostrogami, ki bi jo jahala.« (Fukuyama 2003: 176). Je pa Fukuyama v delu »Konec človeštva. Posledice revolucije v biotehnologiji« prav tako zapisal, da bi v primeru scenarija, ki bi nas vodil v biološki kastni sistem, prišlo do vznemirjanja široke množice ljudi, ki bi se bili pripravljene z vsemi močmi bojevati proti takšni distopiji.

Pasti razvoja novih naprednih ZiT, ki bi brezpravni prekariat lahko potisnile v vlogo družbeno nekoristnega razreda

Imaginariji prihodnosti, ki jih producirajo posamezni družboslovci, nas neredko napeljujejo k domnevi, da za takšnimi (bolj kot ne pesimističnimi) prognozami, ki smo jih predhodno nakazali, razen znanstvene fikcije, ni ničesar oprijemljivega. Zakaj povezati s takšnimi distopičnimi scenariji? Mar nas številni pretekli primeri ne vodijo k prav nasprotnemu zaključku? Odkritje nove informacijsko-komunikacijske tehnologije so na začetku spremljale družboslovne lamentacije, da bo ta tehnologija, z izjemo ozkemu krogu elit, nedostopna širšim množicam in zato še povečala družbeno neenakost. In kako stojijo zadeve danes? Četudi razvoj in raba te tehnologije ni odpravila družbene neenakosti, jo tudi ni povečala. Ne glede na zelo kontroverzne presoje, kaj nam bo na tem področju prinesla prihodnost, je zanimivo, da zlasti nekateri zgodovinarji ZiT postavljajo na njeno senčno stran, ko gre za vprašanje družbene (ne)enakosti. V tem zadnjem delu moje kratke razprave se bom ustavil pri dveh takšnih stališčih. Avstrijski zgodovinar Walter Schneidel, ki deluje v ZDA, je v knjigi »The Great Leveler: Violence and the History of Inequality from the Stone Age to The Twenty-First-Century« (Schneidel 2017) analiziral dejavnike, ki so v preteklosti na globalni ravni zmanjševali družbeno neenakost v zgodovini. Pri tem je uporabil različne mere neenakosti, od Ginijevega koeficienta do cele vrste drugih sintetičnih podatkov za obdobja in lokacije, kolikor novejša mere niso bile uporabne. Ugotovil je, da so bila v preteklosti obdobja občutnega zmanjšanja neenakosti vedno povezana s štirimi glavnimi izenačevalnimi dogodki (vojna z množično mobilizacijo, politična revolucija, propad države in pandemija¹), nikoli pa naj bi bile povezane z nastopom novih tehnologij. Novi ZiT preboji so na začetku vedno prispevali k večji neenakosti. Tudi izraelski zgodovinar Yuval Noah Harari, ki je s svojimi zadnjimi deli požel še več svetovne slave, v razvoju novih ZiT, ki so povezane z biogenskim inženiringom in umetno inteligenco, zaznava veliko nevarnost, da že tako deprivilegirane družbene skupine ne samo da postanejo še bolj zapostavljene, temveč tudi družbeno nekoristne (Harari 2017). Obstaja velika nevarnost, da bi nekontroliran ZiT razvoj pripeljal v stanje, ko bi brezpravne množice (prekariat) dokončne izgubile svojo družbeno koristnost, saj se ta družbena oziroma –bolje– naravna neenakost ne bi več izražala kot brezposelnost, temveč kot trajna nezaposljivost. Če sledimo Hararejevim opisom možnih prihodnjih distopičnih scenarijev družbenega razvoja, potem bi bil ta prvi korak v smeri takšne neenakosti še relativno blaga uvertura pred dokončnim zaslužjenem človeškega rodu.

Zaključek

V svojem prispevku sem izpostavil nekaj dilem, ki so povezane z vprašanjem neenakosti in kršenjem drugih temeljnih načel liberalne demokracije, kolikor bi prišlo do zlorab ZiT razvoja. Gre za vprašanja, ki v zadnjem obdobju vedno bolj okupirajo družboslovno misel, kar sem skušal opozoriti s kratko predstavitevijo teh stališč, ki so najbolj odmevala v strokovni

1. Na primer, množična mobilizacija v času vojskovanj je nastopila kot izenačevalec na globalni ravni zaradi nepričakovanega pobiranja davkov s strani države in njenega vmešavanja v ekonomijo, da bi vojni stroški ostali vzdržni. Komunistične revolucije, ki so vodile v radikalne transformacije družb, so imele vlogo izenačevalcev glede na lokalno populacijo teh držav, četudi so bolj kot na potrebah vojne temeljili na ideoloških motivih. V času pandemij je bil glavni izenačevalni faktor demografija.

(manj v širši) javnosti. Ideali državljanskih pravic in svoboščin, družbenega blagostanja, avtonomije, pravice, enakosti, človekovega dostojanstva, so vrednote, ki jih zagovarjamo danes v okviru liberalnih demokratičnih družb. Uresničevanje teh vrednot v praksi je ves čas na preizkusu. Naloga sociologije je, da v svoji obravnavi vprašanj družbene neenakosti, ki danes predstavlja pereč globalni problem, ne ponavlja vedno istih (zastarelih) konceptov raziskovanja. Pogled je potrebno upreti tudi naprej in se vprašati, kakšno vlogo bo pri oblikovanju novih družbenih odnosov igrala napredna ZiT.

Literatura

- Agar, Nicholas (2010): *Humanity's End: Why We Should Reject Radical Enhancement*. Cambridge: MIT Press.
- Fuller, Steve (2016): *The Academic Caesar: University Leadership is Hard*. Los Angeles, London: SAGE.
- Fuller, Steve (2018): *Post-Truth: Knowledge as a Power Game*. London: Anthem Press.
- Fuller, Steve (2019): *Nietzschean Meditations: Untimely Thoughts at the Dawn of the Transhuman Era*. Basel, Berlin: Schwabe Verlag.
- Fukuyama, Francis (2003): *Konec človeštva. Posledice revolucije v biotehnologiji*. Tržič: Učila international.
- Habermas, Juergen (2005): *Prihodnost človeške narave. Na poti v liberlano evgeniko*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Harari, Yuval Noah (2019): *Homo Deus. Kratka zgodovina prihodnosti*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Lukič, Luka (2019): Intervju s filozofom in sociologom Stevom Fullerjem. 20. november 2019. MMC RTV Slovenija. Dostopno prek: <https://www.rtvlo.si/slovenija/steve-fuller-populizem-je-to-kako-vidijo-demokracijo-elite-kadar-ni-po-njihovo/505246> (17.6.2020).
- Rawls, John (2011): *Pravičnost kot poštenost. Reformulacija*. Ljubljana: Krtina.
- Sandberg, Anders, in Savulescu, Julian (2011): *The Social and Economic Impacts of Cognitive Enhancement*. V R. Ter Meulen, in dr. (ur.): *Enhancing Human Capacities*: 92-109. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Sandel, Michael J. (2007): *The Case against Perfection: Ethics in the Age of Genetic Engineering*. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Scheidel, Walter (2017): *The Great Leveler: Violence and The History of Inequality from the Stone of Age to the Twenty-First Century*. Princeton: Princeton University Press.

PATRICIJA FRLEŽ

OŠ Toneta Čufarja, Jesenice

EVROPSKA UNIJA, AKTIVNO DRŽAVLJANSTVO IN MLADI

Povzetek: Prispevek se osredotoča na mlade, aktivno državljanstvo in poučevanje učne vsebine Evropska unija ter raziskuje povezavo med znanjem o Evropski uniji, odnosom do Evropske unije in aktivnim evropskim državljanstvom. V prvem delu prispevka prikazujem podatke raziskav o odnosu mladih v Sloveniji do Evropske unije in politike na splošno ter podatke o udeležbi na evropskih volitvah. V drugem delu prispevka predstavljam izsledke raziskave o znanju in odnosu dijakov in dijakinj do Evropske unije, ki sem jo izvedla na vzorcu gimnazijskega razreda 2. letnika za namene svoje magistrske naloge. Na primeru akcijskega raziskovanja iz učilnice in analize anketnega vprašalnika pokažem, kako sta se znanje in odnos do politike in Evropske unije v preučevani skupini spremenila po štiriurnem izvedenem učnem modulu o osnovah delovanja Evropske unije.

Ključne besede: Evropska unija, mladi, aktivno državljanstvo, izobraževanje, poučevanje sociologije

Uvod

Mladi v Sloveniji izražajo v primerjavi z odraslimi in v primerjavi z drugimi evropskimi narodi nadpovprečno pozitiven odnos do Evropske unije, vendar se v izjemno nizki meri udeležujejo evropskih volitev. Eden od splošnih učnih ciljev in ključnih kompetenc, ki jih vsebujejo različni učni načrti v našem izobraževalnem sistemu so državljanske kompetence in šola naj bi med drugim usposabljala mlade za aktivno družbeno delovanje v demokratični družbi. Medtem ko so razlogi za neskladnost med pozitivnim odnosom do EU ter nizko udeležbo mladih na evropskih volitvah najverjetneje večplastni, se v tem prispevku osredotočam na raziskovanje, kako se odnos mladih do EU ter njihova pripravljenost za aktivno evropsko državljanstvo spremenita z vnosom znanja o delovanju Evropske unije.

Odnos mladih do Evropske unije in udeležba na evropskih volitvah

Različne raziskave prikazujejo, da imajo mladi v Sloveniji pozitiven odnos do Evropske unije. Podatki raziskave Slovenska mladina 2018/2019 (Naterer in dr. 2019) prikazujejo, da 78 % mladih (14–29 let) meni, da bi Slovenija morala ostati del EU, podatki Eurobarometra 2019 (European Parliament 2019) pa, da 66 % mladih (15–24 let) v Sloveniji meni, da je članstvo v EU dobra stvar in 78 %, da članstvo v EU prinaša prednosti. Med splošno populacijo v Sloveniji je sicer ta odstotek nižji. Podatki Eurobarometra 2014 (European Parliament 2014) prikazujejo, da je leta 2014 le 43 % državljanov¹ Slovenije menilo, da je članstvo v EU dobra stvar, se je pa ob merjenju septembra 2019 ta podatek dvignil na 58 % (European Parliament 2019). Podatki Eurobarometra kažejo tudi, da državljani Slovenije

1. V prispevku uporabljeni izrazi, kot so državljan, študent, dijak ipd., zapisani v moški slovnični obliki, so uporabljeni kot nevtralni in se nanašajo enakovredno na osebe katerega koli spola.

izkazujejo nadpovprečno pripadnost Evropi oziroma Evropski uniji. Leta 2014 je kar 75 % državljanov Slovenije oziroma 81 % mladih v Sloveniji, od tega 87 % študentov oz. dijakov, čutilo pripadnost Evropi, kar je precej nad povprečjem EU (62 % vseh in 65 % mladih je v EU čutilo tako) in 76 % državljanov Slovenije oz. 83 % mladih, od tega 88 % študentov in dijakov, je izrazilo, da čutijo, da so državljani EU (povprečje za EU je znašalo 63 % in 70 % za mlade v EU). V Sloveniji tudi nadpovprečno zaupamo institucijam EU. Podatki iz leta 2014 prikazujejo, da je 58 % državljanov Slovenije in enako 58 % mladih (15–24 let), med njimi kar 70 % študentov oz. dijakov, izrazilo, da zaupajo institucijam EU, medtem ko je bilo izmerjeno povprečje v državah EU 43 % in 48 % med mladimi v EU.

Ko pregledamo podatke o odnosu do politike na splošno, ugotovimo, da 70 % mladih slovenska politika ne zanima (Naterer in dr. 2019). Podatki Slovenske mladine 2018/19, prikazujejo, da je leta 2013 23% mladih trdilo, da jih politika nikakor ne zanima, leta 2018 pa je to trdilo že kar 47% mladih. 63 % mladih čuti, da njihovi interesi niso zastopani v nacionalni politiki in večina mladih meni, da politikom ni mar za mnenje mladih. Zaupanje v politične institucije se je nekoliko izboljšalo v zadnjih letih, a mladi še vedno izkazujejo relativno nizko stopnjo zaupanja v politične institucije. Institucijam EU sicer izkazujejo nekoliko višjo stopnjo zaupanja kot nacionalnim in ostalim mednarodnim političnim institucijam. Raziskava Slovenska mladina 2018/19 je tudi zabeležila, da bi se 60 % mladih udeležilo volitev, če bi potekale naslednji dan. Vendar pa raziskave prikazujejo, da mladi ne poznajo dobro političnega sistema in ne vejo, katero stranko bi podprli na volitvah. Mladina 2010 (Lavrič in dr. 2011) kaže, da le 14 % mladih (15–29 let) zase meni, da se razumejo na politiko, Slovenska mladina 2018/19 prikazuje, da kar 43 % mladih ne razume razpona levo-desno, Eurobarometer 2014 pa je pokazal, da je ob evropskih volitvah 2014 le 48 % mladih menilo, da so imeli vse potrebne informacije za odločitev o tem, koga bodo volili na volitvah.

Podatki teh raziskav prikazujejo, da imamo v Sloveniji razvit nadpovprečno pozitiven odnos do Evropske unije, med njimi izkazujejo najbolj pozitiven odnos mladi, predvsem študenti. Vendar pa se relativno malo državljanov Slovenije udeležuje evropskih volitev. Tudi udeležba na državnoborskih in lokalnih volitvah je precej nizka in se je od volitev leta 1992 postopoma nižala, vendar pa je v primerjavi z njima udeležba na evropskih volitvah od nekdaj konstantno nizka (za primerjavo glej grafikon 1).

Grafikon 1: Odstotki udeležbe na državnoborskih, lokalnih in evropskih volitvah (Vir: DVK).

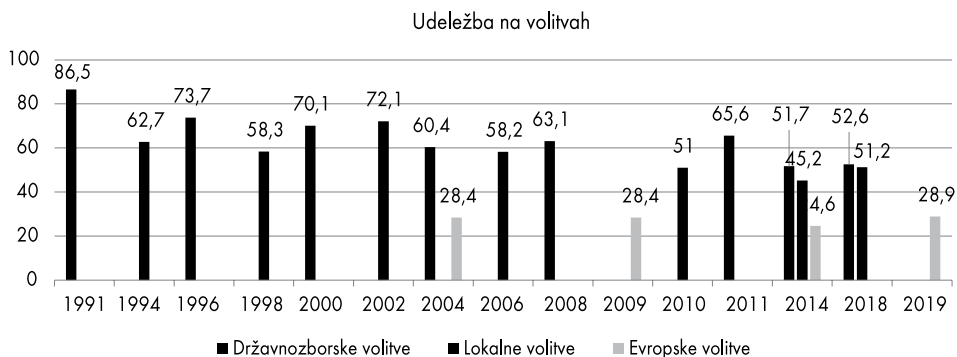
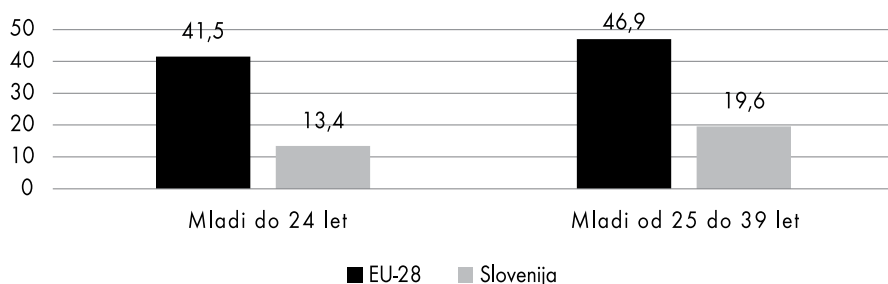

Tabela 1: Udeležba na volitvah v Evropski parlament: Slovenija, mladi v Sloveniji, EU, mladi v EU (Vir: DVK in Eurobarometer).

Leto volitev v EP	Volilna udeležba SI	Volilna udeležba SI 18-24 let	Volilna udeležba EU	Volilna udeležba EU 18-24 let ²
2019	28,9 %	13,4 %	50,6 %	41,5 %
2014	24,6 %	14 %	42,5 %	28 %
2009	28,4 %	15 %	43,0 %	29,1 %
2004	28,4 %	/	45,5 %	33 %

Zadnje evropske volitve v maju 2019 so zabeležile nadpovprečno visoko udeležbo na evropski ravni, predvsem med mladimi, ki pa se v Sloveniji ni odrazila v enaki meri (glej tabelo 1). Medtem ko se je na evropski ravni volitev udeležilo 41,5 % mladih do 24 let, se je v Sloveniji v tej starostni kategoriji volitev udeležilo le 13,4 % mladih. Zelo nizek odstotek udeležbe mladih je bilo zaznati tudi v kategoriji od 25 do 39 let. (Glej grafikon 2.)

Grafikon 2: Primerjava udeležbe mladih na evropskih volitvah 2019: EU-28 in Slovenija.

Raziskava: Znanje in odnos dijakov do Evropske unije

Metodologija

Na primeru iz šolskega okolja sem želela preveriti, kakšen odnos imajo dijaki do Evropske unije in kakšno je njihovo znanje o EU. Zanimalo me je tudi, kako se znanje in odnos spremenita po obravnavi učne snovi o EU. Spomladi 2019 sem na Gimnaziji Vič v razredu drugega letnika v obliki akcijskega raziskovanja izvedla medpredmetni modul o EU, kjer sem povezala znanja in učne cilje predmetov sociologija in angleščina. V prvem delu akcijskega raziskovanja sem najprej sestavila učni načrt za štiri šolske ure, nato sem ta modul izvedla na šoli ter opravila evalvacijo. Modul sem oblikovala po pristopu CLIL (ang. *Content and Language Integrated Learning* oz. vsebinsko in jezikovno integrirano učenje) in medpredmetno povezala poučevanje sociologije in angleščine. Med učnimi cilji so bili poznavanje delovanja institucij EU in zgodovine evropske integracije, pomen EU na vsakdanje življenje ter krepitev državljske kompetence in sporazumevalne zmožnosti. Da bi preverila uspešnost svojega dela, sem merila pri dijakih napredek v znanju in spremembi njihovega odnosa do EU. V ta namen sem sestavila dve anketi, na kateri so dijaki odgovorili pred in po izvedbi modula.

2. Avstrija 16-24 let

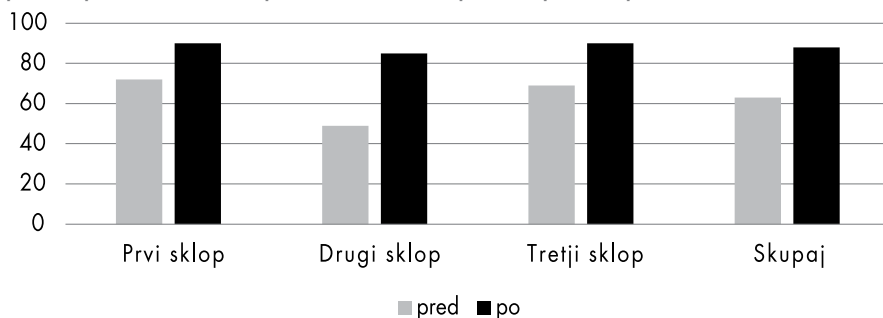
V prvo anketiranje v tednu pred izvedbo modula je bilo zajetih 30 dijakov, v drugo, ki je poteklo v tednu po izvedbi modula, pa je bilo zajeto 32 dijakov.

Za preverjanje znanja o Evropski uniji sem pripravila vprašalnik, ki je imel 27 vprašanj v treh sklopih. V prvem sklopu je bilo 5 splošnih vprašanj o EU in 5 vprašanj o zgodovini EU, v drugem sklopu 10 vprašanj o institucijah EU, v tretjem sklopu pa 7 vprašanj o življenju v EU. Vsa vprašanja so bila zaprtega tipa. Pri vsakem sklopu vprašanj so izbirali med tremi ali štirimi možnimi odgovori. Za preverjanje njihovega odnosa do Evropske unije sem sestavila anketo z desetimi trditvami, na katere so se odzivali na petstopenjski merski lestvici strinjanja (od 1 do 5), kjer je 1 pomenilo »nikakor ne drži« in 5 »popolnoma drži« za tisto osebo. V nadaljevanju predstavljam primerjavo rezultatov anket pred in po izvedbi modula.

Ugotovitve

Gledano v celoti je opaziti veliko spremembo v znanju pred in po izvedbi modula. V povprečju je prišlo do povišanja znanja o Evropski uniji za 25 odstotnih točk oziroma za 40 %. Pri vseh razen enem vprašanju je prišlo do dviga povprečja znanja v razredu. Na prvi sklop vprašanj o splošnih značilnostih in zgodovini EU je po opravljenem modulu pravilno odgovorilo 90 % dijakov oziroma 25 % več kot prej, na drugi sklop o institucijah je pravilno odgovorilo 85 % dijakov oziroma kar 75 % več kot prej in na tretji sklop o življenju v EU je pravilno odgovorilo 90 % dijakov oziroma 30 % odstotkov več kot prej. (Za primerjavo glej grafikon 3.) Pri drugem anketiranju je vsaj polovica razreda odgovorila pravilno prav na vsa vprašanja, pri sedemnajstih vprašanjih pa je več kot 90 % dijakov v razredu odgovorilo pravilno, od tega so pri šestih vprašanjih vsi v razredu poznali pravilne odgovore.

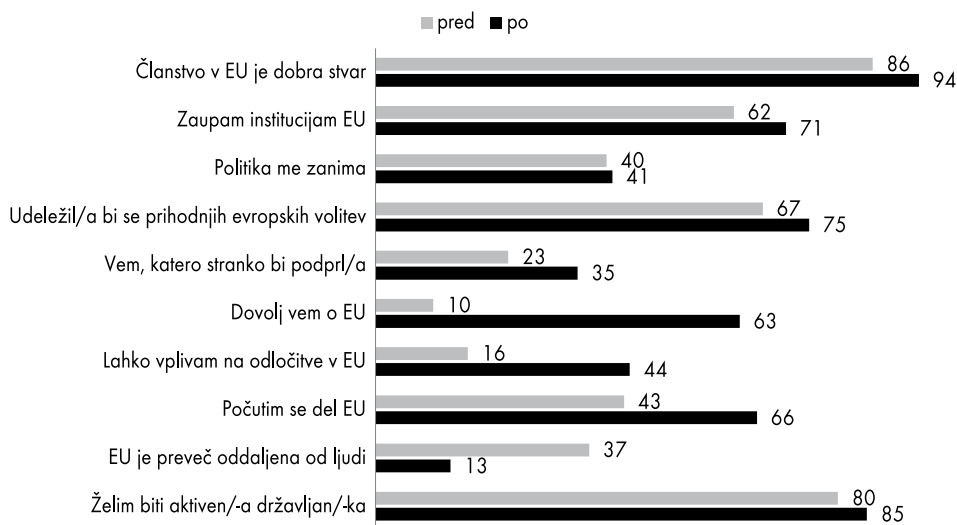
Grafikon 3: Primerjava odstotkov pravih odgovorov v preučevanem razredu po sklopih in v celoti v vprašalniku o znanju o EU pred in po izvedbi modula.

Najvišje razlike v znanju so se pokazale v drugem sklopu o delovanju institucij EU. Medtem ko prej skoraj noben dijak ni vedel, da je institucija, ki v rednem zakonodajnem postopku predlaga zakone, Evropska komisija in da se predsedovanje Svetu EU menja na vsake pol leta, sta, sodeč po testu, po izvedbi modula dve tretjini usvojili to znanje. Skoraj trikrat več dijakov oziroma 88 % vseh je po izvedbi modula vedelo, da je sedež Evropskega parlamenta v Bruslju. Zelo velik porast je bil opazen tudi pri vprašanju o številu poslancev v Evropskem parlamentu. Medtem ko je prej le 37 % poznalo pravo število evropskih poslancev, je to število potem poznalo kar 94 % dijakov. Podatki o napredovanju v znanju so bili dobra povratna informacija za presojanje uspešnosti poučevanja in zastavljenih ciljev. Glede na to, da je prišlo na vseh treh opazovanih ravneh o poznavanju Evropske unije do dviga znanja, se je poučevanje modula EU pokazalo kot uspešno.

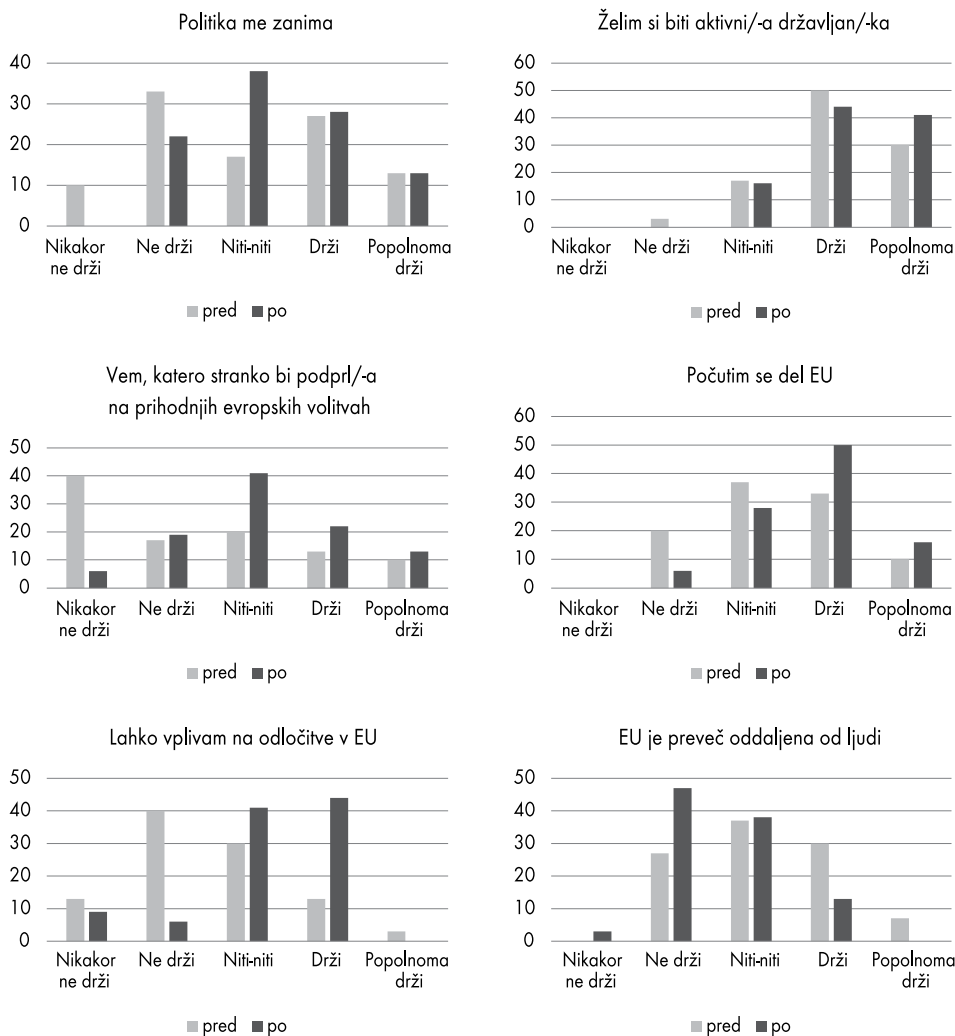
Tudi pri analizi vprašalnika o odnosu do Evropske unije so bile opazne spremembe med obema merjenjema. Po štirih opravljenih urah poučevanja o EU je bilo v opazovanem razredu zaznati pozitivnejši odnos do EU v vsaki kategoriji ankete (glej grafikon 4).

Grafikon 4: Primerjava odstotkov dijakov v preučevanem razredu, ki se strinjajo s trditvami iz vprašalnika o odnosu do EU (odgovori 4 in 5) pred in po izvedbi modula.

Da je članstvo v EU dobra stvar, je menilo 9 % dijakov več in 15 % več dijakov je izrazilo, da zaupa institucijam EU. Odstotek dijakov, ki pravijo, da jih politika zanima, se bistveno ni spremenil, vendar pa je po opravljenem modulu precej manj dijakov trdilo, da jih politika ne zanima in nihče več ni označil, da ga politika nikakor ne zanima. Prihodnjih evropskih volitev bi se udeležilo 12 % več dijakov in 6 % več dijakov je trdilo, da si želijo biti aktivni državljani. Po opravljenem modulu nihče od dijakov ni izrazil, da si ne želi biti aktiven državljan, povišal pa se je delež dijakov, ki so se popolnoma strinjali s trditvijo. Kar petkrat več dijakov kot prej je izrazilo, da po opravljenem modulu ve dovolj o EU in polovica več dijakov da ve, katero stranko bi podprli na naslednjih evropskih volitvah. Bistveno se je znižal delež tistih dijakov, ki nikakor ne vedo, za koga bi volili. Presenetljivo, kar polovica več kot prej oziroma dve tretjini dijakov po opravljenem modulu je izrazilo tudi, da se čuti del EU. Najbolj viden preobrat pa je bil opazen pri občutku za moč vplivanja na odločitve v EU. Medtem ko je prej 53 % dijakov menilo, da ne morejo vplivati na odločitve in le 16 %, da lahko vplivajo, jih je po opravljenem modulu obratno le še 15 % menilo, da ne morejo vplivati, 44 % pa jih je menilo, da imajo moč vplivati na odločitve v EU. Bistveno se je znižal tudi delež tistih, ki so menili, da je EU preveč oddaljena od ljudi. Medtem ko je prej 37 % dijakov menilo, da je EU preveč oddaljena od ljudi, je po opravljenem modulu tako mislilo le še 13 % dijakov, 50 % pa jih je menilo, da EU ni preveč oddaljena od ljudi. (Glej grafikon 5.)

Grafikon 5: Primerjava odstotkov dijakov v razredu, ki se strinjajo s prikazanimi trditvami iz vprašalnika o odnosu do EU pred in po izvedbi modula.

Zaključek

Na podlagi primera iz učilnice sem ugotovila, da se po vnosu znanja o delovanju EU spremeni tudi odnos do Evropske unije in politike na splošno. Po vnosu znanja o EU se je bistveno znižal odstotek mladih, ki so trdili, da jih politika ne zanima in nihče več ni trdil, da ga politika nikakor ne zanima. Medtem ko velik delež mladih v Sloveniji ne pozna niti razpona med desnimi in levimi strankami, je v preučevani skupini po vnosu znanja bistveno upadel delež dijakov, ki nikakor niso vedeli katero stranko bi podprli na naslednjih evropskih volitvah. V preučevanem razredu sta se ob povišanju znanja okrepila tudi pripadnost EU in zavedanje moči vpliva na dogajanje v EU. Več dijakov je izrazilo popolno strinjanje s trditvijo, da si želijo biti aktivni državljani.

Obseg mojega raziskovalnega dela je omejen, za bolj poglobljen in natančen vpogled v preučevano tematiko bi bilo potrebno raziskavo razširiti na precej večji vzorec, a na podlagi pridobljenih podatkov lahko zaključim, da je pomembno mlade izobraževati o delovanju političnih (evropskih) institucij, saj to znanje lahko prispeva k okrepitvi aktivnega (evropskega) državljanstva in državljskih kompetenc, ki med drugim predstavljajo tudi enega izmed splošnih učnih ciljev v izobraževalnem sistemu.

Literatura

- European Parliament (2014): Post-Election Survey 2014: European Elections 2014: Socio-Demographic Annex. Brussels: Public Opinion Monitoring Unit, Directorate-General for Communication. Dostopno prek: https://www.europarl.europa.eu/pdf/eurobarometre/2014/post/post_ee2014_sociodemographic_annex_en.pdf (11. 7. 2020).
- European Parliament (2019): Slovenia: Socio-demographic trendlines – EP Eurobarometer (2007-2019). Brussels: Public Opinion Monitoring Unit, Directorate-General for Communication. Dostopno prek: <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2019/socio-demographic-trends-national-public-opinion-ed5/sl-en-socio-demographic-trendlines.pdf> (11. 7. 2020).
- Lavrič, Miran; Flere, Sergej; Tavčar Krajnc, Marina; Klanjšek, Rudi; Musil, Bojan; Naterer, Andrej; Kirbiš, Andrej; Divjak, Marko; Lešek, Petra (2011). Mladina 2010: družbeni profil mladih v Sloveniji. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino; Maribor: Aristej.
- Naterer, Andrej; Lavrič, Miran; Klanjšek, Rudi; Flere, Sergej; Rutar, Tibor; Lahe, Danijela; Kuhar, Metka; Hlebec, Valentina; Cupar, Tina; Kobše, Žiga (2019): Slovenska mladina 2018/2019. Zagreb: Friedrich-Ebert-Stiftung. Dostopno prek: https://www.fes-croatia.org/fileadmin/user_upload/FES_JS_SLOVENIEN_slovenisch_WEB.pdf (11. 7. 2020).

Viri

Raziskava je bila opravljena v okviru magistrske naloge:

- Frlež, Patricija (2020): Medpredmetno povezovanje angleščine in sociologije po pristopu CLIL: primer učne teme Evropska unija = Cross-curricular Integration of English and Sociology using a CLIL Approach: the Topic of the European Union: magistrsko delo. Ljubljana: [P. Frlež]. Dostopno prek: <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=125860&lang=slv> (11. 7. 2020).

MARTIN LIPOVŠEK

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

METKA KOVAČIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

KLARA VULIKIČ

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

NASTJA JALOVEC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

JAKOB DRAŠČEK

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta

IGOR PRIBAC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta

DANIJELA LAHE

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta

ROBERT ZOREC

Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta

MIROSLAV VERBIČ

Univerza v Ljubljani, Ekonomska fakulteta

PODALJŠEVANJE ŽIVLJENJA, STARIZEM IN ŠIRŠI HUMANISTIČNO- DRUŽBOSLOVNI KONTEKST

Povzetek: *Pereč problem človeštva je trpljenje velikega števila ljudi, ko ti ostarijo. Nekateri razlogi za trpljenje so fizične narave, kot so bolezni in onemoglost, ki jih povzroči staranje. Drugi razlogi pa so psihične narave, med katerimi je predvsem zaskrbljujoč starizem, ki pomeni diskriminacijo starejših ljudi. Staranje je z ekonomskega in socialnega vidika vse bolj aktualen problem sodobne družbe, rešitev pa se kaže v prihodu novih medicinskih tehnologij, ki izboljšujejo zdravje in dolgoživost starejših ljudi. V pričujoči raziskavi je 768 udeležencev, starih nad 15 let, izpolnilo anketni vprašalnik, s katerim smo ugotavljali diskriminatoren odnos Slovencev do starejših ljudi ter zaželenost dolgoživostnih tehnologij pred in po implementaciji t.i. dolgoživostnega scenarija. Rezultati so pokazali, da večina anketirancev nima starističnih nagnenj, tendenčno so bolj staristični moški in tisti z nižjo stopnjo izobrazbe, med anketiranci pa prevladuje zaželenost dolgoživostnih tehnologij.*

Ključne besede: *dolgoživostne tehnologije, starizem, podaljševanje življenja, sociološki vprašalnik*

Vsebina

Raziskava temelji na deskriptivni in kavzalno-neeksperimentalni metodi empiričnega raziskovanja. Izvedena je bila analiza primarnih podatkov, ki smo jih pridobili s pomočjo spletnega anketnega vprašalnika preko aplikacije za spletno anketiranje (1KA). Zbiranje

podatkov je potekalo med 12. marcem in 20. aprilom 2020 v skladu z metodo priložnostnega vzorčenja. Stopnja odzivnosti je bila v prvih treh sklopih vprašalnika 31,9-odstotna, v zadnjem sklopu vprašanj pa 31,6-odstotna. V raziskavo je bilo vključenih 768 anketirancev (v zadnjem sklopu 761), starejših od 15 let. Ciljna populacija so bili prebivalci Slovenije, od tega je bilo 542 žensk in 227 moških. 42 % anketirancev je bilo starih med 15 in 29 let, 15% anketirancev je pripadalo starostni skupini med 30 in 45 let, 30% starostni skupini med 46 in 65 let, 13 % anketirancev pa je pripadalo skupini starejših, starih 65 let ali več.

V prvem sklopu vprašalnika smo z Likertovo lestvico stališč merili diskriminatoren odnos do starejših in splošno zaželenost dolgoživostnih tehnologij (DT), ekonomsko zaželenost DT, pri čemer nas je zanimal okviren mesečni znesek, ki bi ga posamezniki namenili za DT, anketiranci pa so bili s predpostavko, da bi se lahko zdravo starali, vprašani tudi o želeni dolžini življenja. Kot pomembna ločnica našega anketiranja je bila vpeljava dolgoživostnega scenarija, ki je ločila čas na sedanost in prihodnost v letu 2040. Predstavljen dolgoživostni scenarij je predpostavljala razvoj biomedicinskih terapij, ki zavirajo staranje:

Zamislite si naslednji scenarij: »Leta 2025 pride do velikih znanstvenih prebojev v razumevanju biologije staranja. Do leta 2035 biomedicinska industrija razvije in na trgu ponudi nove učinkovine, zdravila ter biomedicinske terapije, ki zavirajo staranje in pomlajujejo. Leta 2040 velik del ljudi v Sloveniji uživa tovrstne novosti. Ti ljudje so bolj zdravi in vitalni, ohranjajo svoje umske in gibalne sposobnosti, njihovo počutje izraža višjo raven energije, znaki staranja pa napredujejo veliko počasneje. Strokovnjaki predvidevajo, da bo povprečen človek živel zdrav okoli 110 let in da bo v pozni starosti lahko aktiven, družaben in zadovoljen«.

Anketirance smo nato prosili, da na drugi sklop anketnega vprašalnika odgovorijo, kot da so dvajset let starejši, ko naveden scenarij postane njihova realnost. Glede na to, da je bil zdravstveni aspekt tehnologij za podaljševanje življenja poudarjen že pred DS, so bile dodane vrednosti scenarija podrobnejši opis zdravega staranja, podatek o novi predvideni življenjski dobi in predpostavka, da se velik delež Slovencev in Slovenk v letu 2040 poslužuje uporabe DT. Drugi sklop vprašalnika je vseboval ponovitev minimalno prilagojenih trditev in vprašanj iz prvega sklopa (glej Prilogo 1), sledila pa so mu socio-ekonomska in demografska vprašanja o spolu, starosti, stopnji izobrazbe in povprečnem mesečnem neto dohodku.

Zadnji sklop vprašanj, ki ga bomo le delno omenjali, je zajemal vrednotne usmeritve pri hipotetični uporabi DT, meril pa je tudi odnos do staranja, odnos do elitizacije DT, samoocenjeno zdravje anketirancev, samoocenjeno znanje o DT in samoocenjeno znanje o mehanizmih staranja.

Za merjenje diskriminatornega odnosa do starejših smo uporabili štiri trditve iz Fraboni Scale of Ageism (Fraboni in dr., 1990), ki smo jim zaradi vsebinske narave naše raziskave in nuje dvakratne zastavitve dodali pet lastnih trditev. Za merjenje splošne zaželenosti DT smo sestavili osem trditev, ki so ocenjevale hotenje, pripravljenost na in željo po deležnosti DT.

Faktorska analiza je pred in po DS oblikovala po en faktor pod katerim smo v konstrukta združili po pet trditev. Cronbachov alfa pred DS je zanašal 0,88, po DS pa 0,91. Za potrebe ocene obsega splošne zaželenosti DT smo spremenljivki splošne zaželenosti prekodirali v dihotomni ($M_{2,5} = 0$ si ne želi DT, $M_{2,5} = 1$ si želi DT).

Pridobljene podatke smo statistično obdelali s programsko opremo IBM SPSS Statistic Subscription. Na raziskovalna vprašanja smo si odgovarjali s pomočjo Wilcoxonovega

preizkusa enakovrednih parov, Kruskal-Wallisovega preizkusa, Mann-Whitneyjevega U-preizkusa in Spearmanovega koeficienta korelacij.

Ključni temi, ki jih izpostavi naša raziskava sta starizem v slovenski družbi in želja po deležnosti ter uporabi dolgoživostnih tehnologij. Teorija o starizmu kot posledica deskriptivnih in preskriptivnih predsodkov je služila kot del ogrodja izvedene ankete (North in Fiske, 2013) – vprašanja, ki se navezujejo na družbeno koristnost, produktivnost in razdelitev političnih pravic med starejše ljudi, so prikazale slovensko družbo kot nestaristično. Trditev drži za sedanjost in tudi za hipotetično leto 2040, kjer se v obeh primerih izriše izrazito spoštovanje in sprejemanje starejšega prebivalstva kot ključnega tvorca sodobne družbe. Ugotavljamo torej, da so anketiranci v našem vzorcu izrazito nestaristični, o čemer priča podatek, da večina sodelujočih (98,7%) nima diskriminatornih stališč do starejših. Wilcoxonov preizkus pokaže, da se to dejstvo tudi po uvedbi DS ne spremeni; več je anketirancev, ki po predstavitvi DS izkazujejo staristična stališča ($z = -2,856$, $P = 0,004$), a je sprememba v stopnji soglašanja s starističnimi trditvami mala ($r = 0,103$).

Ob podrobnejši analizi ugotovimo, da so moški ($U = 52304,500$, $P = 0,001$) in tisti z nižjo izobrazbo ($\rho = -0,088$, $P = 0,015$) tendenčno bolj staristični, po predstavitvi DS pa ugotovimo tudi negativno statistično značilno korelacijo med starizmom in zaželenostjo DT ($\rho = -0,135$, $P = 0,000$), ki sicer pred predstavitvijo DS ne obstaja; bolj staristični ljudje so tako tisti, ki si DT v hipotetičnem scenariju manj želijo. Dodatno je potrebno omeniti, da se po DS na novo pojavi tudi pozitivna korelacija med starizmom in starostjo ($\rho = 0,158$, $P = 0,000$), kar pomeni, da so starejši anketiranci po vpeljavi DS tendenčno bolj staristični.

Ugotavljamo tudi, da je strah pred staranjem pozitivno povezan s starizmom, saj so posamezniki, ki so izrazili, da jih je bolj strah staranja, odgovarjali tudi bolj staristično.

Mlajše posameznike, stare od 15- 29 let, je bilo bolj strah staranja kot starejše. Ena izmed možnih razlag za to lahko iščemo v tem, da starizem na individualni ravni služi kot obrambena funkcija ega. Človek namreč ko razmišlja o sebi skozi čas, proizvede zavedanje o svoji smrti, kar mu povzroča anksioznost. Ker se bojimo smrti pa se bojimo tudi staranja, ravno starejši pa nas spominjajo na neizogibno umrljivost (Greenberg, Pyszcynski in Solomon, 1986).

V splošni zaželenosti DT po implementaciji DS ne pride do večjih sprememb. Med anketiranci pred DS prevladuje zaželenost DT (79,1%), ki se po DS nekoliko poveča ($z = -6,600$, $P = 0,000$), vendar je sprememba v stopnji soglašanja s trditvami, ki izkazujejo zaželenost DT, mala ($r = 0,238$). Večje spremembe zabeležimo v primeru ekonomske zaželenosti DT, saj je povprečje zneska, ki bi ga bili anketiranci pripravljani mesečno nameniti za DT, pred predstavitvijo DS znašalo 39,0€, po scenariju pa kar 70,6€. Ekonomska dimenzija zaželenosti dolgoživostnih tehnologij je bila po scenariju statistično značilno pozitivno povezana z dohodkom in statistično značilno negativno povezana s starostjo, kar pomeni, da bi mlajši ljudje za dolgoživostne tehnologije tendenčno namenili več denarja kot starejši. Sklepamo, da bi mlajši več denarja morda namenili ker jih je bolj strah staranja in bi s tem ohranili distanco do staranja in smrti.

Pomembne spremembe po implementaciji DS smo opazili tudi pri odgovorih na vprašanje »kako dolgo bi si želeli živeti, če bi lahko ohranili zdravje in vitalnost?«, saj je povprečna zelena starost tistih, ki si ne želijo neskončno dolgega ali zelo dolgega življenja pred scenarijem znašala 90,2 leti, po scenariju pa 95,9 let. Večnega ali izredno dolgega življenja si je pred scenarijem želelo 13,3% anketirancev, po scenariju pa 13,4%. Po predstavitvi ZDS tako zabeležimo porast v zeleni starosti s srednjim učinkom ($z = -11,327$, $P = 0,000$, $r = 0,409$).

Nadaljnja analiza pokaže, da si DT bolj želijo višje izobraženi ($p = 0,075$, $P = 0,037$) in tisti z višjim povprečnim mesečnim neto dohodkom ($p = 0,124$, $P = 0,001$), ki pa bi bili za DT pripravljeni tudi več plačati ($p = 0,123$, $P = 0,001$). Hkrati ugotovimo močno pozitivno statistično značilno korelacijo med povprečnim mesečnim neto dohodkom in želeno dolžino življenja ($p = 0,450$, $P = 0,000$). Splošna zaželenost DT izkazuje tudi statistično značilne razlike glede na starost ($p = 8,232$, $P = 0,041$); DT si tako najbolj želijo anketiranci, stari med 30 in 45 let, najmanj pa tisti, stari med 15 in 29 let. Ekonomska zaželenost DT pomembnih razlik glede na starost ne izkazuje.

V ekonomski in splošni zaželenosti DT pred scenarijem ne zabeležimo statistično značilnih razlik glede na spol, a opažamo trend, da so DT v obeh smislih bolj zaželeni med moškimi kot med ženskami. Po implementaciji scenarija bi bili za ZDT moški statistično značilno pripravljeni mesečno nameniti več denarja kot ženske ($U = 55293,000$, $P = 0,037$).

Ugotavljamo, da bi se večina anketirancev za uporabo DT odločila zaradi zdravja, saj je pri vprašanju »če bi se odločili za uporabo biomedicinskih terapij, ki omogočajo daljše in bolj zdravo življenje, katera izmed navedenih vrednot bi bila za vas najbolj pomembna?« kar 66,6% je zdravje izbralo kot najpomembnejšo motivacijsko vrednoto; tej sta z 12,0% sledila neodvisnost in z 11,2% sreča. Najmanj pomembne motivacijske vrednote so bile privlačen videz (51,5%), čim daljše življenje (20,4%) in družbena koristnost (12,6%). V prid pomembnosti zdravja pri odločitvi o uporabi DT je govorilo tudi visoko nestrinjanje (72,6%) s trditvijo »želim si, da bi bila povprečna življenjska doba človeka daljša, četudi bi se v času starosti soočal z boleznimi«.

Posamezniki, ki so na vprašanje o tem, ali poznajo mehanizme staranja, odgovorili pritrdilno, so bili manj staristični. Tako lahko sklepamo, da je pomembno izobraževanje o procesu staranja, saj lahko to pomaga pri zmanjševanju anksioznosti in stereotipov do starejših, prav tako je pomembno ozaveščanje ljudi o pojavu starizma. Če ljudi poučimo o procesu staranja, jih bo manj strah staranja, manj bodo negativni in manj jim bo neprijetno druženje s starejšimi (Donizetti, 2019).

Za konec pa smo iz ankete tudi izvedeli, da je na področju podaljševanja življenja želja po pravičnosti skoraj soglasna: »Bil/a bi jezen/a, če bi biomedicinske terapije, ki omogočajo daljše in bolj zdravo življenje bile na voljo le bogatim.« Pri tem jih je 64% odgovorilo »popolnoma se strinjam«, 31% »se strinjam« in le 3% »se ne strinjam« in 2% »popolnoma se ne strinjam«. Vredno pa je omeniti tudi pomembnost želje anketirancev, ki so si močno želeli kritje dolgoživostnih tehnologij v okviru zdravstvenega zavarovanja. Velik del ljudi je bil sicer pripravljen nameniti del svojega rednega dohodka v pridobivanje omenjenih tehnologij, a zdravstveno zavarovanje je bilo tisto, ki je prednjačilo in tudi zarisalo pot želji po državnem vlaganju v razvoj dolgoživostnih tehnologij ter regulaciji trga.

Željo po deležnosti lahko torej označimo kot željo, ki zahteva pravično porazdelitev zdravstvenih sredstev med prebivalstvom, državne posege v trg in pomembnost nepristranskih nevladnih organizacij, ki delujejo odkrito ter objektivno.

Rezultati naše raziskave na slovenskih tleh pokažejo velik ekonomski potencial zdravih dolgoživostnih tehnologij, a opozarjajo na nevarnost elitizacije, saj si bolj premožni želijo živeti dlje in bi bili za DT pripravljeni plačati več. Tolmačenje biomedicinske znanosti, obveščanje o napredku in razvoju dolgoživostnega področja ter zahteva po tem, da tovrstne tehnologije ne postanejo le še en vidik družbenih neenakosti, se kaže kot ključen izsledok naše analize.

Projekt je sofinanciran preko Evropske unije iz Evropskega socialnega sklada in Republike Slovenije, v sodelovanju s Filozofsko fakulteto Univerze v Ljubljani, Celico d.o.o. in Društvom za vitalno podaljševanje življenja Slovenija. Za sodelovanje in pomoč se zahvaljujemo dr.med. Dušanu Kebru.

Literatura

- Donizzetti, Anna Rosa. Ageism in an aging society: The role of knowledge, anxiety about aging, and stereotypes in young people and adults. *Int J Environ Res Public Health*, 16(8), str. 1329.
- Fraboni, Maryann, Saltstone, Robert, in Hughes, Susan. (1990). The Fraboni scale of ageism (FSA): An attempt at a more precise measure of ageism. *Canadian Journal on Ageing*, 9(1), str. 56–66.
- Greenberg, Jeff, Pyszczynski, Tom, in Solomon, Sheldon. (1986). The causes and consequences of the need for self-esteem: A terror-management theory. V R. F. Baumeister (ur.), *Public Self and Private Self* (str. 189–212). New York: Springer.
- North, Michael, in Fiske, Susan. (2013): Act your (old) age: Prescriptive, ageist biases over succession, consumption, and identity. *Personality and Social Psychology Bulletin* 39(6), str. 720–734.

OKROGLA MIZA: Erik Olin Wright – DRUGAČEN SVET JE MOGOČ

Globalna pandemija je razkrila pomanjkljivosti neoliberalizma kot specifične oblike kapitalizma. Mnoge vlade so bile prisiljene v opuščanje neoliberalnih načel in uvajanje državno zagotovljenih javnih dobrin in storitev. Kar je mnogim vlilo upanje, da je drugačen svet mogoč in s pravo strategijo tudi dosegljiv. Vprašanje strategije spodkopavanja kapitalizma in njegovega preoblikovanja v demokratični socializem je glavna tema zadnje knjige Erika Olina Wrighta *Kako biti antikapitalist v 21. stoletju*, ki smo jo letos dobili v slovenskem prevodu. Na okrogli bomo podrobneje predstavili zadnje Wrightovo delo in razmislili kako oblikovati strategije za zagotavljanje bolj demokratičnega in egalitarnega sveta po končani krizi.

Moderator: **OTTO Gerdina**

Potrjeni sogovornici: TANJA RENER, KLEMEN PLOŠTAJNER,
DARIJ ZADNIKAR

OKROGLA MIZA: SEKCIJA ZA PROSTOR IN OKOLJE

DRUŽBENO OKOLJE IN FIZIČNI, GRAJENI PROSTOR V RAZMERAH VIRTUALIZACIJE DELA

Tema okrogle mize je potencialni (dolgoročnejši) vpliv pandemije COVID-19 na prostorsko-časovno organizacijo stanovanja in dela, torej ločevanje ali združevanje (ko-lokacije) bivanjskih in delovnih (ekonomskih) aktivnosti. V tem oziru bomo razpravljali o vplivih začasnih (emergentnih) norm izolacije na procesualno naravo združevanja oz. ločevanja življenjskih sfer. V letošnjem letu (2020) smo namreč soočeni s poplavo komentarjev in objav v recenzirani publicistiki, ki kot posledico prostorske izolacije v času pandemije anticipirajo "pospešek" fenomena *domocentričnosti* znotraj siceršnjega procesa virtualizacije družbe. Vprašanje je, kako je mogoče sociološko anticipirati morebitne trajnejše posledice pojava, ne da bi ostali na ravni špekulacij? Ali je sociologija dovolj opremljena, da dejavno, na čezdisciplinarni način, ne da bi ostajala zgolj na abstraktni ravni pojasnjevanja, prispeva k snovanju javnih politik prostorsko-časovnega (re)organiziranja vsakodnevnega življenja posameznikov, skupin in inštitucij.

Moderator: **MARJAN HOČEVAR**

Diskutanti: ZDRAVKO MLINAR, SAMO PAVLIN, MATJAŽ URŠIČ,
PRIMOŽ MEDVED, TILLEN JERNEJ BLATNIK

MARJAN HOČEVAR

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

DRUŽBENO IN BIOFIZIČNO OKOLJE: DOM IN DELO V RAZMERAH ZAPOVEDANE VIRTUALIZACIJE

Povzetek: Prispevek obravnava dileme prostorsko-časovne re-organizacije povzročene ali pospešene z emergentnim pojavom pandemije COVID-19, z morebitnim potencialom dolgoročnejših družbenih sprememb. Osredotočamo se na razmerja med prostorsko delitvijo oz. združevanja stanovanja (doma) in dela (službo). S pomočjo diskurzov refleksivne in ekološke modernizacije anticipiramo morebitno izrazitejšo de-diferenciacijo posameznikove časovne organizacije, rabe prostora ter delovanja v prostoru. Kritično razpravljamo o trajnejšem vplivu pandemične izolacije na pospešeno krepitev domocentričnosti. Utemeljujemo domnevo, da idealiziran privid vsenamenskosti (ubikvitarnosti) domal bivališča kot "zatočišča" ali "trdnjave" pred tveganji: 1) oži emancipatorno razumevanje javnega in družbenega kot komplementarnost zasebnemu in intimnemu, 2) ni v skladu s krepitvijo refleksije o povezanosti narave (biofizičnosti) in družbelkulture.

Gljučne besede: prostorsko-časovna organizacija, pandemija, emergentnost, domocentričnost, ekološka refleksivnost

Uvod

V prispevku najprej problematiziramo opremljenost sociologije za aplikativno raziskovanje okoljskih problemov, zlasti emergentnih pojavov oz. *dogodkov* kot so pandemije (v primerjavi s procesi), ki lahko vplivajo na družbene spremembe. Ob tem razpravljamo o uporabnosti dveh okoljskih paradigem znotraj modernizacijskih konceptov refleksivnosti. Nato povzamemo nekaj ključnih kronoloških premikov in analitičnih nastavkov za obravnavo dinamike diferenciacije in integracije v prostoru, relevantnih za pojav sedanje pandemije. V tem oziru analiziramo vpliv začasnih norm izolacije na dolgoročno, procesualno naravo združevanja življenskih sfer. Obravnavo problemsko postavljamo v dva širša analitična okvira: teze o de-diferenciaciji sfer vsakdanjega življenja v postindustrijski oz. informacijski družbi in krepitve ekologizacije družbe. Preverjamo domnevo o vplivu pospešene *domocentričnosti* v času pandemije COVID-19 na trajnejše (retrogradne) posledice za družbene odnose – re-tradicionalizacijo družbe. Izpostavimo tudi drugo možnost saj bi učinki utegnili biti celo nasprotni. De-diferenciacijo življenskih sfer razumemo v kontekstu procesa refleksivne modernizacije, ki vključuje recepcijo tveganja (posebej okoljskega), fleksibilnosti in selektivnosti delovanja akterjev v prostoru/času.

Refleksija emergentne prostorske izolacije

V prvi polovici leta 2020 smo soočeni s poplavo komentarjev in objav v recenzirani publicistiki, ki kot posledico prostorske izolacije v času pandemije anticipirajo "pospešek" fenomena *domocentričnosti* znotraj siceršnjega procesa virtualizacije družbe (Byrne, 2020; Doling in Arundel, 2020; Maalsen, Dowling, 2020). Ta anticipacija je značilna poslošitev

procesualne narave z običajno variabilnostjo pojavnih manifestacij, vključno s protislovji in negotovostmi, ki jih proizvajajo. Domnevamo, da gre za poenostavljeno, prehitro in premočrtno sklepanje o posledicah emergentnega pojava. Podlage takšnih sklepanj so bodisi v dramtizaciji "ontološke varnosti" ali tehnološkega detreminizma, sicer v resnici kompleksne medodvisnosti emergentnosti in procesualnosti. Virtualizacija postopno res relativizira pomen časovnih ritmov in prostorskih rab. Kot bomo skušali preliminarно utemeljevati s pomočjo diskurzov reflektivne modernosti in modernizacije ekologije, je bolj primerna razlaga vključevanja pojava pandemije v procesualno logiko spreminjanja časovno-prostorske integracije in diferenciacije. Pri tej domnevi bi šlo bolj za prerazporejanje ali reorganizacijo, ki ne pomeni nujno premočrtne nadomestljivosti ali zamenljivosti fizičnih prostorov z virtualnimi. Pojavljajo se različne oblike njune komplementarne rabe, denimo v zvezi s stanovanjem, delom, prostim časom ali potovalnostjo. Kot kaže empirična evidenca, se vzporedno z bivanjsko sedentarnostjo, povečujejo in prepletajo različne oblike mobilnosti, vključno s sicer selektivno rabo javnih prostorov (Bissel, 2008; Hočevvar, 2018). Nekateri izsledki raziskav kažejo, da tipično delo tistih, ki delajo od doma vsebuje več službene potovalnosti kot prej, ko so delali v pisarnah (Fortunati in Taipale, 2017). Navidezno paradoksalno, smo ljudje vedno več "doma", če fenomen opazujemo z vidika vsakodnevnih aktivnosti, vendar pa so obenem naša potovanja "z doma" in kraja prebivanja bodisi bolj pogosta, bolj oddaljena ali pa geografsko bolj razpršena v daljšem časovnem zajetju (npr. v enem letu ali v življenjskem poteku). Relativizacija časovno-prostorske organizacije je mogoče umestiti v širši okvir teze o de-diferenciaciji sfer vsakdanjega življenja (stanovanja, dela, prostega časa, mobilnosti) v postindustrijski družbi (Beck, 2000; Kaufman-Scarborough, 2006; Cohen et al, 2015). Večina emergentnih pojavov ima tendenco inercije "repa", da vztrajajo skozi krajše ali daljše časovno obdobje. Občasno pa pojavi, če uporabimo ljudsko ponazoritev za reflektivnost, še posebej "odpirajo oči". Zakaj in v povezavi s čim bolj temeljnimi, bi sedanja pandemija morda res lahko bila ključna prelomnica pri spremembi vedenja ljudi ter za strukturiranje in upravljanje družbe? Bo to morda okoljska reflektivnost?

Procesi in emergentni pojavi: refleksija pandemije, ko ta izzveni

Vprašanje torej je, če bi in v kolikšni meri bi posledice pojava pandemije COVID-19, ko "akutnost" izzveni, utegnile različne razlage o razmerju med stanovanjem/delom, prebivanjem/mobilnostjo in javnim/zasebnim zamajati v eno, drugo ali različne smeri. Na čem bo temeljila refleksija, ki utegne sprožiti spremembe v rabi prostora in organizaciji časa? Sociologija nima veliko operacionalnih orodij, ki bi omogočala konkretnejše raziskovanje nepredvidenih, neželenih ter časovno omejenih pojavov s potencialnimi dolgoročnimi posledicami. Predstavniki okoljskih paradig s tem v zvezi poudarjajo premajhno občutljivost sociologije in njenih subdisciplin za razumevanje procesov v naravi ali vsaj sposobnost povezovanja "socio-logike" z "bio-logiko" (kar je sicer vzajemni problem obeh logik) zaradi česar umanjajo večkratna pojasnjevanja (York in Clark; Dingwall in dr, 2013;). Menimo, da so konceptualne premise reflektivne in okoljske modernizacije dobra podlaga za kontekstualizacijo posledic pandemije. V poteku družbeno-prostorskih sprememb so že anticipirane procesualne variabilnosti. Nanašajo se na inkrementalnost, nihanja, regresije kot tudi na dolgoročne vplive posamičnih, zelo različnih "markantnih" pojavov, npr. kriz, potresov, vojn, izbruhov epidemij, lakote ali okoljskih nesreč. Toda ti pojavi niso le raznovrstni, temveč so nekateri medsebojno povezani do te mere, da imajo očiten skupni

potek. Najočitnejša in hkrati najbolj markantna je povezava med pojavi okoljskih nesreč, biofizičnim spreminjanjem, predvsem rušenjem biotskega ravnovesja z naravo poteka družbene modernizacije. Pojav pandemije omogoča razmislek o procesualnem pospešku pri "odpiranju oči" integralne narave življenskega okolja, vse od stanovanja na individualni ravni do okoljskega ravnovesja na globalni ravni. Izsledki (negativnih) posledic inherentne povezanosti izbruhov nalezljivih bolezni (npr. zoonoze) s procesi družbene modernizacije so nedvoumni. Poleg zanesljivosti o vzrokih povezanosti je večja tudi stopnja napovedljivosti pogostosti in moči teh pojavov ob nespremenjeni procesualnosti (Janes in dr, 2012).

Kot podlago naše obravnave se naslonjamo na koncepta "modernizacije ekologije" in "refleksivne modernizacije o okolju" (Spaargaren, Mol in Buttel, urd., 2000). Oba ostajata v klasičnem sociološkem okviru tematiziranja povezav narave in kulture, vendar se ne obračata k biologizmu. Ostajata v modernizacijskih pojasnjevalnih okvirih in zavračata radikalne koncepte revolucionarne transformacije družbe. Zavračata tudi projekcije dolgoročneje modernizacijske regresije z re-tradicionalizacijo družbe, zlasti pa upoštevata zatečeno kompleksnost v tej fazi procesa modernizacije. Emergenca refleksijo ekološke modernizacije pospeši, obenem pa jo lahko spremljajo nasprotnosmerni pojavi regresije, v smislu dvoma ali zanikanja povezanosti pandemije s posegi v okolje. Učinki so lahko tudi hibridni in se gibljejo v razponu od antropocentrizma z zanikanjem okoljskih sprememb do ekocentričnega prepričanja o nujni takojšnji družbeni revoluciji. Nekateri vzgibi so tipično postmoderni in drugi predmoderni; od nezaupanja ekspertnim sistemom do iskanja odrešenikov z vračanjem k avtoritarnim voditeljem. Gre za navidezno protislovje, ko kompleksnost medsebojne povezanosti neželenih pojavov zahteva refleksivno odzivnost, "pridelano" prav z modernizacijo družbe. Oba diskurza združuje kritika znanstvenega redukcionizma o emergentni lastnosti sistemskega ravnovesja narave in kulture (Pellizzoni, 2016).

Združevanje stanovanja in dela v kontekstu diferenciacije in integracije v prostoru

Vprašanje ločevanja, razmejevanja, združevanja ali ko-lokacije bivanjskih in delovnih aktivnosti je sociološka stalnica (Kaufman-Scarborough, 2006). Novejše raziskovanje združevanja stanovanja in dela pod vplivom telekomunikacij, "ekonomije znanja" ali "delitvene ekonomije" je subdisciplinarno specifično, znotraj sociologije stanovanja, študij organizacij/dela, komunikacij, v prostorskih študijah in drugje. Urbane in okoljske študije to problematiko povezujejo s tipologijo bivališč ter problematičnim poselitvenim razraščanjem v naravno okolje, ki pospešuje združevanje stanovanja in dela. V sedanjih izrednih razmerah pa postaja toliko bolj očitno, da je integralni pristop, ne samo znotraj družboslovnih subdisciplin, temveč med zgoraj obravnavano socio- in bio-logiko. V splošnem ni dvoma, da spreminjajoče meje med domom in delovnim mestom zahtevajo rekonceptualizacijo obeh posamičnih "spremenljivk"; stanovanja in dela, nato pa še skupno obravnavo z drugimi; prostega časa, javne sfere, produkcije grajenega prostora, ravnanja z okoljskimi viri itd. (Wapshott, Mallett, 2012; Rogers, Power, 2020). Razmere, ko vedno večje število ljudi dela doma, ne vpliva le na tip, obliko in lokacijsko izbiro bivališča gospodinjstva, temveč lahko dolgoročno transformira naravno okolje, fizično strukturo krajev (mest), na prerazporeditev vrednosti nepremičnin ter širši trg stanovanj in dela.

V grobem gre za procesualno, čeprav ne nujno enosmerno razumevanje družbenih sprememb, ki se odražajo v organizaciji grajenega prostora in delovanju (gibanju) v fizičnem prostoru, vendar je vloga "naravnega okolja" skromnejše kontekstualizirana. Tako kot je bila

integracija bivanja in dela pogojena z načini produkcije in omejeno mobilnostjo v agrarnih ter njuno ločenostjo v industrijskih družbah, je njuno ponovno združevanje posledica deindustrializacije, informatizacije in časovno-prostorske prožnosti ("krčenja prostora"). Preobrazba načina produkcije in s tem časovno-prostorske organiziranosti, omogoča dokaj zanesljivo in premočrtno procesualno predvidljivost. Zakonitost de-diferenciacije prej jasno zamejenih življenskih sfer kot sta stanovanje/delo in javno/zasebno se krepi inkrementalno, lahko tudi niha ali zaostaja s časovnimi zamiki za tehnološkimi novostmi, kot je sicer značilno za večino družbenih pojavov (Shen in dr, 2015). Večinoma pa literaturi prevladuje ocena, da sam tehnološki razvoj (vključno s telekomunikacijskim) praviloma ne povzroča strukturnih družbenih sprememb, temveč "prerazporedi" družbeno dinamiko, ki nato skupaj z drugimi dejavniki vodi v bolj temeljne spremembe. Tehnološke spremembe niso vedno nujni pogoj za druge družbene spremembe. Lahko so nujni določeni tehnološki pogoji, preden lahko drugi dejavniki, tudi emergentni pojavi kot je sedanja pandemija, povzročijo določene spremembe. Iz tega izhaja argument, da je sicer izrazito pospešena virtualizacija družbenih praks, gledano v celoti, komplementarna in ne nadomestljiva ali zamenljiva fizično-prostorskim.

Eno bolj celovitih teoretskih razlag preobrazbe prostorske organizacije družbe, ki vključuje tudi konkretizirano obravnavo pri ločenosti ali povezanosti stanovanja in dela ter javne sfere v procesu virtualizacije, ponuja Mlinar (1994, 2014). Za njegovo obravnavo združevanja stanovanja (prebivanja) in dela ter zasebnega in javnega v "integralno življensko okolje" je značilno zavračanje skrajnih pogledov. Izogne se apologiji tehnološkega determinizma kot tudi enostranskemu poudarjanju reprodukcije neenakosti in re-tradicionalizaciji, saj po njegovem vsako strukturno obliko integracije pogojuje samostojnost in selektivnost v delovanju akterjev (Hočevár, 2014).

Scenariji

Razmerja med delom in domom oz. stanovanjem so, kot smo skušali pokazati v dosednji razpravi večplastna. Zadevajo tako strukturne oz. procesualne kot pojavne vidike organiziranosti, na oseh neenakosti/diferenciacije in avtonomije/integracije. Krčenje prostora/časa s telekomunikacijsko tehnologijo omogoča de-diferenciacijo sfer vsakdanjega življenja, ki jo lahko kontekstualiziramo v proces refleksivne modernizacije in ekologizacije družbe. Ta vključuje recepcijo različnih vrst tveganja, fleksibilnosti in selektivnosti v prostoru/času. Pri tem ne gre le za fizične manifestacije bližine in oddaljenosti, temveč za spreminjanje dinamike "socialnih okolij" z nasprotujočimi učinki, npr. oženja ali širitve družbenega prostora, zaton javne družbene sfere ali prežemanje javnega/zasebnega, (Hočevár in Zorman, 2012). Zasnova in organiziranost grajenega prostora je le "evklidska" preslikava družbene organiziranosti, vključno s stanovanjem in prostorsko-časovno organizacijo plačanega dela (Shen et al, 2015). Epidemiološke razmere ustvarjajočasno zahtevo po prostorski izolaciji in omejevanju mobilnosti v arbitrarno zamejenem fizičnem prostoru. Virtualizacija sociacij ni več le izbira, temveč nuja (ali prisila). Dilema je, če in v kolikšni meri lahko ta začasnost zaznamuje trajnost. Torej, kako v kontekstu združevanja stanovanja s plačanim delom anticipirati dolgoročnejši vpliv emergentnosti, kot je pandemija COVID-19 na družbeno procesualnost oz. spremembe? Iz dosedanje razprave o posledicah pandemije sta v grobem mogoča dva "scenarija": 1) linearno se bo povečevala domocentričnost in s tem re-tradicionalizacija družbe; 2) de-diferenciacija življenskih sfer se bo naraščajoče navezovala na okoljsko refleksijo kot del procesa refleksivne modernizacije.

Viri

- Beck, U. (2000). The cosmopolitan perspective: Sociology of the second age of modernity*. *The British Journal of Sociology*, 51(1), 79–105. <https://doi.org/10.1111/j.1468-4446.2000.00079.x>
- Bissell, D. (2008). Comfortable Bodies: Sedentary Affects. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 40(7), 1697–1712. <https://doi.org/10.1068/a39380>
- Byrne, M. (2020). Stay home: Reflections on the meaning of home and the Covid-19 pandemic. *Irish Journal of Sociology*, 0791603520941423. <https://doi.org/10.1177/0791603520941423>
- Cohen, S. A., Duncan, T., & Thulemark, M. (2015). Lifestyle Mobilities: The Crossroads of Travel, Leisure and Migration. *Mobilities*, 10(1), 155–172. <https://doi.org/10.1080/17450101.2013.826481>
- Dingwall, R., Hoffman, L. M., & Staniland, K. (2013). *Pandemics and Emerging Infectious Diseases: The Sociological Agenda*. John Wiley & Sons.
- Doling, J., & Arundel, R. (2020). The Home as Workplace. University of Amsterdam (working paper). [file:///C:/Users/hocevarm/Downloads/wps_43%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/hocevarm/Downloads/wps_43%20(2).pdf)
- Fortunati, L., & Taipale, S. (2017). Mobilities and the network of personal technologies: Refining the understanding of mobility structure. *Telematics and Informatics*, 34(2), 560–568. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.09.011>
- Giddens, A. (2013). *The Consequences of Modernity*. John Wiley & Sons.
- Hočevar, M. (2014). Globalizacija kot podružbljanje in osamosvajanje: dialektika strukture in delovanja v sociološkem pristopu Zdravka Mlinarja. Izzivi globalizacije in sociologija Zdravka Mlinarja, Teorija in praksa, 40–67.
- Hočevar, M. (2018). Problem prostorsko-okoljske trajnosti v razmerah naraščajoče fluidnosti družbenih razmerij. *Družboslovne Razprave*, 34(89), 7–17
- Hočevar, M., & Zorman, A. (2012). Contextual mobility and the new “mobility paradigm”: the nature of travel mode choices reconsidered. *Rethinking everyday mobility*, 33–65, Civitas
- Janes, C. R., Corbett, K. K., Jones, J. H., & Trostle, J. (2012). Emerging infectious diseases: The role of social sciences. *The Lancet*, 380(9857), 1884–1886. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(12\)61725-5](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(12)61725-5)
- Kaufman-Scarborough, C. (2006). Time Use and the Impact of Technology: Examining workspaces in the home. *Time & Society*, 15(1), 57–80. <https://doi.org/10.1177/0961463X06061782>
- Maalsen, S., & Dowling, R. (2020). Covid-19 and the accelerating smart home. *Big Data & Society*, 7(2), 2053951720938073. <https://doi.org/10.1177/2053951720938073>
- Mlinar, Z. (1994). *Individuacija in globalizacija v prostoru* (Vol. 35). Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Mlinar, Z. (2012). *Življenjsko okolje v globalni informacijski dobi: Knj. 1, Prostorsko-časovna organizacija bivanja: raziskovanja na Koprskem in v svetu*. Fakulteta za družbene vede.
- Pellizzoni, L. (2016). Catching up with things? Environmental sociology and the material turn in social theory. *Environmental Sociology*, 2(4), 312–321. <https://doi.org/10.1080/23251042.2016.1190490>
- Renn, O. (2008). Concepts of Risk: An Interdisciplinary Review Part 1: Disciplinary Risk Concepts. *GAIA - Ecological Perspectives for Science and Society*, 17(1), 50–66. <https://doi.org/10.14512/gaia.17.1.13>
- Rogers, D., & Power, E. (2020). Housing policy and the COVID-19 pandemic: The importance of housing research during this health emergency. *International Journal of Housing Policy*, 20(2), 177–183. <https://doi.org/10.1080/19491247.2020.1756599>

- Shen, Y., Chai, Y., & Kwan, M.-P. (2015). Space–time fixity and flexibility of daily activities and the built environment: A case study of different types of communities in Beijing suburbs. *Journal of Transport Geography*, 47, 90–99. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2015.06.014>
- Spaargaren, G., Mol, A. P., & Buttel, F. H. (Eds.). (2000). *Environment and global modernity*. Sage.
- Wapshott, R., & Mallett, O. (2012). The spatial implications of homeworking: A Lefebvrian approach to the rewards and challenges of home-based work. *Organization*, 19(1), 63–79. <https://doi.org/10.1177/1350508411405376>
- York, R., & Clark, B. (2007). The Problem with Prediction: Contingency, Emergence, and The Reification of Projections. *The Sociological Quarterly*, 48(4), 713–743. <https://doi.org/10.1111/j.1533-8525.2007.00098.x>
- Zinn, J. O. (2009). *Social Theories of Risk and Uncertainty: An Introduction*. John Wiley & Sons.

SAMO PAVLIN

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

IZZIVI PROUČEVANJA ZAPOSRLJIVOSTI VISOKOŠOLSKIH DIPLOMANTOV V ČASU IZOBRAŽEVANJA NA DALJAVO IN PO NJEM

Povzetek: V tem prispevku razpravljam o spremembah pri proučevanju učnih izidov oziroma kompetenc in pripravi študentov na delo v času pandemije covid-19. V slovenskem in mednarodnem prostoru smo priča nepričakovano hitri upeljava digitalne tehnologije v procese učenja in poučevanja. Sprašujem se, ali spremembe tako imenovane digitalne transformacije učenja, ki smo jim priča v času pandemije, v resnici ne pomenijo mnogo več kot le načina kurikularne izvedbe. Predpostavljam, da se bo proučevanje zaposrljivosti širilo na nova področja fizične zasnove visokošolskih institucij, povezanosti učenja v visokošolskih institucijah z učenjem v delodajalskih organizacijah (študijske prakse), mednarodne mobilnosti študentov ter družbene vloge univerze. V tem trenutku ni znano, kako bo pandemija „zaznamovala“ zaključne listine študentov in diplomantov tega prehodnega obdobja.

Ključne besede: izobraževanja na daljavo, visoko šolstvo, pandemija covid-19, kompetence, zaposrljivost diplomantov

Uvod

V letu 2020 nas je nova pandemija covid-19 v slovenskem in mednarodnem prostoru opremila z izkušnjo dela in izobraževanja na domu v obsegu in načinu, ki smo si ju prej težko predstavljali. To obdobje močno vpliva na številne družbene procese, institucije in vrednote. V tem kratkem prispevku se bom omejil na razpravo o spremembah pri proučevanju i) učnih izidov oziroma kompetenc in ii) pripravi študentov na delo v času pandemije covid-19. Kompetence razumem kot sposobnost uporabe znanja v določeni socialni situaciji. Zaposrljivost pa razumem kot dejansko ali potencialno sposobnost diplomantov dobiti delo skladno s študijem ali njihovimi drugimi razvojnimi ambicijami. Menim, da se številne delovno specifične, kot tudi bolj generične kompetence (npr. obvladovanje stresa, upravljanje časa, timsko delo...), v visokem šolstvu razvijajo v trenutnih razmerah pandemije drugače kot so se prej.

Leta 2018 sem v znanstveni reviji Družboslovne razprave objavil članek z naslovom »Izbrani vidiki družbenega prostora kot podlaga za razumevanje modernizacije visokošolskega izobraževanja« (Pavlin 2018). Z njim sem med drugim nameraval predstaviti nekaj alternativnih izhodišč za proučevanje zaposrljivosti visokošolskih diplomantov glede na predhodne mednarodne raziskave (glej npr. Allen in drugi 2011). Konceptualna zasnova pričujočega prispevka temelji na refleksiji prej omenjenega članka (glej Pavlin 2018) s perspektive trenutne pandemije in zaposrljivosti.

»Klasična« področja proučevanja kompetenc in zaposljivosti diplomantov

V zadnjem času eden izmed središčnih razvojnih izzivov izobraževanja temelji na vprašanju vloge visokošolskih sistemov v zaposlitveni karieri visokošolskih diplomantov. Ta problematika je povezana s i) razumevanjem »učinkov« vpeljevanja problemsko zasnovanega učenja v visokošolski kurikulum, ii) pridobivanjem relevantnih delovnih izkušenj, iii) ostalimi oblikami sodelovanja univerze s ciljnim delodajalci in iv) s transparentnostjo objavljanja rezultatov študij zaposljivosti ter v) pravice diplomantov o informirani obveščenosti o zaposlitvenih perspektivah pred vpisom na visokošolskih program. Ta področja so posredno in neposredno povezana s študijami zaposljivosti, ki med drugimi predstavljajo tudi pomembno orodje za prilagajanje visokošolskih programov na potrebe trga dela (Pavlin 2019). Temeljna področja, ki se jih s študijami zaposljivosti med diplomanti nekaj let po koncu študija spremlja, so naslednja:

- osebne karakteristike (osebnostni tipi, vrednote, socialni kapital vključno z izobrazbo staršev, skrb za otroke in starejše...);
- načini učenja in poučevanja (čas, napor in namen študijskih programov, zahtevnost študija, oblike podajanja učne snovi, povezava učnih procesov z delovnim okoljem, usmerjenost programa v poklic...);
- relevantnost delovnih izkušenj v času študija;
- tranzicija na trg dela in trenutna zaposlitev diplomantov (čas in način iskanja zaposlitve, število, čas trajanja in kvaliteta zaposlitev v prvih letih po koncu študija, inovativnost, ujemanje zaposlitve s smerjo študija, stalnost zaposlitvene pogodbe, zaslužek, zadovoljstvo z delom, vpetost dela v mednarodni prostor, različne značilnosti organizacije...);
- ujemanje kompetenc z zahtevami dela in vrednote.

Na podlagi spremljanja opisanih področij se torej poleg zaposlenosti diplomantov spremlja tudi zaposljivost.

Proučevanje relativne vloge visokošolskega učenja in poučevanja pri razvoju kompetenc in zaposljivosti v času pandemije COVID-19

Kot je že pred časom zapisal Mlinar (2003) informacijska tehnologija odpira številnim družbenim akterjem možnosti spreminjanja prostorske in časovne (re)organizacije dela in bivanja. Od takrat pa do danes vpeljava informacijske tehnologije ni potekala linearno: v slovenskem in mednarodnem prostoru smo bili priča nepričakovano hitri vpeljavi digitalne transformacije učenja in poučevanja v času pandemije covid-19 (Rospigliosi 2020). Avtor (prav tam) ob tem poudarja številne prednosti e-učenja in dela ter učenja na daljavo pri čemer omenja predvsem poosebljanje učne izkušnje, potencialno širše možnosti participacije, zmanjševanje stroškov transporta, okoljske koristi, in še bi lahko naštevali. Vendar pa se moram pri tem vprašati ali spremembe tako imenovane digitalne transformacije učenja, ki sem jim priča v času pandemije, v resnici ne pomenijo mnogo več kot le načina kurikularne izvedbe. Kot opozarjata znana japonska avtorja Nonaka in Takeuchi (1995) spirala znanja temelji na prenosu tihega v tiho znanje, kar opisujeta kot proces *socializacije*, in izraženega v tiho znanje, kar opisujeta kot proces ponotranjanja znanja (*internalizacija*). Tako socializacijo kot tudi internalizacijo si težko predstavljam izolirano od poosebljene izkušnje, pri kateri velja

omeniti dve opozorili avtorice Tversky (2003: 66): *prvič*, prostor zaznavamo s čutili (vidom, sluhom, dotikom), imaginacijo in jezikom, in *drugič*, uspešnost družbenega delovanja temelji na logiki mentalne koncepcije prostora, ki je psihološko, družbeno in kulturno pogojena. Univerzitetni hodniki, kavarne, menze, študentski klubi, travniki, študentski domovi in ostali prostori, kjer se združujejo študentje in profesorji, so pri razvoju kompetenc sestavni del procesa visokošolskega izobraževanja: to kar se dogaja po predavanju, je včasih še bolj pomembno kot med samim predavanjem. Če se vrnem k japonskima avtorjema Nonaki in Takeuchiju (1995), so prvine učenja in ustvarjana znanja torej močno povezane s strastjo, ljubeznijo, zaupanjem, razvojem interesa in profesionalne identitete. V času pandemije se napor na področju visokega šolstva usmerjajo predvsem v prilagoditve učnih procesov trenutni interpretaciji epidemiološke slike, manj pa nas zanima diskurz o dejanskem vplivu sprememb na učne izide. Zdi se, da se temeljitejša refleksija o tem še niti ni začela. Kaj torej lahko v tem trenutku sklepam o nadaljevanju razprav in raziskav o zaposljivosti v visokem šolstvu? *Prvič*, menim, da bo večina temeljnih področij proučevanja ostala: osebne okoliščine študentov in diplomantov, načini učenja in poučevanja, problematika razvoja kompetenc, specifična tranzicije diplomantov na trg dela, delovna okolja itd. *Drugič*, predpostavljam, da se bo proučevanja zaposljivosti širilo na nove domene visokošolskega izobraževanja znotraj tistih temeljnih kategorij, o katerih sem podrobneje pisal že v letu 2018 (glej Pavlin, 2018: 134-135):

- *fizična zasnova visokošolskih institucij*. Če sem pred dvema letoma poudaril vprašanje, kako z zasnovo učnih prostorov prispevati k bolj aktivnim učnim metodam, nas bo v naslednjem obdobju zagotovo zanimalo, kako z ureditvijo zdravju varnega okolja še vedno zagotoviti prenos tihega znanja in kompetenc – vsaj v primerjavi s časom pred pandemijo;
- *učenje v visokošolskih institucijah v odnosu do učenja v delodajalskih organizacijah (študijskih praks)*. Predpostavljam, da bo eden ključnih poudarkov proučevanja v bodoče usmerjen v penetracijo IKT v študijske prakse pri čemer bo raziskovalce posebno zanimala aktivnejša vloga akademikov in drugih zaposlenih na fakultetah;
- v kontekstu proučevanja *mednarodne mobilnosti* smo v raziskavah pred pandemijo poudarjali izreden pomen socializacijske izkušnje pri integraciji v drugo kulturno okolje v okviru mednarodnih izmenjav. Sklepam, da bo proučevanje v prihodnje usmerjeno v iskanje tako »komplementarnih« kot nadomestnih oblik pridobivanja mednarodnih izkušenj. To lahko zasleduje dva povsem različna scenarija. Po prvem se utegnejo v času pandemije, in po njej, klasične oblike (fizičnih) študentskih izmenjav močno omejiti in radikalno spremeniti, po drugem scenariju pa zna pospešena uporaba IKT skokovito integrirati nacionalne visokošolske prostore v novit mednarodni prostor.
- *družbena vloga in pomen univerze*. V letu 2018 sem s pomočjo Lefebvrovega (1991: 11) triadnega koncepta (človeško realnost je stičišče fizičnih, mentalnih in družbenih odnosov) ter Foucaultovega (1967/1984) koncepta hetero utopije (družbeni prostor, ki je hkrati neresničen in resničen) nakazal na ranljivost trenutne percepcije univerze v relaciji do možnosti pridobitve in opravljanja kvalitetnega dela. Raziskave zaposljivosti na področju visokega šolstva v prihodnje znajo še bolj poudariti, da obstoječi prevladujoči način študija na nekaterih področjih ni edina pot do kvalitetne zaposlitve. S tem sta povezani vprašanja relativne vloge visokošolskega študija pri zgodnji zaposlitveni karieri in pa vprašanje realnosti poklicnih predstav pred vpisom na visokošolski program.

Ta del lahko sklenem z vprašanjem, v kakšni obliki se bo, glede na trenutne okoliščine, pozornost razvojnih politik in raziskav na področju visokega šolstva vrnila na področje zaposljivosti. Pri tem se bojim ponovnih poskusov redukcije koncepta zaposljivosti na zaposlenost.

Zaključna misel

Čas pandemije utegne pomembno spremeniti visoko šolstvo: v tem trenutku ni znano, kako bo covid-19 „zaznamoval“ zaključne listine študentov in diplomantov tega prehodnega obdobja. Malo je znanega, kako se bo v prihodnje spremenila relativna vloga učenja in poučevanja pri razvoju kompetenc.

Viri

- Allen, Jim, Pavlin, Samo, & Van der Velden, Rolf (ur.) (2011): *Competencies and early labour market careers of higher education graduates in Europe*. Ljubljana, Slovenia: Faculty of Social Sciences.
- Foucault, Michel (1967/1984): *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*. Architecture/Mouvement/Continuite. Elektronski vir. Dostopno prek: <http://web.mit.edu/allanmc/www/foucault1.pdf> (12. 7. 2020).
- Lefebvre, Henri (1991 [1971]): *The production of space*. Oxford: Basil Blackwell.
- Mlinar, Zdravko (2003): Teledelo in prostorsko-časovna organizacija bivalnega okolja, *Teorija in praksa*, 40 (6): 1012-1039.
- Nonaka, Ikujiro, in Takeuchi, Hirotaka (1995): *The Knowledge—Creating Company: How Japanese Companies Create the Dynamics of Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- Pavlin, Samo (2018): Izbrani vidiki družbenega prostora kot podlaga za razumevanje »modernizacije« visokošolskega izobraževanja. *Družboslovne razprave*, XXXIV (2018), 89: 119 – 142.
- Pavlin, Samo (2019): Time to reconsider the strategic role of system(s) for monitoring higher education graduates' careers? *European Journal of Education*, 54: 261–272.
- Rospigliosi, Pericles 'asher' (2020): How the coronavirus pandemic may be the discontinuity which makes the difference in the digital transformation of teaching and learning, *Interactive Learning Environments*, 28 (4): 383-384.
- Tversky, Barbara (2003): Structures Of Mental Spaces – How People Think About Space. *Environment and Behavior*, 3 (1): 66–80.

MATJAŽ URŠIČ

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede

RAZVOJ MEST ODPORNIH NA PANDEMIJO? UPORABA PROSTORSKO-TEHNOLOŠKIH REŠITEV V MESTIH KOT TVEGANJE ALI REŠITEV ZA »URBANIZEM KOT NAČIN ŽIVLJENJA«

Povzetek: Učinki pandemije Covid-19 so sprožili spontane ukrepe reorganizacije delovanja mestnih infrastruktur, storitev, zlasti pa življenjskih vzorcev prebivalcev in uporabnikov mest. Med tem procesom spontane reorganizacije mest je v nasprotju s prejšnjimi zgodovinski obdobji prišlo do izjemne uporabe in opiranja na tehnologije na daljavo, ki so jih sprožili procesi globalizacije, digitalizacije, informatizacije in mreženja mest prek različnih oblik tehnologij in infrastruktur. V prispevku bo analizirano kako prek učinkov pandemije prihaja do novih oblik organizacije življenja in bivanja v mestnih, ki se prepletajo z uporabo tehnologij na daljavo. V tem kontekstu gre torej za dilemo kako bo pandemija COVID-19, ki je sprožila tudi večjo stopnjo vključevanja prostorsko-tehnoloških rešitev v vsakdanje življenje uporabnikov in prebivalcev mest, dolgoročno vplivala na delovanje javnih prostorov in t.i. »urbanizem kot način življenja«.

Ključne besede: tehnologije na daljavo, digitalizacija mest, urbanizem kot način življenja, pandemija COVID-19, živi laboratorij

Uvod

Omejevanje učinkov pandemije COVID-19 prek avtomatizacije in digitalizacije dostave, uporabe sledenja na osnovi geolokacije, nadzora s pomočjo termalnih kamer in dronov, so samo nekatere oblike tehnologij na daljavo ki so v obdobju pandemije postale del vsakdanjega življenja uporabnikov in prebivalcev mest. Mesta so bila zaradi svoje gostote prebivalstva, vozliščenja tokov blaga, ljudi in storitev že od nekdaj epicentri pandemij, ki so se vrstila skozi stoletja. Pri tem so mesta, kljub specifičnim oblikam bivanja, ki predpostavljajo bližino in intenzivno interakcijo vedno uspela na različne načine premoščati te krize in se revitalizirati po določenem času.

Iz te perspektive je ob pojavu pandemije COVID-19 velik del avtorjev s področja družbeno-prostorskih študij zmerno optimistična. Na primer Glaeser (2020) navaja da bodo države bile prisiljene vlagati v »anti-pandemično infrastrukturo«, ki bo reševala probleme povezane s morebitnimi večkratnimi pandemičnimi izbruhi. Pri tem se bodo pojavljale nove oblike organizacije mestnega prostora, ki lahko bodisi zmanjšujejo ali pa povečujejo družbene neenakosti v prostoru. Obenem opozarja da nam v primeru neprimernih razvojnih strategij grozi »zaposlitveni armagedon« (ibid.) saj je velik delež urbanih zaposlitev vezanih na storitve, ki zahtevajo medosebno interakcijo (npr. trgovski prostori, turizem, zabavne industrije itd.). Na potrebo po spreminjanju obstoječih urbanih razvojno-ekonomskih strategij, ki so do

sedaj temeljila pretežno na eksploataciji prednosti mestih lokacij brez intenzivnih vlaganj v kolektivno zdravstveno infrastrukturo, zelene tehnologije, krožne ekonomije ali podnebno odpornost, opozarja tudi Muggah (2020) in poudarja da lahko »pandemija predstavlja priložnost za načrtovalce da zgradijo boljša mesta«. Campanella (2020) podobno navaja da se sicer utegne zgoditi da bodo naši priljubljeni bari, restavracije in kavarne za nekaj časa morda res izginili, vendar se bodo sčasoma nedvomno vrnili, saj dosedanja zgodovina urbanega razvoja kaže da dolgoročne potrebe po ohranjanju določenih oblik medosebnih (urbanih) interakcij presegajo kratkoročne trende prostorskega omejevanja družbenih skupin. Florida (2020) poda sliko sprememb v mestih, katerih intenzivnost bo odvisna od trajanja pandemij, vendar opozarja da čeprav bo »strah pred gostoto, uporabo metroja, vlakov in želja po varnejšem, privatiziranem okolju nekatere morda pognala na suburbana in podeželska območja«, to ne preprečilo nekaterim družbenim skupinam iskanja priložnosti za vrnitev v trenutno hipergentificirana mestna središča. Za te skupine mladih, ki iščejo osebne in profesionalne priložnosti namreč kriza lahko predstavlja redko okno priložnosti, za mesta pa možnost ponovnega začetka in revitalizacije na osnovah, ki omogočajo socialno bolj uravnotežen razvoj mesta.

Opredelitev problematike

Ob navajanju možnih scenarijev spreminjanja mest zaradi učinkov pandemije je potrebno omeniti da v odnosu na prejšnja zgodovinska obdobja obstajajo pomembne razlike, ki jim je skupna zaslomba na tehnologije oz. tehnološke rešitve na daljavo. Navedeni avtorji (Glaeser 2020; Muggah 2020; Campanella 2020; Florida 2020) spreminjanje mest zaradi učinkov Covid-19 neizogibno povezujejo z uvajanjem novih tehnoloških rešitev v urbanih okoljih. Še nikoli v zgodovini namreč ni bilo na voljo tolikšno število tehnoloških rešitev, ki omogočajo premoščanje ali omilitve vpliva prostorskih in fizičnih okvirjev. Tehnologije na daljavo, ki so v zadnjem obdobju vse močnejše vstopale v vsakdanje življenje posameznikov, so s pojavom pandemije močno pridobile na pomenu in še pospešile hitrost vključevanja v mestne »kolektivne infrastrukture« (Castells 1979; 2010; 2017). S pandemijo postajajo tehnologije na daljavo neločljiv del družbene infrastrukture prek katere potekajo intenzivne medosebne komunikacije, delujejo mestni servisi in potrošnja ter brez katere postaja učinkovito upravljanje in delovanje mesta kot ga poznamo težko zamisljivo. Tehnologije na daljavo s tega vidika predstavljajo obliko premostitvene tehnologije, ki v izrednih razmerah omogočajo izvajanje osnovnih procesov delovanja mesta ter na ta način mehčajo učinke pandemij, ki so v preteklosti povzročale intenzivne prostorske učinke kot so na primer zmanjšanje mobilnosti prek specifičnih oblik gradnje mest (fizično omejevanje gibanja), zmanjševanje mestnega prebivalstva (urbano-ruralne selitve) in zaviranje specifičnih oblik mestnih ekonomij, ki temeljijo na medosebni interakciji.

Tehnologije na daljavo torej prinašajo določene pozitivne učinke in v omejenih okvirjih omogočajo delovanje mesta v nepredvidljivih okoliščinah pandemij, vendar je ob tem potrebno poudariti da prinašajo tudi vrsto vprašanj povezanih z njihovim delovanjem in nereflektiranim, neselektivnim uvajanjem v mesto. Tehnologije na daljavo so namreč 'disruptivne' oblike tehnologij, ki spreminjajo tokove gibanja ljudi, blaga in informacij v mestu. Spreminjanje mestnih tokov vpliva na reorganizacijo mestnih vozlišč, javnih prostorov, izmenjavo stikov, srečevanj, strukturo dogodkov in urbanih izkušenj. Drugi pomemben problematičen aspekt njihovega delovanja je varstvo zasebnosti oz. raba podatkov, ki se nabirajo prek uporabe

tovrstnih tehnologij. Kljub nenehnemu uvajanju novih varnostnih protokolov pri uporabi tehnologij na daljavo njihov neprekinjen razvoj, inovacije in nadgrajevanja nenehno ustvarjajo nove situacije in potrebe po standardih zaščite podatkov, ki jih je izredno težko primerno implementirati. Tehnologije na daljavo lahko opredelimo kot tipičen element »družbe tveganja« (Beck 1992; 1994) kjer njihova naraščajoča kompleksnost onemogoča podrobnejšo, bolj poglobljeno analizo, preverjanje, »refleksivno predelavo« (ibid.) in primerno aplikacijo v vsakdanjih situacijah. Tehnologije na daljavo vse bolj postajo »črna škatla« na katero se zanašajo servisi, uporabniki in prebivalci mesta, vendar ob tem ni mogoče z gotovostjo napovedovati dolgoročnih učinkov, ki jih bodo tovrstne tehnologije imele v družbi in delovanju mestnih prostorov.

Vrsta primerov preoblikovanja obstoječih življenjskih vzorcev prebivalcev na podlagi tehnologij na daljavo med obdobjem pandemije kaže ne le na začasno spreminjanje mestnih storitev in prostorov temveč potencialno trajno postopno spreminjanje pogojev pod katerimi deluje »urbanizem kot načina življenja« (Wirth 1938). Učinki pandemije so v tem kontekstu pospešili procese in potrebe uvajanja tehnologij na daljavo ki so med drugim vplivale na spreminjanje:

- Oblik izvajanja administrativnih mestnih storitev (npr. digitalno izdajanje dokumentov)
- Oblik dostave blaga (npr. dostava hrane, trgovskih izdelkov, paketov od vrat do vrat prek uporabe digitalnih orodij)
- Turistične ponudbe (npr. razvoj ustrezne programske opreme in prilagoditev hotelov, restavracij, lokalov, trgovin na drugačne oblike ponudbe)
- Oblik preživljanja prostega časa (npr. potrošnja digitalnih zabavnih vsebin (igričarska industrija, filmska industrija ipd.))
- Uporabo, delovanje javnih mestnih prostorov in kolektivnih dogodkov, izkušenj, ki so vezani na njih (fizično zbiranje posameznikov in skupin na mestnih prostorih)
- Vrste drugih procesov, ki so vezani na urbano kontekstualnost oz. mobilnost, številčnost, heterogenost in gostoto prebivalstva ter funkcij v mestu (npr. delovanje najrazličnejših institucij vezanih na šolstvo, šport, znanost, kreativni in kulturni sektor ipd.)

Vse učinke in posledice pospešenega uvajanja tehnologij na daljavo v mesta je trenutno zaradi izredne dinamičnosti samega procesa nemogoče zajeti, je pa mogoče razpravljati o posameznih znakih, značilnostih in kazalcih družbeno-prostorskih trendov, ki izvirajo iz implementacije posameznih delov teh tehnologij v mestih. Podatki kažejo da je v prvem četrtletju 2020, ko se je v Sloveniji zaradi ukrepov za zavezitev novega koronavirusa ustavilo javno življenje, z njim pa vzpostavilo delo in šolanje od doma, v primerjavi z enakim obdobjem lani, prenos podatkov prek mobilnega širokopasovnega dostopa povečalo za več kot 50 odstotkov. Prenesenihi je bilo okoli 42 milijonov gigabajtov podatkov. Raziskava, ki jo je podjetje Mastercard skupaj s podjetjem Fly research (2020) izvedel med 4. in 11. Majem v 15 evropskih trgih (N = 12.500) pokazala, da se je število ljudi, ki nakupujejo prek spleta, v času omejitvenih ukrepov zaradi koronavirusa povečalo za 36 odstotkov. Ob tem je polovica vprašanih dodaten čas, ki ga preživljajo doma, izkoristila za učenje novih znanj in veščin na spletu. 37 odstotkov jih je začelo uporabljati spletno bančništvo, več kot četrtnina se je učila upravljati svoje zdravje in dostopati do zdravil na spletu, slaba tretjina pa se jih je učila kuhati prek spletnih tečajev. Tretjina anketiranih je porabila več denarja za virtualna doživetja. 58 odstotkov je redno gledalo televizijo ali filme prek spletne naročniške storitve, več kot četrtnina se jih je udeleževala tečajev spletnih vadb in 24 odstotkov jih je virtualno obiskovala muzeje

in druge zanimive kraje. Lep pokazatelj sprememb v načinu delovanja mestnih servisov je na primer tudi sprememba delovanja restavracij v mestni občini Ljubljana kjer se je za 26 odstotkov povečalo število restavracij, katerih obroke je mogoče naročiti pri njih. Ob tem se je močno povečalo zanimanje za dostavo hrane na dom saj je v obdobju od uveljavitve strožjih ukrepov za zajezitev epidemije novega koronavirusa število naročil na območju Ljubljane povečalo za 310 odstotkov (STA 2020).

Zaključek

Tehnologije na daljavo nedvomno povečujejo odpornost mest na učinke pandemije, vendar se ob tem odpirajo mnoga vprašanja glede reorganizacije mobilnosti in gibanja tokov v mestih, na katerih sloni urbanost oz. urbanizem kot način življenja. Nadaljevanje implementacije novih infrastruktur za nadaljnjo uporabo tehnologij na daljavo s tega vidika prinaša vse večjo odpornost pred novimi pandemijami ob hkratnem povečevanju odvisnosti ter opiranju na nove družbene vzorce vedenja, ki spreminjajo ustroj obstoječih javnih prostorov in mestnih storitev. Ob tem se postopoma oblikujejo nove oblike virtualnih in fizičnih javnih prostorov, ki slonijo na drugačni družbeni dinamiki, ki jo neločljivo vezana na delovanje tehnologij na daljavo. Prostor mesta postaja vse bolj mešanica digitalnih infrastruktur in fizičnih funkcij, uporabnik mesta pa vse bolj neločljivo povezan z rabo tehnologij na daljavo, ki usmerjajo njegovo gibanje, delo in preživljanje prostega časa. Povečana ‚tehno-urbana hibridizacija‘ urbanizma kot načina življenja ob tem iz začasne, občasne rabe, ki je dopolnjevala obstoječe družbene vzorce vedenja v mestu prehaja v trajno rabo in neločljiv del vsakdanjega življenja uporabnikov mest. Učinki pandemije so pravzaprav razširili razsežnosti testiranja tehnologij na daljavo s posameznih lokacij na celotno mesto. Koncept »živega laboratorija« (living lab) (Tarrichone 1990; Lasher in dr. 1991; Kidd in dr. 1999; Markopoulus in Rauterberg 2000 itd.) kot prostora kjer se testira razvoj produktov in servisov v pogojih realnega okolja oz. konteksta, je pri tem zaobjel celotno mesto pri čemer so izredne razmere narekovalе preskakovanje obdobji daljšega opazovanja delovanja, učinkovanja teh tehnologij v nadzorovanih okoljih. Direktno tj. ‚in vivo‘ preizkušanje oz. uvajanje tehnologij na daljavo bo imelo družbeno-prostorske posledice za katere je potrebno čimprej razviti metodološko-raziskovalne aparate in evalvacijske postopke, ki bodo lahko ustrezno ocenili in reflektirali posledice pospešenega neselektivnega procesa aplikacije prostorsko-tehnoloških rešitev v mestih.

Literatura

- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society: Towards a New Modernity*. Theory, Culture & Society. London ; Newbury Park, Calif: Sage Publications,
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens, and Scott Lash (1994): *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*. Stanford: Stanford University Press.
- Castells, Manuel (2017): *Another Economy Is Possible: Culture and Economy in a Time of Crisis*. Malden, MA: Polity.
- Castells, Manuel (2010): *The Rise of the Network Society*. 2nd ed., with A new pref. The Information Age : Economy, Society, and Culture, v. 1. Chichester, West Sussex ; Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Castells, Manuel (1979): *The Urban Question: A Marxist Approach*. Transl. by Alan Sheridan. 1. MIT Press paperback ed. Cambridge, MA: MIT Press,
- Kidd, Cory D., Robert Orr, Gregory D. Abowd, Christopher G. Atkeson, Irfan A. Essa, Blair MacIntyre,

- Elizabeth Mynatt, Thad E. Starner, and Wendy Newstetter (1999): *The Aware Home: A Living Laboratory for Ubiquitous Computing Research*. V A. Norbert-Streitz, S. Jane, H. Volker in K. Shin'ichi (ur.): *Cooperative Buildings. Integrating Information, Organizations, and Architecture*: 191–198. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg. https://doi.org/10.1007/10705432_17.
- Lasher, Donald R., Blake Ives, in Sirkka L. Jarvenpaa (1991): *USAA-IBM Partnerships in Information Technology: Managing the Image Project*. *MIS Quarterly* 4 (1): 551–565. <https://doi.org/10.2307/249458>.
- Tarricone, Paul (1990): *A Tale of Two Laboratories*. *Civil Engineering* 7 (6): 50–53.
- Wirth, Louis (1938): *Urbanism as a Way of Life*. V R. T. LeGates in S. Frederic (ur.): *The City Reader*, edited by, Sixth edition: 97–105. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.

Viri

- Campanella, Thomas (2020): *Hungry for the Simple Joys of City Life*. Dostopno prek: <https://foreignpolicy.com/2020/05/01/future-of-cities-urban-life-after-coronavirus-pandemic/>. (15.6.2020).
- Florida, Richard (2020): *Cities Will Survive the Coronavirus*. Dostopno prek: <https://foreignpolicy.com/2020/05/01/future-of-cities-urban-life-after-coronavirus-pandemic/>. (15.6.2020).
- Fly Research (2020): *Life in Lockdown: Record Numbers Go Online for Essentials and Experiences*. Dostopno prek: <https://newsroom.mastercard.com/eu/press-releases/life-in-lockdown-record-numbers-go-online-for-essentials-and-experiences/>. (15.6.2020).
- Glaeser, Edward (2020): *Looking Beyond the Urban Jobs Armageddon*. Dostopno prek: <https://foreignpolicy.com/2020/05/01/future-of-cities-urban-life-after-coronavirus-pandemic/>. (15.6.2020).
- Markopoulos, Panos, and Matthias Rauterberg (2000). *LivingLab : A White Paper*. IPO Annual Progress Report 35: 53–65.
- Muggah, Robert (2020): *An Opportunity to Build Back Better*. Dostopno prek: <https://foreignpolicy.com/2020/05/01/future-of-cities-urban-life-after-coronavirus-pandemic/>. (15.6.2020).
- STA - Slovenska Tiskovna Agencija (2020): *Koronavirus Povečal Zanimanje Za Dostavo Hrane Na Dom*. Dostopno prek: <https://www.sta.si/2752638/koronavirus-povecal-zanimanje-za-dostavo-hrane-na-dom>. (15.6.2020).

OKROGLA MIZA: ŠTUDENTSKA SEKCIJA

Študentska sekcija letos obravnava perečo temo covid-19 in njegovih posledic na družbo. Virus Covid-19 je bistveno zaznamoval leto 2020, ko smo še ne prepričani v njegove posledice opazovali že proglašeno epidemijo, obenem zelo blizu preko zaslona a hkrati v zelo, glede na Slovenijo, oddaljenem predelu sveta. Kaj kmalu je bilo jasno, da virus v današnji globalni družbi ne potrebuje potnega lista in je tako rekoč postal kozmopolit, pri tem pa je le še peščica držav ostala "nedotaknjenih". S študentsko sekcijo bomo poskušali zajeti majhen del vseh problematik, ki se pojavljajo na zasebni, javni, lokalni, nacionalni in globalni ravni družbe. Nastja Rožej in Nana Čemas bosta predstavili svoj prispevek "Korona šok ali le pravi obraz politične narave". Jan Sabadžija in Hana Barši Palmić bosta predstavila prispevek "Problematika študentskega dela v Sloveniji."

Moderatorja: **ŽIGA ŽUNEC** in **DOMEN ŽALAC**

OKROGLA MIZA: IDENTITETA IN NACIJA V SLOVENSKIH UČBENIKIH ZGODOVINE

Okrogla miza bo osredotočena na vprašanja nacije in nacionalne identitete skozi učbenike zgodovine v Sloveniji. Ob izhodišču, da šole služijo kot glavni dejavniki socializacije mladih in zlasti učni načrt zgodovine ponavadi odraža tisto, za kar se je država odločila, da je »pravilni« zgodovinski narativ, ki ga je treba posredovati učencem, govorci bodo izpostavili glavne trende v učbenikih zgodovine v Sloveniji. Govorci bodo izpostavili vlogo šolstva in učbenikov v oblikovanju slovenske nacije pred samostojno slovensko državo, v času habsburške monarhije, prve svetovne vojne, in v Jugoslaviji. Panelisti se bodo osredotočili tudi na vprašanje sodobnih učbenikov zgodovine za 9. razred in srednjo šolo, in kako trenutni učbeniki obravnavajo dogodke iz druge svetovne vojne (npr. Pliberk), opisi Jugoslavije in komunistične države, ter dogodki v devetdesetih letih prejšnjega stoletja, (npr. problematika Izbrisanih). Na okrogli mizi bomo tudi govorili o spremembah in trendih v interpretaciji zgodovine skozi čas, ter jih primerjali z trendi v učbenikih zgodovine v sosednjih državah.

Moderatorica: **TAMARA PAVASOVIĆ TROŠT**

Ekonomska fakulteta, Univerza v Ljubljani

Govorci_ke: **ROK STERGAR**

Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani

JOVANA MIHAJLOVIĆ TRBOVC

Inštitut za kulturne in spominske študije, ZRC SAZU

MATEJA REŽEK

Inštitut za zgodovinske študije ZRS Koper

OLIVER PEJIĆ

European University Institute, Firenze

ODPRTI TERMIN II

SKRBTVENO DELO IN SPOL V PERSPEKTIVI ŠTUDIJ MOŠKIH IN MOŠKOSTI

Panel predstavlja rezultate temeljnega raziskovalnega projekta Moškosti, Enakost, Skrbstvene prakse (ARRS J6 – 8253, 2017-2020) ter prinaša aktualno empirično evidenco in teoretske osmislitve sodobnih skrbstvenih praks moških v družinskem in poklicnem življenju na ravni politik/diskurzov, organizacijskih kultur/praks in živetih izkušenj moških. V svojih prispevkih raziskovalci in raziskovalke odgovarjajo na vprašanja: V kakšnih okoliščinah moški prevzemajo primarne skrbstvene odgovornosti? S kakšnimi izkušnjami in izzivi se pri tem soočajo? Kako usklajujejo svoje skrbstvene prakse z normami hegemonne moškosti? Kako se uspoljena razmerja, norme in prakse skrbstvenega dela spreminjajo, kadar skrbstveno delo opravljajo moški? Prispevki kritično premišljajo emancipacijske potenciale vključevanja moških v skrbstveno delo na spolni režim, enakost spolov in spreminjanje norm moškosti.

Moderatorica: **MAJDA HRŽENJAK**

Sodelujoči: IZTOK ŠORI, ŽIVA HUMER, MOJCA FRELIH,
BRANKO BEMBIČ

PREDSTAVITEV AVTORJEV

Branko BEMBIČ je študiral filozofijo, magistriral na področju ekonomije in doktoriral na področju sociologije. Zaposlen je na Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene Univerze v Ljubljani. Sodeluje pri številnih domačih in tujih raziskovalnih projektih s področja analize prekarnega dela in nestandardnega zaposlovanja (SEGNET, PRECARIR), skrbstvenega dela (MESP) in odnosov v evropskem sindikalnem gibanju (ARTUS-CEE). Kot zunanji sodelavec je sodeloval tudi z Mednarodno organizacijo dela. Pri založbi Sophia je izdal znanstveno monografijo z naslovom *Kapitalizem v prehodih*, objavil je vrsto znanstvenih sestavkov in člankov v slovenskem in angleškem jeziku. Ukvarja se predvsem z industrijskimi odnosi in kritiko politične ekonomije.

Snežana BRUMEC je študentka doktorskega študija na Oddelku za sociologijo Filozofske Fakultete Univerze v Mariboru.

Alev ÇAKIR is a doctoral researcher at the Department of Political Science, University of Vienna. Her research areas include migration, intersectionality, racism research, governmentality studies and political transnationalism.

Karen CELIS je raziskovalna profesorica na Oddelku za politologijo Vrije Universiteit Brussel in so-direktorica RHEA Centre of Expertise Gender, Diversity, Intersectionality. Je tudi akademska svetovalka za področje politik enakosti na Univerzi. Izvaja teoretične in empirične raziskave demokratične kakovosti politične reprezentacije v intersekionalni perspektivi. Njena zadnja knjiga je *Feminist Democratic Representation*, katere soavtorica je Sarah Childs, leta 2020 pa jo je objavila Oxford University Press. Je tudi sourednica Oxfordovega *Handbook on Gender and Politics* (Oxford University Press, 2013), *Gender, Conservatism and Representation* (ECPR Press, 2014) ter knjižne zbirke *Gender and Comparative Politics* (Routledge). Je ustanovna urednica *European Journal of Politics and Gender*.

Jožica ČEHOVIN ZAJC je doktorirala na temo oblikovanja stališč o gensko spremenjenih organizmih v Sloveniji ter vlogi znanja, virov informacij in zaupanja v družbene akterje pri tem. Danes se na Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede UL ukvarja s proučevanjem pogojev dela in dejavniki zdravja na delovnem mestu ter vprašanji destandardizacije in prekarizacije dela. Za preverjanje teorij in tez poseže po kvalitativnih, še raje pa kvantitativnih statističnih metodah raziskovanja. Pedagoško sodeluje pri dveh predmetih o raziskovalni metodologiji na Zdravstveni fakulteti UL. Prispevek za Sociološka srečanja je nastal v okviru temeljnega raziskovalnega projekta SEGNET – Segmentacija nestandardnega zaposlovanja v Sloveniji, v okviru katerega je v varni sobi SURS analizirala obsežne mikropodatke longitudinalne ankete Aktivno in neaktivno prebivalstvo.

Lucija DEŽAN je doktorska študentka sociologije na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru in mlada raziskovalka na Inštitutu za družboslovne študije (Znanstveno-raziskovalno središče Koper). Tekom magistrskega študija je prejela raziskovalno štipendijo ameriško-slovenske izobraževalne fundacije ASEF in preživila 10 tednov kot raziskovalka na

Univerzi v Oklahomi, ZDA. Magistrirala je na temo neformalnih praks zaposlovanja mladih, za katero je prejela tudi nagrado Mladinskega sveta Slovenije za najboljšo magistrsko delo iz področja mladine v letu 2019. Raziskovalno se v zadnjem obdobju ukvarja z integracijo priseljenih otrok v širšo družbo, sicer pa je sodelovala pri različnih nacionalnih in mednarodnih raziskovalnih projektih (Nacionalna študija mladine 2018, INFORM/H2020 – Closing the Gap between Formal and Informal Institutions in the Balkans ter MiCREATE/H2020 – Migrating Children and Communities in a Transforming Europe).

Srečo DRAGOŠ, sociolog in socialni delavec, predavatelj Fakultete za socialno delo, Univerza v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja predvsem s področji splošne sociologije, s socialno politiko, družbenimi neenakostmi in s socialnim delom. Je avtor in soavtor devetih znanstvenih monografij, zadnja je na temo univerzalnega temeljnega dohodka (2019).

Jakob DRAŠČEK je dodiplomski študent ekonomike na EF UNI LJ.

Patricija FRLEŽ je magistrica profesorica sociologije in anglistike, zaposlena kot učiteljica angleščine na OŠ Toneta Čufarja Jesenice, s strokovnim zanimanjem za preučevanje edukacije, izobraževalnega sistema, interdisciplinarnosti, pristopa CLIL, evropskih integracij in aktivnega državljanstva. Dodiplomski in podiplomski študij je opravila na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Diplomirala je na temo usklajevanja družinskega in poklicnega življenja političark in politikov z majhnimi otroki. Tekom magistrskega študija je opravila EU pripravništvo v Evropskem ekonomsko-socialnem odboru v Bruslju na področju prevajalstva in pridobivala izkušnje poučevanja sociologije na Gimnaziji Vič v Ljubljani. Magistrsko delo je napisala na temo medpredmetnega povezovanja angleščine in sociologije po pristopu CLIL, v okviru katerega je izdelala medpredmetni modul o poučevanju teme Evropska unija.

Otto Gerdina je mladi raziskovalec in asistent na Centru za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, doktorski študent sociologije in direktor zavoda OPRO. Ukvarja se z medijskimi reprezentacijami starosti v slovenskih časopisih kot tudi javnimi stališči povezani s starostjo, staranjem in starimi ljudmi. Je avtor in urednik več znanstvenih in strokovnih del s področja sociologije staranja. Redno sodeluje pri raziskovalnih in drugih projektih, ki imajo cilj izboljšati položaj in razumevanje starih ljudi v družbi. Doslej za svoje delo prejel Svečano listino za najboljšo študijske dosežke Univerze v Ljubljani (2016), Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani (2017) in priznanje Slovenskega sociološkega društva Mladi sociološki up (2018).

Catherine Gillo Nilsson je koordinatorka pri Educational Affairs, Univerze v Göteborgu na Švedskem. Njena področja dela vključujejo prizadevanja za razširitev dostopa in participacije v visokem šolstvu ter razvoj kompetenc pri študijskih in kariernih svetovalcih. Magistrirala je iz področja Izobraževanja, vodenja projektov in mednarodnega razvojnega sodelovanja (s poudarkom na Afriki). Je certificirana trenerka in svetovalka na področju medsebojne pomoči / vrstniške podpore in »scrum master«. Njene delovne izkušnje v zadnjih treh desetletjih so med drugim vključevale poučevanje in raziskave, vodenje projektov, mednarodno razvojno sodelovanje, študijsko in karierno svetovanje, podporo študentom z disleksijo, učne delavnice za študente in osebje. Predstavljala je in vodila delavnice na nacionalnih in mednarodnih konferencah (npr. EAIE, NAFSA, NUAS, IAEVG). Od konca leta 2019 je tudi koordinatorka Univerze v Göteborgu za delovni paket 5 v projektu EUTOPIA (<https://eutopia-university.eu/>).

Maruša GORIŠEK, doktorska študentka sociologije na Fakulteti za uporabne družbene študije in mlada raziskovalka na Inštitutu za razvojne in strateške analize v Ljubljani. Članica Nacionalnega odbora programa za upravljanje z družbenimi spremembami (Management of Social Transformations – MOST). Magistrirala s področja politologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in del študija opravila na dveh tujih univerzah (Masaryk University, Brno, University of Helsinki).

Barbara GORNIK je antropologinja, raziskovalka na Inštitutu za družboslovne študije Znanstveno-raziskovalnem središču in so-koordinatorica Obzorje 2020 Micreate - *Otroci priseljenci in priseljske skupnosti v spreminjajoči se Evropi* (www.micreate.eu).

Marika GRUBAR, magistrica sociologije kulture in doktorska študentka študijskega programa Humanistika in družboslovje - Sociologija kulture na Filozofski fakulteti UL. Trenutno raziskuje predvsem digitalne tehnologije, pri čemer jo najbolj zanimajo odzivi modernih avtoritarnih režimov.

Valentina HLEBEC je redna profesorica s področja sociologije. Pedagoško se ukvarja predvsem z metodološkimi temami in socialnimi omrežji, predvsem egocentričnimi. Raziskovalno pa se ukvarja z metodološkimi področji, integracije metod, kakovosti merskih instrumentov, ter demografskimi spremembami in neformalno ter formalno oskrbo.

Marjan HOČEVAR se raziskovalno ukvarja z družbenimi vidiki fizičnega prostora: urbanizmom, prostorsko-časovno organiziranostjo, globalizacijo, mobilnostjo in turizmom. Sodeluje pri urbanističnih projektih Mestne občine Ljubljana. Objavil je dve monografiji: »Novi urbani trendi« in »Protiurbanost kot način življenja« (v soavtorstvu). Zaposlen je na Fakulteti za družbene vede. Je predstojnik Centra za prostorsko sociologijo. Je nosilec predmetov Prostorska sociologija in Uvod v sociologijo, Načrtovanje in urejanje prostora in Sociologija arhitekture. Je koordinator doktorskega programa Okolje in prostor. Na Fakulteti za arhitekturo predava predmeta Urbana sociologija in Sodobne teorije urbanizma na doktorskem študiju. V tujini je predaval na Univerzi v Trstu in Complutense v Madridu. Je glavni urednik revije Družboslovne razprave. Je predsednik upravnega odbora Urbanističnega inštituta Republike Slovenije. V letih 2004-2007 je bil predsednik Sociološkega društva, v letih 2000-2006 je bil koordinator skupine »Local-global relations« pri Mednarodni sociološki zvezi (ISA).

Marko HOČEVAR, mladi raziskovalec in asistent na Fakulteti za družbene vede. Raziskovalno se ukvarja predvsem z različnimi teorijami države, transformacijo kapitalizma in kapitalistične države v zadnjih desetletjih, krizo liberalne demokracije in zgodovino političnih idej.

Živa HUMER je sociologinja in raziskovalka na Mirovnem inštitutu v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s temami, povezanimi s spoli, družinsko in socialno politiko ter skrbstvenim delom. Na Mirovnem inštitutu je v zadnjih petnajstih letih sodelovala pri različnih mednarodnih in nacionalnih raziskovalnih ter akcijskih projektih. Je avtorica in soavtorica številnih publikacij na temo skrbi in enakosti spolov, socialnih in družinskih politik ter sodobnega očetovstva. V soavtorstvu je objavila znanstveni monografiji *Novo očetovstvo v Sloveniji* (2008) in *Obrabi homofobije* (2012) ter souredila *Očetje. Kratke zgodbe o sodobnem očetovstvu* (2015).

Nastja JALOVEC je magistrska študentka psihologije na FF UNI LJ.

Ljubica JELUŠIČ je visokošolska učiteljica na Katedri za obramboslovje ter raziskovalka na Obramboslovnem raziskovalnem centru Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Je nosilka predmetov Polemologija, Sociologija in politologija vojske, Mirovne operacije, Varnost v Jugovzhodni Evropi, Varnostni sektor in družba. Bila je nosilka več aplikativnih raziskovalnih projektov s področja človeškega dejavnika v vojaških organizacijah ter sodelovanja na mednarodnih operacijah in misijah. Sodelovala je v mednarodnem COST projektu o vojaški konverziji. Vključena je v programsko skupino Obramboslovje, kjer raziskuje vprašanja odnosa javnosti do nacionalne in mednarodne varnosti, civilno-vojaške odnose ter reformo varnostnega sektorja.

Anže JURČEK je magister socialnega dela, doktorski študent in asistent na Katedri za raziskovanje in organizacijo na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Raziskovalne izkušnje je pridobil na dveh evropskih projektih.

Igor JUREKOVIČ je diplomant anglistike ter magister sociologije kulture in doktorski študent sociologije kulture na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Magistriral je iz teologije osvoboditve in kritike teorije racionalne izbire, raziskovalno pa se ukvarja s sodobnimi materialističnimi teorijami religije, študijami religijskih spreobrnitev in materialno religijo.

Jelena JUVAN je visokošolska učiteljica in predavateljica na Katedri za obramboslovje Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani in raziskovalka na Obramboslovnem raziskovalnem centru Fakultete za družbene vede. V pedagoškem procesu sodeluje pri predmetih Evropska varnostna in obrambna politika, Skupna zunanja in varnostna politika EU, Upravljanje in vodenje ob nesrečah, Obrambni in varnostni sistem ter Varnost v informacijski družbi. Njeno poklicno in raziskovalno zanimanje so področje evropske varnosti, kriznega upravljanja in vodenja, kibernetika in informacijska varnost ter uporaba sodobne informacijsko-komunikacijske tehnologije pri zagotavljanju varnosti.

Tanja KAMIN je izredna profesorica na Katedri za tržno komuniciranje in odnose z javnostmi in vodja raziskovalnega Centra za socialno psihologijo, na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. Njeno raziskovanje je usmerjeno v razumevanje nastanka in reproduciranja družbenih problemov, pa tudi v iskanje načinov za njihovo reševanje. Njena specializacija je v razvoju pristopov za doseganje vedenjskih in družbenih sprememb, predvsem na področju zdravja in (pre)hrane. Je utemeljiteljica socialnega marketinga v Sloveniji, aktivna pa tudi v mednarodni mreži za teoretski razvoj socialnega marketinga, ki kritično prevprašuje koncepte opolnomočenja in družbenega dobrega v intervencijah za doseganje družbenih sprememb.

Aleksandra KANJUO MRČELA je profesorica sociologije. Na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani predava predmete Sociologija dela, Ekonomska sociologija, Ekonomija in družba ter Gender, Work and Organisations. Je raziskovalka pri Centru za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede. Njen raziskovalni interesi vključujejo analizo dela in zaposlovanja žensk in moških v sodobnih kapitalističnih družbah, industrijske odnose, procese ekonomske demokratizacije. Je urednica časopisa Social Politics pri Oxford University Press.

Klemen KOCJANČIČ (univ. dipl. teolog, mag. obramboslovja, dr. zgodovine) je raziskovalni asistent na Obramboslovnem raziskovalnem centru Fakultete za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njegovo primarno področje raziskovanja je vojaška zgodovina 20. stoletja s poudarkom na drugi svetovni vojni. Poleg tega raziskuje še versko pogojeni radikalizem, ekstremizem in terorizem ter izbrana področja vojaške sociologije (vojaške družine, duhovna oskrba v oboroženih silah). Objavlja tako v domačih (Acta Histriae, Annales, Kronika, Prispevki za novejšo zgodovino, Studia Historica Slovenica, Šolsko polje, Varstvoslovje) kot tujih revijah (Journal of Slavic Military Studies, Vojnoistorijski glasnik).

Tina KOGOVŠEK je redna profesorica za družboslovno metodologijo na Filozofski fakulteti in Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Kot raziskovalka deluje tudi na Centru za Metodologijo in informatiko. Raziskovalno se ukvarja z družboslovno metodologijo (predvsem z vprašanji merjenja in kakovostjo merjenja), analizo socialnih omrežij ter socialno oporo, kot metodologinja pa je sodelovala tudi pri znanstveno raziskovalnih projektih z drugih področij (izobraževanje, stari, samomorilnost, socialni kapital, enakost spolov, spolnost, v zadnjem času pa nove energetske skupnosti). Ja članica Statističnega sveta Republike Slovenije.

Katja KOREN OŠLJAK je doktorska študentka komunikologije na Fakulteti za družbene vede. Je ustanoviteljica in direktorica zavoda Vsak (vsak.si), ki deluje na področju digitalnega izobraževanja, ter nacionalna ambasadorica iniciative EU Code Week (codeweek.eu), ki si pod okriljem Evropske komisije prizadeva za dvig digitalne pismenosti. Raziskuje položaj medijskega in digitalnega izobraževanja ter osvetljuje pomene digitalnih medijev za opolnomočenje državljanov.

Valerija KOROŠEC, dr. soc. znanosti, z magisterijem iz analize evropskih socialnih politik, od leta 2001 na Uradu za makroekonomske analize in razvoj (UMAR) Vlade RS spremlja in analizira rezultate socialnih politik na področju revščine, dohodkovne neenakosti, materialne prikrajšanosti, socialne izključenosti in enakosti spolov glede na Strateške cilje RS in Cilje trajnostnega razvoja (SDG) OZN ter sintezne kazalnike, kot so Indeks človeškega razvoja, Indeks družbenega napredka, Indeks blaginje ipd. Že leta neodvisno raziskuje UTD paradigmo: pogoje in možnosti zagotavljanja dobrin, dohodka, dela, dostojanstva in storitev tako, da se vse to zagotovi najprej vsem enako na ravni eksistenčnih potreb, v nadaljevanju pa v skladu s tekmovalno-tržnimi principi, ki jih omejujejo načela demokratičnega sodelovanja: v 21. stoletju z uvedbo krajšega, 6-urnega delovnega časa, enakopravnosti žensk in neposredne e-demokracije (digitalizacija procesov).

Gorazd KOVAČIČ je sociolog. Doktoriral je iz koncepta družbe pri Hannah Arendt. Zaposlen je kot visokošolski učitelj na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s politično in ekonomsko sociologijo. Objavil je knjigi *Proti družbi: Koncept družbenosti pri Hanni Arendt in meje sociologije* ter *Misliti prelome, lomiti ideologije*. Je član uredniškega odbora Založbe /*cf. in predsednik Sindikata Univerze v Ljubljani in podpredsednik Visokošolskega sindikata Slovenije.

Metka KOVAČIČ je magistrska študentka sociologije kulture na FF UNI LJ.

Maša KRAJNC je dodiplomska študentska sociologije in slovenistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Zanimajo jo aktualne družbenopolitične teme, v prihodnje pa se bo posvečala predvsem političnim teorijam in praksam ter makroekonomskim temam.

Roman KUCHAR je redni profesor za sociologijo kulture na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z LGBT študijami, sociologijo spolnosti in politično sociologijo. Trenutno vodi temeljni projekt »Državljanstvo in diskriminacija: interseksijski pristop k raziskovanju družbene izključenosti«. Kot avtor in soavtor je izdal več znanstvenih monografij, med drugimi (s sourednikom D. Paternottejem) »Anti-gender campaigns in Europe: mobilizing against equality« (Rowman in Littlefield 2017). Je član uredniških odborov več domačih in mednarodnih znanstvenih revij in pridružen urednik revije *Social Politics* (Oxford University Press).

Danijela LAHE je predavateljica na FF UNI MB

Miran LAVRIČ je izredni profesor za sociologijo na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru, kjer predava predmete s področja metodologije družboslovnega raziskovanja in sociologije religije. Kot raziskovalec je sodeloval na več deset raziskovalnih projektih, ki se večinoma osredotočajo na področje Jugovzhodne Evrope, tematsko pa pokrivajo predvsem teme mladine, vrednot in religije. Znanstvene članke, ki pretežno obravnavajo navedena področja, redno objavlja v domačih in mednarodnih publikacijah. Je avtor znanstvene monografije *Korenine nadnaravnega* (2013).

Vesna LESKOŠEK je redna profesorica na Fakulteti za socialno delo in članica raziskovalne skupine Socialna psihologija in sociologija vsakdanjega življenja na Fakulteti za družbene vede. Predava o spolu in nasilju, globalnih neenakostih in družbenih gibanjih, omrežjih opor in mladini. Glavna raziskovalna področja so: *nasilje*, kjer je bila nosilka prve nacionalne raziskave o nasilju nad ženskami, sodelovala pa je pri raziskavi o nasilju nad nosečnicami (nosilka Vislava Globevnik Velikona); *socialna država in socialna politika*, kjer je bila 9 let eksperta za revščino in socialno izključenost pri Evropski komisiji, med raziskavami pa sta zadnji o potrebah ljudi v starosti in zdravstveni profil MOL in raziskovanje *spola, neenakosti med spoloma, skrbstvenega dela in vsakdanjega življenja*, kjer je nazadnje sodelovala pri raziskavi o skrbstvenem delu med individualizacijo, socializacijo in globalizacijo (nosilka Majda Hrzenjak).

Mira LIEPOLD is a junior researcher at the Department of Political Science, University of Vienna. Her research areas include public spaces, social work theories and migration.

Martin LIPOVŠEK je magistrski študent filozofije na FF UNI LJ.

Bojana LOBE je docentka na Katedri za družboslovno informatiko in metodologijo ter raziskovalka na Centru za metodologijo in informatiko na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja z uporabo digitalnih tehnologij med otroki in mladostniki ter z metodološkimi temami, kot so spletne kvalitativne metode, komparativna metodologija in kvalitativna metodologija.

Paula LOZANO-MULET is a second year PhD student in the program Society and Education (UB). Her doctoral research is carried out within the framework of the European Project MiCreate.

Franc MALI je predavatelj za področje epistemologije in sociologije znanosti in predstojnik Centra za preučevanje znanosti na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. V zadnjem obdobju se raziskovalno ukvarja z družbenimi in etičnimi vidiki

razvoja novih tehnologij, delovanjem nacionalnih znanstvenih in inovacijskih sistemov ter vprašanji znanstvene evalvacije in znanstvenih omrežij. Sodeluje v številnih evropskih raziskovalnih projektih in mednarodnih uredništvih znanstvenih revij s področja sociologije znanosti. Je avtor okrog sto znanstvenih člankov in poglavij knjig s področja družbenih študij znanosti in tehnologije ter epistemologije družbenih ved. Kot avtor ali soavtor objavlja znanstvene članke v različnih mednarodnih revijah s področja družbenih študij znanosti in tehnologije, kot so NanoEthics, Human and ecological risk assessment, Science and Public Policy, Science & Technology Studies, Scientometrics, Neuroethics, Science and Communication, etc. Je tudi avtor treh knjig izdanih pri slovenskih založbah: Znanost kot sistemski del družbe (1994), Razvoj moderne znanosti (2002) in Epistemologija družbenih ved (2006). V okviru Slovenskega sociološkega društva opravlja funkcijo vodje sekcije za sociologijo znanosti.

Laura MALINVERNI is a postdoctoral researcher at Universitat de Barcelona at the Department of Visual Arts and Design. Her research focuses on creative methods to research and design with and for children.

Srna MANDIČ je znanstvena svetnica in predstojnica Centra za proučevanje družbene blaginje. Na pedagoškem področju je vpeljala predmeta Sociologija stanovanja in Sociologija družbenih problemov, raziskovalno pa se ukvarja z različnimi vidiki družbene blaginje, še posebej na področju stanovanja, mednarodno primerjalnih študij in opolnomočenja.

Zorana MEDARIČ je sociologinja, raziskovalka na Inštitutu za družboslovne študije Znanstveno-raziskovalnem središču in predavateljica na Fakulteti za turistične študije Univerze na Primorskem.

Jasna MIKIČ je mlada raziskovalka, asistentka za področje sociologije in članica raziskovalnega Centra za proučevanje organizacij in človeških virov na Fakulteti za družbene vede (UL). Sodelovala je na dveh projektih (EQPOWEREC, Dostopnost trga dela za ženske in moške), ki neposredno naslavljata temo spola, moči, trga dela in diskriminacije. V doktorski disertaciji se ukvarja s povezavo spola in jezika na trgu delovne sile.

Zdravko MLINAR je eden od pionirjev sociologije v Sloveniji po 2. svetovni vojni, pobudnik, (so)ustanovitelj in prvi predsednik SSD, promotor sociološke profesionalizacije in sodelovanja v mednarodnem merilu (ISA), utemeljitelj koncepta prostorske sociologije ter oče zamisli o združevanju sociologije, politologije in novinarstva, ki je pripeljalo do nove fakultete FSPN. Kot profesor in raziskovalec je deloval na številnih univerzah v ZDA, Evropi ter Indiji in Šri Lanki. Je upokojen zaslužni profesor sociologije Univerze v Ljubljani, član SAZU in HAZU. Med njegovimi deli so npr. Developmental Logic of Social Systems (s H. Teunejem) 1978; Humanizacija mesta, 1983; Protislovja družbenega razvoja, 1986; Individualizacija in globalizacija v prostoru, 1994; Globalization and Territorial Identities (ur.), 1992; Kakšna sociologija? Za kakšno družbo? (2015).

Maruška NARDONI je magistrica filozofije, trenutno pa mlada raziskovalka in asistentka na Fakulteti za družbene vede, kjer vodi vaje pri predmetih Epistemologija družbenih ved in Kritična teorija kulture. Njeni raziskovalni interesi se gibljejo v poljih sociologije znanosti in tehnologije, politične ekonomije in filozofije, zgoščajo pa se predvsem okrog epistemoloških vprašanj, ki vzniknejo ob širjenju in uvajanju naprednih tehnologij.

Tanja OBLAK ČRNIČ je profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani in skrbnica doktorskega programa Komunikologija. Kot gostujoča profesorica sodeluje na Fakulteti za elektrotehniko UL in na Univerzi v Podgorici, kot vabljen profesorica je predavala tudi na magistrskem programu Komunikologija na Univerzi v Celovcu. Raziskovalno proučuje digitalne vidike sodobnih družb, v zadnjem času se posebej posveča raziskovanju digitalizacije vsakdanjega življenja in mladih.

Mojca PAJNIK is Associate Professor at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana and senior research advisor at the Peace Institute in Ljubljana. Her research focuses on communication theory, populism, racism, migration, gender (in)equality and citizenship. Currently she coordinates the research project POP-MED, *Political and Media Populism: "Refugee crisis" in Slovenia and Austria*, funded by the Slovenian Research Agency (SRA) and the Austrian FWF Der Wissenschaftsfonds (2018-2021), and is head of the Peace Institute research programme *Equality and Human Rights in Times of Global Governance* (SRA, 2020-2023).

Samo PAVLIN je redni profesor na področju izobraževanja in zaposlovanja na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. Vodi nacionalni program Sociološki vidiki trajnostnega družbenoprostorskega in kadrovskega razvoja Slovenije v Evropi. V evropskem prostoru je vpet v vodilne raziskovalne mreže, ki se ukvarjajo z razvojem človeških virov, še posebno s perspektive tranzicije diplomantov iz izobraževanja v svet dela. V zadnjih desetih letih je bil glavni koordinator treh velikih evropskih raziskovalnih projektov na področju zaposljivosti diplomantov in treh velikih mednarodnih konferenc s skupaj 500 udeleženci. V »koordinatorskih« projektih je vodil delo 40 (predvsem) visokošolskih raziskovalcev iz 20 institucij iz 12 (predvsem) evropskih držav. Ti projekti in z njimi povezano raziskovalno delo so predstavljali pomembno učno izkušnjo za razvoj karier številnih raziskovalcev v Sloveniji in v mednarodnem merilu. Kot avtor in soavtor je objavil več kot 60 člankov, poglavij v knjigah in knjig v Sloveniji in mednarodno.

Nina PERGER je asistentka na Katedri za sociologijo in raziskovalka na Centru za socialno psihologijo, na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. Njena raziskovalna področja obsegajo študije vsakdanjega življenja s poudarkom na marginaliziranih družbenih skupinah, še posebej v relaciji s spolom in seksualnostjo.

Darka PODMENIK, slovenska družboslovka, dr. sociologije, mag. komunikologije, trenutno zunanja znanstvena sodelavka Inštituta za razvojne in strateške analize – IRSA v Ljubljani. Uveljavila se je predvsem kot neodvisna aplikativna raziskovalka, delovala pa je tudi kot samostojna kulturna delavka prevajalka, publicistka in večletna predavateljica na Oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete, Univerza v Ljubljani, ter Fakultete za aplikativne študije v Novi Gorici. Kot raziskovalka je vodila več dolgoročnih slovenskih in evropskih raziskovalnih projektov.

Andrej POGLAJEN je magister socialnega dela, zaposlen kot socialni delavec na Univerzitetnem rehabilitacijskem inštitutu Republike Slovenija – Soča. Avtorica in avtorja predstavljajo slovenski del konzorcija EU projekta o nasilju nad LGBT+ otroci in mladimi.

Igor PRIBAC je predavatelj na oddelku za filozofijo na FF UNI LJ.

Tatjana RAKAR je docentka za področje sociologije in znanstvena sodelavka na Centru za proučevanje družbene blaginje na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s socialno in družinsko politiko, z razvojem civilnodružbenih organizacij in socialnega podjetništva.

Ula Nikolaja RATAJEC je študentka dodiplomske stopnje sociologije in filozofije na Filozofski Fakulteti v Ljubljani. Zanimajo jo predvsem teme na preseku politike in ekonomije, epistemologija in kvantitativno raziskovanje.

Marko RIBAČ je raziskovalec in asistent, zaposlen na Mirovnem inštitutu. Raziskovalno je na inštitutu delal v okviru usposabljanja mladih raziskovalcev in kot asistent Mirovnega inštituta doktoriral leta 2018 na Fakulteti za družbene vede (program Komunikologija – medijske in komunikacijske študije). Raziskovalno se ukvarja predvsem s temami in področji transformacije političnega ter ekonomskega prostora, protestov, družbenih gibanj, populizma, politične teorije in teorij komuniciranja. Svoje raziskovalne in teoretske izsledke je predstavil na številnih mednarodnih konferencah, v avtorstvu ali soavtorstvu pa jih je objavil tudi v družboslovnih revijah *Družboslovne razprave*, *Časopis za kritiko znanosti*, *Annales*, *Communications*.

Marina RIERA-RETAMERO is a PhD scholarship in Arts and Education by Universitat de Barcelona. Her research focuses on the connections of filmmaking practices with political movements for mobility rights.

Minea RUTAR, diplomirana sociologinja kulture in študentka magistrskega študija kognitivne znanosti, ki se ukvarja s proučevanjem tržnih in državnih neuspehov na področjih družbenih neenakosti, revščine in okoljske problematike ter trajnostnega razvoja.

Tibor RUTAR je docent na Univerzi v Mariboru in Univerzi v Ljubljani, kjer predava historično, politično in ekonomsko sociologijo. Je avtor treh znanstvenih monografij. O sociologiji mesečno piše na blogu www.sociolosko.org/.

Juana M. SANCHO-GIL emeritus professor of Educational Technologies in the Faculty of Education of the University of Barcelona. She was coordinator of the research group ESBIRINA and of REUNI+D – University Network for Educational Research and Innovation.

Mike SAVAGE je profesor sociologije na Londonski šoli za ekonomijo in politične vede (LSE). Med leti 2013 in 2016 je bil predstojnik oddelka za sociologijo, danes je direktor Mednarodnega inštituta za neenakosti pri LSE. Inštitut izvaja Atlantic Fellows program, ki predstavlja največji globalni program na svetu za obravnavo neenakosti. Raziskovalni opus Mika Savaga se že dlje časa osredotoča na tematike povezane z družbeno slojevitostjo in neenakostjo. V Združenem kraljestvu je imel vodilno vlogo pri revitalizaciji sociologije družbenih razredov, ki se je danes vrnila v samo jedro sociološkega raziskovanja in poučevanja. Njegovi raziskovalni interesi segajo na področje analize medsektorskih in kulturnih vidikov družbenih neenakosti, s poudarkom na prepletu ekonomskih neenakosti in spola. Problemiziral je ‚kulturni preobrat‘ v sociologiji in opozoril na paradox, da je hkrati s tem, ko so se neenakosti v družbi poglabljale, sociologija kot znanost o družbi izgubljala interes

za vprašanja neenakosti, paradox, ki ga razloži znotraj sociološkega okvira Pierra Bourdieja. Nadalje se v svojem delu posveča prostorskim vzorcem neenakosti, dinamiki stanovanjskega trga in globalizaciji. Njegov pristop k proučevanju neenakosti je vseskozi primerjalen in temelji na intenzivnem sodelovanju s kolegi in kolegicami iz mednarodnega okolja. Mike Savage je tudi zasnoval in nudil strokovno podporo pri izvedbi BBC-jevega projekta Great British Class Survey, ki predstavlja najpopularnejšo digitalno sociološko raziskavo doslej z 9 milijoni sodelujočih. Mike Savage je avtor številnih knjig in člankov. Med najpomembjša knjižna dela sodijo: *Gender, Careers and Organisations* (z S. Halford in A. Witz, 1997), *Culture, Class, Distinction* (z T. Bennee, E. Silva in A. Warde, 2008), *Class Analysis and Social Transformation* (2000), *The Dynamics of Working Class Politics: the Labour Movement in Preston* (1987), *Globalisation and Belonging* (z G. Bagnall in B. Longhurst, 2005), *Urban Sociology, Capitalism and Modernity* (z A. Warde in K. Ward, 2003), *Identities and Social Change in Britain since 1940: the Politics of Method* (2010), *Social Class in the 21st Century* (2015).

Birgit SAUER is professor of political science at the University of Vienna. She has been a member of several EU research projects, including projects on gender, migration and religion, gender and right-wing populism. She has conducted research projects on affective state transformation. Her research fields include comparative gender equality policies, right-wing populism, democracy and the politics of emotions and affects. Recent publications include: *Governing Affects: Neoliberalism, Neo-Bureaucracies, and Service Work*, London: Routledge 2020, together with Otto Penz.

Mateja SEDMAK je sociologinja, Znanstvena svetnica in vodja Inštituta za družboslovne študije na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper. Trenutno je vodja projekta Obzorje 2020 Micreate - *Otroci priseljenci in priseljske skupnosti v spreminjajoči se Evropi* (www.micreate.eu).

Rok SMRDELJ je asistent in mladi raziskovalec na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Je član programske skupine »Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije (P6-0194)« (mentor: red. prof. dr. Roman Kuhar; vodja: red. prof. dr. Milica Antić Gaber) in prejema štipendijo Milana Lenarčiča za nadpovprečno nadarjene študente Univerze v Ljubljani. Njegovi raziskovalni interesi zajemajo področje sociologije medijev in komuniciranja.

Ana M. SOBOČAN je sociologinja in docentka na Fakulteti za socialno delo (UL). Kot predavateljica pogosto gostuje na tujih univerzah (najbolj redno na Alice Salomon FH v Berlinu, Nemčija), in je vključena v številne mednarodne raziskovalne mreže, v letih 2018-2019 je bila gostujoča raziskovalka na University of Edinburgh (Škotska). Je tudi bivša podpredsednica European Social Work Research Association in trenutno vodi sekcijo za socialno delo pri *Slovenskem sociološkem društvu*. Njene osrednje raziskovalne teme so etika v socialnem delu in etika raziskovanja na področju družboslovnih znanosti; za svoja dela je med drugim prejela Srebrni znak SAZU in Fulbrightovo štipendijo. V 2020 je s skupino mednarodnih akademičark raziskovala etične izzive socialnih delavk in delavcev po svetu v času Covid-19 ("Practising ethically during Covid-19: Social work challenges and responses" (2020), *International Social Work*). Od konca leta 2019 je tudi članica delovnega svežnja 5 pri projektu EUTOPIA (<https://eutopia-university.eu/>).

Iztok ŠORI (PhD in Sociology) is director and researcher at the Peace Institute – Institute for Contemporary Social and Political Studies in Ljubljana, Slovenia. His research takes place at the intersections of gender, migrations and work, which he studies within various social fields (prostitution, politics, private lives). Currently he works on research projects on populism and intersectional discrimination.

Alenka ŠVAB je redna profesorica za sociologijo na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani, kjer kot raziskovalka deluje tudi na Centru za socialno psihologijo. Njena pedagoška in raziskovalna področja so družine in družinska politika, vsakdanje življenje, življenjski poteki, družbeni vidiki seksualnosti, intimnosti in telesa. Sodelovala je v številnih domačih in mednarodnih projektih, med drugim na dveh evropskih projektih (‘Youth – actor of social change’ - UP2YOUTH ter ‘Governance of educational trajectories in Europe’ GOETE, ki sta se ukvarjala z družbenimi spremembami v življenjskih potekih mladih. Kot soavtorica je objavila šest monografij s področja družinskega življenja, očetovstva, intimnih življenjskih stilov študentov ter vsakdanjega življenja gejev in lezbijk. Je članica Sveta RS za otroke in družino.

Daniel THIELE is a PhD candidate and research assistant in the project “Political and Media Populism: ‘Refugee Crisis’ in Slovenia and Austria (POP-MED)” (funded by FWF). He received his MA in political science from the University of Vienna and his BA from the University of Mannheim. He worked as a student assistant at the University of Vienna (2013-2016) and for the German Longitudinal Election Study (GLES) at the Mannheim Centre for European Social Research (MZES) (2010-2012). In his PhD thesis, he analyses right-wing populist online communication, combining a quantitative approach to content analysis with a critical epistemological interest.

Mojca UREK je zaposlena na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, kjer raziskuje in poučuje na področjih študij spola in seksualnosti, duševnega zdravja in narativnih pristopov v socialnem delu. Bila je nosilka več domačih in nacionalna koordinatorica štirih EU projektov. Zadnji zaključeni projekt je naslavljal vprašanja vključujoče oskrbe LGBT+ starih ljudi.

Matjaž URŠIČ je zaposlen kot izredni profesor na Univerzi v Ljubljani. V prvi vrsti se ukvarja z raziskovanjem procesov družbeno-kulturne preobrazbe mest in sodobnih urbanih fenomenov v kontekstu procesov globalizacije. Trenutno se še posebej posveča analizi prenosa znanja med univerzo in lokalnimi deležniki (projekt UEL – Urban Education Live, ERDF, H2020, ARRS) in komparativnim študijam prostorskih in okoljskih sprememb v Vzhodni Aziji in Evropi (npr. projekt GETM3, H2020, RISE in projekt NRF Joint Research Program South Korea – EU). Kot raziskovalec in predavatelj je deloval na vrsti vzhodno-azijskih univerz (Tokyo Metropolitan University, University of Seoul, Soongsil University, Kwangwoon University itd.) in je vključen v vrsto drugih mednarodnih raziskovalno-razvojnih projektov, ki se ukvarjajo z revitalizacijo in spreminjanjem vloge mestnih središč.

Miroslav VERBIČ je predavatelj na EF UNI LJ.

Petra VIDEMŠEK je docentka na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani, prodekanja za raziskovalno dejavnost. Od decembra 2019 je vodja delovnega svežnja 5 v okviru projekta EUTOPIA (<https://eutopia-university.eu/>) in vodja akreditiranega dopolnilnega

izobraževalnega programa Usposabljanje supervizorjev, supervizork na področju socialnega varstva. Poleg vključevanja ljudi z osebnimi izkušnjami v raziskovanje njeno raziskovalno delo posega tudi na področja hendikepa in nasilja ter preučevanje in vodenje supervizijskih procesov. Je avtorica številnih domačih in tujih znanstvenih člankov, avtorica znanstvene monografije Iz institucij v skupnost: Razvoj stanovanjskih skupin nevladnih organizacij na področju duševnega zdravja (2013), soavtorica priročnika Inovativne metode v socialnem delu, Opolnomočene ljudi, ki potrebujejo podporo za samostojno življenje (2002) Zaviršek, Zorn, Videmšek ter avtorica prvega priročnika lahkega branja Dobri in slabi dotiki (1999).

Janja VUGA BERŠNAK je izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Njeno primarno področje raziskovanja je vojaška sociologija. Je vodja interdisciplinarnega temeljnega raziskovalnega projekta Vojaško specifični dejavniki tveganja za dobrobit in zdravje vojaških družin, ki ga financira ARRS. Pri svojem raziskovalnem delu sodeluje s kolegi iz mednarodnega okolja, tudi v Natovih raziskovalnih skupinah (npr. Vpliv vojaškega načina življenja na dobrobit otrok v vojaških družinah). Del raziskovalnega dela izvaja na terenu, in sicer med pripadniki Slovenske vojske na mednarodnih operacijah in misijah, na primer v Čadu, Libanonu in na Kosovu. Dognanja objavlja v domačih in tujih revijah ter v znanstvenih monografijah.

Klara VULIKIČ je magistrska študentka sociologije kulture na FF UNI LJ.

Maja ZADEL je leta 2010 diplomirala s področja komunikologije na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani z nalogo »Dokumentarni film in interpretacija zgodovine: vojna za osamosvojitve Slovenije«, pod mentorstvom doc. dr. Maruše Pušnik. Že v času študija se je vključevala v raziskovalno delo na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper (ZRS Koper). Januarja 2011 se je na ZRS zaposlila kot asistentka, novembra 2011 pa je pod raziskovalnim mentorstvom dr. Mateje Sedmak dobila status mlade raziskovalke za področje narodnega vprašanja. V svojem doktorskem delu z naslovom »Vloga italijanskih medijskih vsebin pri oblikovanju transkulturnih identitet na območju slovenske Istre« se je ukvarjala z mediji in popularno kulturo v povezavi s transkulturnostjo in nacionalizmom. Doktorski študij je zaključila z zagovorom maja 2016. Z majem 2019 je ponovno zaposlila na ZRS Koper kot asistentka z doktoratom.

Simona ZAVRATNIK je sociologinja, raziskovalka in aktivistka. Na FDV se ukvarja z vprašanji migracij in človekovih pravic, družbenih manjšin, globalizacijo ter družbenimi gibanji in upori. V najnovejši knjigi Digitalni begunci (2020) s soavtorico obravnava transformacije begunskih poti v globalno-lokalnih koordinatah in v kontekstu omrežene družbe, ki jo simbolizira uporaba pametnih telefonov. Je urednica zbornika Women and Trafficking (2004) ter sourednica zbornika Migracije – globalizacija – EU (2003). Bila je prejemnica štipendije nemške vlade (DAAD) na Univerzi v Frankfurtu (2013), v okviru bilateralnega sodelovanja med Slovenijo in ZDA je predavala na Ohio State University (2016), v okviru EU Erasmus programa sodeluje z Panteion Univerzo za družbene in politične študije v Atenah (2018-2020), kjer raziskuje migracije, spol in politike deportacij. Je članica uredniških odborov revij Časopis za kritiko znanosti (od 2014) in Dve domovini (od 2020).

Robert ZOREC je predavatelj na MF UNI LJ.

Jelka ZORN je izredna profesorica na področju socialnega dela, zaposlena na Fakulteti za socialno delo Univerze v Ljubljani. Njena dela obsegajo analizo rasističnih oblastnih razmerij: policijsko nasilje nad prosilci za azil, izbris iz registra stalnega prebivalstva (objavila je več znanstvenih del na to temo in bila aktivna v gibanju izbrisanih), zapiranje migrantov (centri za tujce kot administrativni zapori) ter vprašanje avtonomije migraciji in mednarodne zaščite. Akademsko raziskovanje črpa tudi iz dolgoletnega No-Border aktivizma. Pričujoči članek izhaja iz njene lastne izkušnje kriminalizacije solidarnosti, to je policijskega preganjanja in plačilu kazni zaradi pomoči pri mobilnosti dveh oseb brez evropskih potnih listov.

Vesna ZUPANČIČ, je diplomirana medicinska sestra, s končanim študijem socialne pedagogike in z magisterijem iz vzgoje in menedžmenta v zdravstvu. Doktorirala je s področja študij vsakdanjega življenja na Fakulteti za družbene vede, Univerze v Ljubljani. Zaposlena je kot podsekretarka na Ministrstvu za zdravje, v Direktoratu za zdravstveno varstvo, v Sektorju za razvoj in organizacijo zdravstvenega varstva, in kot docentka na Fakulteti za zdravstvene vede Univerze v Novem mestu. Je tudi zastopnica pravic oseb s težavami v duševnem zdravju. Raziskovalno se v polju med družboslovnim in medicinskim ukvarja s področjem integrirane obravnave in skupnostne skrbi, v zadnjem obdobju pa jo je začela zanimati sociologija kakovosti in varnosti v zdravstvu.

Andreja ŽIVODER je docentka na Katedri za analitsko sociologijo in raziskovalka na Centru za socialno psihologijo na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s tematikami vsakdanjega življenja, njen fokus je na študijah življenjskih potekov, izobraževalnih in življenjskih prehodih in izbirah mladih ter na družbenih temah s področja zdravja.

Žiga ŽUNEC je magistrski študent sociologije in filozofije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Njegovi študijski interesi vključujejo ekonomsko sociologijo in delavsko organiziranje. V svoji diplomski nalogi se je ukvarjal z dinamiko delavskih stavk v Sloveniji.

Stella WOLTER is a junior researcher at the Department of Political Science, University of Vienna. Her research areas include migration, intersectionality, collective identity, postcolonialism, power and governance theories.

ISBN 978-961-94302-4-8

9 789619 430248

RIKO®

Globalni inženiring
za srečo ljudi